

تاریخ طبع مشنوی دولرانی، حقه خوار، از حافظ محمدالمصناییز چپوری

الایام آنکه داری مایه ذوق	بخواں ایں دفتر افسانه شوق
بہیں ایں قہقہہ نفس نہ کھن را	بہیں نیزہ رنگی رنگہ سخن را
بہیں انداز سحر سامری چیدہ؟	بہیں اعجاز فن شاعری چیدہ؟
بہیں تا خامہ خسرو چه چیز ست؟	کہ در مصد سخن همچوں عزیز ست؟
سواد او ز لال زندگانی ست؟	کہ آریہ خضر در ظلمت، نہانی ست؟
اگر چه آں صوفیہ اندر کلیم ست؟	ولی کن طور معنی را کلیم ست؟
کلامش در بلبلہ دی عوش پایہ؟	فرو تر نهند از بام فلک پایہ؟
چو طوطی بہ شکر افشایش مرثیہ شور	بشیرینی گرد برد از لب، حور
از اں مشور در ایرانیان ست؟	کہ خسرو طوطی ہند درستان ست؟

مسلم نزد اُسر تادان نامی ست؟	کہ شاہ مشنوی گویاں نظامی ست؟
چرا کہ در سخن عالی مقام ست؟	جہان نظم را از وہ نظام ست؟
جوابش گر چه افزوں از حجاب بہت؟	ہنوز آں خم، اولاً جواب بہت؟
وہ بعد از نظامی خسرو مار ست؟	کہ در ملک، سخن مند بر آہست
ز بانہش ملک، معنی کرد تخیل	بہ تیغ ہندی خود شد جہانگیر

ز دل سختی تنم آئینه کردار
 بدین بازی که طفلان را فریب است
 گرفتم خود گرفت، آوناق حرفم
 چه سودم زیر چو گاه در بنگاری
 چه خوش گردم کنون زیر نغمه خوش
 دوا به حاصل شعراست، درد هر
 یکم مالی که سلطان بخشد و میر
 بچشم برود در راه خطرناک
 رهم شد، و فراز و دیده پرگرد
 ۱۰ چو این لاشه بچاه افتد نگویند
 چو فردا از زیر بالاکه در پیش
 خداوندی که مار کار با او است
 بود و اجب، کزین نقش تنم تباهم
 بر دور و دور خم با آتش شمس بند
 ۱۵ درین مار هر بر دانه در پیش
 چون خود را زنی یکسو فکند دم

ازین سوره روشن و زانو، به زنگار
 نه دانا به شد آنکو ناشکیه، است
 برآمد بر فلک، نام شکر و دم
 نه با هم زو بری جز به بر ماری
 که پاکو باندنم در بردا بر آتش
 برد و نیست، زانیه بد زماں بهر
 دوم نامی که گردد آسماں گیر
 غبار، و او که این باد به آتش خاک
 فرس هم کور جولاں چوں تو اس کرد
 نه سلطان دست، من گیر دانه سالار
 چه به شد، خاکسار، به باد و رشت
 بهرنیک، و بدم گفتار با دوست
 نگر داند مجر، و هر روز یا هم
 گلوب، و دروغین دفتر، به چند
 دل من هم بران گدای بهی خوش
 گنه بردا من به، هر چه به دم

۶- از امیدان بهر سانسج = امیدان بهر سانسج = زانید و اماں بهر ب ۸- بچشم آن هر دو سانسج بچشم هر دو سانسج
 ۱۳- حرف تباهم ب-

مدیم بے ہر حساب کہ را دم
 رہے آئی جو گم تہ دسترست
 میں ارم ہر کہ آید یا گر آید
 مرا میں غول سے دیوید را
 ہ کوں میں مادیہ تاکاروام
 دے ایمہ امیدوارم
 رصالح ماقہ گرتگ رد ہر گ
 رہی کو راہ جُست اربیت دار میں
 تدم تسلیم پس اوداد ویتس
 امد وصل حہ ایم کرد تسلیم
 خدا وداوہ رہ رہ مسایم
 ہمہ کس حاشے آرد ویتس
 رہمرا ہاں دہرہ یورام دم
 لقرماں دادیتن ارتز دیہ دست
 بے اندریے رسد آکا کہ ستاید
 فگد اندرہ رہا ہائے یار
 مگر کر گس رسد اش توام
 کہ عاقل یہ رہہرار رہہ مارم
 رآرد ماقہ و دصالح ار گ
 عصائے راہ اویوہ تاں میں
 کہ میں میں رہ یارم رقت ارجوین
 ہم اوصدق ویم حہ رہہ تعلیم
 کہ ما میں رہہ ماسوئے تو آیم
 یہ حاجت میں کہ گویم حاجت جوین

منی خواہم رہ تو سختی چور کس

تو خضر و راہیے سختی ہماں میں

۱۔ مارامہ سستا جعہ ۲۔ سرام دم ۳۔ ہرماں دشب ۴۔ ہرماں دشب ۵۔ دیو کردارست
 ۶۔ رہے کوئی حد ۷۔ رکورار حد ۸۔ سد م سلم پیر اوداد ویتس ۹۔ جعہ ۱۰۔ صدق ویم
 سستا ۱۱۔ بخش چہر کس سستا جعہ ۱۲۔

ز دل سختی تنم آئینه کردار
 بدین بازی که طفلان را فریب است
 گرفتم خود گرفته آموخه حردم
 چه سودم زین چو گاه در شکاری
 ه چه خوش گردم کنون زین نغمه خوش
 دوایه حاصل شمر است در دهر
 یکم مالی که سلطان بخت بدو میر
 بچشم برود در راه خطرناک
 رستم شد و فرزند دیده پرگرد
 ۱۰ چو این لاشه بچه ماه افتد گونار
 چو فردا از زین بالا که در شست
 خداوندی که مارا کار باد است
 بود و اجب بکزین نغمه تنباهم
 بر دور دور خم با آتشین بند
 ۱۵ دریغ مار هببر داننده در پیش
 چو من خود را زین یکدنگ بدم

ازین سوروشن و زانوی به زنگار
 نه دانا به شد آنکوناشک
 بر آمد بر فلک نام شکر دهم
 نه بایم زو بری جز نه مسماری
 که پاکو باند دهم بر دابر آتش
 بهر دوی نه زانویه دریاها بر
 ددم نامی که گردد آسمان گیر
 غبار هوا که این باد بهر توفان خاک
 فرس هم کور جولان چو توان کرد
 نه سلطان در تن گیر دهنه سالار
 چه بد شد خاکسار به باد و ریش
 بهر نیکی و بدیم گفتار باد است
 نگر داند بجز درو یا هم
 گلو به دروغین دفتر به چند
 دل من هم بران گمراهی خوش
 گنه بردا من ره بهر چه بدیم

۶- از امیدان بهر سنا ح = امیدان بهر سنا کا = رانید و اماں بهر ب = بچشم آس بر دوسه بچشم هر دو ح ح
 = بچشم هر دو سنا ح ح ع ۱۳- حرف تنباهم ب-

کجاست یاد عقلِ داسِ امور
تم را دهر آں سو رفته جا - ۱
گه کس کیں کتا کتن ریجہ سالت
تے کتن در کستن دور تہ مدد
ہ سحی گر خود ہمہ سہ نہیں است
کھلے نلگت اریں خرم بہارم
یوس آلودہ داس گل ساند
گر تاجید رافوں یا فرستہ مدام
رسانیدم سحی راتا دہاں جا - ۲
۱۔ در ملک عرب تیریم کہ است
یوار لغت سی تادم جسمالم
دوری را خود دوری شد مار بر مس
حدایم داد خود دید ایں معالے
در بعل آں سودا ارم مایہ ما جوین

کہ در افسانہ واقوں رود درور
دلہم را ریں طرف ریخہ دریائے
کامل ز آسوا ل ز میو کتا - ۳
ہمہ مدتی کجالی گریہ جسمد
فرا دہاں موم داندک انگیں بہت
کہ صانع گت رود رود گارم
س یہ رود تر مس لیل ساند
کہ ایں طوطی مد آں مسلم نام
کہ آکا گلم تو دایتہ رایا - ۴
کہ رستم گاہ روم و گاہ تہ است
محنائے رعنا بد کسالم
کہ غیر بر را رید مار بر مس
کہ مگر درستم ساط ایں جالے
علف در جالے روم راہ درین

۴۔ تے کتن در کستن سالتہ حج کھا = تے کاد رکتن ع ایضا یوں کہ ب - ۵۔ بعل سالتہ
ح - ۸۔ اقم دامتہ حج ۱۰۔ رستم ب ع ۱۱۔ یاہ عالم تہ حج ایضا کاسے یک صدہ ہکالم
تہ ۱۳۔ جیلے معالے سالتہ حج = چدام معالے تہ ۱۴۔ مایہ جوین تہ تہ = مایہ جوین سا
حج = پاہ روحیں ع = مایہ جوین ح -

زخون دیده دیدم مهرم ^۱ آں راز
 چو آن راز نه نامم بر لب آمد
 هم از دیدن چنان بخویش بودم
 همی بودم دیدم دیده جگر بار
 در آن بوسیدن و سودن همیشه
 بسان هدیه طه ^۲ ملا ازین چهر
 نش ^۳ باز هر دو بر سینۀ داغ
 بر آن داغ از مرز گشتم نک ^۴ ریز
 روت ^۵ م کردی که در باغ و بتان
 به دارم به بتان و چمن جا ^۶ سر
 گل نور ^۷ ام در دیده خار است
 بیاور ^۸ چون کنم در گل ^۹ ان
 مگر لاله چمن ^{۱۰} عشق پریش ^{۱۱}
 مگر چوں من بنفشه ^{۱۲} دیدم موی ^{۱۳}
 اگر ^{۱۴} نار پستان ^{۱۵} پریش ^{۱۶}

۳- بخویش ^۱ سحر ^۲ حب = بیوش ^۳ = بنذوق ^۴ ع - دیدم جگر بار ^۵ = دیدم دگر بار سحر
 ۱۰- ۵- بوسیدن و دیدن ^۶ ب - دیده داغ ^۷ است - شوز ^۸ شوم تیز ^۹
 ۹- حریف ^{۱۰} است - گل لاله ^{۱۱} ساع ^{۱۲} - کخم ^{۱۳} نش ^{۱۴} است -

هم از خون دو دیده کردمش باز
 با ^۱ تقبال جانم بر لب آمد
 که بردل خوا ^۲ تم بردیده ^۳ سووم
 همی سودم رقم بردیده ^۴ بار
 لب از دیده بر شک ^۵ دیده از لب
 سیاه ^۶ و ^۷ خ گشت ^۸ آن نامه مهر
 چو بر ^۹ لمو ^{۱۰} پشته ^{۱۱} مرده ^{۱۲} زاغ
 که تا سوزم ^{۱۳} ترزاں ^{۱۴} سوز ^{۱۵} تیز
 حرف ^{۱۶} تعب ^{۱۷} تان ^{۱۸} نار ^{۱۹} پستان
 ولیکن گل ^{۲۰} بچشم ^{۲۱} و خار ^{۲۲} در پا ^{۲۳}
 درخت ^{۲۴} نار ^{۲۵} اندر ^{۲۶} نار ^{۲۷}
 کنم ^{۲۸} چوں ^{۲۹} گل ^{۳۰} گری ^{۳۱} باں ^{۳۲} پاره ^{۳۳} پاں
 که ^{۳۴} داغ ^{۳۵} در ^{۳۶} جگر ^{۳۷} دارد ^{۳۸} همیشه ^{۳۹}
 که ^{۴۰} بگفته ^{۴۱} است ^{۴۲} چوں ^{۴۳} زلف ^{۴۴} دو ^{۴۵} تو ^{۴۶} است
 کم ^{۴۷} از ^{۴۸} یک ^{۴۹} نار ^{۵۰} پستان ^{۵۱} پریش ^{۵۲}

کجاست یاد عقلِ دانتسِ آمور کہ در افسانہ واقفوں رودرور
 تم را دہر آں سور و فتنہ جا۔ ۷
 گم کس کس کتا کتن ریہ سلامت دلم را ریں طرف ریخِ دریائے
 تے کتن در کستن دور تہ مدد کامل را آں ازل ریو کتا رتہ
 سحر گرود ہمہ سحر نہیں است ہمہ مدتی کھولی گریہ جسد
 گلے شکستہ ایں خرم بہارم فراواں موم داندک انگیں بہت
 جو من آلودہ دامن گل ساستہ کہ صانع گشت رودرور و رگارم
 گر تاجید را فسون یافتہ ام دام سیہ رود ترسِ فل سبابتہ
 رسایدم سحر را تا مد اں جا۔ ۸
 در ملک عرب تیریم کہ است کہ ایں طوطی مد آں مسلم نام
 جو ارجعتِ سی تا مد جسمالم کہ آکا گم تو دایتہ رایا۔ ۹
 دری را خود دری شد مارِ بریں کہ رستم گاہ روم و گاہ تند است
 حدایم داد و دیہاں معاے محتائے رخسار مد ہد کالم
 دیر مع آں سودا روم مایہ ما حوین کہ غیرے را رید مارِ بریں
 ۱۰۔ تے کس در کس سنا سنا حج کجا = تے کا در کس ع ایضا کس گرتہ ۷۔ سل سنا
 حج ۸۔ اقم دام سنا ع ۱۰۔ رستم ع ۱۱۔ یاد ظلم سنا حج ایضا کجاے یک مد ہد کالم
 سنا ۱۲۔ حدائے معاے سنا سنا ع = چہ نام معاے سنا ۱۴۔ ایہ حوین سنا سنا = مایہ حوین سنا
 حج ع = پاہ حوین ع = مایہ حوین ح۔

۱۰۔ تے کس در کس سنا سنا حج کجا = تے کا در کس ع ایضا کس گرتہ ۷۔ سل سنا
 حج ۸۔ اقم دام سنا ع ۱۰۔ رستم ع ۱۱۔ یاد ظلم سنا حج ایضا کجاے یک مد ہد کالم
 سنا ۱۲۔ حدائے معاے سنا سنا ع = چہ نام معاے سنا ۱۴۔ ایہ حوین سنا سنا = مایہ حوین سنا
 حج ع = پاہ حوین ع = مایہ حوین ح۔

نه از ذیل غایب، سایه چو تم
همه جا بودم از بنج، پر امید
بهر که، جا، هر کردم یا همین وار
دلر بایں فریش گشت، مغرور
ه ندانم چوں بج، آرد سر نرایم
بریں بس نیست، دیگر خلق نادان
مرا خود دوزخ کرده فن زشت،
یکم از من غزل جوید دگر بیت،
بود انگیزه زنی زینگونه سوز
حدیث، من بدان ماند که روز

حکایه

یکم را خانه بود آتش گرفته
دواں با چشم گریان و دل ریش
برو بگوشه، ناگه، ایلمه مست،
بدو گفته، ایکه آتش میس کشته تند
ه که من بر آتش اندازم کبا
همین است، اندرین گفتار، الم
دلش راشه، نه ناخوش گرفته
به آب، دیده میگذشت، آتش خویش
نمک، خورده کبا، کرده پروت،
بیاویں سر، چندانکه کن کند
ترا نیز اندرین باشد ثواب
که خلق از من خوش و من در و بالم

قد سر رتہ ردست ارجب اتم
 رحرے کاں سوک حاصہ دادم
 رفقہ بد توہ آمد قلم گیر
 فرستہ چوں بریم رحت ریرد
 دریں سودا دل دیوانہ در ماد
 عصہائے کہ رونق سختد ایں سوئے
 مراد ارگہ - گر کام کنا دست
 کت میں را بر بخت یاراں
 بر رگاں کردہ اردستہ جو دریا
 را در اقصی کہ اہم عیجہ - بستم
 یسیم راجاں شدت حوالاں
 مراد اریں حصدہ کارے
 رہر سادہ آدم ہر دم حراماں
 رہر مستری کردم قرا - رہ

کہ رسد درج ہم در حیاتم
 سید نامہ میں چوں سواد م
 نامہ اندر صحیحہ عہ جائے تحریر
 کہ دیوار رہا یہ میں میگرد
 دریں قلم قلم انگدہ سرمایہ
 ہمہ در یتیم آمد روئے دروئے
 گرفتہ ہر جہ در عالم مراد است
 را امید میں افروں رحمت ماراں
 مراد حاطرم یکک نمیا
 جو گل در بریم سلطان است - تم
 کہ گت ایں عیجہ دستوئے شاہاں
 کلاہ عت ارہ - تراحدار رہ
 چو سوئے مسج روئے ور مداماں
 رہر مزیت را دادم عالی

۲- چوں سواد م سنا سنا چہ چہ = راں سواد م = در سواد م ع ۴ - دل درامدہ سنا سنا
 ایضا دس ظماں = در س قلم چہ = دریں کالاست ۵ - مراد رگف سنا چہ = مراد ار
 سنا سنا ۸ - امید کیا راں سنا سنا چہ چہ = راں رگف راں ح ۹
 ۱- رہر مطلقے سنا سنا ۱۳ - آیدم سنا -

فروغ از روی و تاب از تن تپ گشته .
 تزلزل در باغ هستی غارت ، آورد
 غرض را در خنیزینه ماند عقد .
 بزرگ آورد درو ، آئینه هوش
 صد ، را مهر زد لبها ، رخ خدا
 نوید مادر ، اکم زمره مبارک
 مستماع عیش را بازار بشکرت .
 همه سر در خرامان ماند برجها ،
 دوزخ انقضه ، خود کردند معلوم
 ۱۰ درین هنگام کاند حکا و آنم
 چه جا ، آرزو ، ده کین نفس خود کام
 بر خیز ، دست دل در هرزه چه بد
 گه یار جوانان غزل گو ،
 گه بادی در آرام در سر از گشته ،
 ۱۵ همیشه باز نخ بود ، کارم

چراغ دیده را روغن تنی گشته ،
 سمن پرموده گشته ، وارغوان زرد
 نماز از آرزو در سینه نقد .
 سخن را راه می ندید بخود گوش
 تزلزل یافت ، گوهرها ، دندان
 ملا گفت ، از برادر خوانده خواب ،
 تشارا کلیه ، کار بشکرت .
 توان از دست رفت ، و جیش از پان
 شدند آئینه با ، آهین موم
 ق که در جنبیدن آید کار با نم
 هند بنیادها ، ناسرا بخام
 نه شرم از خویش ، نبیم از خداوند
 گه در بند طه ، ملان نکورد .
 گه گویم ندارم در جهان جفت ،
 سراسر در زنج شد روزگارم

۳- برزانست = برزینہ چاد ، ایضا در کیه نقدی ساحت چ چ = در سینه نقدی ساع

۱۰- در جنبیدن آید ساحت چ = در جنبیدن آمد ساحت جمع -

دل رنج آرد و در سیرت
 تادید یاد دہد و ہمہ یاری
 نئے حواریاں دہد و دوسے مستی
 حکر ہارے۔ آتق تاد
 ۵ رہی آتق تاس دیا حہ درد
 مکر پروردہ حور۔ ستانی ار مار
 مفرح ترے کاری چو دریت
 تو دیدار عشق و عقل در حواس
 فرودہ دل یار ادیت گردد
 ۱۰ در حواس و دے مرل کدر است
 مرا اگر چہ دریں گشتار دل دورد
 یم ماہیمہ ریں گشت و گشت و
 سرشتہ نوست خست و حوالی
 تدارس رو رگار حرمی دور
 ۱۵ بروں تدارسے امیدم ارتست
 حد رام ہم حواس را حراحت
 کد ہنگام عہد نگاری
 کج حواریاں صلائے مت پرستی
 ہمہ رحمتہ دہا و ۱۰
 کرد ہم ماوہ و ہم حواس توں حورد
 کہ حواس سوئے حواس تراہ آوار
 تو دار میں حوردن تہنگی میں
 ہوس مستقی و ادیتہ سیراب
 یاری را یسارت میں گردد
 چو فرودے کہ یا مدت صد حراحت
 بہر حرمے مرد صد گنج رر مزد
 کہ ہنگام یریدیں میت ریں ماو
 ماو آئے کج۔ ۱۰ رر مد گالی
 بدل کرد آسمان مستکم نکا حور
 ماو حواس ہفتادیو۔ ۱۰

۲۔ تیرسی سائے تاج حجاج حجاج = تیرسی ع ۶۔ حائے آوار حجاج

۹۔ یارے میں ساف ۱۰۔ دروں حواس و دل سائے تاج حجاج = در حواس و دے ع

۱۱۔ بہر حرمے مدد۔

جمال آرای تـ ای ماه دل افروز
 موتخ چون شمار سال و کرد
 و گرتایخ بکـ شایند ز ابجـ
 و گرداننده پرسید تـ چند تـ
 هـ بهم خوبی ز شایند در دل و جان
 چو بر بالا کر شایس پرده راکس
 پس از خون شاییدان پرانده
 اگر بر راستی خواهی گوا خواست
 و گرنه یروز بر گردند هر
 ۱۰ درین سیمون سواد خمن ریخانی
 چو خنرا فکـ دم اندر چشمه یابی
 جراحتمـ بر مشتاقان شـ خیر نـ
 نه دود تـ اینکـ بیرون آید از نـ
 سزد کس شـ مگر دگیتی افروز
 ۱۵ اگر چه تـ را آبی دهد خوش
 زند در جز من هستی هم آتش

۱- ذی القعدة جمع = ذوالقعدة جمع ایضا ششم روز است جمع = سوم روز است جمع

۲- بیست و نه است جمع جمع = پرانده جمع حاشیه = منهد افروز - نه ده از آن روز است

۱۴- دود بر آتش است -

۱۔ راگوں گئے ہائے کسگی گرفتار پر تو حورست یدرگی
 ۲۔ گہائے تاب اور حورست کراں رنگ آورد یا قوت حورست
 ۳۔ جو اٹھائے رقم سچاں تقدیر ق نگارتن یافت این درجہ ۴۔ تحریہ
 ۵۔ عذ سے نہ حملت مایہ عنت در سرتابا۔ ۶۔ دیر یہ مایہ عنت
 ۷۔ قلم ریا در سودا حورست ۸۔ کہ لعل آرائے این حورست دروست
 ۹۔ تو گوئی صورت یوسف دریں رو روں و صاد کردہ حورست ۱۰۔ م دارو
 ۱۱۔ رہی نقد۔ کہ گاہ گنت حورست تو دار عمرہ رصد ویں رائے
 ۱۲۔ در یوقت ارمیہ دامن ابرگ ار آں عذر ابریں عذر اہد دل
 ۱۳۔ ہم ایجا لیلی و عمر ہم اریترین و حور قشہ نوتہ
 ۱۴۔ اگر اول بود عیطیوتس راجوت نتہ حاصل رہیں نوتہ ۱۵۔ ق این بوت
 ۱۶۔ دگر اور قشہ و گنت کسی یاد ہم ار حش سخی افتاد میاد
 ۱۷۔ تو این ویا گرا الصاف سین کہ در صہ است آفرینت رآفسہ
 ۱۸۔ دریں گیتی تادی و ترہ۔ ۱۹۔ کے کم خواہ ریاں در و مدہ
 ۲۰۔ ہر حرف دروں دہ مامہ ستوق ہر لفظن ہماں صد عالم دوق
 ۲۱۔ مرق صحن مسرتی چور دوس دقایق جمع چوں حریس روقس

۵۔ نعل آرائے ۶۔ سورہ یوسف ۷۔ حورست ۸۔ گس حورست ۹۔ حورست ۱۰۔ عیطیوتس ۱۱۔ عیطیوتس ۱۲۔ عیطیوتس ۱۳۔ عیطیوتس ۱۴۔ عیطیوتس ۱۵۔ عیطیوتس ۱۶۔ عیطیوتس ۱۷۔ عیطیوتس ۱۸۔ عیطیوتس ۱۹۔ عیطیوتس ۲۰۔ عیطیوتس

اگر چوں من شوی روشن - بجمع
 توئی - شمع که افروزد ز شمع
 دگر بر من نشیند از تودا - غ
 تو آن دود - که زاید از چراغ
 زبا تلخ خیر - نزد خواری شاخ
 ز شمع مرده - که روشن شود کاخ
 ترا می گویم این پند دل از دوز
 که دارم بهر - بر تو سوز جگر سوز
 توئی چوں مردم چشم زلفت - دیر
 بچشم مردمی این سرمه بر پیر
 اگر زین تو - یا روشن کنی چشم
 به بنیش باز دانی گوهر - از زینتم
 دگر زین رو - شنه - به نور - نه
 من آن خورشید تن کردم تودا - نه

در اختتام ایر، سواد پر آرزو زندگانی که ماجر - ات و دل را زنی

و خضر خال، ایر - خضر خال، ایر - خضر خال، ایر

۱۰ بجز - الله که از خون آلتی
 بپایان آمد این منشور - ماهی
 بقدر چار ماه و چند روز - ،
 فروزاں شد چنین گیتی فروز - ،
 درو کرد آس - ماں گنجی - بصره ،
 که عمر - گرد کردش حرف - بر حرف ،
 بنج این مد - اع دیر حال
 عطارد در ازیان داد و مراد
 گهر کا مد وین از مهر - و مینش
 دریں شد خرج یکیک - بید ریش

۱- بوی شمع ساع ۲- بو - 'رود و در کا' = توئی دود - رسا ساع حجاج - ۳- = توآن دود
 ۴- مهر - بر جگر سوز ساع ۵- در اختتام کتاب الله ادبیات حجاج - در ختم کتاب ع ۱۱- گوهر فروز - زهر
 ۱۲- صرف ساع ۱۳- = خرج ساع حجاج -

ار آن حام ارد همت ترستی و
 دل دانا ساد کیں چه رار است
 حان این همه را قیمت مداند
 کس این گوهر رنگین چه مدد
 اگر خسته شده ماحر به رار گوید
 گنج کنت تاید مشک دادن
 نف عورتی که راسته نگردد
 بریت این و داراں می تمام
 اگر کس حیرت هم غیرے را کند رین
 و راتن حرمی بگانه سورد
 مرا می است روش تر ز خورست
 وجودت گر چه از من گنت موعود
 میداری که زیر سیگلوں نام
 درختی تو که از خود میوه ریزد
 ای جاعل ماتن کا وورد حسان را
 متو تار یک روحون نوم و حسان
 بری حرمی حرمی حرمی حرمی حرمی
 ماله گفتن آ- نه در عوار است
 که دریاک را حرمی حرمی حرمی
 که رسیده گوهر به محمد و
 حرمی حرمی حرمی حرمی حرمی
 کلام تشریح - حرمی حرمی حرمی
 حرمی حرمی حرمی حرمی حرمی
 که هست آرا تو آرا حرمی حرمی
 ساد چون حرمی حرمی حرمی حرمی
 حرمی حرمی حرمی حرمی حرمی
 تو روش کس که هست این عمر حرمی حرمی
 مدانگو که نام یک حرمی حرمی حرمی
 نام من ترار حرمی حرمی حرمی حرمی
 حرمی حرمی حرمی حرمی حرمی حرمی
 حرمی حرمی حرمی حرمی حرمی حرمی
 حرمی حرمی حرمی حرمی حرمی حرمی
 حرمی حرمی حرمی حرمی حرمی حرمی

رہی روکش۔ ہم۔ پہر۔ تہ۔ بر جاؤ
 ہیں رہ شایع پر ہیز گاری ہ۔
 لگام۔ شایع کن نفس۔ دین را
 خواہی کار۔ در جویت۔ شود کم
 ہ۔ بلندی باید۔ افگ۔ مگی کن
 بعثتی آویند در کار آتی
 نہ عشق۔ آنکہ باید خورد۔ نہ
 ہماں عشق۔ تہ۔ برگیرد از خاک،
 کہ کیں کیمیاں از دل بکار۔
 ۱۰۔ ز قلب۔ ایں کیمیا۔ دل مکن سل۔
 نشانند ایں جرعہ بر من پیر۔ یار
 غلط کردم تفاوت۔ چہ۔ مگویم
 چہ لاف آنکہ تردا من چوینغ۔
 خوش آن پاکان کہ کردند ایں قح نوب
 ۱۵۔ خدا روزی کند زان پُرشرا۔

بہرخت۔ ہشوچوں مار۔ بر پا۔
 ہماں رہ روگیت۔ ز اقبال یاری۔
 برو۔ از فتنہ میدان دروں را
 بنا ہا۔ سر۔ یو۔ دار محکم
 ح۔ دارا باش و کار۔ مگی کن
 جواز زہد خشک۔ آ۔ کہ خواہی
 ز پُرحیتی و یا گلخن درو۔ نہ
 برد پاک۔ سو۔ علم پاک،
 مرغ زردش ز رکال عید۔
 کہ ہ۔ آن کیمیا ہ۔ در گر قلب
 کم از مستی زہستی کہ دیر۔
 نہ بخشدند زان گلزار بویم
 کہ ایں جوہر از ہمہ پاکان دروغ۔
 وزیر می جاوداں مانند ہوش
 دولت۔ رامسی وح۔ از اخرا۔

۱۔ ہم۔ پہر۔ تہ۔ بر جاؤ۔ ۲۔ شایع کن۔ ۳۔ مگی کن۔ ۴۔ بلندی۔ ۵۔ افگ۔ ۶۔ مگی کن۔ ۷۔ بعثتی۔ ۸۔ آویند۔ ۹۔ برگیرد۔ ۱۰۔ ز قلب۔ ۱۱۔ غلط کردم۔ ۱۲۔ تفاوت۔ ۱۳۔ چہ۔ ۱۴۔ لاف۔ ۱۵۔ خدا۔

سر نہ سودور یا نی اس - موجود
 تترال ماتہ در جور کس
 حراں را رب مدہ گوہرین مات
 پائے حت راں مگر کہ رستت
 ۵ عمل گر ہرہ اندک و در وں داد
 یکے گوہر ردے کس کس
 جوے ردی کے کم یافت - ۱۰
 کارے دست رں کار ردی
 جو درہ یتہ یکی و دی ہر -
 ۱۱ گیرار حیتن رد - کاری
 جو دل عاہی مردی ستاد کردن
 چو گیری یتہ - ۱۲ تاد لارم
 گلابی کا یاد ار گلبا - ۱۳ جو در -
 گیر آئیں راہ اریسکراں
 ۱۵ کسے کو دریے غولاں رہ گام

۲- پتہ ایست ۹- یک و دی ہت ساع ۱۴- آیں یک اریسکراں ست

۱۵- حین آمام سنا ح -

قلم رس را کہ دستِ راستِ رحمت
 ساقِ مایہِ درستِ ارکِ گرا رہد
 مدائنِ مدگانی کس ہر نہ طے
 چو طاؤسِ ارجیہ یوتی حُذردون
 ۱۰ یوحاک اریستی افراید و عودت
 رقتِ ہر ہر ہر دورِ دیکے است
 تقدیرِ حوق دارِ دہریکے دور
 تایدیتکراییل خوردن
 حریفِ آن گیر کر و در سمانے
 ۱۱ سلاحِ حش چوں رخسارِ مدد
 سراوار است ہر کالاہر جا۔ ۱۲
 کے کو ارکھ جس ریر یا روت
 روتِ آن کس کہ دامایاں یدید
 اگر رتے رعنائی مریں گام
 ۱۳ خراماں دوستانی جوں ہدیے
 عو ری کو کہ گلو نہ ررو۔ ۱۴

بدستِ جیب گیر و حاتمہ رہست
 الف ہوں آید ار ارجپ گارہد
 کہ تا دامادانِ لوسدت۔ ۱۵
 تایدیائے خود کردن وراموت
 چو آتن سرکتی مکت۔ ۱۶ روت
 مردم ہر سلامی را۔ ۱۷ علیکم است
 چہ ہمد۔ ۱۸ ست کہ ما از دھامور
 نہ درتگ اصا تمحیل کردن
 سلاحِ آن حے کرے کار رانے
 ۱۹ مسامہ ہم روحیت وہم رور
 گلہ روق رید کہ۔ ۲۰ من دریا رہ
 ماید کمقن ریر مکلتن کو مت
 نہ آئیے کہ ماداماں بحمد
 کہ طہلات تار آرد دست۔ ۲۱ مام
 بحمد و یاتانی یا۔ ۲۲ رورے
 چو توس استر ارفے رم خوردتھے

۱۔ قلم را چو کہ۔ ۲۔ الف بے آید خ۔ ۵۔ اریستی ح۔ ۶۔ اریستی جمع مع۔ ۷۔ ہر کے رور
 ۱۲۔ حکم رورس ساع۔ ۱۴۔ چو تودید روئے ار دی رم خوردتھوی

چو می جوید که زان آگید نه
 چو آید نقب زن در کین و رویش
 مقام کو زند بر قلب زن داو
 برنج آ نمایه بر رخ دکن جمع
 ه بنه بر خویش رنج بهر آں را
 ز بوی جز سوز نبود بر مره عود
 ورا ز خود در وجودت نیت بود
 برون ده آتش ار داری ز نقاش
 بکار در در تن کاه در داج چپ
 ا خرد واسو بر بنیائی بود زور
 چو خلد ما بکشد شو منو نه
 چو م طر راستی را نه رگ را
 که نام از راستی گیر بری بکشور
 بدانش را باید در آتش تن را
 ۱۵ چو چشم را بعد اگر کند کس

گدائی بندش با صد دگر بیهوده
 کند رخنه و دور یته خویش
 به نقد کیه نه خویش افکند کاه
 که از موم تو غیر بر کند شمع
 کز آن راحت رسد ز دیگران
 ز حلوا قسیم لخواگر بود دود
 بگیر این خورشید از کمال وجود
 چون نقشه نیت باری آینه باش
 چه دوزد تیر چو باشد کماک
 بچاه کورنق شد جز بطر کور
 مشو چون خط هندو باثر گونه
 چو چوبه بر آتش شو کجودل آرا
 چو چوبه جودل دچو تار م ط
 نشاید کرانه آون خویش را
 نماید همچنان کز چشم او پس

۱- چو می جوید ساع ۳- قلب زن ساع ۴- قلب زن ساع ۵- قبله زن ساع ۶-
 اینها بقدر کینه ساع ۷- چو ساع ۸- بقیه کینه ۹- ورا ز خود ساع ۱۰- چو ساع ۱۱- ورا ز
 خورع ایضا بگیر این بخش ۱۲- برد زور ۱۳- نماید چشم او کز همچنان ساع

تو گر را کہ بیتس آید سزایت
اگر گوهر بر قناد بر دُر مار
چو روعس یُرمتد راتن تیر
دہدہ کتن گرہ را ارداں پر ت
ہ کتا دں دست دیتانی گہر خود
کتا د در تے اردو کتا دں
ورا حاسنیت چوں اردو کتا د است
چو گشتی در درم دادں کرم کو تن
چو مقل رم چو در اعاں محتاج
اگر آید گل را ماگِ نساں تنگ
تو قطرہ وہ کر اں دریا ئے پل است
نہ سختہ ررجو امردار۔ یہ نام
چو ررداری چہ ارما۔ میریدں
مدہ پیروں فریبِ عتوہ یرورد
۱۵ حد در راں گنج یاتی کردل تنگ

دراں ہستی بود سودا ریاں میت
کم ارتزالدان برگشت یُرمار
ہم آتن کُن بود ہم آتس ایگر
ہے است ارجہ ارگرہ لغتس رواں میت
دو فتح است اریے خواہدہ موجود
بودا استخوان لوریہ دادن
سیاکاں میر فتح روکتا داست
زور یادِ درم خواہاں کس حق
دہد عو حائے ادا مارتن ستاراج
گر کر گس کد سوئے وی آہنگ
مخوام کوکاں حو طھیل است
کھید ردماں مرغ ارپے نام
نمی شاید ررماہ رحریدن
کہ حلقہ ارگاں داد حواسہ
رمان حاتم است دوست اوگ

۴- ارمہ اور ساتھی جمعیت = ارمہ سراج کتب ۵- کادہ دست سزا

۷۔ یا کائنات سب سے حج حجۃ = ماکوں حج ایسا فتح رو کا و سب حج حجۃ = فتح کن

ع ۱۴- دارد و حامل مرد است-

بیس گز نمند، درمده چونید،
 بزن بر جان آن منعم سزنا، نه
 ندارد همت، دادار سپیدار
 بیجا پود له کن گاه و برگاه
 اگر آئی زنده کم نماید ز رو کام
 ورت هستی و دهنج نه دهرت
 متاع را که خواهد رفتن از پیش
 چو مرگ، را ببردن کاسورا نه
 برفه صرفه کن نقدی که داری
 نه آن صرفه بود ز اندیشه رفاه
 بهما صرفه است، کانیچه بر در بند
 به سیم و درم به پایگان را
 بخندد برق بر اندری که راند
 ده سرمایه بردار، دعا باز
 بر آرد از دماغ عافیت لای دود

که جان بازی بناں خواهی گز نمند،
 که نرزد نرزد او جا نه بنا، نه
 تو هر هم کوه مکن همت، گهر کار
 چو شیر کیش تی بارش د تیهگاه
 و گز رفتی ز به زیبا سرانجام
 هر انگشتی تکیه بد دل کن از دست
 از و ناچار بتاں بهر یونیش
 همت، ماتم بود هر هم میا، نه
 که امسا که، به از اسرا و ن کاری
 که بخل صرفه راصد رفه نمی نام
 چنان ریزی که بدیند خردمند
 نه نزل و هدیه مالی پانگان را
 زکشت خشک، و بر دریا فشانند
 سپرد فله را در نعمت، و نماز
 بزیر دیکه شلغم میر، نرم عود

۱- گز نمند، درمده سزنا = ح ۲ = گز نمند گز نمند ۲- که نه از زده سزنا = ح ۳ = نیزد
 ع ۵- کیابی ز رو کام = ح ۸- چو مرگ، را ببردن کاروانی = ح ۹ = کاروانی ساک
 غ ۱۱- صرفه = ح ۱۲ =

قلموں کو روں آرد پیایے
 نہ چوں در ریت کر سوں نہ خار
 گر اُڑیے کسی یابی سہ کدم
 وگر کس آب یک سقاہ خواہ
 وگر یک ماہی پاکہ - در تہ -
 طلال لقس مال پُر سہ -
 نو دور عورت ہمت کام ہر کس
 علیوار است نے مار آکہ ہر مار
 طلالے عورت خون جو کد داگ
 اچو خواہ تیغ رس راہیں عورتور
 بیابہ ارغہ دُساں پہلوا -
 قاپوستانِ عدول رہسہام
 میں رتیر گب نرج و گلگوں
 ہنگے تو کہ مادر پاکہ دور
 ۱۵ - ماہ بکت چاں رگڑ تواسے
 چو کار افتدہ کارادہ سہاں کس
 درار لوک قلم چوں آتق ارے
 روں آرد درم ہچوں گل ار حار
 ریشے سوں درستہ مریم
 نہ آب رود آب پتہ - مادہ
 نہ اردہ ماہی مایاک در دست
 کو تر داہ حید دورہ مید
 کواہد کام تاہیں قوت کر گس
 کد ار حاور ع - نردار
 حرامے رارہ گلگوں لگلاگ
 دلق اریتن ماید آہسہ میں تر
 نہ اریسین تہاں آہیں تولے
 غوار اکامنگار رحمہ پر کام
 کہ سود تیر رارگی نہ اروں
 کد ریرور سرد یا یک شور
 سرادہ سہ یہ دُرد دہرہ ماہ
 عوار امان و آستام ساں کس

بد امان تو خواهی م کرد پیوند
 چو جان خواهی همیشہ زندگانی
 وصیہ آینه کاندر گلشن در
 نه بندی دل بر ایوانی که در و
 نموداری که مبینی زهر بار
 درین آینه روئے کز منم نه پیش
 بمیں خواہی ز پریشان در حق کس
 کہ کور از برق دقلہ یاریت
 بخواب آنکو دهد وامی بانباز
 ۱۰ در از کس بر تو جوری رفت بنخواست
 بدی گزند و خواب طعنه در جنگ
 گراں نگی گزین چوں کوہ حصار
 کہ کہ بشکند از سنگ دندان
 ہی خورشید جنگ بدو دنگه دار
 ۱۵ بہر دامن کہ در خواهی زدن چنگ

ز اندرز نصیحت رقصہ چند
 بجاں دو زاینہ پیوند جانی
 بنارت شکرین بشاسی از زہر
 چو در رفتی بدو آئی پایا
 خیال آئینہ صورت خواب
 کہ تازو کثر نہ بینی صورت خویش
 کاش نیز از پریشانانی دہد بس
 چو آہ قلب کاراں قلب کاریت
 در آئینہ تواند یافت باز
 چو قصد کنی تازان بر بادت بخت
 بہ بیداری بدش گوی خوری سنگ
 کہ گوہر بخت بد از سنگ آشکارا
 توا زلبہا برو در بار خدایان
 کہ اینجہ ایشو دگوہر بیدار
 متاع صلح جو نہ مایہ جنگ

۱- نکتہ چند سحر ۲- بجاں دوزخ ۳- بجاں دار سلسلہ ۴-
 ۴- نسخہ عین بیاں ۵- شعر ندارد ۱۰- جوری شہ زنجیر ۱۱- سلسلہ
 ۱۵- کہ خواهی در زدن سلسلہ

که می آید بستی رو - ۱ - به شا - ۲
 رواں شو خوش خوش - ۱ - به باد بستی
 که این خنجر آید به حیوان را را کرد
 گه جوید بکشتی عیسای سازى
 ۵ بهر نزهت - ۱ - گه گاه به شا
 شوید از نغمه - ۱ - به مرغان فردوس
 نوا شیرین که - ۱ - پید اندریم وزیر
 چو پیش مشدش مثل - ۱ - روزند
 که - ۱ - به هندوان آتش افروز
 ۱۰ بدیناں سوختن درویش - ۱ - نمائی
 به پروانه کز شمع اوفت - ۱ - در دود
 و گرد در دین نباشد - ۱ - به گبران
 براند ازیم - ۱ - به ترسمه از - ۱ - دود
 بخوانید از برون مویه گران را
 ۱۵ میان خاکها - ۱ - به خس نخه - ۱ - ده

۲ - رواں شو خوش خوش - ۱ - به باد بستی - ۱ - به شا - ۲ - از عشرت سادات

حج ۲ ع ۱۲ - ۱ - از غیرت ع ۱۳ - ۱ - به ترسمه - ۱ - آنو - ۱ - در شا - ۲

میں کا حشرِ ردام گمہ دانت
 تو را فرشتیں چوں دُترِ کمبوں
 چوس ہموان تیسار تو عور دم
 میاری دردِ دلِ این ادیتہ خام
 ہ چو میدانی کہ اردو راں کیں حواہ
 گیری آن رہِ بدگوہری میت
 گرا رتہائی ہجرت بود عوس
 تو را احِ حوالیِ اصولِ دسائی
 و گردِ مادلت و ایس۔ مید
 ا کے کا گوئی اور اگر دم داری
 کہ حواہ حواہ اودر آست مائی
 کے کر تو وفا داری۔ مید
 و فاد۔ رہ چوس گزند ریادت
 رجاں صرچوں خستِ این دم برد
 پاسخِ از لہِ معشوق

۱۵

بیار ایسہ فردوسِ ریں را
 بیوستامید ریور جو ریں را

۲۔ درحاک سنا سنا حج جمع کف = درحاج ع ۶۔ اگر اس بحر من مانند تراحت ف

۸۔ دم باد سنا سنا حج جمع صفا = دہم یاد حج ۱۲۔ کے گریہ ستا۔

که در هر بریتِ او پوشیده کاریست .
 و گریزِ نامه تو یسبح ز نام
 ز خونِ عاشقانِ فتنه شش و نگاریست .
 چو خواهی عشق را پاینده بنیاد
 ز کابلِ رسمِ فرباشد دور سه گام
 ز تلقینِ هزار گیه بر این غزل یاد
 غزل از زبانِ عاشق

۵ بروا جانِ دور افتاده از من
 دعا به خوانش از سوزِ دروغم
 بر این جانی که دور افتاده از من
 پس از تو غمِ جگر به که داری
 ۱۰ میانِ ماکه سپیدِ مراهنِ بدی بار
 بگویش که زمین مانده چنان دور
 ۱۰ فکد بینِ تاجه ساں بر مابعد اکر
 دو گل بودیم با هم رسته در باغ
 که داند صرصرِ بزمِ کجایست
 ترا در محنت آبادی در افکند
 چو گشت از لوحِ هستی نامِ من پاک
 ۱۰ زمانه گر مراد ز حرمِ جانی
 ۱۰ ترا پاینده باد از زندگانی
 ۱۰ بر این جانی که دور افتاده از من
 ۱۰ فکد بینِ تاجه ساں بر مابعد اکر
 ۱۰ دو گل بودیم با هم رسته در باغ
 ۱۰ که داند صرصرِ بزمِ کجایست
 ۱۰ ترا در محنت آبادی در افکند
 ۱۰ چو گشت از لوحِ هستی نامِ من پاک
 ۱۰ زمانه گر مراد ز حرمِ جانی

۲- نه نیوشی ست ح د ب ک = ننوشتی ح ع ا = نویسی س س ع ا = ده - بران جانی ست ح
 ح ب ک ع = بدان جانی ع = ۸ - کا بر چنان مانده ز من ب ایضا نور با نورک = نور تا دور
 ع ۱۲ - کجایست - بشکفت د -

چور گر گے فردا رُز نری ستر ۱
 حری کو خندہ رد در سبلیت تیر
 جو بچیرے کتہ رات دھسارین
 نگا ورتو سے سہ رمد گانی
 ۲ عمارت را چون تو اس واکتہ پید
 رہا کس سرکتی راتما دو دشت
 کہ گرتوان عصمت بجائے حاس ریت
 جیاں کس رمد گانی در زمانہ
 ۳ چوکس را یہ در عالم قناری
 ۱۰ سحاک نیزہ مگر آت و گل را
 کسے کہ کار معموری بود و دور
 جو یکی ددی۔ در حتمیت
 ۲۰ دیک امیدالی رہربا
 لقت آدیرو راں۔ برایہ جوہر
 ۱۵ وگردعت قناری رہ مدالی

۸۔ کہیائے رمد گانی حاد دہا ۹۔ مے حوئے مری تہ حوئے ف = مے حوئے مری ع د
 ۱۰۔ میک داری سا ۱۲۔ مے حوئے تہ حوئے ف ک کا = در حتمیت ح
 ۱۵۔ یا موری چوک۔

بج مند که بز جزاں حصار است . ق شهاں را کاندراں جاں قرار است .
 درآں بردند شایرینان ز چشم آبر . که خپند اندراں شایان خوشخواب .
 بنگیس حجج بره در فرجه تنگ . نهان کردند شایرینان چوں لعل در سنگ .
 بچشم هر یکم خواب را عدم بود . ولیکن خون شایرینان را خواب کم بود .
 نگر کان خون که خوابش رفت ز امید . کیاں را خواب دادن خواب بود .
 چو پنهان گشت درنگ ، آن گهر را . جدا شد مهره دولت از سر را .
 فروماند ز آس . بی زمانه . فراموش اندراں فراموش خانه .
 فراوان یاد دارد چو پنج بد خفته . فراموش گشتگان زمیناں بهر کوه .
 ز حال آں فراموشان . بهر بهر . همگوید دراز افسانه دهر .
 بدانسان مرشد نوایس افسانه راز . که خسی و نگر و به پیش بریدار .
 مخفی اندواری اندر سینه جا . درین افسانه میکن هون دها .
 که چندان خفت ، خوابی بر آه . که بیداری نخواهی دید در خواب .
 مشغور در هر در حاصل . که چوں سیم قمار است ، میخ و .
 چه بینی چه میخ رازانگونه خنداں . نگویش در شکم چند است ، دندان .
 خودمندی که بندد درج اں دل . دل از نام خردمندیش گسل .

۱- بج مند کا ایضا شہ اکاندراں سبب = شہ را کاید آں = حج حج = کاشاں را در آں سبب
 ۵- خوابش رفتہ سبب = بہر سو ، سبب ک کا ۹- بہر سبب سبب حج حج = حج = بے
 ۱۴۷- چہ بینی سبب حج حج = چہ بینی سبب حج -

ررحسم ماوودر کیکان
 ررحمے کادراں رحرارہ میت
 رراں رحرارہ میت یارہ دور
 صبات ہم رآں رحرار کلوں
 رچتم و رنج کہ عوں یروں ہمیرت
 رکولن ررنج یر عوں ورگیں
 یگان یحیہ کہ عاتق رادانست
 ساعد موہا 'ر بیچ کردہ
 سیا دیحیہ مو 'ر کہ حاں داد
 ا دراں موہا کہ بیچ سیکان بود
 فراوان رنے و موکہ ار ہرورد
 نے عوں رفتہ رار آمدنست
 حوالایت ر کرط ج ماسار
 یوتد ہگام آن کاں کتہ یحد
 ۱۵ تہداں رار رستہ گاہ خورر
 ۱۴ جرات ہم راں غ لخم غلغ = صاحت د آ
 ۵ ہم دراں ستہ ۶ لے سیک = آن موئے ستہ تہ ۱۰ سیکان ات - ہمدراں یات
 ستہ ج ع ک = ۷ بود - بودع = داد - داد ستہ ۱۲ - رویم ستہ ۱۴ - کاں گتہ
 ستہ ۱۶ = کرکتہ ج = سرگتہ ع -

بصد یارہ ررحے چوں اہیان
 دل حرست یا صدحا یارہ میت
 کہ ار مہ دور میت یارہ نور
 ہمیکردار جرات گریہ عوں
 ہر سوسیلہائے عوں ہمیرت
 حاسی ست بردست نگارین
 ہی کد وہی یحیہ ید روست
 چو ماراں گرد صدل بیچ خوردہ
 یہ بیچا بیچ مو میخواست حاں داد
 دل حاں حُت عاتق ہمدراں بود
 راد تہا چا و صد مار یرورد
 عر ہم ہودہ حریج مدنست
 روم اد رر بر گقار خود مار
 رداں اد اسد درسد
 رواں کردد سوئے خواگہ یر

شہابی کز سریرش بود گردی
 چشدا و نیز از اسب آبخوردی
 چو شد خون شہیدان مشہد افز
 بر آمد شور تو راں در آں سوز
 کہ کاوازشان دیوار نشیند
 ز پرده مہوشان بیرون نہ آمدند
 ہ بجیم آربا و بروخون ہگہ ماں را
 ز چہرہ ہر بت پر کالہ میکند
 کناں ہر مو کہ بردہا ہر نویسد
 ز مو ہر کہ مدہ و خون روانہ
 جہاں در دیدہ مادر شدہ تار
 ہ ہوس بہر ہلاک ہر خویش ہر برد
 فادہ لُبتاں چوں ہاک برد
 فرستہ گریہ ہچوں ابرمیہ کرد
 ہمیکہ دایں ندا ہاتہ ز بالا
 دولرا نی در آں خوانہ ہر گم
 ۱۵ ز تار ہر در صفہ برای و تا پاک
 چشدا و نیز از اسب آبخوردی
 بر آمد شور تو راں در آں سوز
 کہ کاوازشان دیوار نشیند
 ز پرده مہوشان بیرون نہ آمدند
 ہ بجیم آربا و بروخون ہگہ ماں را
 ز چہرہ ہر بت پر کالہ میکند
 کناں ہر مو کہ بردہا ہر نویسد
 ز مو ہر کہ مدہ و خون روانہ
 جہاں در دیدہ مادر شدہ تار
 ہ ہوس بہر ہلاک ہر خویش ہر برد
 فادہ لُبتاں چوں ہاک برد
 فرستہ گریہ ہچوں ابرمیہ کرد
 ہمیکہ دایں ندا ہاتہ ز بالا
 دولرا نی در آں خوانہ ہر گم
 ۱۵ ز تار ہر در صفہ برای و تا پاک

۴- آواز شاں دیار ك - ہر تہ سائے حو حو عاب ك = ہر تہ سائے = ہر شیع

۱۰- از پئے مردن ب ك ۱۴- چنچ انج ۲۰-

چو عاشق راسخداں گداری
 ہوس ماری بودہ غرت قماری
 مراہم ہت ایں بیکان حسدتی
 کہ محرم در سگر دودوراستی
 نہ حسد و نہ مدام دریں گل
 کہ ہم خود مونسِ بھائے عیسم
 بریدیت کس حوئے ریتسم
 ہتے دارم چو محبت خودر یہ دور
 دوتب میداری آندر نہ عالم
 مں ارٹھائے عم راگوہ ستادم
 دوتاریکی است میتن حیم ستاق
 ق کہ تاریک ہت اراں دچمن آفاق
 کیے ستہا کہ آن عالی راہ ہست
 دگر دور جیاقن کاں سیاہ ہست
 ا خطا ور لے کہ ہاں ہاں رہت
 رلف پر ملا ہر موئے ماریہ
 ار اں لب حوں مردم چوں رہد چوں
 ہر حال کا بچواں بود در عام
 عرص حوں ہر جور دآن مترست خور
 ہماں کے حور و تادی ہاں ہم اردو
 ۶۔ کیے تہائے سادی دگر عم ۸۔ چیم ستاق سہ ستاق حج ۹۔ چیم عناق ۱۰۔ ایسا کہ تاریک
 اراں دچمن آفاق ستاق حج ۱۱۔ کہ تاریکی سداں دچمن آفاق ۱۲۔ دچمن آفاق ۱۳۔ کیے تہا کہ اوس
 ۱۴۔ کیے تہا کہ آن ستاق حج ۱۵۔ کیے تہائے او حج ۱۶۔ کیے تہا کہ آن حج ۱۷۔ آب حواں دہشت
 ستاق حج ۱۸۔ بود سہ ستاق حج ۱۹۔ حج ۲۰۔

جَدائی ۱- هر پیوندیم از بسند
 و راکه نهد تا آن ماه قصه با پوش
 بخوانید شش که آید از سر سوز
 بسیمار آید بزم بهمن و کم
 منم فرق سرا را گوهر یی تاج
 کنون آن تاج خواهد با گل آینه
 هر آن قطره که از خونم زمیں خورد
 دلم کز سوزِ عمرم برتابه بود
 ندانم کار ما را دور چون گشت
 گزشتیم از جهان و خارت بود
 نور و سر یتیم شد هیچ در هیچ
 کرا گویم بر شمع این حرف مستور
 تعالی الله چه شعله است این که هر جا
 باد لعل پاکان کز چنین داغ
 جگر سوزی بداغ ناخوشش دل

نه چون در جدائی سر شد پیوند
 ق که خونم بر زمیں چوں میکند جوش
 شید خویش را بیدیدیں روز
 که من از خون خود خوش میخورم
 که بر اوج سریرم بود معراج
 که دُرش گم شد و لعلش در ویرخت
 گدازد مرا باید نگین کرد
 از و هر دم چکان خوانا به بود
 که آن خوانا به من موج خوش گشت
 من انداز باجر را بر آرزو
 هنوزم قصه دل پیچ در پیچ
 من از جا دور و جانا هم من دور
 بدان نه از رو که گرد دهنم آن
 بهر ابر بلا سر شد طعمه زاغ
 جگر خنق بود بر آتشش دل

۱- هر پیوندیم = سماع ۲- هر پیوندیم = سماع ۳- میزند جوش سماع ۴- بیا را ید سماع ۵- سماع ۶- فرورختن = گین ریختن (بلا قافیه) ۷- نمودیم سماع ۸- چه شعله سماع ۹- سماع ۱۰- چه شغل
 جمع ۱۱- جگر خنق سماع ۱۲- سماع ۱۳- سماع ۱۴- جگر خنق = جگر خنقی ع -

نہ جانے کہ حوں راہیں تیں یا کہ
 حوں و حاکم ہیں رنگیں گیا حوں
 یکے حواب میں آن ہوئے کی موت
 یکے حواب ایکہ ستر ستر در گردم
 ۵ چہ حوں سے حیم اندر عترت و مار
 حتم ما ایسہ کا مدرق و تاب
 حوں حواب آید ایسی حیاں گنت
 کہ بیدارم کہ دیں حواب ما حوس
 جو یارم کت روحم محوئے
 ۱ کاتہ آن ست حواء تویم
 حیاں کاتہ حوں میں کرد
 نہ ہیں حوریر حاکم تنگ حویت
 نے مردم دیں حواء حویش
 نہ مرگت ہیں کہ عمر آید سیاں

۲- حوں حاکم سے حواء = حوں و حاکم سے حواء ۳- مرم عتف ۴- نہ ستر سے
 ایضاً عتف ۵- چاں است - حادواں اب کتا ۶- دیں روحوں
 ۱۰- بیدارم سے حواء = کاتہ سے حواء ۱۱-

۱۱- آہ حویت سے حواء ۱۲-

ز ہر خونا بہ مردم کہ گردوں
 ز شیرش پرورد آنگہ خورد و خوں
 نگر تا چند گرد و دود را دلا کہ
 کہ یکہ نو بادہ بیروں آرد از خاک
 چو گشت تاس سر و بن در زیور و زیرہ
 بن خاک اندازدش باز از یکہ آیدہ
 کہ کو کہ د کاسی بہ ر خوردن
 شکستن ہست آساں تر ز کردن
 کہ تیار دار دزین کم د کاسرت
 کہ نتواند از آساں دیگر آرہست
 چو ہستش ساختہ چون شکستن آساں
 ز بیش و کم کج باشد ہر آساں
 چہ باشد خضر خاں بل صمد خضر نیز
 ازین خضر آئ رنگیں گشتہ نا چیز
 پس آں بہ کادمی درجاں سپردن
 بقا۔ خضر یا بد بعد مژدن
 ز ہر خون فردہ زیر گردی
 سگہ گورہ ہر دیا سترخ مودی
 ۱۰ عج۔ خون و بس فرخندہ جا۔
 کزاں خوں ہر دم مردم گیا۔
 چو خون خضر خاں در خاک در شد
 ز خونش ہر گیا خضر ہر دگر شد
 بگرد و یار خود میگشتہ جان
 ہی گفہ تاس حکایتہ از زبانش
 کہ جان من و آشوبہ جانم
 کہ در کار تو شد جان و جہانم
 چو من بہرہ زجاں کردم جدائی
 مبری ز آسہنایاں آشنائی

۴۔ ب اورک میں دوسرا مضارع یوں ہے۔ نندہم بر سر آں کاسہ گردن دک میں قافیہ بجا ہر گردن کے
 خوردن ہی ۱۳۔ صرف نفع سے اور ب میں یہاں۔ ب ذیل عنوان لکھا ہے: غزل از زبان جان عاشق میرزا نزدیک
 یہ عنوان بجا نہ لکھا ہے اور یہاں کسی عنوان کی ضرورت بھی نہیں ۱۴۔ چو من کردم زجاں بہرہ جدائی سے
 ایضاً مبری ز آسہنایاں سے جمع آب = مبری سے جمع = مبرازع۔

در فردوس رضا باز کرده همه حوراں دُرود آموخته از کرده
 از آن بانگ شهادت، کاد از شاه شهادت، گوی شد هم هر دهم ماه
 چو بر شد خنجر و شمشیر بدو شربت در آن منظر قضا چو رعد بر شربت
 سپریه مکرو خورشید از تن خویش و در تقدیر کیس و کشتن از پیش
 کند تیغ قضا چو قطع آئینه نه مه داند پر کردن نه خورشید
 بیک ضربت که آن نامهربان کرد سرشته در که مارش میهاں کرد
 قضا کا مد ز بهر ز آسمان زیر قلم چو رانده بودش راند شمشیر
 زخون او چو رنگین کرد جگر را هم از خونش نوشتن ایس ماجرا را
 چو از تیغ آن بر والا قلم شد خط مشکین او خونین شد
 چو گرد رویش از خون سیل در گشت گل لعل و از خون لعل تر گشت
 ز فضل خود چو دل از تن بخل رفت رواں شد جان و هم دنبال رفت
 ز گردن موج خون کیش پیش میرفت دواں سو رنگار خویش میرفت
 دل خون گشته کیش از پیش بگریخت دوید این خون و با آن خون در میخت
 صراحی - مبرون داده ز - نفت زیر یا قور، آبگیر

۳- در و منظر ۳ = در و منظر ۳ = در و خاطر ۵ - سپر گشتن حجاج اب ۹ - ز تیغ آن
 سرو بالا چو قلم شد شاهیه ۱۱ - از خود بخل ۱۲ = از و بخل ۱۳ ایضا بخل ماند - دل ماند
 ۱۴ - ز گردن ساس ۱۵ حجاج ۱۶ = ز گردن جمع ایضا دواں ۱۷ حجاج ۱۸
 = رواں حجاج -

عص کس را رایتاں چوں ندرائے کہ گرد دیتع حوں را کار و مائے
 حکیدار میاں چوں تسد مادی درو ترستہ ہمد و ترا دی
 ستیہ صورتے آمر مرس آتار ہر ار آہر من ار رویت بر ہار
 عم افرائی جو عین تنگ حالاں کہ اندیتی جو عقل حسد سالاں
 ۵ جو ہم نویدیں تو مہر ہری جو صبح دی نعریں سر دہری
 چو نام عم - حبیب محنت آمیز جو حوئے مد طریقے لغت انگیز
 لے چوں یا تائے صحت را ماں نئے چوں بوسہ حائے کہ دہا ماں
 درآں ما حوت دہاں حوں عسار قشم گوہ چوں کفستہں یاں
 در ارت سلتے یحیدہ رگوں رسلت کردہ حو در اعلتہ درگوں
 اسک ان صف سر ہنگاں روحت تو گوئی خواہد ارے موج حوں حوت
 را راہ ہر مرد اس در کہ تیدہ بخویر آس تپہا رک تیدہ
 رو مایدہ تیغ گوہرین حو کتید و کردہاں قباحت
 برآمد گرد آں سر و گرامی کہ ار سر سری حو دود نامی
 شہادت حاست ار حصاراں کاح چو قلع درخت ار سری ستاح
 سیاست را فلک را ری ہمیکرد شہادت را ملک یاری ہمیکرد

۱۔ چوں سد ستاح حو = آن سد ستاح جمع ایضای حو سد ستاح ک = تیغ حوں حو جمع حو کا
 ۲۔ تیغ سد ستاح حو جمع حو = سنگر ک = قبیہ کا ۵۔ نوم بریدہ کا ۶۔ حین -
 طریقت ستاح ۱۴۔ شہادت حاست سد ستاح حو = حاست حو جمع حو کا -

تار و زی رید آن چہ در سگ رسید و رر رک در آہنگ
 رساید آید و ماں بودن ارتحت تہا ہل قلعہ در کار - ریاں سحت
 دروں رفتہ سر ہنگاں میاک - میاکی در آن عصمتگہ یاک
 رو پوئیدگان ہونی در افتاد کراں ہولرہ درام و در افتاد
 ہ در آن سج ارتع ہر تیرند قوس قیامت میہاں آمد لہ - دوس
 رکیج حمر با ماصد تیرند دروں حستہ رستیراں - تندی
 رما رو و روارش تاب رفتہ توان مردہ حرد در جواب رفتہ
 تہا مد رخصہ سادی حاں والا مدو - اریاہ حق نقالی
 شک در کو تو ال آدیت تا دیر تہا لگد تن کمتن حستہ تیر
 ا چو تہمیر طفلہ حرم گمتہ بود - ار آن میرے بیاصل یہ سوئس
 خواہاں در دویدہ ارجیہ رہت در افتادند و آن افتادہ رحمت
 ہر یک تیر دہگان سگ در آدیت لگسگ را کہ رستیراں عصمت
 رہی سگاری - ج روں گیر کہ تیراں را سگاں سارہ کجیر
 چو سقد آن دو دولتہ راست رہا بہ دست دولت و حمت
 ۱۵ قناد آن شگراں در روئے رآمد سو سو - تیر - نہ

۴- رو پوئیدگان سہ سہ سہ = رآن یونیدگان ح ۶ - روں رستہ
 = مد رخصہ سہ ۹- حستہ تہمیر سہ ح ۶ = رآمد سہ = حاست سہ ۱۲- ہر سہ را دہگان
 ۱۳- سگاری سہ سہ = سگاری سہ ح ۶ -

چو زینجاریت باز اینجی افرستش
 چو سودا دولت کم گشت چیز
 چو شد پیام گوی و بر دین ام
 ز خشم و غصه کرد آن ماه در لبح
 ه نخر تا از دیده لب را جوش خون داد
 که شه را ملکه رانی چوں و داکرد
 چو دولت دور گشت از خا ندمن
 و رایس دولت هم از من دور خواهی
 چو بامن هم راست ایس یار جانی
 ۱۰ پیام آور چو زان جان عمر اندود
 شهزاد گرم گشت از پاپا تافرق
 برآمد شکر کیس را زبانه
 بتندی سر ملاجی را طلب کرد
 رنجواند رگو الیر ایس دم نه بیس دیر
 ۱۵ که من ایمن شوم زانه بازی ملک
 بفرمان شد مرواں مردک تیمگا
 بیایس گاه تخت مادر سستش
 دهمیت باز تا بارش رکنیز
 خضر خاں را نماند اندر دل آرام
 چو مهم گریه و هم خنده تنخ
 پس آلوده بخون پاسخ بیرون داد
 دولرانی بن باید ره با کرد
 دولرانی برست دولت را نمن
 مراب دولت و به نور خواهی
 سرمن دور کن زان پس تو دانی
 ببرج شاه برد آن آتشین دود
 بگری خیره خدی کرد چوں برق
 بهانه جو را نوشد بهانه
 که باید صد کرده امروزش با کرد
 سرشیران ملک افکن بشیر
 که به تاین فتنه کمتر بازی ملک
 کبوتر پا به بند و جز تیره نا بار

د ویدند آنہو د ریاں پزیراں
 چو دید آن مہرباں ہمیری دوسرے
 ہزاری گئے۔ من خود زین دل ریش
 ہر دارم امید از چونتو شاہ
 ہ دل شاہ اندراں گر تلخ روئی
 اشارت کرد ز ودا ز چہ خوشخیز
 ہنوز او در اشارت غمزہ زن بود
 چو بر عاشق اشارت تیغ خون است
 خنجر خا نہ کہ چوں وحش شکاری
 ز شاہ عاقبت زان زخم دل دوز
 چہ حاجت بود چہ بیخ بود ما را
 ولیکن چوں چنانش بود گفت میر
 مع اللہ بہانی دان ایں راز
 کہ چوں سلطان مبارک شاہ بر مہر
 صلاح ملک در خونیر شاہ دید
 کہ از آہن کہ ندان قلعہ بیراں
 چومہ در تلخ بیرون آمد از پورے
 ہی خواہم بہد جاں مردن خویش
 دریں کشتن بسویم یکہ انگاہ
 تغیر کرد زان گر تلخ گوئی
 کہ زودش سر بُرد از خنجر
 کہ جاں مشتاق را بیرون زتن بود
 سیار کردن از رحم بیرون است
 ز غمزہ داشت در جاں زخم کاری
 برو ز ما تم خود بہر ترین روز
 برو راندن ز خون تیغ جہ ما را
 گزشتن کہ تواند بر زنجیر
 ز گنج راز زیناں در کہ مبارز
 ز تلخی گشت بر خورشیاں ترش چہر
 سزاواری بہ تیغ تیز شاہ وید

ہم۔ کن گاہی سماع ۶۔ تسخیر میں یہاں سے ۶۲ شعر غائب ہیں۔

۱۱۔ بکس سماع ۶۔ ک = ز خون ع

کے کو سرمد دریائے حواں سر تن گریہ دار تن یائے کواں
 جو مرے تہ مہانی ہو سزا رچوں جو دہد مہاسے خاک
 لے رہا رند مار آمدن میں کہ سارم جائے تو درسیہ حین
 میں گلہ گدھاں چوں نگارے تو آں میں کتن برا رہت حارے
 میں ریا۔ سہ حواں بہوت اراں کر دورہ دیدن در آتن
 میں آب ار لطافت راحت انگر تو ہر عرفتہ سین حسرت تیر
 رآں یاری کہ چوں ارد دوستی ورد تاید اعتماد دوستی کرد
 ناں کر عمرہ چوں کردن توامد مدام تیغ چوں ہر حیرہ رامد

حکایہ

استیدم عاری ستاہد رستی رچو اب دل جو دودستی
 کام ار جیم پڑچوں مادہ دہنت نظر در رفتے سلطان را دہ دہنت
 چو سلطان را دہ کردی گوئی ماری دے ار گریہ میں کردی ماری
 تاسا نو دچو گاں مار طار رچو گاں ماری آن سیہ سر بار
 چو ابے حیدریں ماری برآمد رتوین دس مہ را در آمد
 سکا صاں گفٹ کا در چوں ستیرد ستیر ملا حوش بریرد

۸۔ چوں کردن ستہ جمع کف = چوں چورون ستہ ع ۴۱۔ عاتس ماری ستہ
 ۴۱۔ رتوین دس مہ را در آمد = رتوین دس مہ را در آمد جمع کف ع = کہرتوین
 دس مہ را در آمد جمع۔

رسیدارِ احمّت عینِ الٰہی کھالے رسیداں ہر کرا است دعا۔ ۱
 نہ ہر پے گھستہ آخر ہر رویم کہ ہر گر دیدہ لے رویتِ بحویم
 مرا جہنم اریئے روئے تو ماید جو رویت ہست جہنم اریست تاید
 گراں گھسٹ روئے راستی حالت ہر ار روئے خوداں دیدہ راست
 دگر مار ہست تو ہست آن نمودار ہر دعتق ماما رہے تاں کار
 رآرم میں ہم ار تحریرِ ہم خود را لے یک کتہ ہست ایں جہنم ہرا
 کہ گر جہنم تو ماید ار دیدم داسے تو مرنے دل تو لے دانت رطے
 مسم میں ہر ہر روئے تو تو حام میں دل میں چگو۔ ردہ مام
 ورا در حانِ روتس دانی ار میں ق کہ ہر دیدہ ایں عدلیت روتس
 اگوائے دیدہ و حسابِ گریہ کہ اول حانِ کسم آنکاہ دیدہ
 جو دل دادت کماں و دیدہ مسل خدا مادات حان و دیدہ و دل
 کشیدن اہلِ شمشیرِ اَوَّلُتِ سَیِّئۃً، فَاقْطَعُ بِرُسْرِ تاجِ وِجْہِ اِنِّ سِرِّ شہادت
 اَسْ بَہِشْتِیَانِ بَرُوں۔ نَزَبَانِ چنڈ و گزاردن تیغِ بر سرِ ایشاں
 بجز مشہور کہ اَللّٰہُ عَزَّوَجَلَّ
 ترابِ عترتِ تاراں آبِ تیغِ است ہر عاتق جیں آ لے دریغِ است
 ۴۔ دیکھت سنا جے جے ع = رویتِ سنا ع ۴۔ خوداں سنا سنا ع = خوداں ع
 ج = خوداں ج ۸۔ میں دل سنا جے جے ع = میں دل سنا ع ۱۴۔ رما یہ حدک
 = رما عے جے جے ع = رما و دابے جے جے ع ۵۔

وراز من شد نگین ملک، واپس
 وگر خاتم بدست، من ز جم نیست.
 وگر کین خسرو بود دست، و جا- م
 من آن کین خسروم در زیر پایست،
 ه مدام این جام جم بر دست، من باد
 دولرانی چو برشته منید این ترانه
 ق کز آن هر دو بگیتی مانند نا- م
 که جام سرشته مدح گیتی نمایست،
 میش در کام جان مست، من باد
 ز سوز دل بروں داد این زبانه

ملسم از لاله معشوق

۱۰. مباش اندیشه مندا، ناز پرورد
 کز آن گونه که شادی رفت، برباد
 نه دولت، راسر، پیوست، استواری
 جہاں را با همه جور این روش نیست،
 گر آرد محنت، و گر کامرا- نه
 برو و نیل ماند دور او، ملاک
 زرو مال ارچه مردم را جمال است،
 ۱۵ چو در، از رفته و آئینده خالیست،
 چو حال اینست، بنشین شاد با من
 اگر نازت، بدل شد با غم و درد
 ندارد نامرادی نیز، ز بنیاد
 نه محنت، نیز دارد پادشاهی
 که بود شیون و شادیش پیوست،
 بکم مدد است، برده دیو کرا- نه
 که ہم گل می برد ہم خار و خارش، یک
 جو- نه از زد چو ناپایندہ حال است،
 مراد دل ہماں را داں کہ حال است،
 منال از جور و از بریدہ داد با من

یہ تگر گئے کم تدر ماعے
 علط می گرا سر رفت گو زو
 جو دیدم زوستانی خود ہیں بود
 یہ مید سیتی کہ کم مائی
 چرا اچہ تم دل میا مگردم
 مگر اں حیہ تم مس تدر مامہ
 شاید کام دل را بدں رحد متین
 جو در سال ہر گل عار حار لیت
 حق آنکس کو سبیلے گت حُسد
 افسوس چہ تم ماید متین اریم
 دے گرد وہم اردل مار معلوم
 میاے ہدل وہر مدیدہ مس
 گرا ر مس دورستہ قر الہی
 نسبت مس کہ ماتو ہر ماں است
 ۱۵۔ یہ غم چوں مس ستم مانویری تا
 ق یایے ہر تر اے را حار یہ
 کہ بعد ارسر کہ ستیریں تر بود قد
 کہ متو ام کہ رو۔ سر دوست میم
 کہ اردل میم ارتد دیدہ محروم
 رفیق رو بر گر دیدہ مس
 ق کہ ما میا سیاد پادستا ہی
 مرا تا ہی و سلطائے ہماں است
 اگر تحت سلیمان را در درماں

۳۔ کہ دل کوری ملکہاک میں بود ح۔ ۷۔ ماکامی مس سے حج ح۔ ۸۔ ماکامی عین ع۔

۱۱۔ کہ اردل سے سے حج حج ح۔ ۱۲۔ کم اردل ع۔ ۱۳۔ گرا مانح

۱۵۔ سلیمان را در دست حج حج ح۔ ۱۶۔ سلیمان ر ف۔ ۱۷۔

سلیم القلب، فرزندِ جہاں رشا ۵
 پنخداں شادماں گشت، اندر آں کار
 کہ کز چرخ نویت، رنج دارد
 چو باشد نو، بتران نویت، کور
 علم زیر، گونہ بر عیوق تا، کہ
 اجل بر کاسہ، نویت، آغاز
 خنہ خاں چن زغیر، اضافہ، خود یافت
 بدیکہ جبین بر حاکم مالہ ۴
 بر آں بدخواہ، بد تمیز بگریست
 ۱۰ چو تنگی دلش، بر آں را در، کرد
 وزیں شیریں ترانہ بادل ریش
 بدل بود از فریہ، عالم آگاہ
 کہ کس را بہ نویت، دید تیار
 برنجد گرچہ، نویت، پنج دارد
 کہ از میر، علم بوقی خورد چوب
 بریناں در ہرید، بوق تا، کہ
 ملک، بر کاس نویت، مہ کنہ ناز
 کرم راجا، شکر سید یافت
 ز آہ خند، دسوز خود بنالہ ۴
 برو بگریست، بر خود نیز بگریست
 ز دل در گوش جاں، نختہ طرب، کرد
 حدیث، در دود میگفت، با خویش

غزل از زبان عاشق

سپاسِ پادشاہی میکنم یاد
 کہ بنیم زیں نظرِ نظامِ دہر
 ۱۵ نہ بیند چہ شہم سر را زہن آں را
 کہ چہ شہم بد و بدیہ نمایم داد
 بہر بنیش زبانی برم بہر
 بچشم دل توان دیدن جہاں

۴- کہ از میر ۹- برو بگریست، دبر خود ست

۱۱- دین شیریں سناست ۱۲- جمع ۱۳- وزیں شیریں ع

۱۵- نہ بیند سناست ۱۶- نہ بنیم ع-

ملے ہستیں غل در دہرِ قلاب
 دو قرصی کا دیریں مالا و تیب اند
 کہ میداراں عالم را دہ جواب
 کور گرت از سر و گردن سایہ
 میں دولت کہ دار دیاسِ حیات
 ہمک حواریے دوسہ در پاس خود جواب
 ہمک حواریاں حواریہ نڈتیں الماس
 جو ارتع و ہمک سوگند وودن
 ہمک تم تیر تہ سہ در وودن
 سہرا دیدہ عالق سہرا کرد
 بخت ہم کس و کس حارِ ستم داد
 سہرا دیدہ عالق سہرا کرد
 عرص القصۃ آن کا ور۔ ب۔ ور
 یکے اریک حواہاں قاصدے خست
 ہمالی رفت سو۔ ع۔ حاں والا
 کہ ہم ارجتم رجمی رہا گنت
 جہاں کرد دستس از تم تیر مقوم
 ۳۔ کور گرت جہ جہ ف = کورارت سہ = کورکت ح = کورگر عک ایضا گردن سایہ سہا
 ۸۔ دیدہ عالق سہا جہ ک = دیدہ عالق سہا جہ دیدہ عالق ع ۱۰۔ کور د کا کور سہا
 ۱۲۔ حاں والا سہا سہا جہ جہ ف ک = صہر والا ع ۱۴۔ سہا مال پار مرموم جہ ک ع ۱۵۔ سہ
 عالم جار دیا حار مرموم سہ جہ ف = سہ عالم جارم ارتوم سہ۔

وزیں سوختہ پورہ، رو، چون دید
 بہ میخواست داد خود زدا دار
 رخ از خوانایہ دل ریش می کرد
 اگر چه کہ بدبودش تیغ ریشاہی
 و گر چش بود پالغ نہ ہانی
 و ہم داد نیرو و تماش
 نہی نیرو کہ در پنجاہ فرسنگ
 فلک زانجا کہ در پاداش سرکات
 زمانہ ساخت۔ تیغ ز آہ مظلوم
 ۱۰ چو گفتم سر بسر کہ شایم این نطع
 چو نہ آں طلبگار بلکہ مدی ق
 اگر چه حاطرش بیدار ہو
 و چون وقت کاں تغدیت قاطع
 نہانی دادش ایفو نہ زمانہ

کہ چشم آزار یعقوبش بخشد مید
 بدر چشم کردہ درد دل یار
 بزرگان را شفع خویش می کرد
 ز فقرش بودش بیشتر آہی
 چنانکہ افتد زمستی و جوانی
 بذیل دولہت پر مراعت صامش
 سر بدخواہ زدندش از چنگ
 دعا و دردمنداں را اثر ہاست
 سر شو مش فلک و از گردن شوم
 کہ خیز ز سرش چوں بود با قطع
 کہ ہر سو چیرہ گشت از زور مندی
 کش از ہر خار خار خواہ کم بود
 رسید و ادبیروں نور طع
 کزد ہوش جز دشد بر کرانہ

۶۔ د۔ ہمہ بود سست ع میں اس مقام سے ۲۹ شغائب ہیں۔ غالباً جس نسخہ کی یہ نقل ہے اس میں
 ایک درق کم ہو گیا ہوگا ۱۲۔ اگر چش خاطر = اگر چش خاطر حج = اگر چہ خاطر شستہ
 ۱۳۔ رسید آورد = رسیدن داد، ۱۴۔ دادش ایفو۔ نہ سست = ایفون ک = افون سست
 حج حج ع = دشت، افو۔ نہ د۔

مرنج از من که از من نیست، ایس زور
 چو بود اندر حیات، شاه دستور
 ق
 ق چشمش چون بچشم مَرده کافور
 که کافوری که چشم ترا نیز
 شد از دیده با استقبال آن یتر
 که خواهی خارم افکن خواهی گل
 عینفاں را زهر سو کرد بر کار
 بیا زردند چشمتیم نازنین را
 رسیدش چشم زخم ناگه از میل
 چگونه تا به میل آرد به ندیش
 خمار گویا قمری کند
 که شد چشم و خارش ماند برجا
 و از دیده می افشان شد زهر درد
 فلک کور است یارب کور تر باد
 که آنج م را کشد میله به تعجیل
 ستاره بر شبانی تافت چون میل

۲- چو بود ستاره ح ۳- رارسته تمیز ح ۸- بر چشم زخم ح ۱۰- ایضا رسیدش چشم زخم
 ستاره ح ۱۰- رسیدش چشم زخم ح ۱۰- خمار گویا خوں میکند قرص
 ۱۴- ستاره بر شبانی تافت ح = ستاره هم شبانی تافت ح = ستاره بر شبانی تافت ح
 = ستاره بر شبانی یافت ح ۲- ستاره بر شبانی تافت ح

تتا ماں رفت سلسل شک چوں ما د
 عمار آلودہ سو۔ ' سر و آراد
 حصر طار راحت کد آں حار
 کراں ما دام چنپس یاند آزار
 یہ قلم قصار سمت حسداں
 رفت ار حائے یوں ماہو تمداں
 جیں تا آں عمار آلودہ ار راہ
 بر آد رفہ رار قلعہ ما گاہ
 راں حاں گرامی با۔ تنہ جسد
 رسید آہمتہ رگل سو۔ سہ جسد
 جو آں دیدہ رآں حصار طے کرد
 ہاں حتمے کہ جواب رفت ترکرد
 گریہ گفت ما راستہ در و دعت
 کر میاں فتحہ حقہ بر آستہ -
 یہ حالت این ایں حق اریہ بیت
 بریں ردالی اس محتاتین ار کیت
 ورا امید خلاص آن خود ساستد
 ق کہ دتمس لایق مرید ساستد
 او گر ردیا و در حالت وراں
 مسم و ماں پریرار دید و وراں
 حوائق داد سلسل کائے گل بخت
 چہ مانند مہ ماصد مہ سحت
 کھکے کاں۔ سحتہ تمدادیت
 گیارہ رار حائے ایتادیت
 مسم سلسل ترا یک سبہ داعی
 نہ آن سلسل کہ شد آلی و ما غی
 بتارت میدہسم ماری سحتت
 کہ کھکے میت برحاں در -
 ۱۵ ولیکن در حین و سچ حائے -
 ہی جواب طک عیس الہی -

۳۲۔ رفار موسی سلسل سچ ۵۔ رسید آہمتہ رگل سچ ۵۔ آہمتہ رگل سچ ۵۔ آہمتہ اگل سچ
 = آہمتہ اس ۱۲۔ اداست۔ ایتاد است سلسل سچ ۵۔ ایضا مہ مہ ساستد
 = ر حائے سچ سچ ۵۔ سچ ۵۔

نشايد بر سرِ رخِ رغی کلد داشت .

غرض گشت . ایں حکایت ، درجہاں عام

زیں در لرزہ گشت . از نقل کیدارت .

علا از تنخ . رفتہ رفتہ . از تاج

۵ فلک ، ز آنجا کہ دارد در پیش

دگر بازی دیگر برانگیخت .

بگیتی دادہ . سوختنہ رازور

کشیدند از برون گردنکشاں ریش

بزرگانرا ہزار ہر کردہ شدیدا

۱۰ چنین باشد شہاں را گردشِ بخت .

غرض چون رفتہ ، ماہِ ملک . درینغ

ہنوز آں ماہ را تا برودہ در ہمد

سُکد ، نامہربانی را رواں کرد

نشا بدیل میل آنسو بہ قحجیل

کہ گیر حصید و نہ تواند نگہ داشت .

کہ شد پیمانہ پُرجہ ہم راز نہ جام

بَدَّ الزَّلْزَلُ اِلْ اِذَا فَادَتْ عَلَامَتَا

شہا . بجا . ماہی کرد معراج

ق کہ کوشد در جہ . کاری ہمیشہ

کہ نتواند دو صد باز گیرانگیخت .

جہا . نہ . بدنگہ . را کرد پر شور

دروں ارکان ملک ، آمد بتوش

ضعیفان را خزا خزا گشتہ تا پریدا

کہ ایں زریا بدو آں گم کند رخسہ

بجبین در آمدہ . راہ تیغ

کہ گشتہ آں دشمن مہدی کُش از عہد

کہ بر مہری کہ نہ تا میتوان کرد

کہ نور دیدہ شدہ را کشد میل

۳۔ در لرزہ شد ساء مصرع ثانی عربی تھا کاتبوں نے اُس کو خوب مسخ کیا ہے۔ ہمارے مصحح سابق جناب مولانا شوکت مٹا

نہایت قابلیت کے ساتھ عربی حروف میں محض غلطی سے تصحیف کر کے اُس کو فارسی بنا دیا ہے۔ بدیں زلال

انقلابات اور نسخہ میں بجائے عربی مصرع کے ایک فارسی مصرع تصنیف کر کے چیاں کر دیا گیا ہے۔

چنین باشد شہاں را گردشِ آفات ۶۔ دو صد باز گیر ساء جمع جمع ۲ ب = دو باز گیر برع -

مگر تاجید ریماں تیرِ ریم
 محبِ ماوکِ رنی کو گاہِ بحیب
 جو ویحے رآرد لُٹسہ جویت
 دیریں ایواں کہ می لُٹستہ جید
 کہ لُغت ماراں ہر بہت یرودہ
 ہر آن لُغت کتِ امرور آوریتن
 میں لُغت کہ رر و رر میں ہست
 گزار دیا ہے جیں خواہی موم
 چرا رتختِ عاج آکس ہستاج
 ا حرد مید جو گرد آستخاں ح
 میں کامور مادتِ استخاں حبیب
 جو اولِ خاکِ آحریبہ حاکم
 جو ہر کہ ار خاک راید مار خاک ہست
 چرا ما ید گرفت آن کتور و تہد
 ۱۵ سرد و رست پائیراں سر کرد

شکارِ گوشتِ دیریں آہوئے سیم
 تنگد مورواتِ درہا یک تیر
 یہ سلطانِ ریراں لطفِ یہ درویش
 رلف و خدیتاں دلراکس مد
 کہ لُغت میکند ہر بہت کردہ
 یہ خواہد کرد متِ فردا سید مت
 کہ رر بر خاک لُغت مت ایں ہست
 میں را کرد ما ید ماتر گوہ
 کہ ریر تختِ گلِ خواست مد عاج
 کہ تارہ رشتیں ستد تارہ شطرح
 کہ فردا خاک گرد آستخاں نیر
 یہ جیدیں ہر خاکے سیدہ حاکم
 خون آکس کہ غم ہیودہ پاک ہست
 کہ اں مدہد مت ارجار گر ہست
 کہ لگتی رور لنت رہا کرو

۲- کورداتِ درہا ک ۳- مت آن لطف ک ۴- بحد و رلف ک ۵- لعت یکد سع
 ک ۶- کرد مت چ جمع ک ۷- کرد مت ع ۱۲- خاک است- خاک است
 ۱۴- ما ید گر ص ۱۵- چون ایں سر کا-

چه خسر و شوگدانی خوش سرخجام
 درین نامه که نامش باد باقی
 که چون راجه کلم لایزال
 درونش را در آن نمنا - سرجانی
 دلش خون میشد بر روی منیداد
 فرو میرنجید، خون ناب، خورده
 یکم رنجش گرفت - در جگر گاه
 وزین هر دو بر فوی جفا ساز
 ستیزی بخو - کیس - هم جالت
 ۱۰ جفا بر دشمن بر روی تو او کرد
 سه دشمن در درون گرفت - بلا سنج
 گرفت - این هر خصمش در جگر جا
 ز شوال آمده هفت - تم پیا - پ
 کزین دیر سنج آن - شاه آفاق
 ۱۱ برو کرد آنچنان شیر فلک - زور

که ز باقی نخواهد ماند جز - ز نام
 چنین خواندم منطها - سرجانی
 شد از روی خضر خاں دیده خالی
 توان رفت، و فزون شد تا توانی
 جگر را غوطه جز - ز در خون منیداد
 چو دیوار گل خام آب، خورده
 دگر قطع جز - گمر گوشه جز - گمر گاه
 که گمر - هم نیارم رفت - پیا باز
 که هر یک آن من - گم گشتن محالت
 چو در سینه - دشمن چون تو او کرد
 غم فرزند و فو - نا خوش و رنج
 برین هر سه اجل - کار فرما -
 - نه هفتصد - پنج بر سر و -
 برو از - گنبد بر دشمن طاق
 که شد زانگونه شیر - طلع - میه گور

۴ - به شعر سو - نه - سرجانی که او کسی نخویش نیس پایگیا - گریه میس - ۱۵ - که ب - لکها
 ۶ - فرومی - خ - ح - = فردمی خورد - ۸ - که گمر دم - ۹ - رسم جالت - حاک - = رسم جالت - جمع
 ۱۵ - این نام - گم - حاک - = می کم جمع - ۱۳ - نیز - ۱۵ - طلع - مورک -

سیمی کاں و ردھہ مر صیگاہی
 حیلے را کہ فتنے سر رُلال است
 دیریں سیراہ عقل آرایسد
 مدامائی خورد ہر جہ آیتن میت
 ہاں راجوت جورائے کت کام دل است
 جہ سدی در گرہ فتنہ رواں را
 چو توان نقد ہاں رجا گیدہ است
 جہ سودار گنج افریدوں و صحا ک
 اگر خود قرصِ ررداری ہا۔ ۲
 ایہ مالے کہ مجلس رادہی خورد
 و رافروں بختی اور دست مردت
 اگر خواہی دیرہ جیر۔ ۳ اریں
 کور مگد اروہ یک فتاعت
 متو یوں حسرواں سست میاد
 گرتا ریحہ گلماد است راہی
 امیر بدیر بایش محال است
 کہ درو۔ ۴ رحت سد دل رسد
 کہ حیتہ میت را بد چوں کتی میت
 کہ سود کام دل پیوستہ ر دست
 گرہ سدا رتوانی فتنہ دجاں را
 چرا فتنہ دگر ماید گہ دانست
 کہ خورد حاک گت و خورد تاں خاک
 یں ارمردن تنوی محتاج مالے
 یہ قیریت در گرما۔ ۵ مختر
 تودہ تا خاک مادر پردت
 دیرہ نام بکت در ہاں س
 کہ افسوس می ار رد فتاعت
 کہ اتنی ماداریں گنج ستاد

۲۔ دیر بایش جم جماع کھٹا = دیر یا س ع ۴۔ جہ سدی جم جماع کھٹا = جہ سدی ع
 ۸۔ جہ سودار گنج ستا جم جماع کھٹا = جہ شد اس گنج کھٹا = چہ شد اس گنج ع ۹۔ قرص خورد ساع
 ک ایضا مالے محتاج رستج ۱۱۔ تودہ سدا ستا جم جماع کھٹا = مدع ۱۳۔ می ار رد فتاعت
 سرتج جم جماع کھٹا = می ار رد فتاعت سرتج۔

ہلے عرق سے کاحتہ زرتی
 ایا ماہی کہ در داس آمدت یائے
 مرج ارگت یات از دہسرخ
 ورت ز بحر آہست تفتہ دیر
 اراں آہست کہ گتت زیور ساق
 دل خود را نہ کو ہم دریں درد
 رسدت من رآتم آر و رسد
 دے ترسم کہ ہمیں ریں غنیم حوین
 نفیرت ہم رسدت میسکم حوین
 ۱۰ بیات اراں گرانہ مودم سیم
 چو میں ایں سیم میدم در آ بجا
 گرمی کادت ز ایرد مخورم
 گیر دیر ج حریر مانگاں را
 مہ و حور تید را گیسہ بد پوست
 رفته دجلہ راہیں را بد گشتی
 بیا راں پاکہ بر راست کم حائے
 کہ حائے کم بودے از دہ گنج
 نماند حیاں تیراں را در کھسہ
 یو آہیں سوختہ است ایں حال متاق
 روانہ دیر ہم کو ہم آہیں سرد
 کہ مکتاید را مہ سد م ارمد
 چو دلہ بد توام بد دولت مین
 کہ یات را چرا گیرد در آگوین
 ہم میں ہم را ر و حلقہ سیم
 راہیں مارچوں مینم براں یائے
 کاسیر ایں گرفتہ احترام ہم
 کہ مہد ایں محل بے پانگاں را
 کوک کم ز بد گیسہ دہ دست

۲۔ راس سنا ج جمع آب = راست ع ایضا برہست کم ج = برہست ع جمع ع

۵۔ چو آہیں سوختہ است ج جمع آب = چو آہیں کوشت ع ۹۔ آگوین سنا سنا ج جمع آب = ہم آہیں

ع ۱۳۔ لے مانگاں راجہ = بیکانگاں راجہ = لے مانگاں راجہ ع (اس آخری صورت میں

قافیہ اتنی میں رہتا)

کنوں کاں دور شد چوں - مچ جو شمع
 گفتم شکر استادی چوں در اں دم
 گذشت آنکه از نشاط و عشرت خوش
 هوس کامیه مدنو دهنه شینش
 تو گوی خوار بودی آنکه هر بار
 چونم راد را آمد خفته سخن
 و چون باد و لاری را تو خوابم
 چو کرد ایں سوز روشن نیر برق
 چو دور خورن تاین خوں نیز نو شمع
 بگویم بایه کنوں شکر ایں غم
 هوسا پخته ایں جان پر آتش
 مباح نام است لعل آتشینش
 بدولت بود مچوں بخوابیدار
 مگر در خواب بنیم زین پس آن بخت
 یقین کاں بخوابد دولت باز یابم
 مه از ابر حیا برون زد ایں برق

پاسخ از زبان معشوق

۱. زمانه میں چه بر حمد شد اسال
 بطالع خضر را بود آن گرا - نه
 و لبر قمر کاں دار ابر افتاد
 خضر را هم ریاض عیش شد تنگ
 که بر که دار جندان را پر دبال
 که شوید در ز آب زندگا - نه
 گذشت از خضر و براس کن راقدا
 که ماند اندر ریاض خانه تنگ
 که در یاد بگشت از سر دور دهر
 هنوز از ورنه دیده روز و شب

۱- چو شمع ح ح ح = چو شمع ایضا که دور خوں است ع ۱۰ ایضاً ایں - مینر است حاشیه

۲- گفتم شکر استادی بگویم نیز است ۳- هوسا پخته است ح ح ح ع ۱۰ = هوسا پخته ع

۵- آنکه تیار است = آنکه کیمیا ح ۶- خفته سخن است ح ح ح ع ۱۰ = خفتن سخن ع

۷- کاں بخوابد است ح ح ح ع ۱۰ = بخوابد است ح ۱۲ - بخوابد است ۱۰

یہ یوت ہم جو اے کردی آسار بھر ہمدی گنتی فوں سار
 ہر حالے کہ نہاں دروہاں تے ماہیں عمل جوتن بوداں

غزل از زبان عاشق

دے ماس تیں اے یار دلہ کہ ررویتوکت ایم د۔ مچہ
 اگرندی سدا ایم رر مں جوتنم کر لب قستیں دام رر مں
 ریگو۔ کہ سد مست تفتہ اگر سد مکتاید حیر۔ تہ یہ
 روں آید جو ماہ بحر ہمیں آہیں تودر دست میں تیغ
 لے بودم نہ تا باطرب جو۔ کوں لختے برداں ہم کم جو۔
 مں اریوسف اندر خس ریت مں کہ تنگ آید دل ار برداں جویت مں
 ا جوی آید رفتہ دیراں ہر حصر بودم کوں یوسف توم ہر
 نہ بد یوسف علم گریہ کم یہ۔ رلیحایم جو ماس ہست غمیت
 عو ماس رار رو ر یو ر تو اں کرد بود حلال آہیں ر یو ر مرد
 اریں طحالی ہچوں اترو ایم کلام اترو ایم ماس ہ یا ایم
 ہو ر اریائے او طحالی در دل ررویتن ہم طل وہم حال در دل
 ۱۵ تراب عین حیداں داد ساقی کہ کم ماد آر و در۔ یہ ماتی

۱۔ ہمدی سدا ۲۔ یرو ماس سدا ۳۔ نگ آمد سدا ۴۔ ررو یو ر سدا
 سدا جواع ۵۔ ررو یو ر سدا ۶۔ ہم طل وہم حال سدا ۷۔ ہم طل وہم حال سدا
 ہم طل وہم حال سدا ۸۔ ہم طل وہم حال سدا ۹۔ ہم طل وہم حال سدا

زد و زخ شعله غم گرچه کم نید .
 اگر کوهری اندوه دل ریش
 و گر آبه آتش بر رخ یار
 بغم مونس طلب کارام جانید .
 ه بخ ارچه از سر که خوردن پُر زین
 اگر چه زهر خوردن عین جمل است
 م ارچه رهنماید سو به آتش
 بیلکه کو بزن فتم خون دل رفته
 دو یکدل همچو جوار و در درو
 ۱۰ گه او پیش این صدناز کردی
 گه او باز و کشادی این خزیدی
 گه او کردی ترنم این هم بهوش
 گه او سر در که مار این ننادی
 دران زندان بر آن دلمه به پُرسوز
 ۱۵ بحر حال که گه خان عشق
 چو غم را غمگساری به غم نیست
 بکه باشد بر و در دلبر خویش
 توان خوردن بان آبی و تار
 غم به مونسای یکوجه ایند
 چو زیریش انگین سر که انگین است
 فسوس خوان چو به نزدیک تهل است
 نمک چو چاشنی دادش بود خوش
 شود خراب تر چو با عسل جبه
 بُدندی یکدگر دلدار و دیجو
 گه این بر لبه او گاز کردی
 گه این گیسو سپردی او کشتیدی
 گه این گفتی فغانه او بهر گوش
 گه این در زیر پا به او افتادی
 بدین حیل به سر میشدش و روز
 دل خود را بنظمه دشتی خوش

۴- به پیش تر = ساع = بنزدیکه = ساع = به نزدیکه = ساع = ۹- ر و ر و درو =

ساع = ۲- ر و ر و درو = ساع = ۱- بران دلمه = ساع = ۲- بدان ع = ۱۰

۱۵- خان غم کش = ساع = ۵- جان عشق = کش ع -

توں کردن زیتِ تیر میر
 سیام است اکہ دارد برق در میح
 ساں پتہ و مادام تلوع
 چون خطل منافق ماتن درد ہر
 سرعت میتن آن دستور گمراہ
 گرفتار دہ حورست یہ تا ماں
 دور دورے راہ راں عورتیہ تفتیا
 جو گوہر جاں راگتہ - - - یلم
 لگیں تلوعہ در میو لہ تنگ
 دران تکی رعم دل تنگ مے نود
 رے سکی تندی چمتن جو دُر پاش
 چکاں سر دم رچمتن لعل جتاں
 رعم حلق ارچہ در میداد - - - مود
 ہم او یار وہم ادمونس ہم اودکت
 ۱۵ تب دُر در آن مہ ور ہر ہر سقد
 کہ یروں اریام آید کچھ سریر
 روں سورم دگیں دُر دروین تیج
 کہ یروں چوب خشک اندروں مہر
 ساتی یکہ بریر - - - برت زہر
 ہماہ مست درد ستوری ستاہ
 جو مہ منزل بمبرل - - - متا ماں
 کہ رُج گوالیرارہ - - - مترف یافت
 بے در ہر قہش رفت تقہ یلم
 ہاں تست چن یا قوت دیرگ
 دران کوہ گراں مے سگ مے نود
 دولرالی دلق دادی کہ حوت ماتن
 غے بریر - - - چوں کوہ جتاں
 مے بر مے حاماں تاد مے نود
 ہم اوحان وہم اومعروہم اویوت
 ہے نود مد ہا ہم یوں دوسقہ

۱۔ روں سورم دگیں دروین ج ف ۳۔ خشک است اردو ص معرف ۷۔ دور دورے
 راہ راں ساجہ جمع غ = دور دورے راہ آں تک ف ۱۲۔ در پتہ ف ۱۳۔ در دورے حاماں
 ۱۵۔ ہے نود مد ہا ہم ساجہ جمع کف = ہے نود مد ہر دوع -

جگر گوشه ز دیده میشدش دور
 همی رفت، و نیشد با قتش گم
 درونش پاره پاره میشد از درد
 جدالی هر مرد را چون کردیم
 روان شد نیم جان با جان برخیزم
 سر سوزن نه سر را شد پیدار
 چو آن دیده ز چشمش بر کراش
 خنجر میرفت، و عقیقش کرده ره گم
 بدوله در شد، آن در کرم نشر
 در آن میزان روان کردند پویان
 بهمراهی وزیر سخوت کیه
 فریاد رو بهاں بر شیر میراند
 دمش میداد و آن دور بود
 اگر پیدار دشمن دور بخوید
 بیدار خون دل میداشت، مستور
 ز چشمش دیده و از دیده مردم
 بروں آن درد پاره پاره میخورد
 تو پنداری که یک جان شد بدو نیم
 شنیده ماند و نیم جان در هم
 که بتوان دوخت آن دو نیمه یکبار
 زگریه مردم چو دمش روان شد
 ز خضر ائمه فلک، در نالش خنجر
 چو نیمه بر مومناں در پله حشر
 یکم خورشید و چند ماه رویان
 نداشت در لب و زهرش بینه
 زبان میداد و آن شد شیر اند
 دلش میداد و آن لب بلا بود
 بدر آن دشمنه کو دور بخوید

۲- ز چشمش ۳- بزور آن در دست ۴- بروں آن در دع ۵- با جان
 بر هم ۶- آن دو نیمه یکبار ۷- دو نیمه یکبار ۸- آن دو نیمه یکبار ۹-
 ۱۰- خورشید و چند ۱۱- خورشید و چند ۱۲- خورشید و دیگر ۱۳- دو نیمه ۱۴- دو نیمه
 ۱۵- آن دشمنه کو دور بخوید ۱۶- زبان میداد

چو آگاہی روح^۱ در سر تیرم
 ہم اکوں مارت آرد مکت والا
 جو گشت این ماہر اراں بقراری
 محقق داد سو گد خد او مد
 لقرآن و رسول و س^۲ جع وایماں
 یہ تیر و ملک سو گد دیگر
 کہ اندر دیدہ و حسانِ حصرِ حان
 جو آئیں و تقیق^۳۔ محکم یافت
 اتارت کردست^۴ محکم آئیں
 ایراع ملک را اردن^۵ رہا گاہ
 تعالیٰ اللہ مذام کاں چہ دل بود
 یکدہ قطرہ و ریادق^۶ ارو
 سکوت^۷ انج ریا^۸ می دہت
 حکر میکد^۹ حسان^{۱۰} صدر وور
 سر مار^{۱۱} سلامت راب حیرم
 راحر سار دت کو کوئے لالا
 قراری داد اراں پس ماہراری
 کر اں رتر ساند^{۱۲} سیج سو گد
 کہ نقص^{۱۳} آن گمہ در کریاں
 کہ ہست این شورق^{۱۴} و اں آفت^{۱۵} سر
 میدیت^{۱۶} گردار دیدہ و حسان
 دو دل اعالم^{۱۷} عم ہمدے یافت
 ہاں دتمں کہ محکم دہت نکس
 حص گوایس^{۱۸} ار مطر تہ
 کہ مردن گوہرے را گوہر^{۱۹} گل بود
 لگد^{۲۰} ار روئے خودیوں قطرہ حئے
 کہ حان میرت^{۲۱} دل رعا^{۲۲} میدہت
 کہ در کسد^{۲۳} بودق^{۲۴} و ترہ شور

۶- تر و دل ساع^۱ = سورس^۲ ح^۳ ۷- دیدہ حان حصر حان ساع^۴ ایضا گرد دیدہ و حان ساع^۵
 ۸- دیعت ساع^۶ ح^۷ ۹- ع^۸ اد- ویت ساع^۹ ۱۰- محکم دہت کیں ساع^{۱۱} ۱۱- گواکر
 ع^{۱۲} ح^{۱۳} اب = گالیر ساع^{۱۴} = گالور ساع^{۱۵} = کالیور ح^{۱۶} = والپور ساع^{۱۷} ایضا ساع^{۱۸} تہ
 ۱۲- یکدہ گوہرے ح^{۱۹} ۱۳- حان میرت و دل رعا^{۲۰} ساع^{۲۱} ح^{۲۲} ع^{۲۳} ح^{۲۴} = حان
 ۱۴- میرت دل رپا^{۲۵} ع^{۲۶} ۱۵- ہراس ساع^{۲۷}

یک بر خود گزارد خنجر بر تیز
 یک دشت زندان مرزند خود را
 و لیک این جمله را منگن بقدر
 چو شمشیر بنید از دیر آتو
 ه خنجرها چو برون داد این دم درد
 به برگریه شش چو ابر نوروز
 که این شعله که تا از من یادگار است
 چه پنداری مرا جانیر در تن
 چگونه ماند اندر چشم من نور
 و چه چو ز آفرینش دارم این رنگ
 اگر در جنبش آید کوه را پا
 و گر چو یخ گدازد جان سنگ
 ز خلق چو مرا زینگونه حالست
 یک گرد و زخون خویش فرو نریز
 یک دل بر درد و لب بند خود را
 که مردم نیز دارد دل و تدبیر
 نهادم سر بر هر چه آید برین روز
 بگریزند خاصان زان دم سرد
 پس از دل بزدای برق جگر سوز
 ترا از دوزخم گوئی شتراریست
 بجان تو که مرده بهست تا از من
 که چو تو مردم از چشمم شود دور
 که باشد حکم من چو نقش در سنگ
 نه جنبد حکم سنگی من از جا
 خطنگه اگر نقش یخ است این
 بدل در خلق مردم محالست

۱- یک بر خود گزارد دست است ح ۲ ع ۲ = یک را بر گزارد ح ۲ ح ۲ - یک دل بر درد دست است ح ۲ ح ۲
 ع ۲ ب ۵ = یک دل میدهد ح ۳ - مردم نیز دارد دست است ح ۲ ح ۲ = مردم نیز داند س ۲ = مردم نیز آرد
 ع ۲ م - سایه بنید از دست است ح ۲ ب ۵ = نه اندازد ح ۲ = براندازد ع ۲ ایضا آید از آن روز است = بدین
 روز ع ۲ ح ۵ - برون داد ح ۲ ع ۲ ب ۵ = برون زد ع ۲ ایضا این دم از درد است
 ۶ - برق جان سوزد ۹ - مردم چشم من ۱۰ - نقش در سنگ است
 ۱۲ - همان نقش نخست است = اگر نقش نخست است ح ۲ ح ۲ -

نگار بد آنچه فرماں ماتدا از عیب
 چو رما یرقت دیر این رقم است
 چنان روش تدار حکم حلالی
 چو دیگر گوی خواہ گشت این حسب
 مے نیتیں سرچی کا تفاق است
 اگر چہ ریں غم تامت در حان
 چو تنید این سخن رزید دل ریت
 ز نالہ لہج صور ادر دہیں دید
 قیامت میں ایں بود بعد الم
 ۱ ریتوتی سر و عظید ررو۔
 چو شہ دید آجماں ہیوست من تانق
 چو مار آمد کھو میکدراری
 چو تر دوشمن مردم سر و باد
 لے چوں در رسد حکم خداوند
 سدا آرا کہ فرماں است در حیب
 کجاریں سلسلہ سیردن توان حست
 کہ حدیت اربد رما تاجب دانی
 ممرل کردہ ماید توتہ راصرف
 مے دیگر ہیں رُحت و تاق است
 ولیک ارمصلحت روقات توان
 نامدار دور و مدی طاقتن میں
 قیامت رکت ہم حویت تن دید
 کہ فررد ویدر مگر یر دارہم
 چو سر و پیل جوردہ رلب حو
 در آن صمرا دیدہ ریت آلت
 کہ تہ رار حو دست اس رجم کاری
 تو کار دتہماں خود میکسی وائے
 کہد حو مردم ار حو قطع میوید

۴۔ موتہ داں ع ۱۱ ح ۵۔ مے دیگر ہیں رحت سر ساف ع ۱۱ ح ۱۱۔ مے دیگر ہیں رحت
 ساف ع ۱۰۔ میل جوردہ ساف ساف ع ۱۱ ح ۱۱۔ میل جوردہ ع
 ۱۳۔ خورد ساف ع ۱۱ ح ۱۱۔ میل جوردہ ع ۱۱ ح ۱۱۔ میل جوردہ ع
 = وے حوں در رسد ساف = وے حوں میر ساف۔

- سرعت سے حضرت تہ تہاں
 تباروری تیرہ ہی کردہ قطع
 چوہ در حسیح و مادہ در سیاہاں
 چوہ در تیارہ و ددید حورہ تید
 رسید و پیش برہ در دوسہ بر طع
 تمام و امیدت صبح اُمید
 قنادار دیدہ گردہ سہ تارن
 رآر ایدرتلخی حیرت یاہ
 کہ چون داررے تلخت سود مست
 کم ماہاں ستیریں تلخ روہ
 کہ ایں بود است ہر از دہر بر تو
 کہ جتیم و دکندیروں رحانہ
 رینے را بود روہرہ ماہار
 مساید بود ریر آہاں تس
 بر آں صبح سعادت مہرمانہ
 کہ ردیک عودہ آفاق
 بویستس میرتہ مادہ پاک
 رہر آب حواں جہاں میکرد
 ۱۰ چو بار در آہاں ماراں تیار
 کہ کہ آہاں ماید امانتس
 نے زیگوہ بودن درہماہ
 کہ روش دہت رلے صبح تاق
 سلامت میرمدار عالم پاک
 محرت در حصر لٹان میکرد

۱- چوہ در سچ ست ۶- اگرہ ایں تلخت و متر حوجہ = اگرہ ایں تلخت تہیں ست

= اگرہ ایں تلخت و متر حوجہ = اگرہ ایں تلخت و متر حوجہ

۱۲- ہرالی ۱ مصرعہ دوم کا فائدہ درہماں ست -

کھاں ایسے ساستہ حاصل نہ یے
 ہر حال حزنہ سے چورہ در دل
 چو ستر را راکم دید چارہ
 کساں کاں حال رابطہ کر دہ
 ہ نیری حاست تا فیورہ گوں کا ج
 چراغ ملک راں آفتاب
 علامتہا، تہا ہی دادہ ستاہ
 کیل و دور مات و حیتہ تہا ہی
 وراں سو دھڑاں ما دل تنگ
 رواں تہ چہ اروں نگ کردہ
 گرتہ ارگنگ با حاصاں تہا ہی چہ
 رمیدہ سایہ حیرتہ بر کلاہن
 رآب دیدہ ہر سو رخت میا حست
 عطار در السور و قرب چورہ یے
 ردیدہ حوں دل میر حیت در گل
 بر دست و گریساں کرد یارہ
 نہ حامہ ملک حاں را یاں کر دہ
 کہ دلمائے کو اک گت سورا ج
 دحاے دل تہ دگر انت حاے
 حاسم الدین ملک را کر دہمراہ
 رخت آرد و رطل اتہی
 سوئے امر و بہہ کردار میر تہا ہی گ
 دو حتم ار گریہ حوں و گنگ کردہ
 کلاہ را سایہ بر امر و بہہ گنگ
 کلاہ و سا ناں حیرتہ بر سیاہن
 رد و دسیہ بر سر خیر میا حست

۳۔ ستر را راکم دید چارہ = ہر راج لے ستر را ج ک ۶۔ دحاے دل ج ع ۷۔ دحاں ع
 ج ۸۔ ریل با ایضا آرد ستر ج ع ۹۔ آردہ ع ۱۰۔ حوں و گنگ ج ۱۱۔ گنگ
 ع ۱۲۔ حوں گنگ ج ۱۳۔ حوں گنگ ع ۱۴۔ رمیدہ سایہ ستر ج ع ۱۵۔
 ایضا کلاہ سا ناں ستر ج ع ۱۶۔ کلاہ سا ناں ع ۱۷۔ کراہ سا ناں ع
 ۱۸۔ میا حست۔ میا حست۔

بعزّت، نازنین ملک، بوده
 نه زار، سردپایش رنج دیده
 بدونیک، جهان ناآزموده
 چه داند خو، چرخ یوفا صید،
 نه باد گرم بر رویش وزیده
 همی رفت، از طرب، بانغمز و نوش
 وزی گردنده ثابته، در جهان کیهان
 ۵ چو بگذشت، از سواد میرته آنسو،
 ز آفتاب، دورانش فراموش
 سواد آورد سو، دشمنان رو
 رسید آن خاد، معصرت، دوش تیز
 تن ناشاد و رخسار، هم انگیز
 بدرگاه خنجر، رخا شدن، نه
 چو غلّه، تپیش آبر، زندگانه
 سپردش باجرا، پیچ در پیچ
 تیر یافت، اندر خاطر، پیش راه
 چرخ چرخ، شاه دور، بود
 ۱۰ یک آنکو بخش، نازنین بود
 بنود آگه بر، هم پوشیا را
 دگر آنکه از عتاب، تاجداران
 شناسد این دم آن کابل در سوت
 عتاب، پادشاهان، یل خون،
 که خون صدج، مگر گوشه بریزند
 مبادا خسروان در خون، تیزند
 که فرزندی دخیوشی نیست، در ملک،
 بباگوهر که برد از تاجور ملک،
 ۱۵ هر آن درکان زسلک، پادشاه است
 گه تاج سرو گه خاک راه است

۴- نمته و نوش حم حم کد، = نمته، و نوش ع ۵- میرت ب و میرت د = حیرت ع = سیرت حم
 = میرت ع حم ۸- سپردش سرت سرت حم کد، = سرش ع حم ایضا پیچ پیچ غم دگر پیچ حم ۱۰
 = پیچ غم دگر همه پیچ ع حم ۱۱- عتاب، شریاران است -

ریترو دور مات ویل وراثت ق کہ حکم ماراں دادت ولایت
 اما ہتائے قت این جنگ ساز اماں چو تو مارائی رسد مار
 مدار ابدیتہ زایچہ اقبال باجوہست صلاح بست ہر جہ ابدیتہ مات
 چو مصوبات وراں تدسیاں نمہر آمد رمور بادستاں
 ہ طلب کردہ مدوحا دے رتت دروین آتن دیر دین انگت
 ترق رو۔۔۔ ساں سرکہ تند کہ ہم ار دیدن دہاں ستود کند
 رمالی یگر و دورح رماہ دہاں ہست دورح رادہا نہ
 یک ل آساں رابوہر دادہ دگرک بریں داس ہادہ
 رمالی یگرہ رو۔۔۔ گرہ سج ہر یک مئے اروین گرہ سج
 ا لار اتحہ آفت رامرتی قبا من وجہ المتوئم ررتی
 چو تدیو ستہ آن عمر لکا فور یزار کا فور وعمر یافست متور
 بہرماں تہ آن وراں یزدود سہد آن دودر گب آتن ادود
 رآیں الاقاں یکتب ار تہر رسید آجا کہ بدستہ زادہ دہر
 حصر طہر یب بحت حور دہ جانن امید دار تہر کردہ
 ۱۰ تہ دتہ زادہ حور دکامہ دمر رمقصود آجیہ مادہ رکب دست

۱۔ کہ حکم باجماع آدب = رکلم باجماع ج ۷۔ دورح رادہ ب ۹۔ رئے سراج جاع آدب
 = روین ع ۱۲۔ وراں برودد ججم = وراں رئے دودد = وراں برودد ججم آد
 ۱۳۔ الا ماں ستر ستر ججم آدب ۱۴۔ حصر طہر ججم ججم آدب = حصر طہر ججم آدب

گراز خالی جالت گشت، خالی
 سُخ از رو، نیایش بر زمین مال
 ز دل چپ بر سیاه ماکن دور
 چو زین سرشته رزم، باز یابی
 ه دولت، دامن که تنگ، باز پُخال
 ز آب گنگ، تا دامن گسار
 برانگونه است، محراب، به پنخیر
 با قطع تو کردیم آن زمین خاص
 با مرد به زینش بار شکر خویش
 ۱۰ چنان کن تیز تیغ خود بر آن سنگ،
 چنان زن در خان کو، هم آتش
 به یوزی دوماهی باش زانو
 چو تکین غبار، باز دانی م
 ولیکن تار، به گام آن کار
 ۱۵ رواں کن، سوئے حضرت، به کم و گشت

مشوحت، الی زحم، الی زالی
 که رویت، رانیایش پس بود مال
 کزین خاله، به بود، ملک، رانور
 غنا، ناخوانده سو، به مانتابی
 شکار و گشت، به باشد درین حال
 نه بینی خارتیک، سوزن حمار
 که ده آهوتوان کشتن بیک، تیر
 که باشد ره بره خنگ، تور قاص
 که بر کوه آزما، به پنخیر، بر خویش
 که بڑی سنگ، به ایان گران سنگ،
 که سوزد در خان، اتا آن سرکش
 که تا فیرون چرخ آرد بتور
 درین گلشن چو باد، باز خوانیم
 ق که دولت، بردر یا بنج شد، بار
 علامتها، به سلطانی که آنجا است،

۱- جالت گشت، ج ح ح ح ع ۲ = جالت، کرد ع ۳ = ۲۵ - تنایش ح ۸ - ره بره خنگ س ح ح ب
 د = ره بره خنگ س ح ح = ره بره خنگ ع ۱۱ - خاقان خس کش س ح ح ۲ = تا آب خس کش س ح ح ع

۱۲ ح ۱ - باز بردر بنج شد د ۱ -

رحمتن بیکس لے آرموں میت رضا و ختمن ار حکت ردوں میت
 دو مردم راجو حواہ قطع یوید یدر را دور گرداند و فرید
 و گریوید حواہ لے کم ویش کدیگا گان راید گرویش
 ہر ایچہ آید اگر کم و رگراں است چو درمی صلاح مادران است
 ہ ارآن یں دادا اندک عمارہ سو دیدہ حواہ حارہ
 کہ اے حوں مس و حواہ مس رہرت حوں دل ہموانہ مس
 ارا حاکا سماں راہست حوں ق کہ بتا دیو بخت آروہ
 حدائی اقلد چوں کرد ماہم یرا گدہ کدیو ستد فراہم
 یہ یویدے تو اند دید تا دیر نہ کس را حواہ ار کام دلے سیر
 ا رہ برقی جو آلی ریر داری مع یہ یوید دحوں و سردار قع
 داناں کردہ راجوں مایک کہ حوں حالت اتا دیم رجاک
 ایحالی کہ حالت بود صرح ق نہ وایتہ ہچوں حال بر رُح
 رحیم حوں بر آتش رہا کہ ہر آں فتح و نصرت راتناہ
 حطائے کرد دوران ہر ہر کہ حوں لقم حطاک کردن از ہر

۳۔ بیگاہ را یکد گرب ۴۔ اگر سودا دریاں است ست ۵۔ اندک عیاری سح حج ع ۶۔ حوں دل
 نہ ک ک حج = حوں مع حج د = حوں ہم حواہ مس ع ۷۔ یویدے نہ حج = یویدت حج ع ۸۔
 = یویدت ع ۱۱۔ حوں نہ حج ع ۱۲۔ حوں دل حج = حوں مس ع -

مخانه کو محل منجی است، خالی
 چو بود آن پیه را در پینه پیه
 نبود آن هزاری چون ز مردان
 بفته را کرد اندیش بخویش
 ه برون داد آنچنان را ز نهان را
 اینچنان را گوزنی ساخت، با شیر
 چو از کار اینچنان پینه پرداخت
 سدفروانی از دانه دانه
 راز نامه عمار امیر مظلوم و شمس الحق
 ۱۰ سر فرماں پاس بادشا
 گه نم، دهد گه بنوا
 از و بر هر سر مهر، نهانی است
 که بر تریه، ز و فرمانروا
 گه آرد پادشاهی گه گدا
 و گر ختم آورد هم مهر بانی است

۲- آن پیه را در سینه پی سگ = آن پیه را در سینه نیسی = آن نیشه را در سینه نیسی ع = آن بیشه را
 در سینه نیسی ح = این بیشه را در سینه میسی ع ایضاً باریک ریشی سگ ک = باریک ریشی ع ح
 = تار یک ریشی د = نبود دست سگ ح ک ع = نبودش ع د ایضاً هزاری ریش سگ ک
 = هزاری ریش ع ح = هزاران ریش ع د ه - روز نامه امیر مظلوم و شمس الحق ح ع د = روز نامه
 امیر مظلوم و شمس الحق ح = روز نامه مظلوم و شمس الحق ح = راز نامه غیب امیر مظلوم و شمس الحق
 ۱۲- نهان است ایضاً مهربان است ب -

رواں شد سوئے ہمایوریوں ۱۰
 غلط نہ ماحیاں لطیف مہیاں
 کہ جوں غم ریارت کرد چوں تیر
 رفت آسو گہ باز آمدن یہ ۱۱
 جو رویتن قضایا خواست گردی ۱۲
 حمایت را کہں دامن دروین
 گوشت اقبال میکردش نمادی
 وے گوشتن یار مانگ بنی و جگ
 جہاں ہم بود کریمہ سرگاری
 بدست طرۃ یسین عسکراں
 تر تھا کہ رفتہ تا محور ستید
 جو روم ریارت گاہ میرفت
 داناں میرد دان رہراں راہ
 رہمتا کہ ہوش از معر میرفت
 ۱۵ میں ماری چو آن عفا شکر مار ق
 رد گاہ ہمایوں کردیروار

۳۔ کردتیر ساجہ ایضا نہ ہر ریارت ساجہ ف = شد سوئے ریارت ع ۲ ع ۲ ح ۲ د

۱۱۔ میت السعادت ساجہ ع ۲ د ۲ گ ۲ = میت العاد ساج

۱۴۔ اراں نمہ س ۱۵۔ میں ماری ف -

تغیر یافت، و اندر مزاجش
 بہتر، لرزہ شدہ خورزاں تپد نرم
 چنانچہ درجہ گرہ یافت، آزار
 خضر خاں کونہا۔ لہ بودزاں باغ
 ہر روز بزرگفتار بہ شود شاہ
 ز نذرش لختہ از شہ رفت، بستی
 رواں گشت، آن ہمین سر بلندان
 چو او پا، بلوریں سود بر خاک،
 ملوک از باد بر خاک، آوند، دادند
 ۱۰ توپنداری در آن صحرا، سادہ
 زہر یک پا، رنماز کہ پنج و شش گام
 سراں چوں آب، در صحرا، تباہی
 چو شد نزدیک، کہ ز بس نرم خوئی
 ہمہ گھما بپا، سر و خفتند
 ۱۵ بغلط، دند پیش را ہوارش

نشتند اہل دانش در عسلا جش
 کہ آن خورشید را اندام شد گرم
 کہ آزارش جگر گوشہ شد افزہ گار
 چو لالہ دشت، زان غم بر جگر داغ
 پیادہ در زیارت ہا کہ ہمراہ
 پدید آمد ز شان تندرستی
 پیادہ سو، ہمتنا پور خندان
 ستارہ خوار، زیرا رفتہ ز افلاک
 ہمراہی دران رہہ رو نہ، دادند
 دمید از خاک، گھما، پیادہ
 بہ سرخ آبلہ بر خار، گل دام
 کہ، پا بر سوار کہا، آبی
 ق کند پا، ہمہ، بر پور، رونی
 طریق مصلحت، را باز گفتند
 کہ تا کردند بر مرکب سوارش

۲۔ از تپ شرم سراں مصرعے میں نسخہ بہ مختلفہ ہیں اور اکثر جے معنی میں، رواں شد آن ہمین سر بلندان
 = رواں گشت، آن ہمین سر بلندان = رواں گشت، آن ہمین سر بلندان = رواں گشت، آن ہمین سر بلندان
 بلندان عجم، ایضاً ہمتنا پور، ۱۲۔ کف آوردہ عجم۔

علمائے جاں رکس ہم ہست
 جس ہم دیدہ ام کا فترہ یائے
 سترگرہ ہم است ادر۔ بہ حیر
 کو ترا چہ زدہ یا جو گلزار
 چو قیمت میرسد رایدہ جنگ ہست
 کے کرتیر حیرتِ رسمِ رویت
 تا دروہ قسطِ یم اریستہ
 چو ماتہ سہل قسے آسماں یافت
 ریت کو سہ حالت ارماتیکاست
 اگر ت دل راست در عشق اخترائے
 جو حال است تو مادادہ خسید
 میگل یحہ ماتیراں ر۔ متہ
 رتدی مؤتیراں رہر حیرت
 جہاں کس ماہمہ کس رنگالی
 ۱۵ کوں اریسہ یروں یریم این حق
 کہیں تہ راہ تھیں ماریورد
 کہ رنکے گدائی را دہ دست
 تحتِ رور دہ یاتنا
 کہ آسمی گنجد عقل و قیئر
 رخ ایرارِ رگیں ساقِ یزغار
 نہ ہرماہی شکارِ ہرہنگ است
 تھاویدہ رسمِ دلہ فریت
 مدار دتیرستم ادریتِ بچیر
 اریں وآن ریادہ یوں توں پت
 محاس رأیہ حق نہ ریاست
 ردما می کو ترمیاتا۔ م
 محوے آرارہر جہ خوردہ جد
 جو گرہ باسار کو تاہ دستہ
 گورں ار جوئے حق تریاک ریت
 کہ مالی رمدہ یوں رمدہ مالی
 کہ روتس تہ ہم اریدہ ہم ارگوت
 رسید ارتد ماد آسماں گرد

باں۔ اے عمر ناپائیدہ، اوید
 که نوشِ جانِ کِشَم از جامِ اُمید
 و گر من نیز تم جاوید بس، یاد
 خضر خاں در زمانه جاوداں باد
 خراب گشتنِ مجلسِ خانی از گردشِ دورِ مدامِ خفتنِ بخوابیدنِ بیدار
 خضر خاں پریشانی ایرِ دولت در واقعہ دیدنِ و تعبِ آیر
 خوار پریشمار از دلِ بیدارِ خفتنِ و خورتن

- به دیدم دریں گردنده دولاب،
 ندیدم هیچ دورش بر یکم آرب
 اگر خورشید این ساعت بلند است،
 زمانِ دیگر از چو تی نشاند است
 دیگر نیگاں هم زین شام دارند
 که گه زیر و گه بالا بکارند
 چو این گردش همه بالا و زیر است
 گر آید زیر بالا - سر نه دیر است
 ۱. مکن تکیه بر بعد و مند و تنه
 خص است این جمله چو بادی در سنج
 ز تاراجِ سپردنِ بیندیش
 که صد شه را کند یک لحظه درویش
 بچش، ام خویش دیدم کج کلاهاں
 برهنه پا کفشش کسند خواهاں
 بگوشِ خود نشنیدم تاجداراں
 ز بونا - نه بخوشه جوشت ماراں

۱- باں لے عمر ک = بیا اے عمر سنا سنا جمع دبا ایضا کینم سنا سنا حب دگ ایضا جام خورشیدیک
 ۲- در خواب دیدم جمع ایضا از دل بیدار خضر و متن سنا د = از دل بیدار خضر و پریدن جمع = از دل بیدار خضر
 ح جمع = از دل بیدار چش ۶ = هیچ دورش جمع ح د ب ک = هیچ روزش جمع ح ۸ - گه زیر و گه بالا
 سا ۹ - زیر و بالا - سنا ک جمع ۱۲ - کز کلاهاں ۱۰ -

اراں حوں ہر گرہ در موئے ترکس گرہ رجاں عاتق سحت ترکس
 ہماں مار دست این دیو بر دست کتن ارجوں ترقندی ریر سرم پست
 ہماں سیدہ است این سر سیدہ یار کہ در بحر حق رجاں بودی اسکار
 دو سیدہ سو دیوں ماہر ہم ہمالی فراہم ستد جراحقا۔ ۱۰۰ حالی
 ۵۔ تہ آں کا دیتہ صمیم تمام کردی تر ارورم سیاہی دام کردی
 کوں کا گہر عاتق نواری رزلہ بود دہم تر راداری
 گرت تہ آں کا ققام ررد بودی مہ میں در میں در گرد بودی
 کوں میں مہ کہ رجو رتین کرد مگر عورت۔ ۱۰۱ ررد و ماہ در گرد
 رجو اب عورت۔ ۱۰۲ ماہ یار دمسار کہ میدارم کہ اربوسہ و گار
 ۱۔ جے رجو این رلف گرہ گیر کہ برستم حواں تیری بر خیر
 مس و تو میں میں لے یار و دادار دل و حواں در طرب لہا در آرار
 گر آرا ری کوں لہا۔ ۱۰۳ مارا سرم را گیر سرم حوں بہارا
 مرا بود ارجیاں جوین ہم حوت کہ گہ ہجواہ بودت گہ ہم آگوت
 حیاں کتن کوں در حواں یایے کہ کم گنج حیاں لم یزدرو
 ۱۵۔ ماں تا محتر اے رور حواں لی کہ حوت گیریم دوق رمد گانی

۴۔ سچ میں مصرعوں کی ترتیب منکوس ہے۔ ۵۔ رور یا ہم ۶۔ سرم میں در میں در گردک
 ۸۔ روریتہ سستا ج جمع کاف ۹۔ در و رتیدع ۱۰۔ در و رتہ ۱۱۔ آں رلف سستا ج
 ۱۵۔ ماں تا محتر اے رور حواں ج جمع کاف ۱۶۔ تا محتر اے رور حواں ۱۷۔ تا محتر اے رور حواں ۱۸۔ تا محتر اے رور حواں

شبه چون زارغ تا بانگد - خردسم
 چو جان بود انگم در سینه پنهان
 هم از در باز گردا به باد نوروز
 مده پیش - ایش از مه یادم اکنون
 ه گراؤل - مر بود از گریه آیم
 شبه خواهم چو زله اندر درازی
 چو هستم روز و شب باد و بر تاخت
 مه کز بهر اوشها - ستماری
 سعادت بیس که داد خست - بکارم
 اچو من زان ماه خود گشتم خوش و شاد
 نوازن چون ز داز سوئشه این ساز

پایان از معشوق

مرا زیور کن - مشاط ز باز
 بیار - از عبد یتر جالم
 که بنجم یار گشت - و یار دمساز
 ز مشک - سوده برمه کن ملالم
 سر زاه - مراد چو پیش و تاب
 از خون عاشق زارم که گشت آرب

۱- سیری شود حج = سیری بود ست = سیری کنم حج ۲- آن کم در حج = آن کم اندر د ۳- بود نوروز
 حج ۴- یادم امروز - شادم امروز ۵- چو هستم سست سست حج ۶- چو بنیم ع ۷-
 ۱۳- مشاطه راز ساعده حاشیه ۱۴- برمه کش ست ۱۵-

جہاں ترست کہ ارمویٰ مرد ہوتی مگر ہصرے تو ابد کردست ہوتی
 ہصرہاں را کہ ہصرہ عہدستدیر براں سر حیمہ کردت جانشی گیر
 ہم آں سروی کہ حُشی گشت حشمت ہم ارستاں دیگر گل تلکشت
 جو گلہا-، مرادش حملہ تلک-، رحالت لعل این بکتہ و دگفت

غزل از زبان عاشق

محمد اللہ کہ حام کام دل یافت گل حکم ہوائے معتدل یافت
 غمے کاں بود در دل قتل یولاد کلیدی ستد در مقصود مکتاد
 ریدار ساقی دوراں نے ماہ کہ آفت مست گشت دفتہ در جواب
 نسیم یارم ارہ عارِ عزم رُفت نسیم گلستاں عین تلک-،
 رجو عزم بروں می بردھاں حیت دراں حور تید دید و عطشہ ردحت
 مئے کر ماری عم بود محال در مئے یار مس فرج تندت سال
 محام رلف دُرئے ساحت آرام کہ ہم صبح مارک گشت دہم تمام
 یہ عدت حواہم لے تمام طرہ راک مگر چوں شرمہ و حشمت کم حاک-،
 یہ عدت دارمت لے صبح و صبح مگر رھاک مالم سیتس تو رُح

۳- ہاں مرنے کہ چہ گشت ج-۱۰- عطشہ ردحت سائے ستا ج- د صاع ک ح = عطشہ ردحت
 ع ح-۱۱- ماری عم بود ج- ج-۱۲- ہم صبح سائے ستا ج- ج-۱۳- عدت آدم
 صاع ک ایضا نسیم صاع-۲

نمازی کرد بر سجده شوق
 بریں معراج گستر آ پنچاں فرش
 نہ یکہ عیش تیر پاپی سر شد
 چو ذاتش عشق بود از فرق تا پار
 ۵ چو عشق اندر مجازش جلوہ گہ داد
 چو یوسف حسن و عفتش را فراہم
 چو یعقوب بر کہ در یوسف نظر داشت
 چو شد بادیہ خود یار چشمش
 چو موج عشق شوید نوح را فرق
 ۱۰ خلید را ہند آں در شہ در پیش
 چو براجمد ز دایں باد خط بزناک
 چہ نور ایں تعالی اللہ کزین تاب
 مگر ز دپان بر طور از اں نور
 ز قاراعشق ما را سخن تریافت

کہ گرو بی وعشی گم شد از ذوق
 کہ از یاری دلمہ رفت بر عرش
 کہ پایش بر ہزاراں عرش بر شد
 گرفتہ اندر دل زندہ دلاں جا
 مجازش بر پل تحفہ یق رہ داد
 بیک تن عاشق و معشوق باہم
 ولیکن دل معشوقی دگر داشت
 ز نور دیدہ گشتہ او گار چشمش
 بطوفان قرۃ العینش کہ مدغرق
 کہ قصباتی کہ مدبر دیدہ خویش
 دو میوہ ریختہ از بتانش در خاک
 بیکدم زہرہ حرا را شود آری
 کز اں شد پارہ پارہ بیہ طور
 کہ موسیٰ زندہ ماند و کوہ بیگاف

۳۔ ہزاراں جمع ادب = صد ہزاراں عیش پرست = از ہزاراں ساجد = ہزاراں ع
 ۵۔ مجازی جمع تب = مجاز ساجد = عشق ساجد = عشق تب = عشق ع ایضاً یکشد
 عاشق جمع ۲۔ بر یوسف ساجد ایضاً دل را بستی دگر جمع ۸۔ بادیہ فہرست ۹۔ مع عشق گوید ساج
 ۱۰۔ بادیہ خویش ساج ۱۲۔ کز اں تاب ع = کہ از تاب ساج ۱۔ فتح جمع میں مصرعوں کی ترتیب معکوس ہے

رلودارحم مملک اکثری را
 قضا گنج سعادت کردار تن
 ریں عصمت آبِ زندگی حیات
 مُصلّاے مارا لکد درمیت
 ہ پرآوردارینے تحریک رار
 بہیت یادو عالم رایش انگد
 نہ تکیرے کہ ردو سالذیر
 محمد آمدرا حلاص سالی
 قیامے کرد در طاعت الف وار
 ا رکوعے کردیوں لام محقق
 سُجودے کردیچوں دال مسجود
 رداد رقدہ راولو۔ ۱۰ امید
 چو درقدہ تحیات رصا حاد

۴ مصلّاے مار دحج ۲ = مصلّاے یار ع ۴ جمع ۵ - تحریک و رار ع ۶ - بہیت دست دو عالم سا
 سراج ۲ ک ۵ = بہیت یادو عالم راست دحج ۴ ایضا بہیت یار دایں قالمے چہ سر سراج بہیت
 پائے رداں قالمے جید ع ۵ = بہیت دست رداں قالمے جید سراج د = بہیت دست رداں قالمے جید
 ع ۶ مائیائی رداں قالمے جید ح ۸ - محمد آمد رداں قالمے جید ح ۸ = محمد آمد رداں قالمے جید ح ۸
 ۱۰ - کہ گنس سراج ح ۱۱ ک د ۱۱ = کہ گنس ع ۱۱ - دال مسجود سراج ح ۱۱ = دال مسجود ح ۱۱ ع ۱۱
 ایضا کہ سر سراج ح ۱۱ ک د ۱۱ = کہ میر ع -

اریں در دامن او گلستان
 ورو در گل بہالِ ترستان
 رگاہِ تمام تا صبحِ شبِ افروز
 تہی در عتدلی تہاؤں تانِ روز
 ہمہ یوسر تہا ادا می نامد ام
 بہ محرم در میاں حررِ گہِ نوئے
 دوستِ شوقِ ماہم کردہ سحرِ حق
 چہ عتقِ روزی و فوجِ روزگاری
 گئے لبِ رلے چوں سدِ ماید
 گئے حیدتِ دی دوتِ مادوت
 کد ہر دم گہِ سرور۔ ۱۰ ماہی
 اے رویتِ مردمِ حیتِ سیاری
 تے مایدِ رلے دوستِ مہتاب
 بحیتِ یاسِ اندر لالہ و لوس
 دگر یاسے ہم دو یارِ حالی
 یاسِ سیوینِ حستِ مقصود
 ۱۵ یاسِ حیا میں غلے بیا کی

۱۔ دل اور درشتا ۵۔ بحرِ لعلِ حجاج ۲۔ حرارِ لعلِ ستار ۳۔ ۶۔ مایہ۔ مایہ ستار ۴۔ ۱۰۔ مردم
 ارجم ستار ۱۳۔ ران پس تو دالی ستار ۱۴۔ حجاج ۱۵۔ راساں کہ دالی ۱۵۔ لکڑی میں کہوں
 = لکڑی بہاؤں تاک = لکڑی میں کہوں = لکڑی میں کہوں = لکڑی میں کہوں =

بچش غنچه نین موف ری تر
 دران خستن که خرماء بر سکون بود
 از آن خن را و باد خرج و دخلش
 زبس کاش خشن شد از جوش خوش سپ
 چو کرد آن جوهری در گرم خیری
 از آن معدن که بستر مدنی گشت
 خنر سیراب گشت اندر سیاهی
 چنین بر مکه دل سودا را آن شد
 چو آسود از دو جانب باشد راتا
 از آن پس شان نبود از بنج کاری
 ازین در پیش برون بر تر
 ازین کردن بدزدی سر تسلیم
 ازین بختن بروزانه گره گیر
 ازین دادن بد و بالا، مائل
 ازین ساعد بدر تر او سپردن

بصدیج مله می برد اندرون سر
 چوخت در دل خن را درون بود
 دو پاس تر بجنش بود نخلش
 ز رخ آبرو ز آتش خون برون
 بدرج لعل مر و اید ریزی
 حریر بر برمانی روشنی گشت
 چکیده آبر و حیات از کام ماهی
 مکر تر شد که معنی جا به آسود
 دران آسایش آمد هر دو را خواب
 بجز بر خط بوسی و کدو ماری
 از و زان پر خوردن قند و شکر
 وز قمار راج کردن توده ایم
 وز و گردن در آوردن بز بخیر
 وز و بازو بد و کردن حر مائل
 وز و گلدر بر دست بردن

۱- بچشم غنچه آن نیلوفری ۲- بچشم غنچه نیلوفری ۳- دران ختن سعاد ۴- جستن ساج
 ۵- دران جنش ۶- از آن خرماء ۷- از آن خرماء ۸- حاشیه ۹- یه شعر صرف ۱۰- در کس میس پایا گیا ۱۱- نین
 ۱۲- بجا ۱۳- لفظ بز ۱۴- کرمیت ۱۵- بد و بالا ۱۶- مائل ساج ۱۷- بد و بالا ۱۸- مائل ساج ۱۹-

سس تاجید ماتمہ یہاں کہ حال ارش رو در شک من ارچاں
 دو دیدہ دو حقتہ عاتق بسوین دریدہ عامہ حساں میت رویت
 چو میدید اندراں محراب دیدہ حجاب دیدہ میتد آب دیدہ
 یں اردیری کہ حیرت رحمت بہت ہوائے دل لستاری کمرست
 ہ در آمد عاتق توریدہ متناق کہ تنگن در بر آرد چوں علقاق
 حریر آگہوں کردار بر تن دور چو ارار آفتاب و خلد ار حور
 درو آیت چوں مارتکاری کہ آویرد کمک مرمہ براری
 گرفت اندر کاراں سر و گلہ گ ساں برگ گل در عیمی تنگ
 رسید اول محاسن شکرین قوت رد و انگستریں و چار یا قوت
 ایں ار مہر چراہ دورستہ یاس نہ لو بوسحق آمد لوک الماس
 می ستدریماں را راہ در دُر کہ دُر ماسہ مہ نو دوریماں یُر
 چو در تند در تنگوہ ستار گلگون تنگوہ حسدہ رد ماگریہ حوں
 جیاں در قفل سہیں تد کلید تن کہ ستد تائیرہ دل ماید پیس
 ہم لعل و عقیقہ دہستہ تہت عقیقہ ار بر مہ یا قوت می نہ

۶۔ من سا ایضا طار دور ستا ۹۔ تکرین قوت ستا ح ۱۰۔ ار سکر قوت ع
 = سکر قوت ح ۱۱۔ ایضا انگستریں ستا ح ۱۲۔ ح ۱۳۔ ار سکر قوت ع
 ستا ح ۱۴۔ ح ۱۵۔ ح ۱۶۔ ح ۱۷۔ ایضا مرمہ در آمد ستا
 ۱۳۔ در قفل تد سہیں ستا ح

خمار آلوده چشم نیم بازش
 بکشتن طرّیه را بر باز کرده
 دوزخش مشک و خالش مشک دانه
 مثالش چه احوال هم ندیده
 ه جا در حسن کس نفروده برده
 بلا سرهنگ دیوان حبش
 بر جی کاید او در چشم می
 پنجه از زیور افزون گریزند
 که کش صنّع حق شد زیور آرا
 ۱۰ خرد از دیدنش میخ خوانان
 ز نادانی از آن گونه که دانی
 رخش در دل شمع نور میزد
 بجا می داد راحت دیدن و
 گریه دیدن تن از جا رشک می بُرد
 جفا نه نیم گشت تیر هم نازش
 بخنده فخر نه را در باز کرده
 وزاں بوبلغ رضوان گشت خانه
 نظیرش آید هم ناوریده
 زلا در سر تیر کس نا لوده درو
 اجل جاندار ملطان خیالش
 نه شب به تابد و نه روز خورشید
 مگر در گوش و گردن گوهر چند
 چه حاجت زیورش بختن سراپا
 گریزد همچو فر تو را از جوانان
 همه به رحمی و ناهم ربانی
 کرشمه دور باش از دور میر
 چو شربت در تون و شعله در
 زن جان نیز هم در شک می مُرد

۲- طره را سخته را در ساج ح ح ح د ب ک = طره را پر - فتنه را سریع م - چشم اولماع ایضا آینه
 هم ناوریده ساج ح ح ح د ب ک = آینه نادر ندیده ع = آینه همان ندیده ع ه - جا - له ح ح د
 = جمال ساج ع ایضا زلا - له ساج ح ح ح د ب - زیور ساج ح ح ح د ع = زیور
 ع = زیورش ساج ۱۳ - میداد ساج ح ح ح د ب ک = میداد ساج ح -

نئے کال دے ہر بہت کردہ روبرو قیقت درہم تیار دہ
 مُصفاً بقعہ اگلے دہ رُرق درفتاں ورق چوں راہِ تنکِ بق
 سویری جو سر و سیم رستہ لبِ حداں جو دُرحِ سیمِ م رستہ
 نہ آن رُج ملکہ حارِ اوقت و قوت نہ آن لبِ تلِ مکتالی ریا قوت
 ۵ دُرا رعلتس دُرج تنگ تاری مہار و دینِ تعلِ سیمِ کاری
 لبِ عابِ رگتنِ یُرحِ صلاب روحِ سیمِ مُعلقِ ریرِ عباس
 سحرِ ارسہ دلِ بردنِ قوے قوے رازِ حاجتِ آرمو۔ ۶
 گرا رگتارِ تیریں مُرد و باد ارو صداں تیریں گتِ رباد
 سالارِ دینِ قاتقِ حم بحرِ مے ارقیامت قاتقِ کم
 ۱ بختیہ قلبِ ترکتاں دریدہ نمونے ملکِ ہمد و رتاں حریدہ
 رُسے ادکِ سری میل کردہ ہماے ارکبِ صرّ آبِ خوردہ
 رواں سرورِ تر و سرواں ہسم دیدہ سرہ و آبِ رواں ہسم
 تو گوئی رنگِ سرتِ گاہِ دیدن ر سری و تری خواہدِ غیبِ دیدن
 ہمہ طاؤسِ ہمدی سروام است کراں گوہِ ریا ئی تمام است
 ۱۵ تدرِ رواں حرا ساں ہر ساد لے طاؤسِ ہمدی راجہ ساد

۱۔ نئے کال (روں) = روح حج = دے تاد = دویئے حج آدم۔ قوت قوت ساجع = د = دتِ روح
 ۵۔ نکلِ ہم کاری = حاکم = حاکم ساجع = رگت حج ددع = گسج حج
 = رستہ ۱۔ بختیہ سراج حج = د = حکیم ۱۱۔ رص ساد = دیدہ سراج حج = دیدہ سراج حج

ز دُرُج دیدہ گوہر ہا برو ریخت ،
 بدای شد تا بدای همان شیریں
 و لچوں شکرش بر جلوه دشت ،
 چنان شاہی و ہوش از دہ شدہ پاک
 ہ بشادی بانگِ رُخویش نہشت
 بہار وصل ہوئے داد دلوئے
 دودل رخت بہوں رجاں دروں بُرد
 فروخت از دل آتش ہا ، نہ اندوہ
 مقابل دل بدل آئے نہ شد باز
 ۱۰ پیرو ، نہ از بروں آلودہ شرم
 ہوئے شاہِ خود دزدیدہ میدید
 بروں سو ، نمود آئین پرہیز
 ز لب برقِ بلا چوں میغ میر نہ
 بنامیر نہ دہ مردم بلکہ جانی
 ۱۵ بُناگوئے شرمو سپہ رایہ او
 چو ماہی و ذنب ، ہم مایہ او

۱- برو ریخت - فرو ریخت - سستہ دے = فرو - دروغ = بروں - فروں جمع اسم - آن شکر س
 ع دے ۱۱ - گئے پیدا - گئے پوشیدہ سستہ جمع دے = گئے پیدا گئے پوشیدہ ع دے
 ۱۲ - دروں سودل ہی سستہ جمع دے = دروں سوئے - روئے - ع -

ہر جاں کر جیاں کامی حریافت ہر گونی دو مارہ جیت مدہ دریافت
 اگر جیہ بود موہر گتہ ارعہم نئے گنجیدار تادی عالم
 رحیرت درد ہاں گم تہ گتہ بے گنتن دول با یکہ گرہ
 لعل یر حدہ جیتہ ام ار گریہ ترہم رلں تادی تہ جیہیں ودہم
 ۵ در اں ورت کہ تہاں بون یار تن میتہ رجاں کہہ سیدار
 ملاک تادی ت ارعہم گراں تر کہ وصل ار ہجراستہ حاتاں تر
 چرے گر تل ار دم میہر اگر عینی رہ دم ہم ہم میرد
 رواں تہیوں خیال فوین سچوین خیال دوست رہر کردہ دیتیں
 دروں تہیوں کلوت گاہ دل کو دو دیدہ چار گنتن روئے درو
 ۱ دلں درد ام سچویتی رلوں سے عباں دالتں اردشتں روں تہ
 ۲ ادیتہ لعلن کار می کرد بے غفل ادیتہ را بیدار می کرد
 نظر ہا گرم و حاسد در حگروہ درد ہاں سے دو دہا حیرہ بود
 جو مار آد تکیہ ہر دو لختہ عمل میوید سے لختہ نہ لختہ
 تہ گم گتہ ہوتں ویاقتہاں ق یحیدیں حیرتن حالے گروگاں
 ۳ ہمتہ مادر و نہ خاصہ چہرہ تست و عقد کا میں کرد میوید

۵۔ در آں ورت سراج ادب = در آں ورت سراج جمع ۶۔ چرے گر تل جم جم کتب د
 = کوئل ک = کوئل سراج = گر تل ۷۔ سچویتی سراج جم ادب ک = بیوی عہد احسن
 سراج جم ادب ک = حیرتن سراج ایضا تلے گروگاں سے ک = حان تہ گروگاں جم ک ب۔

کہ آن آسہ ۵۰ دلدادہ درسد ۵ رور تیدی ماہی گتہ حسہ
 چو مگ آمد روماب دروے گره رود در وقت انتک جوے
 گوئن محسبی کردایں گره مار کہ تا دیرین ماورید ایں رار
 ہر آن سوے کہ در دل دانت متور بر آن سور مدہ روش کردیوں نور
 ۵ لصد دلوری آن پرواہ راں تمع رواں تد کردہ آتہا مدل سمع
 تدا مد ر مجلس ما نوے آفاق بروں رودت ملہ راں دو دغاق
 راری گہ ۳۰ کای دیر دہ تہاہ روبرو دگلہ یدہ سماہ
 رمبر تہ مدت ما دیا یہ رطل ایردت رورق سایہ
 کچا تاید کہ ما این کت تہا ہی نو د فر دت اندر یہ کاہی
 ۱ تہی دستی نو دے تا حداری کہ رکامے سات کا نگاری
 مکتن ہر رادر رادہ مسہ کہ آن رستے وایں حایہ ۳۰ بیوہ
 اگر جہ ریح ویتاں ریح خیق است ولیکس لے ریح خیق مت است
 دراگت ۳۰ رادر گر حلد ۳۰ ریحوں انگشت حویہ ۳۰ ماتہ آرار
 رد ردار حیم حواہر ریتس ماتہ نہ ہیچوں در حیت ۳۰ ہم خیق ماتہ
 ۱۵ یوہر حیت ۳۰ تم تو کھل دگر سود حسہ تو تیا کے دار دق سود

۳- یرد ایں رادر ساع ۴۰ = ۲ = رور د آں رادر ساع ۴۰ = ۲ = گید ایں رادر ساع ۴۰ = ۲ = دودمان
 ۴۰ = ۲ = در دختاں ۴۰ = ۲ = سایہ رماہ ساع ۴۰ = ۱۱ = رسمی ست ایں ست
 ۱۵- رور د پتم ۴۰ ایضا آردق سود = ۲ = مار دق سود ست -

چه خونا خورده باشد دل بصد چو ش
 اگر سلطان رست در عالم و گر که
 چنان مطلق عتلا نه کم توان یافت
 غنا مرد چوں در درت دل ماند
 چو دل بر کام نتوان کامراں کرد
 چو هنگام رسیدن در رسد تنگ
 تواند جام مقصودی چشیدن
 ز ریحانی را اندیده را نور
 همه چیز به بوقت خویش یا به
 ۱۰ بر آید در زمان خویش هر کار
 محال است اینک یابند از چمن گاه
 توان شد بر همه مقصود نرسد روز
 اگر چه این لحظه ممکن کارش نیست
 خضر خا نه کش از دیوان تقدیر
 ۱۵ چو وقت آمد کز آن کامش بود بهر
 گزین گزین گنجینه می دشت
 که ناگه نوسه دار و نه کند نوش
 دلش باشد به سلطان تراز و نه
 که بتواند زگفت دل غنا تافت
 ز سودا نه خودش باید نخل ماند
 به امید صبر کردن گر توان کرد
 به مردم خود که بد کام دل آهنگ
 که ممکن نبودش در خواب دیدن
 که قطره ره میسر نبود از دور
 دامن کز بیش کوشش پیش یابند
 بوقت خود دهد هر میوه بار
 بنفشه در تموز و گل بدی ماه
 مگر روزی فردا خوردن امروز
 زنجیر مقبلان انهم عجب نیست
 مرادی در زمان داشت تحریر
 بکام آن شربتش روزی شد از دهر
 زمره دبا که زینسان که به جفت
 ۱۰ چو خونا ع ۷۰ - توانب ۱۴ - خضر خا نه سر ح ۲ ع ۵۲ = خضر خا نه ر ۱۵ - رسد به ۲

ہم رویدہ آن یا۔ رگزیدہ
 ماتر دیدہ گویم رار ما تو
 دران گفتن جو بات در تو رویم
 لب گرا انگیں و رر کہ دارم
 مرا توریت اندر سیہ چاک
 ویکس ریں جو تم کہ حاں بالاں
 دیے کش یہ۔ توئے خاک ماتہ
 گرم حاں در وراقت رفت غم میت
 حیات رارم حاں سارم آرا
 اے ما این ہمہ عام ہم اواد
 ہاں فتن توام در سیہ کم میت
 جواد ہو دیہ درماں سارم آرا
 ہاں ریں ہیرام ہر ہاں اواد

رسیدن خضر خاں بادولرانی و با او چوں بخیز خویش
 بادولرانی بخیز گشتن

یہ جو حق است کہ یاد تیرے دیر
 حلاوت گیر دار تیر میرے کام
 گرامے بیاباں ستر تیر
 گلر آسودگی یاد رآستام

۵۔ جو تورستان ستر ستر ۲۲ = جو کورستان ع = جو سورستان ع ۹۔ آرا ستر
 ۲۲ = اوراع ع ۱۰۔ ہیرام ستر جو ۲۲ = ویرام ستر ع ۱۳۔ گرامہ بیاباں
 ع = گرلے بیاباں ستر جو ۲۲ = گرامہ بیاباں د۔

مدار از من دینغ آن - مَن که داری
 و گرسره که فروشی هر مَد دَر ت
 بجق آن نکه دور از دها نم
 ز سوزِ شَه چو در ساز آمد این گنفت
 گلابی ده مرا زان خور که داری
 که در لبهار تهم مَهم نکه بهست
 که وقت کن بدای - مَهم میها نم
 شدش زان جانب این سوز دگر خفت

پاسخ از لاله معشوق

نوید کام دل گر خود بخوار است
 و در دیده اول خوار بناید
 دلم صد پان خواهم که بود که
 چه دوزم این دل صد پان هر بار
 رقیبا نه که بر من هر یابند
 و در دشوار دار و عقل بر کش
 منم آن چشمه کام زندگانی است
 بجبهه بوجو چون من چه شایسته پاک
 چو در خوار آمدش این چشمه در پیش
 خوش آنروز که روزی گرد آنروز
 چو تسکین میدهد دل را صواب است
 که این دولت به عاشق رونماید
 بجز خوار به که نتوان خاست از دور
 که صد به پاره خواهد شد دگر بار
 ز مژگان قطره بر سوزم پکانند
 بقطره گشتن طوفان آتش
 ز من کس رانده جا به کامرانی است
 خضر در چشمها میگشاید غم و پاک
 روانی در بیشتر از چشمه خویش
 که پیشتر زین جگر پیروں دهم سوز

ا- خور که داری سراسر ح ۲ ج ۲ د ۱ = خوگزارى ع ۸ - نتوان خوا ۱ - س ۱ - ۱۰ - رقیبانیکه
 ع ۱ د ۲ = رقیبانیکه سراسر ح = عزیزانیکه سراسر ح ۱۴ - آں چشمه ۱۵ - بیرون دهم سراسر
 ع ۲ ب ۲ ح ۲ ج ۲ = بیرون نم ع -

ہر آن مردم کہ در عالم کنی و ز در
 زور دی کاں ش آں بیدل بجائش دتا
 چہ یار ب بود کومیر مکر دیار رب
 چاں بردل ز کوبش درستی می برد
 دلش یکبارگی چون خرد بشکست
 نهاد از سر رغور پادشاهی
 کہ اے دانندہ راز درونم
 چو رویم رہ ندارد سوے دیدار
 بر عار و ان حضرت پاک
 ۱۰ بخونار بہ دو چشم تمناں
 بسوداے کہ از شہوت برون است
 بجا بہ کوبپاکی گشت روشن
 بزلفش نزدناحر می درت
 سپر ہیہ نہ جوانان در جوانی
 بدراماں شاد باشد عاشق از درد
 درو دیوارن راید و فغان شاد
 کہ بود از یاربش سیارہ در تہ
 کہ میکرداں تخوان پینہ را نبرد
 دعا را برد سوے آسمان درست
 در آمد چون گدایاں در گدائی
 دریں حسرت تو میرسدانی کہ چو نم
 مرادم رارہ و روے پدیدار
 بدر دعا شقاں در سینه چاک
 بتاپاک درون درد منداں
 بعشق کو بصمت رہنمون است
 بہر سہ کز حیا شہد برق افکن
 بحسن کش غبار فہد نہ نشست
 بعیش کو دکان در پاک جانی

۴- می برد حج ۵۲: ۵۱ = میزد حج ۵- دریں حسرت ستر ستر حج ۵۲: ۵۱ = ازین حسرت
 ۸- رہ ندارد ستر ستر حج ۵۲: ۵۱ = روتدار دعایہ سوسو = دیدار حج ۵۲: ۵۱ = سوے دلدار
 ب = سوے دیوار ۹- بسیر عارفان ستر حج ۵۲: ۵۱ = بسوز عارفان ۱۰- بتاپاک ستر حج ۵۲: ۵۱
 ب = بتابا ۱۲- باہی ستر ستر حج ۵۲: ۵۱ = براہی ۱۳- بعشق کو دکان ستر

گئے ماتہ شکایت مار میگرد
 گہ ارعمیت می امتاد برود
 گئے ماتہ عتاب آغار میگرد
 گہ ارعمیت می امتاد برود
 گئے میگرد داس یاں چوں دل
 گہ ار حشرت ہی بالید چوں کوس
 گئے رچہ رچوں باب میر حیت
 گئے سیہ ساحس یارہ میگرد
 لگرمی شعلہ بر دیوار می رود
 کہ ایواں تکلید یا بردردام
 رولتگی کد امام و درجگ
 عصب بر سرہ ریرد کیہ بر راع
 کہ حتم باکیاں بر لطیمہ سدا
 رسا ماں کارے ہوش و حردیت
 اروا سارہ لیلی درو عت
 کہ ماتہ سورت حساں دلوار می
 ہم اردل رمدہ گشت ہم ردل مرد
 گئے ماتہ شکایت مار میگرد
 گہ ارعمیت می امتاد برود
 گئے ماتہ عتاب آغار میگرد
 گہ ارعمیت می امتاد برود
 گئے میگرد داس یاں چوں دل
 گہ ار حشرت ہی بالید چوں کوس
 گئے رچہ رچوں باب میر حیت
 گئے سیہ ساحس یارہ میگرد
 لگرمی شعلہ بر دیوار می رود
 کہ ایواں تکلید یا بردردام
 رولتگی کد امام و درجگ
 عصب بر سرہ ریرد کیہ بر راع
 کہ حتم باکیاں بر لطیمہ سدا
 رسا ماں کارے ہوش و حردیت
 اروا سارہ لیلی درو عت
 کہ ماتہ سورت حساں دلوار می
 ہم اردل رمدہ گشت ہم ردل مرد

۸ برآن سدا ۱۔ کہ راع سدا ۱۲۔ ہوس و حردیت سدا ۱۳۔ حردیت رستع

۱۳۔ ادا۔ لیلی سدا ۱۴۔ حردیت ۱۵۔ ادا۔ لیلی ع چ۔

خلاصم ده ز شبا - بر جرم دانی
 کلید بر بختم از سر زنه یی راز
 چو نخته کرد زیناں درو مندی ق
 دُعا را داد بایار بایار مدی
 بگریه خوار تا بر بایش آرد
 که در گریه بودش ناگهان خواب
 خضر را دید کاور در شش نهانی
 یکم ساعت بر آرد بر زندگانی
 بگفت تا اگر خضر خان دشت بخوردی
 بنوش آرد خضر تا زنده گردی
 نوید تا میدهم زیر آب و لکش
 که خوش با خضر خاں آبی خوری خوش
 بر بیدار دل زان خواب بر مقصود
 چو نخته خوشتم بیدار شد مزدود
 بخت تا از خواب که بر برو آرام
 پرتاران محرم را طلب کرد
 دلش راتان گشت تا امید واری
 از آن پس زان نمایش یاد میداشت
 در آن شب بکاس صنم را حاله تا این بود
 گه در بر سج و گه در منتظر حرم
 گه از دل با کوا که باز میگفت
 خود اندر ناله بود و گریه روت
 گه با خود غم دل باز میگفت

۱- صبح و صلم تا ۴ - بر دوش سانس تا ۶ ح ۲ = نمودش ع ۵ - پر آب سانس تا ۶ ح ۲ د ب ۷
 = ز آب ع ۶ - که خضر خاں سانس تا ۶ ح ۲ د ب ۷ = خضر خاں ع ۷ - که خوش با خضر خاں سانس تا ۶ ح ۲
 ۸ = که خوش با خضر خاں سانس تا ۶ ح ۲ = که خوش با خضر خود د ب ۷ = که تا با خضر خاں ح ۲

شتر کا زردہ بود از پویہ جاننش
 بنا لگہ تپش و دل گراں بار
 بسری در لب ارند ہم خار
 چه زین پا جُ و جوئے خار کردن
 ۵ کہ کور انوالہ حہ ار باشد
 تنی را کہ پُر رنجی سر شتند
 تبرزن را کہ خوشہ بردن رنج
 سری کیش بار ہمیم سر مبارک
 منم وز دور تہ بردل کوہ اندوہ
 ۱۰ صنم در تیرہ شہ نہینگونہ تالان
 چنین تازان نفیر در دہل
 شبہ کز صبح بود شہ نائ امید ی
 مرثیہ بخیز زان صبح جہانہ تار ب
 چو روشن بود کاں ہنگام از انہا تہ
 ۱۵ بعرض آورد با صد جاں گدازی

ز رنج دل لک ز دہر دہانش
 چہ بیرون میکشی از پا۔ س من خار
 ہمیں خارم بہیہ ابگزار بار
 مرا بگزار ہر م در خار خوردن
 تو خار از پاکشی دشوار ہست
 بخواند لا بد انچہ اورا بنشت مند
 بر خنجد گرد می نمود تہ سنج
 بیازار و زبا رگل بر تارک
 بر خنجم گریفیہ تہ مذیں دل آن کوہ
 پرتاران بحسرتہ در تہ تالان
 بجنبید آسمان را ہر دیر دل
 از ان مہر نہ ان بر زد پیدی
 زینہ بر زد آہ ہم آسمان تاب
 کہ در مہ تہ آید آنچہ امید جانہ تہ
 نہ از خود بلکہ بہر نیازی

۳۔ آرند ہی تو سہ ۴۔ خار خوردن سہ سہ سہ سہ سہ ۵۔ چہ ۶۔ خار کردن ع ۸۔ زبا رگل سہ ع ۹۔
 = بیار گل چہ ۱۰۔ بکرت سہ ع ۱۱۔ جین تازان سہ سہ
 ب چہ ع ۱۲۔ چین از ان ع ۱۳۔ مہر جان تاب ب ۱۴۔ در دور تہ آید سہ ع ۱۵۔

کدیور کتن رحسہ راصد حواست
 صوری میتہ کن تیمار گرار
 چور و بر کا مرالی در رسد تنگ
 یروتن ریں نصیحت رار گریست
 ۵ کہ من بسیار میجو اہم دریں درد
 لئے در سیدہ ام ہجر آتن افر و ز
 چو کاس گرم توان کرد لب حق
 لہم خوردن جیساں ہو کرد حام
 مرا تہیں چورتی گرامر حوالی
 ۱ چوروری تند مرا کر غم حورم جوں
 چو تادی میت ہر من معالم
 تو کر ہرم غے داری و سورے

کلوح اندازیک کلتن عالست
 تنقہ دیر حسد ایں کار گدار
 ہم اندر رور گار آید مزاجک
 بیاح گفت جوں بسیار گریست
 کہ یاد صحر جہاں درد یرورد
 صوری جوں توان کردن دریں سو
 کسے جوں در کتہ طوفان آتن
 کریں چور دار دسے نام۔ نام
 چہ ماتد میت حال رہد گالی
 تتراب تادی جوں حورم جوں
 مرا اگر اہم در خوردن غم
 ہاں یماد ایں سورت کہ روئے

حکایت بر طریق تیشیل

تترالی تترایاے می تست
 ۱۵ سے حارید یاقن ارمہ رانے
 کتن در کف یا حارمی حست
 کریں یاقیت کارم رار وائے

۱۔ کلوح امروہ کلتن سرتر حرج ۲۰ ک = کلوح امروہ دالمس ع = کلوح ۱ اریاب کس ۵۵۔ مال
 سرتر حرج ۲۰ ک = مال ۱۳۔ حکایت بر طریق تیشیل حرج = ستر۔

چنین کاندرا یاہی جہد داری
چو شد خورشید در زیر زمین دوش
سوادرت را نہ از غیش است بود
کم رخنہ فلک از آہ خود زود
کہ شہا در من داند کہ چو نہ
بدیناں در دل شہ نالہ میر کرد
چو شد نالیدنش ز اندان بیرون
ز نالشا در آں مرغ گرفتار
۱۰ از آں مہر کہ داری اینمہ سوز
صبوحش بابہ ان جمع رویہ
کہ کش بندہ شد صد رو آزاد
منہ دایم ہوس بہر ترکار
کہ کش صد منتقد است در جام

مگر با صبح محشر عہد داری
تو ماناک از غش گشتی تر می پوش
کہ سر تا ز سینہ من تیرہ دود
کہ تا بیرون رود زان وزن این دود
کہ چوں من عر شہ در بوج خوش
ز دم بر رویہ متجالہ میر کرد
ز گنج حجرہ جہ آوازہ بریں
ز عین خوار ز گس گشت بیدار
چرا زیناں ہمہ شہ میر گدازی
شبش باہر مراباں میشود روز
شبش بالعبقان مشک بویہ
زیک پڑمردہ سوسن کہ کند یاد
کہ پویدہ در مدر مرغزار
بنی شربتہ کہ خوش کند کام

۱- سیاہی ہمدساع ۲ ایضا مکن ع (باقی تمام نسخوں میں مگر ہ)

۲- تو ماناک از غش سر ساج ۳ ج ۲ = تو ماناک از غش سر ساج ع ۴

۸- گشتہ بیدار ساع ۱۱۲ - باتان صبح رو سار ساد ۱ ج ۲ = باتان مہر و س ۳ = ساقیان مہر و

ع ۱۴ - صاف نہ سر س ۳ -

مگر روئے اراں میر بر و متخیل
 دگر ماگہ روں سے آمد ار کا ح
 ریچو یتہ ہی اُمتاد مر ہزار
 دل میگفت کای دلِ ہسام
 مگر گیتی گرفتار رو بریں بہر
 مگر عورتیدوں میں گشت عماک
 مگر کاورد و دوم بر ملک رو
 مگر کہ و آبِ حیاتِ ہم در اُفقِ راہ
 مگر دیدادہ میں صرّحِ خداں
 ۱۰ موؤں را اگر فرستہم را ہر یہ
 چہ شد حالِ خوساںِ سحر حیر
 مگر جو رد می موتِ رہاںِ دوت
 چہ شد مرعساںِ گہیرِ چمن را
 شاگریر مارو۔۔۔ سیاہت
 ۱۵ لے دایم کہ تو کم حسی ار حائے
 کہ میدادش بر سرِ چہیم مدیل
 سالہ سچ را میگرد سورا ح
 چو چہیم سیت عودِ رام و دیوار
 شد۔۔۔ این وہ کہ یا سود۔۔۔ ائے حام
 کریاں تیرہ دُتاریک شد دہر
 کہ سرِ رمی یار دوار تہر خاک
 کہ انجہم ریں مط گشتہ۔۔۔ کور
 کہ در دریا فروشتہ۔۔۔ مکتبی ماہ
 کریاں مارستار جدہ دداں
 بر آورد اول تہ چارنگہ۔۔۔
 کرایتاں ہم کجہ۔۔۔ دمالہ تیر
 کہ ہنگام سحر۔۔۔ چہ شد ہیوتس
 کہ ستدار لوا ریاں دہن را
 کہ تاداعِ خلق سہر۔۔۔ م رآہت
 کہ ہر۔۔۔ ارا تہک من ریچر در پائے

۸۔ گرد کا ایضا حتمہ ۱۰۔ گردہ ساع ۱۲۔ ہوت ف ۱۴۔ رآہت ح ف د
 ح ف ا ح = رآہت ع ۱۵۔ کہ بہت را مک م د = کہ بہت را مک م س = کہ بہت را مک م
 ع ا ح د = کہ بہت را مک م ح =

فلک دوئے رد و روح دام کردہ
 اگر یہ رسم بر حلقہ احسم
 سیاہی لکے ستہ دِلِ حاوید
 رسیدہ اے اردریا - '۷۱' ادوہ
 ہ ہمہ آفاق را سائیسہ و تار
 تہہ یوں پڑ راع ایں یلگوں باغ
 ریں ظلمت کہ یرویں آمدہ تگ
 جہاں مادہ سیدار رقت راہ
 مادہ در میں حورستہ یداور
 ارجیم احسم افتادہ ہم ارستام
 جہاں صبح ارجہ عالم گرسہ تہ
 ہماں ابرسیہ در گرد آفاق
 تے ریمیں ہما کے سیہ یوتہ س
 فرد مادہ سو دامستہ تہلا - '۷۲'
 ۱۰ یگزتا راں مگر دقت ہستہ - جمع

سرستہ را آبِ عم تب نام کردہ
 در آں ظلماتِ ایل کردہ رہ گم
 گریاں تب یک ہم سئے حور تہ
 تہہ میتِ دل در مادگاں کوہ
 کہ ریرسا ریمہاں رحسہ بار
 تیجوں رودہ مسووم بر راع
 مردوں گت ددالتن سید رنگ
 کہیتست گویا دریاست یا جاہ
 لمرگ حوین کردہ خاک برسہ
 مہ مار یک چوں ابرر یہ دام
 کہ اردور قیامت ہم گرسہ تہ
 چکاں ہنجوں سوا دچہ تم غفاق
 دولرانی حکاک افتادہ ہیوتس
 یومور ۷۱ در دہاں اتر دہا - '۷۲'
 ۷۱ اور سو حق تھا جو - تنعم

۲- طق اندر ستر ستر حج ۷۱ ع ۷۲ = طق آمدع ۳- دِل ستر ستر حج ۷۱ ف ۷۲ حج ۷۳ = طق
 ع ۴- ارسے ستر ستر حج ۷۱ ع ۷۲ حج ۷۳ = ارباع ۵- ریمیں ستر ۶- ہر دم ستر
 ۱۰- اردو یہ دام حج ۷۵ حج ۱۲- رگرو ستر حج ۷۱ ع ۷۲ = در گرد ستر حج ۷۳ حج ۷۴ -

دل عاشق ز سوز دل زید خوش
 مرا بگزار کیس آتش فروزم
 دریں سوزار چه جان و دل نیاں بُو
 جفا با دیدم ار چه از عشق بازی
 ه کنون گزهر خواهد یار و گریس
 جفا و مهر هر چه از سوز یار است
 من و خون دل و این نامر درد
 دریں نامه چو نام خضر خان است
 چو زان نامم گریز صبر در این
 ۱ صدقه بشهر سیاه سحرار که خنجر خار در کوشک چهار بنما ز چهار غم
 نمود و دولرانی در قه لعل غرق و خواب بود و افزون شدن شمع مراد
 دو محرق هم از آتش دل ایشان و رفتن نامی در کار ایشان پدید گشتن
 - شب چون سینه عشاق پر دود ز تارکی چو جانها - غم اندود

۳ - دریں سوزار چه جان و دل ب حم د حم = دریں سودا اگر بدل ع د حاشیه ۴ - از عشق سازی سر سنا حج ع
 ب د = در عشق سازی حج ع ۶ - چون از سوز ب ایضا مرا بانه حج ب د = با آن ع است = با او ع
 ۸ - نامه ۱ حج ع ۲ د ک = نامه است ع ۹ - چیزیں نامه د ۱۰ - جہاں غم نمود حج ع ۱۱
 د = غم ر نمود ک ۱۱ - خوناب و خون تاب حج ۱۲ - پدید آمدن سر سنا حج ع ۱۳ = پدید گشتن
 حج د ع = پدید شدن ۵

دریں دل تاتو ماستی یارتاتو

مزا حم چوں تو انم دید ما تو

چویرست : رود عاشق ریں تراہ

جواب اررود دیگر :- ۴ روز

پاسخ از لہ معشوق

مسارک مائے کا پد رپار۔

که بحث مفصلی را قرار دهم

۵ کد تارہ و سال - ہائی

دهيا داروفا داراں حالي

ریدامتب کھوں میں مر تملائے

رماع ہر گلرگ وفا ہے

عقائے راکہ از من کردیروار

حوالے بود کا دسویں مہما

دلم کاں ماحر۔ انے رار میخو اد

عامة مقال مار م واد

ہر خط و دود ۷ آتق الگیر

تہ ہر حرف یہاں سے لکھتا ہے

۱. کواہن گرہ ارجاں شعلہ میہست

سورآں خواہں اوہاں ہی چہت

ۛ اُن مرے کہ ماتہ آتق آشام

لڑاقت جو دولتیں تیری تود کام

س وایں دو و آتق حیریں

س واپس تعلقہ تیریں ہیں

دل ے سوزاگر خود گم معنی ہست

رو راہل وفا ہر خطہ طعی ہست

بِزَعِ اَرْسَطُوْرِدِه اِسْتَارِيْه دَانِي

میتوز، روغن آب رسدگانی

۱۔ ماسی اربعہ = ماسی یار ماسی = قولے یار اود دھاتیہ = ماسی یار اربعہ = ایضا ماسی

ح ص ۴۲ = تراہم سہ = واہم ۶۲ - ترندت ۷ - عاے ساہتا جھ ۱۳ ب > = قاعے ع (ق) کو

حل کر کسی نے فت مادی پر، ۹۔ تہ ہر حرف کو دے آتن اکیس ۱۰۲۔ اعطام می حاست سع ۱۰۲ = ۱ مان یہ ہجوا۔

ج ۵ = ادھان ہی جو کھیت نہ تھا ع ۱۱ = شعلہ کا نام ہے ۱۳ = گرم جوں = اگر سو = گرم دھج = اگر دوع کا ایسا ہارو نہ

بہر نظر ز شان حال دیدم بسانِ نقطہ در جانِ کشیدم
 بہر تو نہ کہ دیدہ برکشادم چو ابرو بر رخِ چشمش نہ ادم
 بیا۔ اے نامہ درواز کجائی کہ بینم در تو حرفِ آشنائی
 ندانم زیں نسیم خوش کہ دادی کہ نادانِ مشکِ یارِ شاخِ زبادی
 غلط گفتم نہ۔ مشکِ بلکہ خوش کہ جتہ از دلِ یارِ بہر نہ
 زجا۔ اے کادی آن جا، چوتہ بگو چہ شہم من کاں پا۔ اے چوتہ
 زجانِ کیدہ۔ ایں راز کہ درتہ ز سوزِ کیدہ۔ ایں سازی کہ درتہ
 چہ ناخوش روزگار۔ بہر دوری کہ رفتہ۔ از من چنان گیتی فزونی
 من اندر دادنِ جاں بودم آن دم کہ بود آن ہم۔ دم در پریشِ غم
 ۱۰ در آن جاں دادم دلِ آنچنان داد کہ دلِ دادنِ نبود آن بلکہ جاں داد
 چوتہ۔ او باز گشتم ہم برانجاں کہ پنداری دلم داد و ستد جاں
 ہماں دلِ با من بہتہ۔ او در آن دل چو جانی کش دہد جا در میاں دل
 دہم۔ دم درونِ سینہ آواز کہ اینجا چونی۔ اے سرمایہ ناز
 اگر تنگ آمدی از تنگی جا۔ اے اجازتہ۔ وہ کہ جاں پیروں نہ پائے

۲۔ بر سرِ چشمش سچ ۳۔ حرف از آشنائی ع ۴۔ حرف از آشنائی س ۵۔ یاری بر نہ ج ۶۔ یارم
 بر نہ ستاد (دب میں صبح نہی۔ کہ نقطہ پھیکر مار بنا دیا۔ بہ) = یارِ بر نہ ج ۷۔ یارِ در نہ نع
 ۸۔ گیتی سچ ۱۰۔ بود آن سچ ۱۱۔ بود ایں ع ۱۲۔ اجازت کن سچ ۱۳۔ ع
 د ۱۴۔ اجازتہ۔ وہ ع

فتاداریای و در سر حویق در دست
 ار ایں ہیں ہمدراں یغولہ غم
 کھائے رقعہ مصر ہمدراں سور
 در و کردی گئے مصر و تکیں
 ہ و راں جاب چوتہ مامہ رواں کرد
 اگر حتی و گریہ دار بودی
 دویمہ کرد حان را از میاں
 ہوا سا راں محرم کا در آں رار
 ہمہ ہمدست ہم آوار وہم سال
 رد و دل تنق در یق رست
 بستہ سایہ خود کردہ محرم
 کجادی حیران مامہ تنق رور
 چو در آئینہ ماہ حویق تن میں
 حریر و دست را یو دیاں کرد
 دو حقیقت ہمدراں طومار بودی
 ہادہ در وی آں حریر دو حانہ
 رد و دی ارغول عشق را سار
 رد و دیاں نمہ راد حسہ آسماں

غزل از زبان عاشق

یہ قریح بود۔ یکم کا د امرور
 کہ قریح ستد مرا و طالع رور
 بدستم مامہ کردلستان داد
 نہ مامہ ملکہ دستو۔ ہاں داد
 حلق ہریک کہ ارم جان دل حواست
 مگر ایں رعب کتر بد نسیم رار
 ہر حرفے کر ایں کردم نگاہ
 رآں دودہ و میدم دود آہے

- ۱۔ روجیں در دست ف ۲۔ در اں پس ح ۳۔ رقعہ مصر ساج ح ۴۔ رقعہ مصر ساج ع ۵۔ در اں کردی
 ساج ۶۔ (سا اور ف میں مصرعوں کی ترتیب سکوس ہے) ۷۔ آں حر ح د ف = ایں حر ع ح ۸۔ ع ۹۔
 ۸۔ کا در آں راد ساج ح ف ح ع ۹۔ کا در آں راع ۱۰۔ ح ایں حال ساج ح = ح ایں حال د
 ۱۲۔ نسیم رست ع د ح ف = نسیم رست ساج ح = نسیم رست ساج

من آنجا ایم که تو با تو نه - ز
 خدا اینجاست، دارد منند آرا - ز
 چو آمد آن سواد خضر رخانی
 به پیچ پیاپی شوق آن نقش خامه
 بروں بد حرف، نامه بر زبانش
 رواں جانش در آن خطا، رانوه
 نه از غارش غم دامن دریدن
 گه با عجز زو گه بانا میخواند
 سرش می برد، و دیگر باز می کرد
 ۱۰ - گه بردل - گه بر دیده - محسود
 بد، از ما جرا، راکش تینش
 بدتش آتش و در آستین آری،
 قفاں خیراں نه بری و نه تا - به
 نهاد آن نامه را پس بردل خویش

و اینجاست تو تا بد - نه
 که جانم وار هدر آهنگ آنجا - به
 نه نه ترز آری، زندگانی
 غم میخواند - میچیدید نامه
 دروں چون نامه میچیدید جانش
 لباس کاغذیں میه کمر زانوده
 نه از تیغش اس سر بریدن
 گه پرت، و گه ز آواز میخواند
 چو پایاں شد ز سر آواز می کرد
 گه بر جان محنت، دیده - محسود
 رقیب، اگر یہ گشت، آستینش
 بدیں آری، ایمنی بودش از آن تاب،
 چو مصروعی که ناگه بید آ - به
 که آن کاغذ کشد آزار آن ریش

۳ - نزد آب بچم - رواں جانش حم = دواں جانش سراسر حم = دروں جانش بع = دل جانش
 ۱۱ - یعنی از آن خطاب ع ایضا خطها زانوه حم ح ۱۱ - آں ما جرا سراسر ع ع حم حم
 = از ما جرا حم بع د ایضا رفیق گریه س ۱۲ - آتش در ب ۱۴ - که از کاغذ کشد سراسر
 = که آن کاغذ کشد ساع ع حم حم

دریے میتِ حالِ راپوستِ دادں
 کسے کر عاشقیِ ریاں نور د
 بدستِ خودِ سرِ ہم من و رہِ خود را
 کہ گردِ دایں حکایتِ درِ جہاںِ فاق
 ہ کہ ماگہ ہمدویِ آتشِ را و روت
 تو تہائیِ برداںِ عمرِ مود و درد
 اگر دودِ سرِ آریِ اردل و کام
 مں اندر دلِ حورمِ ابریمِ عیار
 کسے کو حجتِ آستانِ سینہ
 ا مردوں میں ہر جہاںِ نویدم
 تب بچاں اگر جہ تیرہ رورہست
 چہ می مار را کچھ نہ ملاح
 سامعلس کہ یا ر گنجِ دارد
 و گر میدارِ ایتامِ ارتودورم
 ۱۵ دروںِ سینیہ می میمِ سویت
 مرا از خودے تا یحسدا واد

والہ وردہاںِ دورِ دادن
 مدہ یرواہ کیں آتشِ ضرورد
 بسورم ار۔ یہ نامِ اند را
 وراںِ تعلقِ مددِ داغے ما و مات
 مسلمانیِ دراں چوں ہمدواںِ خست
 عم اندر کچھ تہائیِ تو اںِ خورد
 سور دکنِ کسہ دیوارِ یا بام
 مشعلِ وارستہ حگوار
 مگر کتن چوں نود ما حویشِ کیہ
 ولیکس یا۔ میگید و نہیںم
 اُمیدِ وصلِ دردِ دلفروہست
 تو اںِ رامیں کہ دار و ہنر گنج
 چو آگہ میتِ قوتِ اریحِ دارد
 قویِ در۔ یہ مں راںِ صُورم
 کہ دلِ تہاہ تدارِ آرزویت
 کہ حاںِ ردیکِ تستِ ارتشِ ہد اماند

بکار عشق - شاہی بزرگیہ - رد
 چو از بقیہ - س جذب بادریہ - داد
 بتندی گزر - اسرو خراماں
 کہ داند کہ در دچوں - منچہیت
 ہ شراب - درد منداں خون دیدہ آ
 ہمہ داند کہ ز شتر رسد و رد
 نہ سوز غنقا بازی ہر - یکساں
 چو پروانہ کہ - دمہا - نہ شمع
 چو سوزد بہر ہند و خلیہ - مازن
 کم از ہند و - آنکس وز زنی ہم

حکایہ

شنیدم ہندو - آتش پرستی
 ز خود پر کالہ پر کالہ پایا - پ
 یکہ گفتش چہ مہر - اینکہ جا - نہ
 ۱۵ جوابش داد مرد غم کشیدہ ق کہ اے از سوز من دو - سندیہ
 ۲ - بہ تخیل - سب جہ - زبں تخیل - ۳ - زبں تحت جہ - ۴ - ہر - آساں - ۵ - ایضاً یکہ
 راتن یکہ جاں سادہ حاشیہ ۱۰ - وزش ۱۴ - چہ مہر ۱۵ - سب جہ ۱۶ - چہ مہر ۱۷ -
 ایضاً مانا مہر با نہر سب جہ ۱۸ - ۱۹ - ہر ہانے سب جہ -

اگر زنداں است چوں بادوستان است
 چمن برین کوه درونماک است
 دیگر هم خوابه دارم در آگوش
 نشینم با وی و دل در خیال است
 عجب باین خوابکه باو گزینم
 و گر گوی که خوابم ناید از عزم
 بنده ام گرچه آدمی بیدار باشد
 مگو خواب است خوابی بزم
 دو جور است از جهان بر روزگارم
 ۱- یک نادیدن رو به که خواهم
 جا که کال بدخواهی دلیل است
 و گر حسی است که در دل نفور است
 خیال نقشبندی گشت اما
 گهم نقش تو پیش چشم دارم

مگو زنداں که باغ و بوستان است
 جہنم باشد از دوس پاک است
 بجای رسوا و دُردی میکنم نوش
 بپوش چشم و بینم در جبال است
 دل خفته ترا در خواب بینم
 به باشد که خواب آید ز غم هم
 ولیکن خواب ز غم دشوار باشد
 که هر آن مردن از مردن برتریز
 که بر میگیم و طاق ندارم
 دیگر رو دید نه کردیم بکا هم
 اگر آتش بود باغ خلیل است
 نماید دیو مردم گرچه خور است
 گرفته پشینه شاور و بر باد
 که در جبال جنگینم نگارد

۳- و گر خوابه دارم در آگوش است ۴- اگر خوابه دارم هم آغوش ۵- بند چشم است ۶-
 = بوسم چشم است ۷- مگو خوابه است ۸- در روزگارم شب = هر روزگارم ۹- و روزگارم ۱۰-
 ایضا بر میگیم است ۱۱- بر میگیم ایضا طاعت نیامد ۱۲- بجای کوب ۱۳- پیشه شاپور
 است ۱۴- پیشه شاور است ۱۵- گم نقش تو است ۱۶- گم حمد است

کسے کن مارِ بیتِ یادِ مستد
 وگر طعمِ زدی کر عیث و تادی
 اگر کچھ روم و رقیق د م
 روئے بخت دارم دیدہ مار
 ۵ نظر اینخا و حتمِ عام آکار
 تو گر تنگ آمدی ارگو تہ تنگ
 عوساں را چو ستوری جال است
 مرا میں عصہ گتم جا۔ ۲
 روم بر آہو۔ ۳ صحرا بہ یحیر
 ۱ دل تنگی چہ در صحرا۔ ۴ تام
 ۵ حوین چوں دورا وقتہ گور
 ہر مائے سے آلی و سب است
 کس مرغ جس را راہ لست است
 دے یوں دل کا۔ ۶ تنگی یافت

رارج دگر کے تاد ہر۔ ۱
 کئی کچھ روی و کیتب دی
 سحاب تو کہ مایا دوستا دم
 ولیکن ما تو ام در سیہ ہمار
 ترا اچا دل بر بام آکا است
 مردوں یردہ توان کرد آہنگ
 حال آں کہ خود ستور حال است
 ردل تنگی بہ تنگی مادہ حائے
 ولیکن را ہوئے حائے حورم تیر
 کہ صحرا ہم بریں دل تنگ یام
 یا امن نو دیوں دیدہ مور
 بہر جواب مرعالی فریب است
 نہ لطفِ حاگی را یرتکتہ است
 ہو سہائے دگر آہستگی یافت

۲۔ اگر طعم، لی کر عیث و تادی ۳۔ کہ ۱۱۱۱ دوسرے تہ ۴۔ چہ ۵۔ ع = کہ امان نوع
 ۳۔ ہم سے درار صرح ۴۔ ہم پیدہ زار ۵۔ مردوں یردہ سہ ۶۔ چہ ۷۔ ع = روں ار یردہ
 ۸۔ گتہ جلے تہ ۹۔ ایضا مادہ ۱۰۔ چہ ۱۱۔ ع = مادہ ۱۲۔ ع = مردہ کا۔

مترگان مردم چمن تسلیم کرد سیاہی تند ارجیم در قسم کرد
جوارِ بختِ آلودہ عاشق از سیاہی دیدہ سوئے معشوقِ خویش

سیرامہ سام کرد گاری	کہ از خلعتِ بسد یاری یاری
نگار و نقشِ پیراں و حاماں	کدیو بد مہرِ براماں
ہمارکِ رونے ہر صاحبِ حالے	یار ایدِ سدِری و ہلا۔ لہ
لے کر مدگی سختِ تالین	رحا مالے دہد درسیہ۔ حلق
کے کینِ دردِ دلِ این آتقِ میفرحت	سامدِ حامِ گرو حاد و داں سوحت
مقصود اور سامدِ مقلان را	ہم اد سختہ صوری میدلاں را
پس ایدیدہ جگر در حوں سترتہ	غائبِ دستِ رایاح و سرتہ
اکہ لے آردہ ریں حاںِ حاکار	حائلے مرا از جباںِ حریار
دلِ را گر حیارِ دوری حراتی است	کہ در دلِ ہرے چوں دور تاسی است
لے کر دم چو رجمِ بسترِ نون	حراحتہائے عیسمِ تند و اموش
و شادیِ مس۔ لغتہ یزاد و دود	سراسر حیں دلِ مس آتشِ امدود
لعواں دیدہ اروں پاکِ کردم	ہ عواں ملکہ حاں را چاکِ کردم

۴۔ مہرِ ہماں حج ۶۱۔ رحا ماں می دہست ۷۔ گرچہ فٹا ماستہ

۱۱۔ حاس است۔ دور اس است ستہ حج ۴۔ حاس سے ستہ۔

زبادی کور باید ز گردن
 چو از تو دل ندارد ای مادم
 گرت، یاد آیم و گرنایمست، یاد
 چو آن نامه که مشهور بود، ابود
 ه بیایان شد برو میخواست، پنهان
 چو رگ پیوست، بد بایار جانی
 سر یلح الیه راهی شد با امید
 چو شاه آن ماجرا را جانتان دید
 نهاد از غشش بر دیده هر چه
 ۱۰ چو بکشاد و سوادش رطبت کرد
 چو ترکردی ز خوتاب، نیازش
 سراسر خواند و دامن کرد صد چاک
 ۲۰ م کادمش در کالبد باز
 جوار، حرد، یار آراستن خواست
 گله را بیدار است، اندیش کردن
 بهر چه آید ز تو گردن من مادم
 همیشه یاد تو در جان من باد
 ق ز خون دیده و دل با بر ابود
 که جای بر سیما بند در گجا
 یکم از رشتها بستن زشمانی
 سپرد آن صبح صد مایه را بخورشید
 تو پنداری که جسم گشته جرم دید
 که هر دم بوسه داد از دیده برو
 همه حرفش ز خون دیده ترکرد
 ز آه گرم کردی خشک، بازش
 ز بهوشی و غلطید بر خاک
 دم پوشیده را شد کالبد ساز
 خراشی دشت، هر چه فم که آراست

۱- زبادی سراسر حجج ۲- ب دع ۳- زباری ع ۴- از این است اینها جان من ب ۵- این نام
 ۶- رشتها حجج ۷- ریما سراسر ۸- رشتها حجج ۹- ایضا شانی سراسر حجج ۱۰- حجج حجج ع
 = نهانی سراسر ۸- این اجرائی سراسر ۹- ایضا حجج مرده ب ۱۰- بر خاک سراسر حجج ع ۱۱- در خاک ع
 ۱۲- نه پوشیده سراسر حجج ۱۳- دم پوشیده سراسر ع ۱۴- دم پوشیده د-

سلطانِ تنسی مدہ رتخت
 چو تر پڑ عتقاری در میاں بود
 تہ افتردی قدم در مدگی سحت
 چو ہر مدہ بر دل ستاہ گردد
 یہاں راسود و لے آرازیان نو
 کسبِ حواسگی کوتاہ گردد
 چو کردی سرہ را ماسہ و گتخ
 ہر آسب بر مشکِ رن ستاح
 چو میدانی کہ ہر تہ در چہ رورم
 رد لنگی چانت این دل تنگ
 ر دوری رور و تہ ر میاں ہوم
 گے ار لظہ کو کم چہ برہہ رود
 کہ مالت ہم می گچہ دریں جنگ
 کم ہر دم چیں در سقہاری
 - گہ ر چہ برہہ ریرم گرتہ درد
 ہمہ تہ کو تن سیدہ است کارم
 گے رر کوئی دگہفتہ ہر کاری
 دے صد مار در یاد تو میسم
 میں جو کم رنی یاس نو دارم
 مس ار میرم رمالا، چو تیرت
 میں لے طاقی نام تو گیم
 و گرا آہ میں رویت کدو،
 یرتار، یکیرہ مرده گیرت
 چو حرم صد ساید ریخت رر
 مرا گوید کایں راری و سراید
 کس کریدہ سیروں خواہی افتاد
 چو حام سحت ار حامی چہ ترسم
 تدم رسوارہ نامی چہ ترسم
 ۱۵ چہ اندیتہم کوں ار جسہ نام
 کہ طوفاں رر سر آدکتہ تنی آنام

۳- رزل سٹا تاج دج ۲ ع ۴- در دل ع ۴- این تلی سٹا تاج ع ۲ ع ۲- رس ستاح د ع
 ۵- سورم سٹا تاج ۲ ع ۲- سورم ف د ع ۲- سورم ع ۲- اگر کوں میں ہر عوں کی رتبہ ہی ہر ہر ع میں
 رب مکوں ہر ۱- اما دوق ۲- بر یاد تو ۱۵- چہ اندیتہم کوں ف ۲- چہ اندیتہم کوں ع ۲- ع ۲-

دگر به خاک، پاره این چشم ننا که
چو بینا به تو ماند این دیده در
چو خواهم دور ماند از تو پس زیر
زمن گسل چو میهدانی که جانی
من ار چند آستانه ترا که یزرم
چو گفستی عاشقم گر گفستی این راست
بعشق اندر که باشد شرط یاری
هراں بنده که دارد پادشاه دور
گم به آب دیدم هم بدای خاک
بکش زین چشم و منتهی هر هم پروانه
بعدها دور بودن از پند چیده
که به جاں کرد نتوان زندگانی
بدین خواری کشت در خاک، نیزم
ز نقد سروری بر باید راست، جاست
نگنجد روری و تاج ماری
مخاں بنده که بشکد پادشاه دور

حکایه تیشیل

۱۰- شنیدستم که در درگاه محمود
که جز در پیش تخت از صبح تا شام
بخدمت پیش نشسته اند آرزو
چو عکس روز و روشن برگزشتی
هراں طاعت که کردی بنده در روز
ایاز خاص را خدمت چنان بود
نکردی جا به دیگر یکدم آرام
ساده بندگی کردی بیکبار
طریق بندگی بر عکس گشتی
ملک شتاب پیش ازاں کردی بصد سوز

۱- گم به آب دیده کا ۲- چو بینائی تو ستا چو پادشاه = چو تنه بے توقع اینها دیده در ده ستا
ستاح = دیده ره در ح ۳- پس زیر ستاح = پس از زیر ستاح د ب ۴- ز بند بندگی
بر بایت خواست اینها خاست ستاح ح ۵- ب = خواست ستاح ۶- حکایت سلطان محمود
غزنوی انا الله برب العالمین ۱۰- چنین بود به پیش بودع

ایا یاری کہ میں ہاں ہو دمت پار
دلت چلت و دلد ابر تو چلت
میں ارمغزل گستم راں لطر گاہ
تو حق می علط بر دیائے گلگوں
ہ ترا اگر جواب حق و حقیقت مار است
تو گر مگریری ار حوائیہ میں
میں و در پتہ دیوار تو رویم
جو ہاں ہر خطہ دریر وار گردو
مردوں دیر ہو دزار رویت
ایم۔ گلتہ کہ ہاں مردو
عنت مرد و میرہ گیر د ملارا
چوند کا ویدہ سہ۔ ماد ہام
چونکہ۔ ارم این شخص شہالیں
مگر ماچوں ہو دآں حسان محو
۱۰ گئے نے رویت اریں حتم بد
۶۔ در پتہ سارہ حج حب دج = رپتہ ع ۱۱۔ میگید سارہ حج د عکاب ع = میگید
حج = عنت دوا سہ میگید دتہ ۱۲۔ ساد مرد عا ۱۴۔ ایں ہاں ساد
۱۵۔ اریں چم دعوے ساد۔

تندی اسالی ماہاں دگر یار
میں ارم رقم رول یار تو چلت
لطر گاہ تو ماد آر۔ دے چوں ماہ
کہ میں می عظم ایک لے تو دروں
تنت حق ماد اربتہ رارہت
حیالت میں ہو دہموا۔ میں
ترا رو سوئے دیگر لیت سویم
صاو۔ ر تو آرد مار گردو
گرم حاجتی نو در رویت
تو آں گلن تصور کن کہ چلت
کہ کا ودر یہ۔ ایں سہ تلارا
رساد مرد دتن لفتہ جام
چہ سودم مانق دیا سالیں
کہ دور اریں رویت بود دور
ہاں حواہم کہ میم ہم ہاں روئے

ترا صد سرمه کش هر شب، در آگوش
 تو چو گان بر کشته گهر بزرگه زرد
 تو هر بر جان بر بکند انداز بر صید
 تو در مجلس نشینی شاد و خوش ترم
 ه تو در بر تپاں گل و گلزار در پیش
 تو خوش خوش - مخری با بخیه قبل
 ببا نگر چنگ و نه تو مجلس آرا
 نثار لعل و یا قوت تا گزیده
 تو رانی در بر یا با باد پاتند
 ۱۰ تو صید افکن بر مرصع او هر کوه
 تو آنجا مینرانی پیکان بختی
 دلم صید تو با صد گونه زاری
 ترا هر سو بچو لال ره نوردی
 چو هر سو سرمه از گردت برد باد
 ۱۵ چو گریه شدم چشمم را سیاهی

مرا خود سرمه از زر گسز ارموش
 نیز ارم من برابر و در نه کرد
 مرا پا از کمره بد خویش در قیام
 من اندر کینج دیواری خورم غم
 مراد بر تو دیوار در پیش
 خورم من هم در خوانه دل
 من اندر بزم غم نالنده چون تار
 نثارم لعل و یا قوت تا دودیده
 من آرشا هم گوشت خنجر کند
 من محبوس در زندان اندوه
 مرا اینجا بارینه میخندت
 تو در دنبال شاهین شکاری
 بدنبال تو دواں جانم چو گردی
 چه باشد گرز چشتم من کنی یاد
 کنم لابد ز گردت سرمه خواهی

۲- دسمه هم کرد ست ۴- تو- مخری میخوری ست = تو خوش - میخوری حم ۸- از دودیده مساح

۱۰- منم مجوس ست = من مجوس ست حم حم ۱۳- دواں حم حم ۱۴- ادع

= رواں ع ۱۵- اندر خواهی ست = سرمه سایی ب

میں ار دیا سہ نام الہی
 راند و حیدانی قصہ راندہ
 سوکِ حامہ حاریدہ سر ریت
 کہ لے یار و سازِ حاکار
 ۱۰ ہٹائے کر دُئم تندہ حاسست
 تو مایہ دگر گرتہ و سا کو تن
 و ساز اگر میدانی تمارے
 لے ماس تو کے یو بد خواہی
 ۲۰ رود آید صحت سرور ماری
 اس و شہاد و یاجر گور
 ۳۰ تمام رچہ راع آستانی
 نہ دولت سایہ اندازد بریں مور
 تو در ریح ترف مں در و مال
 تو شہار و ہی بر و نہ گل و ام
 ۱۵ ترا در آئی نہ رویاں طر تیر

کہ آرایہ سیدی و سیاہی
 رنئے نامہ حوں دل فائدہ
 حکر ہار بختہ ہریوں رحمت
 حنا ماس و حایت ماد گریار
 و حائے عمر میدام چوار تہ
 حیات اروق ماس ہم آگوت
 مایہ و راحیال حوین مایہ
 کہ ہم شاہی و ہم و ریدت شاہی
 نہ در و ام اُفتد آساں شاہاری
 تب جو در آہ جو دکر ہم رور
 نہ صحوہ را اُتید روستانی
 نہ آن مارو کہ ماد دولت کم رور
 تو در جواب حوش و مں در حیات
 مرا ستر معیلاں ریر امدام
 مرا آئیہ دیدن یہ ہر پیر

۲۔ رنئے نامہ سائنات حجۃ ۱۰ = رنئے مالع ۴۔ و حایت پتیں اعیار حج ۷۔ میدانی سرائے
 سرائے ۱۰ = میدانی حج ۱۱۔ چولے رآسائی سرائے حج ۱۰ = چولے رآسائی حج ۱۰
 = چولے رآسائی حج ۱۳۔ احوال حج ۱۰۔

دلیک از دست بادم آه و صد آه
خوش آن رخنه که نعل روشن و
فلک زین آرزو میزد کای کاش
بدینا پیش دل چوں ناستیکبی
که و بیکه همیست ملب جان دشت
همه روزش درین گفتن گزشتی
نگیندش چو در دل قصه پردرد
عقار نامه دولرانی که عذر ابد و موت خویش

بر نام آنکه نقش بر خورویان
چنان آراست هر یک را کمالش
ز کان عشق گوهر داد دل را
یکه را شمع و لعل آردش با فروز
بکله گشت حکمش کار را نه
بس آن به کادمی درینش و در نوش
نه به اقبال آن جان پر اخلاص

نشانده اندر خیال هر جوان
که مقناطیس دل باشد جلالش
وزاں پیرایه زیور بس و گل را
یکم راز آتش حجب این دهد سوز
نه زمینش سود و نه زانش زیاده
پاس حق نگراند فراموش
که بخشد از سپاسش خلعت خاص

۱- فلک از دست بادم آه و صد آه ۲- خوش آن رخنه که نعل روشن و ۳- فلک زین آرزو میزد کای کاش ۴- بدینا پیش دل چوں ناستیکبی ۵- که و بیکه همیست ملب جان دشت ۶- همه روزش درین گفتن گزشتی ۷- نگیندش چو در دل قصه پردرد ۸- عقار نامه دولرانی که عذر ابد و موت خویش ۹- بر نام آنکه نقش بر خورویان ۱۰- چنان آراست هر یک را کمالش ۱۱- ز کان عشق گوهر داد دل را ۱۲- یکه را شمع و لعل آردش با فروز ۱۳- بکله گشت حکمش کار را نه ۱۴- بس آن به کادمی درینش و در نوش ۱۵- نه به اقبال آن جان پر اخلاص ۱۶- نشانده اندر خیال هر جوان ۱۷- که مقناطیس دل باشد جلالش ۱۸- وزاں پیرایه زیور بس و گل را ۱۹- یکم راز آتش حجب این دهد سوز ۲۰- نه زمینش سود و نه زانش زیاده ۲۱- پاس حق نگراند فراموش ۲۲- که بخشد از سپاسش خلعت خاص

ہنوزم ابرواں محکم کمانہ ۱
 ہنوزم زرگس خوزیز ۲
 نیازدور آفت برجہ ۳
 لہم ہم شیرہ تنگہ ۴
 ۵ خیدار من اربا این نکو ۶
 ہمیش باد صد زیر ۷
 صدش خورشید و ماہ از پیش و از پس
 دگر را ہش کہ کردی غیر ۸
 کہ ۹ زان من و زان کساں ہم
 ۱۰ چو شمع از رشک ۱۱ جانم میف ۱۲ وزو
 چو دل زو کز تو سوز و سوز جاں دید
 ز بنیو ابی ہمس ۱۳ چہ ۱۴ ہم من باز

۱- پیکان نشانند سراسر ۲- پیکان نشانند ۳- نیازا ۴- آفت راس ۵- نیازا ۶- آفت
 ۷- نیازا ۸- آفت برج ۹- عالم ۱۰- بنامتی فتنہ است عالم ۱۱- نیایشنی
 فتنہ عالم ۱۲- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۱۳- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۱۴- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۱۵- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۱۶- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۱۷- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۱۸- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۱۹- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۲۰- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۲۱- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۲۲- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۲۳- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۲۴- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۲۵- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۲۶- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۲۷- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۲۸- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۲۹- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۳۰- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۳۱- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۳۲- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۳۳- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۳۴- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۳۵- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۳۶- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۳۷- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۳۸- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۳۹- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۴۰- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۴۱- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۴۲- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۴۳- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۴۴- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۴۵- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۴۶- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۴۷- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۴۸- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۴۹- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۵۰- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۵۱- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۵۲- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۵۳- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۵۴- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۵۵- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۵۶- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۵۷- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۵۸- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۵۹- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۶۰- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۶۱- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۶۲- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۶۳- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۶۴- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۶۵- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۶۶- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۶۷- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۶۸- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۶۹- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۷۰- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۷۱- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۷۲- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۷۳- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۷۴- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۷۵- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۷۶- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۷۷- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۷۸- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۷۹- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۸۰- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۸۱- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۸۲- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۸۳- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۸۴- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۸۵- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۸۶- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۸۷- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۸۸- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۸۹- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۹۰- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۹۱- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۹۲- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۹۳- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۹۴- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۹۵- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۹۶- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۹۷- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۹۸- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم
 ۹۹- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم ۱۰۰- نیایشنی ہم ہی از فتنہ عالم

تو اں در حیم خود صد حسار دیدن کہ تو اں یار ما اعیار دیدن
 جسے عجمہ مدد دیسے ہیں را کہ او گل دوست دارد گل چمن را
 غمے بود اں یر یوتس را در اں سور کہ تہایت بد ستواری تندی رور
 چو تب رایت را آوردی یعوق ق چو روز رعایت و کیسے معتوق
 ۵ چراغ دل ہمہ تب دہستہ تیتیت بخوادی حسانی قصہ عویت
 مستی تاجر ہزاراں دلاں دوری کھوں دیدہ توید صحرای حوری
 دل میں چہ سراج افسانہ گھتی گدازستہ مع ما پردانہ گھتی
 حکایتا ' رعت آمد و دگر دی شکایتا ' کھوں آلود کردی
 دل خود را فریبی دادی ار مار موک عمرہ کردی رلف را مار
 ۱ کہ گرم یس میں می یس دم کم جہ کم دارم رحوں تلمو غم غم
 ہو رارتلج سرم بر رستہ است ہو راین سرم بر رستم نہ شستہ است
 ہو رم بر رزمہ ہر کالی است ہو رم در سرمائے یاسمانی است
 ہو رم فتنہ در موہفتہ است ہو رم لالہ در رو مانگفتہ است
 ہو رم طرہ بہ ہر توریہ کارد ہو رم عمر بہ ہر حجر گارارد
 ۱۵ ہو رم بوسے ہر رگوت تداست ہو رار دیدن میں دیدہ کداست

۱۔ یار اعلیٰ دیدن سرحد حج ۲ = یار خود ما یار دیدن سرحد حج ۳ = مگر سورج ۴ ایسا تود در حج

۸۔ عنین آمد و دہ۔ کھوں آلودہ سعد ۹۔ کردی رلف را راعی ۱۰۔ گھتی رلف را رار سعد ۱۱۔

گھتی رلف را رار حج ۱۰۲۔ یہ تعداد اس کے بعد کے ۱۲ شعر میں ہیں۔

وزاں سو، دگر معشوقِ طہ تاز
 شہ روز از ہو، اے دیدنِ یار
 از اں مو، کہ بودش ہدیہ دور،
 دراں کلمہ رقم بر میا دید
 ۵ دراں سودا، دگش داشتی ہوش
 چو آں مو، شکنج و تار، دادی
 ہمہ روزاں شہ، دیگور برد
 گش خونیز و شور، گیر نہ خواندی
 نہانی گفتہ بودش، محرم راز
 ۱۰ بشادی با عروس، خویش نہ شہ
 مہ گوشہ نشین زان داغ جاں کاہ
 غم دوری نہ بس بودش، گم خوار
 یک آتش می نشاند از چشم، خونیز
 توان خوردن بر، سینہ دور باشی

بخون خوردن درون پرده راز
 چو چشم خود دژم چون غم نہ بیمار
 نگنجیدی بیان مو، در پور،
 بجا، سر سرہ در چشمش کشید
 چو طفلی کو کہ، سبقش فراموش
 زمترگاں شانہ کردی آب، دادی
 چو دیدہ، ظلمتہ پرنور برد
 گش دلبند و جاں آویز خواندی
 کہ زان دیگر اں شہ، دیار و ساز
 عروسان دگر بگزاشتہ، از دست
 ہی بود از درون کاہندہ چون ما
 برآں غم گشتہ، غما، دگر یار
 کہ سو، دیگر شہ، ز آتش تیز
 کہ نتوان خوردن از غیر، خراشی

۲- چو غزہ خود دژم چون چشم ببار ۵۲- داشتہ ساح ۲۲ ح ۲۲- داشتی سماع ایضا سابق ساز و ستار
 = سبق کردہ ع ۲- چو طفلہ کند در ۲- چو طفلہ کو کند در سبق فراموش ب (امیر خسرو) نہ پیشین کو
 ساکن الاوسط بانداہی- سو- اے ان اختلافی ننخوں کہ یہ لفظ حضرت امیر کہ کلام میں متحرک الاوسط میری
 نظر- سہنس گذرا اگر ایک جگہ یعنی صفحہ (۱۵۶)

قراہ کڑی ارب محبتالی
 چو بودی گاہِ نقلتِ ماصداقوس
 گرفتہ رکھ آں انگستریں را
 گہ آں انگستریں رویدہ سودی
 ۵ گے راں گوہر گم گتہ ارمست
 مجلسِ ویدہ ہیچوں ساجر۔ م
 ۲ محرمِ حرم و دردی و روئے
 گے اریلی و محسوسِ سخن راہ
 صفا و صفا یستاراں ہوت
 ۱۰ غوس مار کتن گریہ۔ رزود
 کسے کتن دل گرفتار ہو ایت
 اگر صدرِ روئےِ حجاب آید و ایت
 سابعِ ارصد جمیں دیریتس ماتد
 چرا گل داس اربل۔ جیرید
 ۱۵ لے کتن ہر دم ارٹے و روست
 رایساں عاتق اندر ماصدوی
 فے اردیدہ فسادِ یعل کالی
 روی رہا قلمِ حاماں۔ لے لوس
 یاد آں وہیں کوسیدی ایں را
 گینس را کیسے درسدودی
 گرتے درد ہاں یوں حاتمِ انگست
 سحلو گم جو در آتق دروں لے
 ۲ موس حر کتالی و سُر دے
 گے افسانہ ہمد و وفا خواہ
 دلت ہم ماحیالِ ما و خود حوت
 یہ میدوں دلت حائے دگر بود
 میرا دیگر ختمش از دایت
 کجا ماتد جو روئے دلیر و یق
 ۲ ہیچوں گلدارِ حایت ماتد
 کہ ہمد رگے دیگر تسید
 حدیثِ عاتقی اروسے در وعت
 ہمت دوری وہم وصلِ سوری

اگر تو عشقی آتش کن آتشام

که کیش روزی تا این سینه سوزی

ببازی چند بیرون ریزم این راز

چنین خواندم درین لوح نهانی

ه که چون دوران چرخ از بیرون آلی

ش آمد باز از آنجا ابادل تنگ

از آن پس کز ماں بغیم نبود

نه شوریده در ایوان نشسته

که تنها بنهار خانه بودی

۱۰ نه داده رو برانو ابادل تنگ

که بیرون شدی بر سر بنیم نخیر

زد و دلدل بطن را زانغ کردی

بمیدانش غبار دل بر سر سو

شب روزانده و تیار یارش

۱۵ و گرفته ز غم کردی به میل

که در شریرت همه کس خوش کرد

فزون باد و همراهم باد روزی

بسرحد حدیرش خود شوم باز

که عشق افزا بود آن لوح جانی

فلک آن سر و عاشق را جدائی

بنگیس حجره شد چون لعل در سنگ

زدی و ما سر و دودم نبود

ز خون دل در ایوان نقش بر مته

ز سودا پری دیوانه بودی

ز گریه بستی آن آینه رازنگ

زاده خود زدی بر آهواں تیر

ز دم بران گواراں داغ کردی

که چو گاه زدن سرگشته چو گو

نه در شهر و نه در صحرا قرارش

ز خون دیده راندی بر زمین یل

۳- فزون بادش ع ۷- و زان پس ح ۱۰- آینه رازنگ ح ح ۱۳- زهر سو د ب

۱۴- انده تیار یارش ح ح ۱۵- اگر گرفته ح ۱۶- اینها به کردی ز غم میل د ب

نگہ کن تاچہ ہر باشد مشکل این کار
مرادل سو ہر بازو ہر تو مائل
دھڑیں غنہ م زرد و سر نہ ام فرد
سر ہر کورا ازاں بازو ہر م آید
ہر دگر آں سر ازیں بازو دینغ ہست
گریزانہ جان ہر تمنم
زمشکس موئے تو بابو ہر سازم
تو بہر نام اگر ناری بیہ ادم
چو باہم صحبتاں رانی مراد ہ
۱۰ چو بخنخہ آشارا بو ہر غو دہ
دل از ہنجوابہ نور شاہ دبادہ
صدمہ ہر واغما ہر جدائی کہ دود از نہاد آں دوا ترش

زدم فراق براورہ

مبادا آں ماں را خانہ معہ ہو
کہ یاراں رازیکہ دیگر کہ دور
۱۵ کشاید عہد ہر ہر ربانی
برو پیوند صحبت ہر جانی
۳۔ ایں سرت حہد ہر ۵۔ سر ہر کورا آں بازو حہ ۸۔ یہ شعر صرف حہ ۱۰ لیا گیا ہے۔ باقی
نہوں میں نہیں ہے ۹۔ ہم زیادہ ہر ۱۱۔

ملے آکر اڑتے دار و دل داع رعدا
 ولے داد صمیر بر کار داماں کہ مو
 سس ماعا رص ہیں جہ ماد شکر
 ہماں گلرگ مس در عیب مس اد کہ ار
 ۵ جوگتہ دار رمان عاتق ایں حال رحا

پانچ ازلہ

آلا اہ آرو رو رہاں متاق کہ
 مشار کما د بر تو دلبر بر رو
 مراہم ماد راقالت مبارک واک
 ۱ تو حوت میک لب حاماں مدداں کہ
 ترا حوت مادتب ما یار دگش کہ
 تو ما اد حب ردیا طہ پاک کہ
 مرا کر سایہ خود رتکہ۔ لودی ق گمر
 کوں حور تیدا۔ سایہ دیدم گ
 ۱۵ حو کر دی بریر کیے ما دلبر حوت بر

۱۔ علم کے کد سعد ۴۲۔ حبس سائنس ۲۲ ح ۲

۱۰۔ حوت یگر ۲۳۔ سایہ حوت ۱۵۔ حو کر دی

برفتن رو بخت ز سر تاں نهادم
 غلط شدن به ترکستان فدا دادم
 چنین است آسمان را سیرت و کیش
 که لمو خواهی در کبابند پیش
 طرب ار در دل برینا رساند
 ز مُرد گوید و میهنارساند
 اگر ماه است بهجت من دگر حور
 چه کار آید چو تن بهشت است
 ه با تن کاں بهرم در عطر سائید
 درون دل بصد منزل جدائید
 اگر خود صورت باغ بهشت است
 چو میل دل بسویش نیت بهشت
 دلم را چون ز سر و خود بهار است
 مرا با سرده و طوبی چه کار است
 چه سودم زهره و پرویس در آگوش
 چو دور است از برم ماه قصد بپوش
 بهر لموئی که بنو میل چه نداں
 گلو نپزیرد آن بخشش زندان
 ۱۰ و گر کیم با نار ترش تار
 بقدر آرزو زین با بود خورد
 هم از یاد او آید در دهاں آب
 بنا بایست رغبت چوں توان کرد
 چو در شد دوستی در مغز نه در پست
 دگر در مغز چوں او کی شود دوست
 نه یکدل در دو دلبر که ندگم
 بیا و دیگر بهر نیم بسویش
 مرا یار است که در پیش است رویش

۳- طربکت ب ح ح = طرب راست ایتم از مرد گوی ح ۷- خود کنار ۹- آن بخشش زندان

ساستا ح ح ح = دع ۱۲ = اربخش بندان ع = گوبند و در بخشش بندان د

۱۰- و گر کیم است ۱۱- است

۱۲- شود دور است ساستا ح ح ح = دع ۱۲ = بود دور است ع

جو گت آسودہ آن گلہائے سیراب
 صم در خواب رونے حصرِ حاں دید
 در آن آسودگی رستہ حیدرِ خواب
 تختِ ارجوا حق وارِ وا گہ میر
 حصرِ حاں ہر جہ در دلِ دہشت آن دہ
 ہاں ماہِ خودش در دلِ ستہ
 ہر جہ آمارِ آن در دوسِ پرچہ
 رختِ رخت و مطربِ راطلک کرد
 کہ رختِ سیدت گرفتہ نزلِ رمدیر
 رویکِ ستلہ خود کرد رختس
 ہاں مہرت در آب و گلِ ستہ
 نوارں راں دمِ اعلیٰ بروں رد
 ار آن حور و آں فردوسِ تدور
 تو گوئی بودِ جسمِ ستیرتیر
 کہ رختِ سیدت گرفتہ نزلِ رمدیر
 چاں گت ایں غل راں رحمہ در سار
 کہ ہر جابِ رواں تدوٰں راوار

غزل از زبان عاشق

ہر آواز دیدم اندرِ دورِ ایام
 ہاں حریفہ یرداری داد
 کہ آوازِ دلِ رایا فتنِ کام
 فلک میں چوں می راجوں دعا داد
 کہ ریحام نمود و گدما داد
 آما ح دگرِ رُوقِ جہ تدیر
 ۱۵ آما حی گلدیم تیر وقتہ تدیر

۲- آنکہ در دلِ ح ۶- گت سرح حج ح ۲ع ۱۰ = تد سرح ایضاً ایں ست ح ۲ع ۱۰

= آن ح ۱۰- رحم حج ایضاً چکان ست حاتیہ-

۱۵- دتقدیر ست = تقدیر حج ح ۲ع ۱۰-

بر آه آسمان می داد تا به
 نخستش دل بگردید به درگشت
 پس اندر بر کشید آن نازنین را
 چو خازن در تیر و تیغ نهان شود
 ۵ رسیده چشم بر ماهی حرم دیدار
 بر آن سان تنگ گشت آن ماهی تیز
 مبارز گشت در جولان زمانی
 هم اندامش بجنبش برق گشته
 از آن درخیز نه گشت خیز را نه
 ۱۰ چو میل می شد اندر سر مه و آن صرور
 در آتش بوی می برد از مس ناب
 چنان تر گشت به شاخ بُشدین سر
 ز فو به هر موبرون افکنده جو
 چو آمد آب و آتش را فرو گشت
 ۱۵ دو تن کز سود پنهان سودگی یافت
 درون چو ادرش به آفتاب
 زیر به چاشنی گیر شرک گشت
 بتنگی چون قیطه ده انگیس را
 صد و مهر خدائی بردهاں شست
 و به چرخه مه زماهی ناپیدار
 که شد زان چشمه آبر آتش نگیز
 به نیزه بازی و طعنه بر ربانی
 هم انگشتش بگوهر بغرق گشت
 شده در کامراهن با کامرا نه
 زمس زنگار زاید ز ادرش نگرور
 شگافی دشت به بوی ریخت سیما
 که ز ادا زرش باخ بُشد لولو برتر
 شده سکه بگهر تبار موی
 ز رشاد آزاد شد محراب زرش
 از آن سودن دم آسودگی یافت

۳- چون قطره سست = قطره چون ح = به چو موری کا = چو صراحی ح = قطره چون ساع ع

۸- بگوهر سست ح = بگوهر س = بگوهر سست ح

۱۴- و آتش سست ح ایضا زرش ح سست ح

براں دیر بیا به صنغ لایزالی
 برخ هنگام رُبتاں شکستہ
 دوزلفش مشک چیں را خون و پیوند
 دو چشم شوخ - نه خفته نہ بیدار
 ۵ مبارک - صبح از رویش دمیده
 نمک ، دانی به تنگم چوں دلِ مور
 از اولیٰ گمزه طماؤسِ بهشتی
 سه سر و جمال از وزبَتاں
 دو صد فتنه - وزارت ، دار و رویش
 ۱۰ زخو - نماید براں رخسار دیدن
 بنازارش تری آن کل دیدی
 نہاں در شرم چوں لولو بدریا
 ہمہ گور - برزائے تاج جمہ شید
 شد اندر جلو چوں خورشید او ملاک

۱- آیت ۵۲ = آیہ حج ۳ - خون و پیوند ساجح ۱ = خون پیوند ساجح ۴ = ۵ - وزارت رآن حج

= وزارت زارع ۱۰ = گزو - نماید بر ساجح ۱ = زخو - زخو لی نماید ساجح

۱۲ - چوں گوهر بدریاد -

نورش تہ آیت فرخندہ مالی
 بلد ، بازار خوزر تمان شکستہ
 دو لعلش تو اماں ہمیشہ قند
 غلط کردم کہ زمست و نہ ہشیار
 کزاں چوں صبح مه دامن دریدہ
 نمک ، چنداں کہ در عالم فتنہ شور
 ہزار آیت - بخود را بزشتی
 چراغ حمانہ و شمع شبتاں
 ہزار آفتاب ، دار و رویش
 تو گوی خواہ - آب از در چکیدن
 فلک ، بفروختی نازش خردی
 بگو ہر رق چوں مہ در شریا
 چراغ افروختہ - از شمع خورشید
 عروس پاک ، تن در حجب لہ پاک

شرحِ تورہم نیکِ اختہی را عطارِ دھت گشتہ متری را
 دَستِ دُرخدی ویکوان ہمدراں سرج ر سرجِ ماہِ راسِ آراستہ دُرج
 رتب یک یاسِ ساعتِ نہرہ راود مہ دورہ مہ ترفِ یوید مسود
 کہ ستاہ آمدنُت کمو ، مصر دروچوں ماہِ رستہ متکو معطر
 ہ سریر۔ ہ سرادجِ ماہِ بردہ ہمتِ حورستِ یدرا را راہِ بردہ
 ہادہ کرسیِ برگومہیں ورتن کہ نو دآں ہمدہمپا یہ عسرتن
 مراں کُرسی شستہ ارہم تہاں جو حریجِ آفتابِ صبحِ گاہاں
 چاں در مارشِ آمد گومہ و دُر کہ گردوں عاست تا داس کند پر
 رگومہ بار میاں راتہ پا۔ ہ تداہد رآلمہ یا۔ ہ گہر سا۔ ہ
 ا گہرائے کہ ہر یک را را امید صد حوں جگر یور دہہ عورتید
 قتادہ ہر طرف لے قیمت و حوار جو آبِ حیم عشقِ بردہ یار
 ہمی مارید سیاراتِ پر نور کہ اراہینِ مستہ ماگماں دور
 متاٹ پردہ را اریمنِ بردہ است ستانِ راقابِ حوقِ بردہ است
 پدید آمد ہ کاہِ ربط لہ رہ دلِ مہ یانِ ستہ راں ماہِ یارہ
 دا نو دار طوہ حوں بر حیں در قوس میں دیساہ حوراںِ فردوس

۲۔ سرج ماہ حہ ۵۔ سریت سنہ ۶۔ ہمسو ساع حہ ۷۔ اترتف سہ = درتف سہ

= ہم سرف سحہ = سروہم دہ

برو- 'ب' باغ باران بهاری
 بهار از لاله و سوری بگلشن
 ز رنگ ، سبز تر شاخِ نگوں سر
 بصد گلونه باغ آراسته رُو- 'ه'
 ه خرامان در چمن خوابانِ تملاب ،
 ز عشقِ پا- 'ه' خوابانِ زنگسِ مرست
 بتی کو سو- 'ه' بتان را- 'ه' کرده
 ز غنچه بر که بکشاده دَم مُشک ،
 بنغمه بلبل و نتر می خروشان
 ۱۰ زمرغا ز که گشت آرنغون ز ارم
 دریں ایام کردند آخرت یار ،
 چو کیشنه که مرست ، آرزو ز غورشید
 مه ذی القعدة در ذی الحجه زدوست
 شربِ انوّه دوشنبه بامدادش
 ۱۵ سعادت پرده مهر را در شرب و نگاه
 بستر لاجِ رشت و خورشید را هم
 ۴- تافته مو- ۱۳- برکشید

بذر پاشی و مروارید باری
 خا برسته بیا- 'ه' سرو و سوسن
 چو ابرو- 'ه' بتان در دُسر 'ه' تر
 بشکِ سود که بنبل بافته مو- 'ه'
 کشاده چشمها 'ه' بسته را آب
 نماده چشمِ خود را بر زمیں پست
 می- ان چشمِ زنگس جا- 'ه' کرده
 شده از بو- 'ه' تر چون نافه خشک ،
 سر افکن گشت بهر سو- بز پوشان
 نمی آمد صبا را بر زمیں پا- 'ه'
 که نبشِ میندگی با نوبهار- 'ه'
 فلک را داد بر کف جامِ حمید
 چو ماهی در کشتید از نیمه شمس
 هجاں سا که اول رفت بادیش
 قرآن سینه کرده زهره با ماه
 شده مرغ در خرچنگ ، پر کم

یہ آفت دار فلک بر آدمی راد
 اگر گئے مت بریتِ مورے
 جو مادییتہ را بر ماید ار جا۔
 نہ تندی میگرید بختِ مِ ارمین
 نہ دولت سایہ ادا در بریں مور
 یار دو دولت چوں یاد اریں حس
 کہ سدا د رآں گردن چو نشتاد
 اراں تہ کے حدیوں بیتِ روئے
 سادوں را کھاسات لودیا۔
 عیاں بختِ حوں بحیمئے حویق
 نہ بختِ آکھ ما دولت کہ مِ رور
 تو دولت راں کہ مارا یادِ تلوں

صفتِ نگار بستنِ مشاطہ نور و دستہا۔
 نازک گلِ را و نمایش

کردن نو براں اوصاف از پرور با نہ حریری در جہلوہ گاہ

شاہنشاہ مشرق و ستورۃ العصر ستر فی اتار النور خالدة

اچو گل در جہلوہ مار آد ارتاح
 کتا دار گو تہ برگس حینم گتاج

ہولئے تد جو آعارِ حوالی
 سدا و ارتاح و کامرانی

سیم صبح چوں متاطہ بیکار
 بر پرستشِ حواںِ گلزار

سرخ و سرور و رطب رائے
 عو صاں جس رایکے آرا۔

۱۔ ہما د ستاج ح دغ = ہمدست ح = ہما دغ ۲۔ نہ سر ہارے سیم میں اسی طبع لکھا ہوا ہے ۳۔ راعوں

سم ارجوین ست ۵۔ سب آکھ ستاج ح ح دغ = تھے آکھ ستاج ۹۔ سہ مترق ح = سس مرق ۷

سہاہ ترن غ ۱۱۔ سا ط و کامرانی ح ح

۱۲۔ پُرکار ستاج ح ح دغ = رکاز ستاج۔

پارسخ ازله معشوق

گذر کن ای صبا سوایه که دانی
 بگو از من بر این رویه که دانی
 که ای بریده از دیرینه می پویند
 بنه از و نعمت تو گوشت خورند
 ترا خوشه من باد بهر دم نشستن
 مرا از دولتت در غم نشستن
 ۵ چو با همدم نشسته شاد و خوش ترم
 چو آن سر و لب نه آری در آگوش
 بشادی خوشه پیا تو بهر دم خویش
 عوالت کن بجان من غم خویش
 تو بشها با من بایار آری ده
 که من پاس تو میرم دارم ز دیده
 من هر شب ز دیده خوشتا نه
 ۱۰ اگر من دور ماندم از جماعت
 تو بهر پیام اگر ناری به یادم
 و گرسنه زنده از جور بجان است
 من اندر دل به از نام تو شادم
 بجان تو که مهر دل بهر آن است
 ندارم گریز من تنگ آمدی تنگ
 که تنگ آید همه کس از دل تنگ
 و راز من دل گرفته بهر پیش کل
 ز غنا کان بگیه در جبهه راد دل
 ۱۵ بجا ۱۰ که می آید ز قوت مدیر
 چو من رشاد آید آتم چه بر تدبیر

۸- بیده ب ۹- در خانه سحر ۱۱- هرگز نام ۱۳- ندارم سحر ۱۴- ع ۱۵- ح ۱۶- ندانم

گریز من تنگ آمدی تنگ ع ۱۳- دل گرفته سحر ۱۵- ایدیم س -

بمقدار رک - مکه را بود نقتد
 نثار افکن بر میدان لیل درگاه
 بر - مکن هدیه دادند از خزائن
 چو در هم کار خیر پادشاهان
 به آینه که رفته آنور ارفراز
 نشسته بود بیرون سو - به خدا
 برون زلف شاه گشت سازش
 چو در صحرای بزرگان مجرب - عود
 چو تنگ آمد زانده درو - نه
 خیال یار خود را داشت پیش

غزل از زبان عاشق

فراغ عیش و برگ شادمانه - نه
 نشاط خور می رانیکه - باب
 کشاده آسمان درها - هر روزی
 بزرگان شغل جو - به پای جانم
 همه بر زمین سو - به کبریه نم
 متاع خوش شد لی و کامرا - نه
 که جوینده نینارد دید در خوا -
 چراغ بخت درعالم فروزی
 ملاطین خاک رو به آستانم
 هم رویانجاک آبخاکه شینم

جہاں تداگک بنم اللہ سنے ماہ
 رطل چوں ہمدوار رہ خاک میرت
 دواں بیتِ راقش خسرواں ستاد
 سجدہ تیہا چوں رقی دریمع
 ہ عماریا۔ '، رزیں گور سرآمد
 نگہ رقی تیغ و حیرت رست
 تو گوئی گردن اریغ کرتیاد
 طقمائے ررویا قوتِ گلگون
 ریں در ریر لولوئے خطرناک
 ادیساں کا یردش یاری گرامد
 رآبِ سدرہ و طوئی ہالان
 فلک حیراں رریا فتن مادہ
 بدورِ حلقہ۔ '، آسا۔
 ترتیب آجیاں کا قال میخواست
 ۱۵ جہاں صدراں شیخ آسماں قدر
 ۴۔ ربراد ۶۔ دستہ ستر ستراف ۱۔ کاروق ستراف = ایردس جردع ۱۱ رآن سدرہ
 عا جردع ۲ = ربراد ۱۲۔ کس ستر ستراف جردع ۳ = گئے ۱۳۔ فلک ستر ستراف
 ع ۱۴۔ اہل دولت ستراف ۱۵۔ جہاں ارسلے ب۔

کہ گمت، جہتاں اَلْمُحْمَدُ لِلّٰہ
 فلک روتے ہاک اللہ میگوت،
 عوگلا۔ '، رسیادہ در رہ ماد
 عطسہ آقا ار سجدہ تیغ
 طلع حیراں را کردہ ررامدود
 رہ حیرت مدار یو لادرست
 نگہ روالہ سوسہا میدہ
 چورد، '، عاشقاں در گریہ چوں
 تو گوئی زالہ ماریدہ است سترناک
 ایواں الیحاے در آمد
 ستاد در میاں حیراں رالان
 گتس۔ '، یان گہ تات ستادہ
 فلک در خواہد ستر ستراف
 ستند اہل اقال ارجیہ رست
 جہاں دُر معنی ریت ار صدر
 ۴۔ ربراد ۶۔ دستہ ستر ستراف ۱۔ کاروق ستراف = ایردس جردع ۱۱ رآن سدرہ
 عا جردع ۲ = ربراد ۱۲۔ کس ستر ستراف جردع ۳ = گئے ۱۳۔ فلک ستر ستراف
 ع ۱۴۔ اہل دولت ستراف ۱۵۔ جہاں ارسلے ب۔

میان ذوق - به پایان دل شہر
 کشته شده گویم این تاریخِ بحر
 بروی چار شنبه سه و بیست
 قمر در قوس جہاد خواست کرده
 عطار دوازده در جدی ہمد
 ذنب کوہم - پندار شاہ گرفت
 کند تاسنہا - خاک را تر
 باہی زہرہ کانداز زیر گشت
 گرفتہ - برہ را بر جیس در پیش
 ۱۰ بتورانہ آخر - بہ مریخ بار
 سعادت راس رانج - سیدہ مایہ
 تنی ماندہ - بسہ بوج دگر زواج
 چو زیناں شد شمار آسمانہ
 شہ و شہزادہ شمس الحق کہ جب اوید
 ۱۵ برآمد بر گئی - تند و پر جو شمس

شمار مال دادہ از طرہ بہر
 بسال یازدہ از بعد مدہفصد
 تر روزہ خلق اندر بہترین زیست
 کمان خدمتی را راست کردہ
 چو ہندو بر سر بڑ تیر درشت
 دھم بڑ ہچو درویشاں گرفتہ
 بدلو انگہ - مدہ گردوں چہ نہ خور
 برو دیشک - ماہی گیر - گشتہ
 کہ بر لٹاں برد قربان درویش
 مٹیا کردہ از پرویں شمار
 نشانہ بر - میر پنچ پایہ
 کہ پر گوہر کند سلطان بیکہ موج
 بھنہ رخ تر زمانہ کامرانہ
 جہاں را باد چوں تابندہ خورشید
 چنان کہ ز دوراوشد چرخ بیہوش

۳ - خلطہ ب ج ۵ - بر سر یونیزہ در - ۱ - ساع = بر سر یونیزہ در - ۲ - ساع = بر سر یونیزہ در
 تیر در - ۳ - ب ج ۱ = بر سر یونیزہ در - ۴ - ۵ - ۶ - فرمان درویش ساع ۱ ج ۲ -

ز خالِ چو شمشیر بر دُیجِ مَر جَاں
 ز ابرو ها که قَرابِ گشتِ مَتِ جانها
 ز ابرو ها که انکسِ گشتِ تیزِ سُو
 دو گیسو گر دِه ریکِ پیچِ کرده
 خیالِ زلّهٔ شایِ در جانِ یاراں
 کثریِ دَرسِ مِشایِ شورِ ظریفایاں
 ر بوده خوابِ بیدارایاں بکیه بار
 حجابِ داده ابرو را به پیچِ مام
 دهنِ با سُرِ چو غنچهٔ گاهِ گشتن
 ز زنجارِ چو سیرِ لعلِ گونه
 ز زلّهٔ افکنده تا پا دایمِ عَشاق
 عرقِ کز روئے هر طنا ز میرِ بخیت
 به نیمِ فرقِ رویشِ شفقِ وام
 ازین سو داده دلِ زانِ سُو ر بوده
 ۱۵ بحر زنجارِ خوابِ مَدِ روئے

بیکه گنجینهٔ داده نربخ صد جاں
 دو گاهِ افکنده در قِربانِ کمانها
 بر آں جانبِ کند افکن ز گیدو
 چو ماری گر و صندلِ پیچِ خورده
 چو شامِ اندر خیالِ روزه داراں
 چو کدِ کثرتِ نشینِ چنگِ حرهٔ یاراں
 ز چشمِ نیم خوابِ فوایدِ مِ بیدار
 اجازتِ کرده لبِ ارا بد شام
 گم در بستنِ و گم در ریشِ گشتن
 نه چو سیرِ دوزنگِ ابرصِ نمونه
 بر آں پا دایمِ به مَتِ ماهیِ ساق
 کرشمهٔ میچکد و دونا ز میرِ بخیت
 شفقِ رانیم روزی کرده با شام
 ازین سو کشتهٔ جانِ زان سو روده
 دگر نظارِ ما نیز از همهٔ سُو

۲- قربان داده حمد = گشت سیر الیغما دوترک افکنده در بازوب ۳- بگیوب ۴- کو بصندل حمد
 ۶- کعبه = کعبه حمد = ۷- حکایت داده دحاشیه ۱۱- سیر زلفش که باشدب الیغما بدان پا
 سحر حمد ۱۳- نیم دوزی حمد ۱۵- خوابِ دجوسے سیر الیغما دگر سُو = حمد ۲-

نواگر کا سر = طنبور ح ۱ لی
 گراں سراز کدو = خویشت طنبور
 یکم تخم کدو = ازندہ بردست
 بر = ہند گوناگون مزہ
 ہ الاون رارگ = از اندام بیرون
 عج = میں کو کہ و بر خود ہند
 وگر = از برنجیں نام آن تال
 دوروئیں تن کہ رو بار = درخت
 ٹر شیدہ = تنکہ ہندی ٹٹا - نہ
 ۱۰ خمیر خام کش بر رزودہ پست
 عج = رود از کیس دندان نموده
 ز زہرہ بردہ لحن ہندوی ہوش
 بغایت = کاسہ پُر لیکہ = خالی
 فرو غلطیدہ = فرست = و نہ مخمور
 کدو خالی = ملتی زان کدو سرست
 بجائز = ابد = اشکال از ہم وزیر
 کدو بر پست = در گما گشت = بخون
 ولیک = از چشم خلقی خون کشادہ
 برا گشت = پری رویان قدتال
 چودو = در پارسی میزان ہر ضرب
 شدہ تنکہ = ز نش چوں تر جا - نہ
 نمودہ = مدد قیوہ بچہ = ہر دورست
 لبش نی و دہن خند = دامن نمودہ
 شدہ مریخ راتر کی فراموش

۱۔ نواگر کا سع = صد اگر کاسہ ب = صلا گر کاسہ ساجح دح = صلا گو ساجح ع = صلا گو کانسہ ح ۱۔ حالی ع
 ساس ساجح ۵ = خالی ب ح ۲ ع ۱ ایضاً بغایت ع ساجح ح ۳ نواب د ع ۴ س = نبات س = نواگر ب
 دافوس ہر کہ اس شعر میں ہمار = تمام = نسخہ تو بر تو غلطیوں میں مبتلا ہیں۔ اس کی تصحیح میر = امکان۔ سہا ہر
 تمام اختلافات درج کر دیے۔ رشید احمد ۳۔ تخم از کدو ح ۲ (ساجح د ع ۴ میں مصرعوں کی ترتیب بعکس ہے ۴۔ اشکال
 ع ۵۔ اولاد ن س = الاوان ح ۶۔ نام آن ح ۷۔ ع ۸ ح ۹ = نام او ساجح ۹۔ مندل ساجح ۱۰ ح ۱۱
 = دہل ساس د ع ساجح ح (طی القیاس مصرع دوم) ۱۰۔ خام راب ایضاً بردست ساجح ح
 ۱۲۔ ہندواں ساجح ح ۱۳ د ع ۱۴ = ہندوی بیع

رہ رہ آموختہ گوئی دور گئے
 ہر کس آدمی ہم ریت و ہم مُرد
 تر تم رہ رہ را آوار میداد
 ریت ہم بر ہوا مُردہ نوارا
 چو شاہ سار ہا چنگ - را ہنگ
 ریک ساق تہ موتار میں ریت
 رگ و مو سر ہر م رتہ دو سُویت
 ہم تن مائی گتہ خلق و مخلوق
 سیاہ و رر دستا حی طوطہ سالی
 ا دف از دیوار جو حصن حصین است
 میاں دستا یو رتہ گرداں
 چو رکھ کر د دف رں آن سق را
 رار ریت ہم نوا مار یک را دہ
 گرد و ریک در لوط و ق رکتس
 ۱۵ چو رود در لوط آوا دادہ سیروں

کہ گہ رومی مساید گاہ رگے
 کہ در ہر لمحہ ہم حاں داد و ہم مُرد
 نواحاں می رود و مار میداد
 کمد انگدہ مرعاں ہوارا
 سہ رستہ دہ حاتیرا چنگ
 دگر ساقیت بے موچوں کب دست
 تو گوئی کہ سر رگ رستہ مویت
 چو رگی کار عنونی سار دار روم
 کہ رستہ را آمو سی حیدرالی
 حصار چوب و صحن کا عین است
 غم ماتہ حصار می دست گرداں
 ساحس کردہ جک - و - ورق را
 یدریوں جو دلف مار یک را دہ
 کہ ہست آن سر رگ ایں مروت
 لطمی کردہ ہم - ہم گریہ حوں

۵۔ رہ رتہ ف = رہ رتہ جاع = عھا۔ رہ رتہ راج = میرہ راسع = داف = تیرا سنا سنا ک عھا

۶۔ مار س ف = رہ رتہ سہ ۱۰۔ رتہ۔ رتہ سہ ج ف = ق۔ س ج م - ایں سر رگ داں

ج ف = ایں سر رگ داو ج = آن سر رگ داو ع = ۱۵۔ رود در لوط سہ ج

بنجھڑا۔ ۱۔ چوں پیر گس صاوت
 بر آواز دُہل مردِ ملح کار
 ہر آن بازی کہ بودہ آتہ ماں را
 سپہر بوالعجب از ہفت پردہ
 بگر و شمش دار باز اں بر سپہدار
 نظر در ہر یک از دور رواں دید
 رن باز اں بہ بالا۔ ۲۔ رستہا
 نہ با آن جلِ سحر پاں کردہ بازی
 زور۔ ۳۔ بوالعجب۔ گوی آسمان گیر
 ۱۰۔ زبس کاں گوی بر چرخِ آستلم کرد
 فرو بردہ مشہد تیغ چوں آب
 بہ بینی تیز کرکد۔ ۱۱۔ رافز۔ رو خورد
 زلزلہ۔ مرکباں طلعہ۔ لمان غازی
 جہاں از حُر و چنہ۔ ۱۲۔ ہر گراں تن
 ۱۵۔ نمودہ چہرہ۔ باز اں گونہ گوں ریو

۴۔ داد بازی جمع ۴۰۰ = دادہ بازی جمع ۱۰۰ اس شعر میں غالب تعداد ہمارے ہنہوں کی غلطی متفق ہوگی جو صحیح لفظ دار بازی جس کے معنی نہ ہیں۔ فرہنگ جہانگیری میں ہی شعر نہ آپس کیا گیا ہے۔ رشید احمد
 ۵۔ زانناں ب ۶۔ از دور ۲۲ ح ۵۲ = ایں دور ۲۲ ح ۱۲۔ نہ بینی ح ۲۔

زهر بر تمان آں شه راجا - ۱
 چو المام الی شاه را گفت
 اشارت کرد تا در گردش دهر
 کمر بر بست در کارش زمانه
 چنان در نغمه و شادی شد آفاق
 بگرداگرد قصر برپا دشتاهی
 جہاں از قبة الم - ۲ سر کار داراں
 بچرخ قبة حیراں قبة چرخ
 در طلسم چرخ قبة پیش تاپس
 ۱۰ مرقع پردا چوں چرخ زانچرخ
 بر ریزد وزیری مهر بر زرا انگیز
 مر آن کله که بر کردند آن را
 کشیده تا بگردوں سایه باند
 مه و خورشید همچوں پتری و حور
 ۱۵ بر مردیوار نقشه کرده پیکار

که بارش بدچوں خنجر خانش نهاد - ۱
 که آن دُور سعادت را کند جنت
 بریما را ایندیکه در کشور و شهر
 بجز هیچ آمدن نماند در خزانه
 که در رقص آدایں نه سفته نشوش طاق
 بر آمد قبة الم از مہ تابم الماهی
 شده چوں روضه دریا روز باران
 برابر در چوں بغداد با کرخ
 چو دیگر قبة الم باد چرخ طلسم
 شده انجمن در آن دُور و گم گم
 نظر با صد تعجب و دشت مہ تیز
 شد آبرو آسمان را
 فرو پوشیده عیار آسمانہ ما
 بشاد روان عصمت ماندہ مستور
 فلک حیراں درو چوں نقشه الم دیوار

۳- تا از گردش سعادت - بر خزانہ سعادت ۵- این نہ حق = این نہ شق = احاطہ دیوار
 ۸- تا کنج د - ۹- یا پس ۱۰- چرخ زانچرخ = چرخ و انجم = چرخ انجم جمع
 ۱۲- ہر آن خنجر کا ۱۳- سایہ - نہ - آسمان ۱۵- نقشہ ماندہ کے ایضا حیراں شدہ سے

صفہ آرایشِ شہر و کشور چوں عروس از برائے تزویج
 شاہ و شاہزادہ۔ ربیعہ تخلص خاں زاد تخلص حصرت
 رأسہ و شاہہ وجہ الحمد و مبارک

سعادت ہست اندر پردہ عیب	گمے کس تا کر اریں در رخ
ہ سری کو خواست تدلیح ہائے	تو نہ یاد ار صاحب قرا۔
دُری کر روتی گرد و دھماں گیر	تو دیدار ابر آسمان گیر
زربعدہ زادہ کوہ بلد است	کر اسان در لسی ارجند است
شعاعِ مہر گریہ از ترہمہ است	کہ ایں آفاق گیر آں در سہر است
نہ ہست اریہ را و حسرواں میر	کہ در برج ترف بر در کستیر
اے میں گوہر، رہیہ کم یاد	کہ اریہ گنج ستاہی گرد آاد
سر اے تخت گرد و ستاہی است	ہم ارجند ارل گیتی سیاہی ۱۲
دو دولت دار دآں گیتی خداوند	ق کہ یر دامن دہستانہ فرورد
یکے آن کوست خود طلالتی	دگر دار دحلہ، در عور و ستاہی

۱۔ "یوں" سولے ع کے اور کسی نسخہ میں "س"۔ عامہ عربی صرے کو مختلف نسخوں سے الحاط لیکر صحیح کیا گیا ہے
 اور اکل قابل المیاء ہو گیا ہے ۵۔ فرلے یا دک ۸۔ گیران ترف ایضاً اور دہر سنا تہا جک ح ۱
 ع ۹۔ ہر اچہ را د سنا ج ۱۲ ع ۱۲۔ ہست اچہ دُرف ح ۱۲۔ حمرہ را د ارسنا ایضاً اور د ع ۱۲
 = مار د ح ۱۱۔ شاہ ہست۔ ماہ ہست ۱۲۔ آں سنا تہا ج ۱۲۔ ایں ع ۱۲ ح ۱۳۔ انکار است ح ۱۲

در آن کنجی که شکر بگیریم از مع
 که چون شمع با سوزم نسا زو
 گه سوزم چون شمع از دود و داغ
 ز سوز دل چون غم بر زند جوش
 ۵ ولیکن چون تویی پیوسته باخون
 ز تو خوں گریم و بر خویشش مالم
 چو تنگ آیم ز بهتا، هر روز
 ندانم از تو این رنج ابد را
 ز غم بر حال خود خسته دم نه بر تو
 ۱۰ دعا ها که پیرت، جان کرده تلقین
 ز چشم خویش سحر آموزم آنگاه
 نیاز خویش بر نه چوں ز حد بیش
 گر آمد آفتاب من بر روی
 مرا بر زندگی گرم شد امید
 مرا گردون بر هزار داد بر باد

مرا سوزنده نبود مگر شمع
 که هم میسوزد و هر دم میگذارد
 گه افسانه گویم با چراغ
 ترا خواهم که دم عذرا را موش
 با ساس چوں روی از سینه بیرون
 شکایت از تو و از خویشش مالم
 بر آرام از جگر آه جها سوز
 دعا، هر بد کنمش، را و خود را
 گنه بر بخت خود و بر دم نه بر تو
 همیشه گویم و دل گوید آیین
 فسون صبر بخوانم گاه و بیگاه
 دعا سویت، دم افون سو، خویش
 چه چایان با سپهر لاجوردی
 ترا خواهرم بدو لهت عمر جاوید
 خنجر خان را بر سبزی لبه ما باد

۱- بحر متع ۲- با سوزت حم ۴- از خویش د ۵- حم = بر خویش ع ۲-

۱۰- دعا، هر که زب ۲- ع ۲- حم ۲ = دعا ها که زب ۲- سا -

۱۴- بر زندگی سا ۳- د ۱- ع ۲- حم ۲ = در زندگی حم = باز زندگی ع -

گوای مادرکت آتق سئل است
نفسہ سئل آن دلخواہ چوست
کحالی اسے حیر سماع دیدہ مس
نقصے کز توفیق تند دروہام
ہ جو گل صبی ہست رائگاں را
ہ سارعتیں مس گرت سحر لے
عطار دوار راں تنس اور
بیاض رہ رہہ میرا پردہ حلیق

دہت گر گرہاں گھمائے سئل است
تعلق چوست دروے ماہ چوست
نوح حب تو باغ دیدہ مس
دل و حام ہما سکا ساحت آرم
کم ارونے گلے سبب جگاں را
ترمسہ رور ماد او حوالے
چو نمودایں فروغ ہر گستر
کتا دایں ریرجوں پروردہ حلیق

باسخ از لہ معشوق

ایاے لوتداروئے دل مس
ہر آئینہ ار مس تو آمد برویم
مس و شہائے ہجوں کوہ درمیت
ہیں دیوار عزم مخوار مادہ
حیالت نفس سدی گتہ استاد
۱۵ گئے نقت رجون دل برآرد
رتوصد تلخی عمر حاصل مس
یار و تاب اگر سر کوہ گویم
فراقی ماہر ارادہ دیرین
تے چوں صورت دیوار مادہ
گرتہ میتہ تاؤر و فساد
گتہ درجاں ر گیم نگار د

۵۔ گئے میاں جوں راسر سنا حجب و دجہ = گل ہماں راع ۶۔ ادا رد گالی غ ۱۔ تلخی جوں
ع ۱۱۔ آید سنا ۱۳۔ ہی حجب ۱۴۔ گتہ سنا حجب ایضاً میتہ تاؤر سنا حجب ۱۵۔
میتہ تاؤر حجب = میتہ پاؤر سنا ۱۵۔ گتہ سنا حجب و د = گئے سنا حجب ۱۶۔

ز دل تنگ نوا سازاں طلب کرد
نوا دلش آهنگ لب کرد
غم دل زین غم نزل بانالش زار
بطرب داد تا آرد بگفت تمار

غزل از زبان عاشق

جمال صبح یاران دجو - غنیمت داشت باید از همه رو -
که گردون گرچه چشم آمد سراپا - دو مردم دید نتواند بیک جا -
ز شمشیری که بر بالا کشید است - بسا پیوند با کز هر دم بید است -
کجا دو غنچه به باهر هم کرد و - که هر یک را خزان نفلند سو -
چه بینی ز ده گل بر یک شاخ - که هر یک جا نه رنگین که کلاه -
بیک رشت شود دوز راهم - و در رشته که ماند مد باهم -
انمیدانم که دوران دعا باز - چرا پیوند دو بزد ز هر دم باز -
جدائی گرچه آمد جان گداز - شود دشوار تر در عشق باز -
مرا کز هر رخو آینه باخون - جدا دارند آخر مرچون زیم چون -
زمن تارفت سرور را - زخون یکدم ز شد خشک آیتنم -
در آن برجی که آن شد جهماری - سپردم دودل را پرده داری -
از دم موجی ز چشم خوں چکیده - که قصه برش لعل گشت از خونه

۲- این غزل حوا ۸ - چوبنی ساسا حوا ۷ = نبینی ب = چوبنی ساسا حوا ۸

۱۲- کز مهر ساسا حوا ۸ = حوا ۸ حوا ۸ = گر مهر حوا ۸

۱۴- در پرده داری ساسا حوا ۸ = راپرده داری ساسا حوا ۸ حوا ۸

کہ عالم لے تو گر حلقہ بریں بہت
 دگر راں دادمت ریاں جیا لے
 گہدار دگر ہوس ہسام
 موسی کہ گہ ایں اگستریں را
 ہا اگر چہ سنگ چوں مرھاں ساتھ
 کجا چوں ایں دہاں اگستریں بہت
 ولیکن چوں کھیتے - مست بہت
 بدیں اُمید حام میتو دستاد
 چوہر بردو یادگار مہر مالے
 ا و دایع یکہ گر کرد دگر یاں
 تشا ماں گت را الوماہ رہد
 یری چوں بر پرید و رفت چوں ماد
 توانی دانت آن مردِ حمید
 ولیکن چوں سلیمان لود در حائے
 ۱۰ مہرل گاہِ خود شد مادل تنگ

مرا چوں حلقہ اگستریں بہت
 کہ دار و دار دہاں میں متا
 ہمیں اگستریں حاکم دہاں
 ق بدل داری رُعلَم ایں گئیں را
 مثالِ کالبد چوں حاکم ساتھ
 کہ آسما موم وہی اگئیں بہت
 ق میاں اگئیں موم یوہر
 کہ ایں موم آیت ایں اگئیں یاد
 ق رسا بد یکد یکد بگا ہا
 بطوفاں ہر دو عرق و ہر دو مریاں
 وریں سوار گت آن مہدی عہد
 سلیمان رادہ راد یواگی راد
 کہ مار آرد - سلیمان دار و رشید
 متعظیم سلیمان گت راں را
 سچے چوں گلِ رحوں دیدہ گلہ رنگ

۳- گردار دگر ہوس دایع ۲ = گردار و موس اندرسا = گرداری گہ ہوس ہسام حج = گرداری
 کہ درو سے ع ۸- بدیں سنا حج دایع ۲ = ایں سنا = مایں ع ۱۵- ادل تنگ سنا حج
 دایع ۲ = راں دلی تنگ ع -

ز دل تنگ نوا سازاں طلب کرد
نواهاں دلش آهنگ لب کرد
غم دل زین غم نزل بانالش زار
بطرب داد تا آرد بگفتار
غزل از زبان عاشق

جمال صبح یاران دبو -
که گردون گرچه چشم آمد سراپا -
ز شمشیری که بر بالا کشید است -
کجا دوغینچه باهر م کردو -
چه بینی ز ده گل بر که شاخ
بیک رشته شود صد دوز باهم
نمیدانم که دوران دعا باز
جدائی گرچه آمد جان گذار -
مرا کز هر بخون آمیخت باخون
زمن تارفت سرور را -
در آن برجی که آن مه شد جهماری
از دم موجی ز چشم خون چکید

غیند دشت باید از همه رو -
دو مردم دیدن تواند بیک جا -
بسا پیوند با کز هر م بید است -
که هر یک را خزاں نفلند سو -
که هر یک جا نه رنگین که دکلخ
و در رشته که مانند باهم
چرا پیوند دو ببرد زهر م باز
شود دشوار تر در عشق قیاس -
جدا دارند آخر مرچون زیم چون
زخون یکدم ز شد خشک آیتنم
سردم دود دل را پرده داری
که قصه پیش لعل گشت از خون

۲- این غزل حوا ۸ - چوبنی سناست ح د ع = نبینی د = چوبنی سناست ح د ع

۱۲- کز مهر سناست ح د ع = کز مهر ع

۱۴- در پرده داری سناست ح د ع = راپرده داری سناست ح د ع

کہ عالم لے تو گر حلقہ بریں ہست مرا چوں حلقہ انگستریں ہست
 دگر راں وادمت ریاں جیالے کہ دار وادہاں میں متا
 گمہ دار دگر ہوس ہسام ہمیں انگستریں جا۔ ۱۲ دہام
 موسیٰ کہ کہ ایں انگستریں را ق مدل داری رنعلم ایں گیں را
 اگرچہ سگ چوں مَرھاں ساتھ ہ مثال کالہ دچوں حاں ساتھ
 کما چوں ایں دہاں انگستریں ہست کہ آسجا موم وایجا انگیں ہست
 ولیکن چوں کھیتے۔ سستہ ہست ق میاں انگیں موم میوے ۱۳
 دیں اُمید عام میتہ دستاد کہ اں موم آیت ایں انگیں یاد
 چوہر ہر دو یادگار مہر مانے ق رساید مدیکہ یگر ہما۔ ۱۴
 ا دواغ یکہ گر کر دگر گریاں لطوفاں ہر دو عرق و ہر دو مریاں
 تنہاں گت راہواہ رہسد وریں سوار گت آن مہدی عہد
 یری چوں بر پرید ورت چوں ماد سلیمان راہ را دیواگی را د
 توانی دانت آن ہر بر بد حمتید کہ مار آرد سلیمان دار ورتید
 ولیکن چوں سلیمان بود در حائے تعظیم سلیمان گت راں را۔ ۱۵
 ۱۱ مسرل گاہ خود شد مادل تنگ نئے چوں گل رحوں یدہ گلرنگ

۱۲۔ گر دار دگر ہوس فصیح دجہ ۲ = گر دار و موس اندرسا = گر داری کہ ہوس ہسام جہ = گر داری
 کہ دروسے ع ۸۔ دیں سرتا جہ فصیح دجہ ۲ = اراں سرتا = مایں ع ۱۵۔ مادل تنگ سرتا جہ
 فصیح دجہ ۲ = راں دلی تنگ ع۔

چون اتم برکشید آن مایه ناز
 چو آن خاتم بدست شاه نشسته
 بزاری گفت چو میرداد خاتم
 برادرنگ زرر جا باد و درخور
 بدست از چرخ فیروزه نیکند
 ننگین دولت رخشاں چو خوشید
 دلم کاں مور متد خاتم گرداد
 بودم چند جا - رطعن جاوید
 گیر از ما قصه لاون، کما -
 بهدیہ گر رضا بار شد درینت
 ولیک انگشتریں - نختہ پاید
 پس اندر دست، چون تو آشنائی
 دگر گویم که ایں دو شکل تدویر
 بشارت میدهند از عالم حق
 ولیک ایں زیر دست اندر نهانی
 ق از ایں انگشتریں دادست که دانی

۱- برکشیدست حج ۲ حج ۳ = در کشید ۵- نگیں است - انگشتریں است حج ۴ حج ۵- سهاکو
 ۶- سها راتمن اگر ساع ۱۰۲- یا انگشترینت سها ۱۲- وفاداری کم سها ۱۳- بتاثير سها
 ساع ۲ حج ۱ = بتاثير حج ۵ = ۱۵- دادم حج = داده ست

بماند از حیرت آن خاتم دهن باز
 بماند از دهنانش انگشتر تازان دست
 که اتم دست سزا خاتم جسم
 چو تمکین نگیں بر خاتم زر
 جهاں در دست چو انگشترینت
 قضا بر دست نوشته ملک جاوید
 شب معراج بر تدا ماه نو داد
 مه نوشتند - بر بدن پیش خورشید
 سهاگر شمس را بخشید هلا -
 دهم انگشت با انگشترینت
 ز انگشتم وفاداری نیاید
 وفاداری نهم - بیوفائی
 دو عالم داں که نختت را بتاثير
 که یابی بر دو عالم دست مطلق
 ق از ایں انگشتریں دادست که دانی

برو - 'خود ز گوهر خورشیدی بست،
 شده مثل کشتاں لرزنده زان عور
 شتابان چشمت به خورشید با ماه
 چو تار آں نماندش در تن خویش
 د - به پیچ برید از جعبه چو قیر
 نبند جا - 'بریدن چو سر مو
 - کمر کاوخت، در مو - دل -
 - کمر کور - ز یار عزیز است،
 پس آں موداد بر دستش که با -
 ۱۰ - ز بهر خاطر بر شوریده جا -
 بازی از رشت - انگشت -
 و گر خواهد دل - زان سحر چه چند
 از آن موداد است، کم - مو شد تن
 پری سکر چو کرد آن مو - بر در -

۴ - غور ساج - غور ساج ع ۳ - نه از دوراں س - نه از دوری حب ع ۴ - بر تن س
 ۵ - بر سبب - به پیچ ساج ح ۴ - به پیچ ع ۴ - یک سر ساج اضا و - خویش ح ۴
 ۹ - در متن ساج - انگشت پیچ ح ۴ - پیچ چند ع ۴ - پیچ چند ع ۴ - بر در - ساج ح
 ع ۴ - در در - ساج ح ۴ - راد - ساج اضا برب

دران میدان کہ ماصد یار دیکوی
 دو یاقین گشت جوگان درویدیں
 رسید و سر نہ نکھاس دروں کرد
 گار جوین را راں حتم حوں رائے
 ۵ پری حوں دید دریا فرق حمتید
 روں تند دانت ہوئے ار سر تن پاک
 گرفت دامن اربعیت کہ تہ دہت
 ہم اربعیت تہ جو در دگلانت
 سادہ مادیں حیت ہم تر حویش
 ۱ اربعیت لکہ یاقین پاک می حست
 راں یامیں چہ غایت اٹک میکرد
 ہمہ تن گتہ آب آن حیتہ مہر
 رہے مہ کا سائن آن پایہ حوید
 صم ہم رو روئے تہ سادہ

ریت جگ چو گالی ردی گوی
 کہ مکمل گشت رگوین رسیدں
 مگر یہ یائے حاماں عوق حوں کرد
 حامی ست گوئی رکب یائے
 جو یلو و رصہ است در حور تید
 رکھاس قنادں حواست بر حاک
 رلوت حتم عیارں مگہ انت
 کہ مار آمد رصہ را ماہتانت
 بریر پائے آن یمیں بر حویش
 ہمیر دوسہ وار گریہ می حست
 کہ ار لہائے حود ہم رشک می حورد
 بر آن یا میر دآب از دیدہ و حیر
 کہ پار حیتہ حور ست یا توید
 کتاوی را آب حتمش روئے دادہ

۴۔ در کف لے سائنہ ساجہ دجہ = رکب پائے ع ف ۵۔ دریا سوجہ دجہ = رباع = یار
 ایضا صغرائہ جو یلو و ست ۶۔ اربعیت سراجہ دجہ = آن عبرت سراجہ ۱۱۔ رشک می حورد سراجہ دجہ
 = شک می کرد سراجہ د ۱۲۔ آب گتہ سراجہ دجہ = آب گتہ سراجہ ۱۴۔ کتاوی
 را آب سائنہ ساجہ د = کتا د آب ع ک = کتاوی آب حجہ ع

اشارت، کز کائنات کاهل کارند
 بفرمان مر پرورشیده تمثال
 روان سنیاره پیران تراز طیر
 فکند آن گلستان را خار خار
 ۵ شه آندم بود حاضر پیش اوستاد
 سخن در قصه یوسف، که ناگاه
 مژده چون دیده یعقوب، ترکرد
 چو بید آن خبر مرجان عزیزش
 جمال یوسفی را سود برده، پاک
 ۱۰ چو گرگ، بیگناه افتاد بیرون
 کتاب، سبق و خط بر جا، برگزشت
 برهنه پا و مرز جا بروی جسته
 همی شد چون اله، زان حرد، معلوم
 چو بود از راه میدان فرستادش
 ۱۵ دو میدان و ارتگ، میزد بدنبال

ز مژد را بدرج لعل، مل دارند
 روان شدند هر پرورین بدنبال
 بسو، شمس و الارش شد بک، سیر
 که سرور، راند سو، لاله زار
 کتاب، عاشقی را شرح میداد
 خبر گوئی ز لیخ، ماش آمد از راه
 ز حال بدید، احزانش خبر هر کرد
 نماند از جان خبر، مژد هیچ چیزش
 زد از مهر زلیخا سپید، مهن چاک
 همش پیراهن و هم چپ، مژد پر خون
 قلم از دست، کفش از پا، برگزشت
 ز کتبه، بے سرو، بپا بروی جسته
 بجانان قایم و از خویش معزوم
 همان جانب، قناد آهنگ، راهش
 شده سرگشته، همچو گوئی، به حال

۲- بفرمان مر پوشیده سرستاد، ع ۳ د ۳ ح ۲ = بفرمان شد آن پوشیده ع ۳ ح ۵- کتاب عاشقان

ع ۳ د ۲ = عاشقی ح ۲ ح ۶- احزانش سرستاد، ع ۳ ح ۲ = الارش د ۳ ح ۸- آن خبر سرستاد ع ۳ ح ۶

= این خبر سرستاد ع ۳ ح ۹- برزلیخا ۱۳-

تایدت دیار و سیر بر جاں کہ از عمارتے ایتاں ز مدہاں
 کے کہن جو دود پرودہ دریدن رہاں ماسہ بہم ماید بُریدن
 ساید سو حق رآقتن - حسہ را کرو حارہ ۷ حلد در دل کہہ را
 رہاںی کو کد آقتن فتا - ۲ رہا - گوی آرا یا رہا - ۲
 ۵ گوشت ہتہاں گفتار با حق بودا سید دم دادن در آقتن
 لگو گوشت ہس تانستہ کاری جیس تو گرتوی گویدہ ماری
 جمہتی ہترار گفتار رست ہست رہاں چن جس دروتہ داس کتہ ہست
 لے کر آگئیں ہستہ دروہر رہا ما پڑ - ار - ۷ رکتیں ہرہر
 گلں کر ہتہ جیسہ دروہر ہیرہ کہ دارد دوتن و ہستہ میر ہتہرہ
 ۱ برآں ملل محمد و حیر - ۷ ماع کہ در رہتاں برآر دمالہ راع
 دہاے کو کچو گوشت یوہر - ۷ گھٹن ما دیار ہر کر ہست
 لگو گوئی کہ بود آگاہہ ریں گفت سس را ماسی ریاں کدہت
 کہیتن سید مالو - ۷ آفاق رحال درہم آن ہر وقتاق
 چو اصحاب عرص گھتہ مد ہر حیر وراواں ہیت مالو آن عرصہ ہر
 ۱۵ صہاب آن شد کراں و دروس یور نقصہر لعل سارو حائے آن خور
 فتاد اندر نکھاس آن یری را چو گر دوں در ترار و ستیری را

۱-۱۔ اراںی سارے دج - ۷ الی سارے دج ۱۴ - درہی آن دوستاں سارے دج ۱۴

۱۴ - داداں ہیت ۱۴ - نکاس

همین بس نیست تا آخر باغ جہانم که دایم هر تیر دل خضر جانم
 بود تا آسمان بنز بر پا سرش باد بنبیری آسمان سا

جدائی انگه ندانم تیغ زبان بدگویان میان عاشق و معشوق و

روار شدن ولرانی از خانه دولت به سوی کوشک لعل و در

فراق خنجر خان از دو آه کوشک لعل ایسا گردانیدن

گرامی گوهر شد آدمی زاد زهی گوهر که نه دریا از وزاد
 نه این منظر بازی برکشیدند که در روی هر دو گیتی درکشیدند
 هزار افسوس گز نقشه چنین خوب بنا خوبی شود در دره مینو
 چو در هر نیل بد نظمتان کردم بگفت خوب دیدم دست در مردم
 ۱۰ - که گوشتواند مل و دُرُف چو از یزد برون رخ مهره درگفت

چو سوس بر آزادی نشانش زبوی خوش سخن گوید زبانش
 نیاید زهر بر اکم بوکه مدکس که از کشتن حکایت گوید و بس
 چو مشک و گل شوارغ تا زبانش که با جانده ابوهمه از زبانش

۱- درو - ۲- حج - ۳- انگدن سراسر جمع ۴- حج ۵- حج ۶- افادن از ع ۷- از خانه دولتانی
 ۸- بازی برکشیدن سراسر جمع ۹- حج ۱۰- درکشیدن ع ۱۱- از آزادی سراسر
 جمع ۱۲- حج ۱۳- آزادی ع -

دلم را تو جسرتی بہت کاسے
 چو تو در بوستان مالے مد السور
 دلت گرید رنگی تاج تاج بہت
 اگر ماسے روی یا لالہ رار۔
 ۵ توانی گھ۔ ہا ہر دل غم جوین
 نہ چوں مں ککھی مادہ مہور
 ہاں چوں سایہ در میو لہ تنگ
 کسے مونس۔ ماسے حر جیالت
 دلم رار و رلی ہم یہ۔ در میت
 ۱ شدہ صدر و رں ایں حاں یرادہ
 و رں رورں دو صد گرد و مسرط
 برم ہر دم۔ ہر آہ ہاں ریر
 جیام امت تاداں دریں کاح
 چوں در گوشتہ خود ادم ہوس را
 ۱۵ جو عادت گیر تہطاساؤس حا۔

تو دیگر ریتسم اریکیں چہ خارے
 مگر بار بار مداں یوں رو دور
 راق عین رہیساں وراج بہت
 سیادیر ددا ماں تو خار۔
 توانی ریت در گلیم جوین
 رویت دور لکھ ارجوین ہم دور
 ندانم آفتاب و ماہ رارنگ
 نہ تہا عین مارم ماحیات
 کراں بیروں دہم دو دل جوین
 در جم غم کروروں تو دو کوہ
 کہ دو دس روں آید رو روں
 کم چوں بولعب آستام تہیتہ
 کہ یاد مہیت ہیج ارسری تاج
 چس رداں نو دمرغ قفس را
 نو کشت بہت سادہ۔

۶۔ بچوں میں سب سے بڑا ۸۔ ماسے مونس جو ۱۲۔ آہے ماں سے بڑا۔

۱۴۔ خود ادم جو دھڑکے = خود ادم سے بڑا۔

نہ دل بکشایدم با سچ شایخ
 برو دستان گلشن بود خوش
 چه کار آید چمن - به غوبرو -
 ازاں گلشن که مارا هر جا
 اگر چه - ز گله زان باغ چیدم
 ز بهر بهر مرغ ناسر بخیم
 اگر در عشق چشمت گم کند
 مثل خوشی ز دلفشته برود
 اگر شد شاخ ز بیم خشک پاش
 ۱۰ چو بر زدن ساخته این خوش نوارا
 بپاش ماده از تیریاں طاق

پاسخ از لعل معشوق

که مینالده چشمت در گورستان باغ
 مگر او نیز چوں مادر دمنده است
 ۱۵ گوا - به باد آں همه ان مارا
 مرا خود صد جراحت بهر تنهاں
 که مارا تان کرد اندر بگرداغ
 کزیناں ناله دردش بلند است
 که آخ - هر چند سوزی جان مارا
 چه شویم میر زنی دیگر تو در جان

گوئی ارمسِ مادیہ کا - م صدقوں دل آلودہ سلا - م
 وگر سپردِ آں حسابِ ہام بخوالی این عذرِ دل پیرارِ مام
 برآر ای فاحشہ ما آہِ حسابِ سور ر سو برِ سیہ این دو دہاں سور

غزل از زبان عاشق

ہ دلم ار کھامی آید این گل کہ عارت می تو در وقتِ مُسل
 بیعت ار کہ این نورِ تماں بہت کہ تاراجِ ہمالِ دوستانِ بہت
 گراںوگر ری اے مادرِ نگیر میاویزی در آں رلے چورِ بچیر
 محسالی ار اں مرعول مو - ہ معلطانی جسمِ مویق سو - ہ
 رشتہ جی موسیٰ خاکِ کویتس رعنائیِ مگردیِ گردِ ویتس
 دمِ سردِ مرا ارمسِ سردِ وام مدینِ و آں عمارِ رلفتِ وام
 ر آبِ حیتیمِ مں اریِ رنجیر مدینِ ار آں طرفِ ماراںِ فردیر
 مگر واگرِ و آں سرین و تمنا د کواہمِ سرہمیں اروہمیں ماد
 دلم شد تلحِ ستاح ار ماصوری مدارم ریں فروں تر برگِ دوری
 ر حاجِ عجمِ یہیروںِ بیروںِ آرار کہ بہت ار گلِ حراتِ مں ر ارجار
 چو عجمِ جیدِ دلِ سدمِ ہر ستاح چو مادیِ جیدِ نِ حویمِ ہر کاج

۱- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۳- اس در دست ۱۰- تہہ ام تہہ حو مع 'حو مع ۱۱- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۱۲- آں سرین حو مع 'حو مع ۱۳- اس سرین حو مع ۱۴- چو سرین حو مع ۱۵- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۱۶- آں سرین حو مع 'حو مع ۱۷- اس سرین حو مع ۱۸- چو سرین حو مع ۱۹- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۲۰- آں سرین حو مع 'حو مع ۲۱- اس سرین حو مع ۲۲- چو سرین حو مع ۲۳- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۲۴- آں سرین حو مع 'حو مع ۲۵- اس سرین حو مع ۲۶- چو سرین حو مع ۲۷- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۲۸- آں سرین حو مع 'حو مع ۲۹- اس سرین حو مع ۳۰- چو سرین حو مع ۳۱- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۳۲- آں سرین حو مع 'حو مع ۳۳- اس سرین حو مع ۳۴- چو سرین حو مع ۳۵- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۳۶- آں سرین حو مع 'حو مع ۳۷- اس سرین حو مع ۳۸- چو سرین حو مع ۳۹- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۴۰- آں سرین حو مع 'حو مع ۴۱- اس سرین حو مع ۴۲- چو سرین حو مع ۴۳- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۴۴- آں سرین حو مع 'حو مع ۴۵- اس سرین حو مع ۴۶- چو سرین حو مع ۴۷- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۴۸- آں سرین حو مع 'حو مع ۴۹- اس سرین حو مع ۵۰- چو سرین حو مع ۵۱- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۵۲- آں سرین حو مع 'حو مع ۵۳- اس سرین حو مع ۵۴- چو سرین حو مع ۵۵- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۵۶- آں سرین حو مع 'حو مع ۵۷- اس سرین حو مع ۵۸- چو سرین حو مع ۵۹- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۶۰- آں سرین حو مع 'حو مع ۶۱- اس سرین حو مع ۶۲- چو سرین حو مع ۶۳- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۶۴- آں سرین حو مع 'حو مع ۶۵- اس سرین حو مع ۶۶- چو سرین حو مع ۶۷- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۶۸- آں سرین حو مع 'حو مع ۶۹- اس سرین حو مع ۷۰- چو سرین حو مع ۷۱- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۷۲- آں سرین حو مع 'حو مع ۷۳- اس سرین حو مع ۷۴- چو سرین حو مع ۷۵- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۷۶- آں سرین حو مع 'حو مع ۷۷- اس سرین حو مع ۷۸- چو سرین حو مع ۷۹- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۸۰- آں سرین حو مع 'حو مع ۸۱- اس سرین حو مع ۸۲- چو سرین حو مع ۸۳- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۸۴- آں سرین حو مع 'حو مع ۸۵- اس سرین حو مع ۸۶- چو سرین حو مع ۸۷- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۸۸- آں سرین حو مع 'حو مع ۸۹- اس سرین حو مع ۹۰- چو سرین حو مع ۹۱- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۹۲- آں سرین حو مع 'حو مع ۹۳- اس سرین حو مع ۹۴- چو سرین حو مع ۹۵- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۹۶- آں سرین حو مع 'حو مع ۹۷- اس سرین حو مع ۹۸- چو سرین حو مع ۹۹- سلائی تہہ = بیایِ حو مع 'حو مع ۱۰۰- آں سرین حو مع 'حو مع

= چو سرین حو مع

خدا یا تاکیه ۱۴۱ - یزید و یسید ،
 خضر خاں باد و دیولہ - تیرانی
 سخن را میں کہ با گل داشت ، پیوند
 کنوں زیں سبزہ با صد نذرخواہی
 ۵ دران با - غم کہ بالا گفتم - ام باز
 زد لہ تنگی چو دید - کار شکل
 بودی گرچہ آنجا ہر شکیش
 شدی از طرہٴ نبل مشور شمس
 و - نہ پنداشتی تا - کہ بار -
 ۱۰ خضر خا - نہ کہ نورستہ درختش ق
 گلش - بہ آب از تاب ، درو - نہ
 در آن حشہ ہم بہار خاطر نہ روز
 خیال غم نہ خونخوار در دل
 چو مرعہ ان نالما - نہ زار میکرد
 ۱۵ زآ - نہ کہ دل غم - اک میر - نہ

خضر در باغ و سبزہ چشمہ جویست ،
 ہم چوں خضر و آب بہ زندگانی
 چساں زد باد و سو - نہ سبزہ افکند
 روم سو - نہ پیدی و نہ میا ہی
 دام آن مرغ دولہ - داشت پروا
 شدی زانسو گر بکشاید شمس دل
 نمودی حشہ مار و خس آبی و میش
 گرفتی در دلش از لالہ آتش
 جگاہی مہ کنم در - نہ ہمار -
 بہ آب زندگی پرورده بختش
 جگر باران ز نرگسا - نہ خو - نہ
 بگرد آن چمن میگشت ، یک روز
 گلش در پیش چشم و خار و ردل
 دل مرعہ مان باغ افکار میکرد
 ہمہ گلہ اگر یاب چاک میر - نہ

۱ - گیاهان حج = گیاه ساد ، ایضا چشمہ ساد حج = چشمہ سبزہ = سبزہ چشمہ -
 ۲ - بادولہ کوہ - ساد حج = باد و دیولہ کوہ = بادول کوہ - ساد حج = خار و خاک ساد حج = ۱۰ - خضر خا
 ساد حج = ۲ - خضر خا راع ۱۱ - نہ آب و از حج -

رگوں رنگ ہمدان میں است سیاہ و سرو گد مگوں ہمیں است
 گد مگوں است میل آدمی را د کہ این فتہ را آدم یافت سید
 یکے گد مگوں کام اور ملک وہ رصد قرص سید لے ملک
 یہ را خود دیدہ خانگاہ است کہ اندر دیدہ ہم مردم سیاہ است
 رہبر دیدہ مایہ سرمہ را سود سیدہ عارضی رنگی است لے سود
 ایں ہندو کو تر رنگ سر بہت کہ یہ با حقراں را و رنگ سر بہت
 رنگ سر رحمت ہا سر تہ است کہ رنگ سر یوتاں بہت است
 جو رحمت مار گرد و ابراہیم لاک تیجہ سبر را یہ اول ارحاک
 مدد ہائے کہ آید را آسا ہا لتاہ سرمہ اذت ہا
 دل اندر سر ہائے گل یکیا است گلے سرہ در تان ہر یاست
 ہا رست اریچہ صد گوہ در آیام ہا رستہ دارد در حیاں نام
 سری قشقتن رن و مرد گوید کس ہا رستہ یار د
 کماں کہ سال و حج حیرہ جوید سر سری دعائے حیرہ گوید
 رنگ سر میں ہتر حیرہ مقدار کہ ارام حیرہ حیاں دار د آثار

۳۔ پندے ملک ساتھ جمع دج = سیدوے ملک = پیدی لے ملک سڑے = راحتہا
 جمع ج ۸۔ ارا را ہاک سڑے دج = ایسا سرہ رویدہ = سرہ را یہ د = سر رویدہ ج ۲۔
 ۹۔ بحر کے تمام یوں میں کائے ناں کے نا۔ جو۔ نا۔ میدا سر سری نا ما کا ۱۰۔ سرہ اے گل سڑے
 ص ۱۱۔ صدر رنگ اندر د = صدوے اندر ست۔

کدامی گل چن میس باشد که سا
 بتان مهر در انبیا همین است
 چه گیسوی نام از نیما و خنخ
 چه یاد آری سپید و سرخ راز
 و اگر پرستی خبر بر از روم و از روس
 سپید و سرخ و بچوں کوه و یخ
 خطا به تنگ چشم و پست بینی
 لای تا تار خود خندان نباشد
 سمرقند و آبخه از قند دارند
 ۱۰ بصر و روم هم همین دارند
 اگر چه برشته ترهند و تان زاد
 و لای یار باشد بر بزه تر
 به زیر با کنیز بر قام است
 نه بیزی به نمک چوں برگ کشتیز
 ۱۵ نه چوں طاووس به دنبال نشاند

دهد بود و رمانده از هنر
 بهر یک موی شاخ صد ملک چین است
 که غالب به تیر چشم اند و ترش رخ
 چو گلها به خراسان رنگه بچو
 از ایشان نیز نباید لایه و لوس
 که از ایشان رم خورد کانون و وزخ
 مغل را چرخ هم و بینی خود نه بینی
 حق را خود نمک چندان نباشد
 بحر نه نامی ز شیرینی ندارند
 و به چستی و چالاکی ندارند
 بسبزی میس نزد چوں و آزاد
 بلطه از لاله و زری نکوتر
 که صد چوں و آزادش غلام است
 نکدانی و بروی تره نیر
 که در خوبی چوط او سبست اند

۳۰ - نام نیائی حمه کدیح = نام از نیما ۴ - رنگه بچو = سحر ۵ - لایه و لوس
 سحر = لایه و لوس ۶ - رم خورد سبب = خم خورد سحر ۷ -
 ۱۳ - کنیزک = کنیزی -

گل صد برگ را حلی حدیث
 ساں دست تیرا رہ سہ
 اگر چہ یارسی ماسد ایہا
 گرایں گل در دیار یارسی را د
 ۵ ہم این سکر دین صحر ایر آمد
 سے گلہائے دیگر ہندو سے نام
 اریں سویل یثالی کتا دہ
 دراں سودر مانے عاشقان طائے
 کھولی کیورہ صا وریحائے
 ۱ صا ہر گل کہ کردہ ہر م عاشق
 اور ورس تہ میار و میاب
 رویق حیدر و ماں معطر
 ہر آن صامہ کارو ، لوگرفتہ

مودہ صد ورق دیسا یث حلیق
 دھہر گن سرتک تیر حستہ
 دے در ہمد را دہ ار رہیہا
 چزار ویت در گفتار تاں یاد
 ہم ایتاں را علم ایجا سر آمد
 کرایتاں لوگرفتہ تک خطا وام
 یک گل ہفت گل سر ہم سادہ
 ہمہ تن سہ لہا راتدہ طائے
 رساں ہفت - ہ در میا علایق
 سیرا گلہ ار لوک - مان
 رساں در جواب حور دہ ختہ ار جواب
 دو سالہ شک و یوق ہجیاں تر
 دریدہ صامہ و یوقس برقتہ

۲- رہر برگے حہ - گرایں گل سرتا حہ دہ حہ = گرایا حہ -

۵- ہیں لکڑے حہ - ہفت قوب ۹- ارقرہ سہ

۱۱- لے آب سرتا حہ دہ حہ = میاب ع ۱۲- طرواں ع ادب = طامرواں حہ

= ملکہ حہ ع حہ -

اگر بشنیدی از مرغ نوا - ۱

بهر سو - ۲ که ابر - ۳ سر کشید - ۴

تمام ارباز را نم شرح این حال

ولیکن الغرض زین داغ دوری

۵ بفردوس - ۶ رم باغید - ۷ وکش

بکشور - ۸ کجا نادرنها - ۹

ز گلها - ۱۰ خراسان گونه گونه

نیاورده ز نرمی تار - ۱۱ متار - ۱۲

هوا - ۱۳ جمال آرخواں پاک

۱۴ بنفشه بهر چش - ۱۵ بد به تعبیه - ۱۶

دمیده برگ نازک یاسمین را

بر آب - ۱۷ نستر نسری - ۱۸ مکر خند

ز گلها - ۱۹ تره بند ورتاں هم

گل کون که دو چرخ - ۲۰ گرداں - ۲۱

۱۵ بتری آب - ۱۶ را در کوزه کرده

بر آوردی بدر داز سینه و - ۱

چو ابر از دیده بارانش چکید - ۲

نگویم حال یک شبه تا بیک سال

فروریزم منطما - ۳ برض وبری

که فردوس ارم بود چنان خوش

درو نو شیده از کوثر زلا - ۴

نموده - ۵ بر - ۶ یک دیگر نمونه

زلاله خوں چکید - ۷ ده داز من آب - ۸

شده گوگرد سرخ از رنگ گل خاک

کشیده در رب - ۹ آگوش چمن نیل

لباس پر نیل - ۱۰ داده زمیں را

چو دو هم شیر تزدیک - ۱۱ مانند

شده - ۱۲ گشته یاد و بوسه - ۱۳

پدید از خاک - ۱۴ پاکر بهر - ۱۵ کرد آں

لطافت آب - ۱۶ از دور یوزه کرده

۱- دایم جمع جمع = آ جمع ۶ - نوشده حد ۹ - رنگ ادب ۱۳ - باد و بوسه ۱۴

جمع آب دح ۲ = باغ و بوتان ع ۳ د حاشیه -

حیات مسرورہ یونہی دلتس دولت مادولرالی حیاتس
 صفہ بہار گلگشتہ شجرہ بلند بالش مملکہ والا خضر خان بلی
 درباغ بہشتہ آساو بسورہ گلہارہ کرنے گزشتن و پورہ دوسرہ

بازیافتن و ہوشیاری سادادن

۱۔ صاچوں ماع راہیہ لہو کرد دل مل روہ رگل گرو کرد
 ساریدں در آمد ابر دوار چو چشم عاشقان در حسرت یار
 فادہ اہل دل و دہاں گداری رسر نوست ہوائے عتہ تہاری
 ساں پیدلاں و ماتکیاں دریدار ماگ مل گل گریاں
 یریتاں گشت زلف شسل ار ماد حقہ لوسہ رد مر یا۔ ربت متاد
 ۲۔ رآمد سرہ گل را در شاگو تن گرفتاراں دل را کردہ بیوت
 دریں موسم کہ اردلہائے یرسور ستہ گرد عسم ماراں نورور
 دل شاہ ار حدائی ریت مادہ گرفتار ہوائے حیتس مادہ
 دسہرہاں حود را دست ردل رسر سر و حود را یائے در گل

۱۲۔ حسرت یار سر نہاں حو حوٹ ع = حیرت یار ح = گریہ راع = ۱۔ کردہ دہوس ح

۱۳۔ مصرعوں کی موجودہ تریب ہم نے تر ح کے مطابق رکھی ہے ورنہ قریباً ماتی تمام سہوں
 مں تریب اس کے برعکس ہے۔

خراش سو بر تمان که کردم
 بصحن گلشن گلگشتم آفتاد
 نه بر فراها درو جند هوا
 در آن رضوان سرا به بادشائی
 هزاران در و بالادری بندان
 گلی دیدم که با او نیست خار
 بدان گونه شدم از بو گل مر
 چو در چشمه نبود آینه خورد
 بآیه زندگانی راه جستم
 ۱۰ بکام دل شد آن شربت چشیده
 نبوداں مردم چشم ارچه در تفت
 دو جاں بایکد گردلاری دشت
 بمعنی روح صافی شربت آشتام
 غذا به روح مردم را بود خورد

تارشا در گلر تمان که کردم
 که بود ترهه کانبج ابگر دیاد
 نه به دهنشت زدم مرغی تو
 نیم دولت اندر عطرسائی
 هزاران غنچه اقبه ال خنداں
 خزاں نادیده خرم نوبهار
 که از مستی نبردم سوئے گل در
 رسیدم بر لب لب تر نکردم
 کف تا خورده از در دست شستم
 و به ناز دهن از راه دیده
 دلم دزدید و اندر دیده در رفت
 متاع کالبه بدیکاری داشت
 جسد را کام از شربت به کام
 غذا بر تن بجواند در خورد

۳- از دهنشت به هم - سر را بر سبب حج حجاج = قبا = ع ۵ - سر و الا سبب حج
 ۴ - که با او نیست سبب حج حجاج = ۱۱ - بوداں سبب حج = نموداں سبب
 = بوداں حج = کف = ۱۳ - خشک از شربت کام = خوش از شربت کام به ۱۴ - مردم
 را بود سبب حج = ع ۱۵ - حج = مردم را = ع

گراؤں کو دستان بچیاں گداری
 بظاہر گریہ یکہ یگر نرید
 لقطع اندریاں آن دو دل
 سا اندک حسدانی کاں مامید
 ۵ اراں رومی نروداں تا در رسار
 شکایت کردں اردوری نہ رست
 کے راصحتِ حاماں دہدوق
 کے کو دمدم حلوایر دیر
 ۱۰ درآں درد حدائی خاں متناق
 رواں حتمیں رولسگی چورودی
 چو گستی رآتن دل درف و تاب
 بیا مطرب فردگوایں غسل روڈ
 یکے صدقہ گداز عتقاری
 دروں دل سیکد گیرر ید
 بچوں گرم ستدیور تیوید
 رساد مترد فیوید حسا وید
 کہ ماکتیر میوید ہر ہم مار
 کہ قدر آب لے پہلوئے حلیت
 کہ یکجہ سور و حائل ارتوق
 ہم اندر دیدیں حلو اتودیر
 قرآن ارغہ بعد استہتار
 ہمالی میر داغا ہائے عناق
 کے موس نہ حرود و سرودی
 ردی رآتن جو دریں عمل آب
 زن آلی بچاں آتن اندود

غزل از زبان عاشق

فردگوئے خیالِ یارِ دمسار
 کہ من تب ماکہ نو دم یار و ہمار

۳- بیستہ خید ۴- مامید ۵- اسائی درسا را ایضاً اکیر ۶- بے پلو

نہ تاب ۵ ۶= لیلوئے ۸- بر دریر ۱۰- حائل ۱۱- عاں ع ۱۲- حائل ۱۳- حائل

۱۲- آتن جو نہ تاب ۱۳= آتن دل ف ع ۱۴

و چون سوبو آوازمی کرد
 ببازی گفت عاشق نازنین را
 همه جا پرده تر از باشد
 بپوله کاس سخن گوید لب اله
 ۵ که گر گشت تبار اورا بشنود کس
 عبارت کرده ام زینگونه عزیزی
 در آن دم کاس دو بخود رو برو بود
 بسوز سینه دو یار و ز مادر
 ز دل بر چهره خون انداز گشتند
 ۱۰ جگر پر خون و جان پرهوس بود
 خضر گوی که کند رهوس گشت
 چو روزی رانند شد روز هنگام
 که کش چرخ فردا بر سره کرد
 دو کو که را چو رجبت شد بنیل
 ۱۵ سراسر در دها سر کینه نوشید
 برون ز دلیل درد از چشمها سخت

برون پرده کشته رازی کرد
 چه کردی خاص غم نازی چنین را
 ز شاید پرده کاس غم ناز باشد
 بر اسر جان من پوشیدی امشب
 حکایت چون توان پوشید از اس
 برون نفز گنبد عاشق جز نبه بر می
 ز بانها را چه جا بگفت و گو بود
 و دایع یکدگر کردند ناچار
 پس از هم دیده پر خون باز گشتند
 قدم می رفت و روها باز پس بود
 که تیشه ز آب حیوان باز پس گشت
 رسیده باز گرد دلقته از کام
 کجاش امروز باشد بهره خورد
 ز چشم پر و پرویس ریزش دل
 دل و جان گروان سرگرد شد
 بصوری را بطوفان غم سرق شد خست

۱- برون پرده سبزه = برون از پرده سبزه ۲- کردم این زینگونه سبزه ۳-

ع ۱۳ - زهره خورد سبزه حاشیه ۱۵ - دل جانان ب

رستاراں جو چشم آموگد مد
 رہول اندر ریتالی متاد مد
 یریدار مادہیت حاں ایتاں
 نمود اندر آن حالت رست تالی
 ۵ چہ الت ہا کہ کرد اندر اں سحت
 چوراں صوہرادی ہر پیار گتند
 شدہ مسدود کمال خیرت تن گم
 کیراں رہر آمد حاں رست مار
 دیساں تا گرت ارتب دوپے
 ۱ ایں اہل رار کرد اندر اں جسد
 یر یوت حامر اریتمیں دہشت
 اراں سریدہ اریتمیں سار
 کہ حاں ارہر تادی جائے میروت
 جیاں بوداں تو کہ گر حیل دل مد ق
 کہ حاں یاں تو اں کردیوید

۶۔ میار ستر جمع کاف دجہ ۲ = یدارج ۷۔ کار ستر ستر جمع کاف دجہ ۲ = کال ع ۹۔ دوکا
 ج ۱۲۔ ایریں حاتم ایضاً حاں حاں ج ۲ = حاں حاں کا = حاں جیاں جمع کاف د ع
 ۱۴۔ باں بارہ تو اں ستر جمع کاف ع کا = حاں بارہ تو اں ستر جمع کاف د = حاں بارہ
 ۱۵۔ تو اں ع

چو غزلت دید کارِ دُرودشوار
 اگر در قرْطَره العینِ شیشه ق
 اگر صد جِ ان ما گردد در چنَدش
 بدین اندیشه در دستِ عاشق زار
 هنوز آن جَبَره را کم بود سامان
 کمال دوستی با سینه به بنیاد
 چو نبود دامن عصمه از بازی
 به بزم خسرو از شیرین سخن پر
 ز شسته هر دو دلدار و فاجو
 خیالِ این دروگرش ته پدیدار
 دل شیرِ زیاں تا قوتِ تیر داشت
 چو طاقه طاق شد در سینه چاک
 چو آفتاد آن هنر ال تازهُ و تر
 سراندر پا به خنجر نازنین سود
 بدل گفتن این ز شاید داشتنِ خوار
 معاذ اللّٰه که یا بد چشم بد راه
 کجا با سرش از آن پس سودمندش
 گرفت و بُرد و بنشاندش بر پیر
 که یازد و دست در کبکب خزامان
 که از شهرت نهی امید مرد را یاد
 هوس بازیست آن ز عشق بازی
 خراش کوهن از کوهن پر
 چو دو آینه با هم رو به درو
 جمال او درین بنموده دیدار
 غمان شیر به از سر پنجه نگذاشت
 به بهوشی ز غلطید در خاک
 صنم خود بود شاخ سبزه بر
 ز سودا نه خضر صف برایش بر بود

۲- که گریست ۳- کجا باشد سراسر ۴- ع ۵- گرد و ع ۶- کمال آن دوستی مع ۷- کمال دوستی مع
 سراسر ۸- چو ۹- اینها نباشد ۱۰- بازی بود ۱۱- باز ۱۲- ز آن ب ۱۳- طاقه
 ۱۴- بر خاک سراسر ۱۵- شاخ ۱۶- خراسان ۱۷- سبزه ۱۸- بر بود سراسر ۱۹- ع
 = افزود و ع ۲۰- د

کماں داراں رعنت تیر دست
 ہوائے دل ہمیکہ دار دروں حوت
 حواں تیری رکاوٹ حیداں
 ہوس دل راجاں متحول کردہ
 ۵ ایں سواستادہ عاشق رار
 ممسی گر حیدہ بودا در دل دوست
 درآں ہیوتی کتن رار می کنت
 قن راجاں رورود لیرے
 لے مارے لالہ قص یوت
 ۱ چومری ستل در سری ستاح
 چو جتنے سرح ست در لالہ گم
 وراثتو مار میں ماحاں یوت
 ۲ رلقن را کبہ دستہ در بیج
 تہہ میکیں وجود تہ حیر مت
 ۱۵ کے کویدست و مر تلمہ سم

۱۔ آہوے مت سہا حوت ع د حہ = آہواں مت ع ہم۔ رادل کماں ست = دل راجاں
 سہا حوت د حہ = داری کماں سہا حوت ع د حہ = ۹۔ یکے مار حہ د حہ = ۱۰۔ سر سہا حوت

چو زبوران گل زان بو شدت
 بدآن نزدیک کافت چوں گل از دست
 چو در پنجره در شد جوان شیر ق
 که برنخست شیر افکن شو چیر
 ستونی بود شد تکیه بر انش
 بروزد تکیه جان در تماش
 نه اسباب صوری مانده جان را
 نه یارای سخن گفتن زبان را
 ستاده هر دو چوں دوسر و نوخیز
 بیکدیگر نطق بر داد استه تیز
 دو دیده چو ارگشته گاه دیدار
 بدین زیر منته مانده هر چار
 دو مردم در دو چشم یکدیگر نور
 چو دو دیده بیکجا وزهر دم دور
 دو سیاره قرآن کرده بیک
 زهم به بهره چوں دو در بیک
 دو طایوس هر دو پر بریده
 دو گلبن در یک گلشن شکر خند
 دو شمع شکر افشان شب روز
 بوی یکدیگر از دور خشنه هر سند
 دو بیدل رو برو آورده مر شتاب
 ز سوز یکدیگر افتاده در سوز
 بتاراج طبع حیرت و در شرم
 نظر حاجت و دل حاجت و قنطاریق
 قوی گشته ز حیرت عشق را حال
 کجا باز ارجحانی شود گرم
 جگر هاتش لبه مهر
 قوی در تمان شوره گشته پامال
 عجب حالی زلال از چشمه حبه

۱- بدان سانسداد، ح ۲ = بران جمع ۴۵۰ - مانده خان را ح ۴ - منته گشته بد

۱۱- درش افزو ح ۵ = درش ۲ روز سدا ع ۱۴۲ - بحیرت ب

چو ہاں کردایں وحیّت یاساں را
 در اں ظلمات تند عسّم ہمالی
 موداد ربسیا ہی راہ پیدا
 را یا ادریں رہ لکھ ارفیق
 ہڈاں ردیک رقی گیتی اسدور
 نہ بدچوں رقی را پروا۔ ۱
 دیگر
 ہمیکرداں ہم گر یہ براری
 چو گرید ابرو داد خلق حالی
 دلے آکو گرفت راست حائے
 چو عاشق در رسید آکا دل خواست
 اراں سودر رسیداں دلتاں میر
 گل کر۔ سر دستس بود چدے
 گل واری ساندسہ و را یار
 نہ تہاں سے گل بوداں رگلہ ار
 چو اں بود در دماغ ہاں دروں رت
 ۱۵
 ۳۔ کوکے ستاج ۵۔ صد سورف ۱۱۔ ارا کا ستاج ۱۲۔ کلے کرہ خوج ند ایضاً ہر یکے سا
 ستاج ۱۳۔ اری ستاج ۱۴۔ ایضاً بود آورده گل مار ستاج ۱۵۔ آورده کلی مار
 ع = مار آورده گل مار ستاج = مار آورده گل مار

بایں کار خود حق کرد ہاں را
 خضر اسوئے آب رنگ گالی
 نہ روش کوک و۔ ۲ ماہ میدا
 رواں تند سوختہ دریر تو برق
 کہ اریردہ دروں اُفتد رُس سور
 فتادانا۔ آخا حائے دیگر
 براں درامدگی وسعت اری
 کہ ہست آن عارضی و لکھ حالی
 تساند کا رہم دارد ہولے
 حکوت وعدہ ادکواہ تدر است
 ہمار تارہ و۔ روجواں میر
 داں ہر گلے دریم حدے
 غم سرے کہ بود آورده گل مار
 کہ ماں بود دوسے یار ہم یار
 نسیم ہاں معر ہاں دروں رت
 ۱۶

۱۔ آخر سر سراج د = آخر ح ۵۔ چناں گیتی سراج
سراج د = ح ۲ = ہر چ ع ۹۔ نگر سکا = نگا
ح د ع ایضاً اصل بیداری ح سرب = اہل

بکام دل شد اختر کار سازشش
 همه گلهای اتمم کرده در جیب
 نهان شد ماه در شبگون عماری
 که بودش بیم افزادن سوئے خاک
 که چون خس - چه پرید از باد مردم
 قران آفتاب و ماه نزدیک
 همی بالید تا خاں راهم بدانسان
 نمونه کرد و پوشیدش بچادر
 یک بالش نگر چوں داردش جا -
 ز بالش خاسر - اسر و نوین بالش
 که گر آید - کس از بانو - شاه
 بخواب خوش چو بیداران خبر دراز
 بمعنی عین بیداری بود خواب
 از دور - امن و امنی باز
 نیار و دام و دوسیه امنش گشت

۱۔ آخر سر سٹارح ۴د = آخر ح ۵۔ چنان گیتی سٹارح ۲ = جہاں گیتی ح ۳ ع ۴ ایضاً می پر د ح ۳ ع ۴ د ۵۔ گریہ
 سٹارح ۲ ج ۳ د ح ۴ = ہر چ ع ۹۔ نگر سٹارح ۳ = نگہ ۵ ح ۳ د م ۱۔ خود آری اہل سٹارح ۲ = چو داری بخت و
 ح ۳ د ع ایضاً اصل بیداری ح سٹارح ۲ = اہل بیداری ع ۴

نشان روز در شبا - ۱ دیو بجور
 در آن شب کز فروغ سبزه گلشن ق
 نهانی و عده محکم گشته خاں را
 همان شب از اتفاق بخت ناگاه
 شد آن مستون عجم بر آنسو ۵
 ازین سو یافت فرصت عاشق مرده
 به بصری شده زان شمع سرکش
 نه دل بر جا که غم را پا ۱۰ دارد
 پرتار آن محرم نیز زین درد
 زانده بکوه غمت زار گشته ۱۵
 گبودی یافت رخ یاسمین را
 دم کرنا گره بر لبه دانا ۲۰
 بسوزد دل در آن تابنده متار
 همه تن مهر بود آن شمع بر پتور
 نزدن و زود در متار چون شیر ۲۵
 اگر چه کاهش مه روشنش بود
 چو در دریا - ۱۰ غم چو چرخ نور
 زمانه بود چون دریا - ۱۵ روشن
 که با هم یک تنی باشد دو جان را
 طلب شد شاه بانو را بدرگاه
 بدمند کرده به بر بندگی رو ۲۰
 خضر خاں کاتب خضر آرد فراد
 چو پروانه که پاکو بد بر آتش
 نه صبر آنکه دل بر جا ۲۵ دارد
 دمیده در چرخ جان دم سرد
 تن جان غم نیزش خوار گشته
 ز حسرت بر زمین سوده جسمین را
 بزاری دمیدم نالان چو کرنا ۳۰
 ز دوری تافته شمس چو تاب
 اگر شد تافته به هم بود معذور
 چو خود متار به رهن شد چه تدبیر
 و به متار به روشن هر نقش بود
 ۵ - بدانو ۱۰ - ۹ - خان ۱۱ - ۱۲ - دگر کرنا سالت ح ۱۳ - یافته س ۱۴ - ۱۵ - ۱۶ - م بر نقش

فلک لوری کہ گرد آوردہ دامنہ
 نمودہ آفتابِ آسمان و در
 ہم جو رستیا و ام از نورِ حاوید
 تان ریز نورِ آسماں پوت
 ہ پنج ہفت آہستہ بدرہم تیردہ
 و مالِ آہستہاں ماہودگر تہ
 لگندہ تیغ کیں مزیح جو ریز
 و سراجِ میمون کردہ تسلیں
 فلک دل تہ درمیدل نواری
 ا خوابِ حق جمالے آمیدہ
 ریتاں وہوا۔ بر آکمرہ تاق
 قصب پوتی کہ بریاری ریدہ
 راتق دستا در کو۔ و مرل
 سررگاں قائم و سحاب بردوت
 ۱۵ چو گل بردار در حر کردہ در حر

۲۔ نمودہ سارِ ستارچہ حجاب د = نمودی ع = ہفتہ ع ۳۔ مہرِ ستید لور و ام حاوید
 ۴۔ ریز نورِ ستارچہ حجاب د = ریز نورِ ستارچہ ایضاً لعتاں ستارچہ حجاب د = نور و ام
 ۵۔ بیدل نواری سراجِ آدک حجاب = یے دل نواری ع ستارچہ ایضاً ماہم اندر ستارچہ

اراں گلگورہ کردہ ماہ راجہ
 حالِ حلیت در آئینہ بدر
 دو جہاں مار دادہ دام خورتید
 صابِ نو عروساں یریاں پوت
 عس آرایتس ہر ہمتا کردہ
 رُخل چوں شتری مسودگرتہ
 عطارِ دکر دہ در شتری قلم تیر
 رنجِ رُھر بہ حال آوردہ حلیں
 کو اک یکہ گرد عشق ماری
 ایں خوشتر ہاں حوالی مدیدہ
 ہا تہ یک نفس ارہب خود طاق
 سر۔ چوں سکر اندر لی۔ حریدہ
 چو متناقی کہ دارد دست بردل
 فرودستاں چوروسہ کویتس پوت
 رہنہ معلماں چوں در حلال در

بیارید از فلک گلگونہ نور
 کہ مارارو - ۱ - مقتیاد زیاری
 اگر بد تیرہ شبہا - ۲ - جہدائی
 بیا - ۳ - چشم دولت روشنی از تو
 ۵ چہرہ تائیں دیدہ بہر خاک آن پا
 کُنوں شد وقت آن کا - ۴ - رخاں
 زجاں خواہم بار - ۵ - تقابلت آیم
 مراد امان عصمت دور از انہوہ
 کہ کش دامن کوہستہ - ۶ - برپا
 ۱۰ دلے جاں میفرستم پا - ۷ - کو باں
 ہمیں جاں را بساط راہ خود کن
 اگر جاں گرد دم پامال غم چہیت
 بقا - ۸ - خواہم کہ نہیچرانی

صفہ بہت باری کہ پیش او مہر و حرپوہ ابریا بر رو کشیدہ

۱۵ - شبہ دادہ جہاں راز یور روز

بخواید از بہشت تم زیور نور
 کہ با او جان و دل را بہشت کاری
 رسید اینکہ زمان روشنائی
 کہ گرد جگر رہ من جگرشن از تو
 بدیں منصب - ۱ - ندادم سر سر را جان
 نوازی دیدہ رازاں گرد و اماں
 ۲ - در تہ مستور لیستہ پایم
 بہ شگیں تر است از دامن کوہ
 زجاں کوہ جہد - ۳ - جبند ازجاں
 بار - ۴ - تقابل پارتہ خاک رو باں
 براں پانہ گزر بر ماہ خود کن
 تو باقی ماں کہ من خواہم تو زیست
 نباشی - ۵ - دولرانی زماںی

غلط کردم نوید من زجایمست
 بمیرا آفتاب امشب بترچ ۵
 نفس گر خود ز عیسه دام پردی
 شروز از تو ناخوش بوم ارغم
 ۵ من آن شب بربتمیدم امشب
 گهمیرم ز نیش چش غم تا ز
 گهمدریدیمین دست یازم
 چوهرت اندر دل تنگ آن دل آرای
 دهم در چشم خورشید جا به آرام
 ۱۰ همه شب زوزن اطو نماز خواهم
 بگو ارباد آن روروا را
 نه باید از خیال خورشید کم بود
 ولیک از تو نخواهم آمدن پیش
 چو بوی باصبا صحرایم است
 ۱۵ اگر چه از بوی تو هم دل بداغ است

که جا آنجا زین روبرو برآیمست
 که من شربنده خواهم داشت با ماه
 گرامش دم زدی ابر مع مردی
 چو توفیق بشه خورشید روز من هم
 من آن شب به خورشیدم امشب
 گهم از نیش لب زنده شوم باز
 گهم باز لب مشکین عشق یازم
 اگر تنگ آید از بس تنگی جا
 چو مغز رگ بود در عین بادام
 دهم بوم لبوام و باز خواهم
 که آفتابال کن بختر جوان را
 که دور از من نیارد نیم دم بود
 که گل توبه در غنچه خورشید
 همان بوی که پیش آید تمام است
 که رایش با صبا در دریاغ است

هم - ناخوش بودم سر ۱ - جمع ۲ - ناخوش شدم ۳ - ناخوش بودم ۴ - ناخوش بودم ۵ - یازم ۶ - تا ز غم ۷
 ۱ - کن میر و جوان ۲ - کا ۱۵ - اگر چه از بوی تو هم دل بداغ ۳ - اگر چه از بوی تو هم دل بداغ ۴ - ۱۰
 = اگر چه از بوی تو هم دل بداغ ۵ - اگر چه از بوی تو هم دل بداغ ۶ -

و اگر ممکن بود در حال چوں ماد
 چیر کو عسم هاد اندر دل تنگ
 کجا دیوانه را سنگ مانند
 چو آب ارتمه مات تیر بر تاب
 ۵ چو مازرگان که با شو و مینتا
 چو در یحیی دملت را رمانه
 و گریان بحکم عهد و میماں
 صم خود بود ماده حیرت هم در راه
 و رشاده رد دولت ردنگی سخت
 ۱ سب تو شد طرها 'ه' هان را
 متراب حوتدلی درد او دساتی
 بدین شادی بیا - ای چلگی خاص
 چهاں گو این غزل ارجاسته
 رحاکم قد بر روز میماں د
 که خود را حیدروری دانت مانگ
 کرو تا صبر صد و رنگ مانند
 بیا تا مدرین راقتمه چوں آب
 نماید - برت آیتس دریا
 و گره در رماند مدریماں
 سو - رلقیس - بر مرغ سلیمان
 که تا در حیرت هم او کی ره گشت شاه
 بوید میمانی بر در ترخه
 بهانه حملہ ماتی شد حسان را
 سماند ارست دامانی بهیج ماتی
 بیگج حیرت کس چمر به قاص
 که یا کو ان حله احاب ماه

غزل از زبان عاشق

۱۵ من است میمان حاب عویت هم چو هست او حاب من ممان حویت هم

۱- در دو سر ترخه کاع د = در دو تراب و ح ۲- چو کو د = ح ۳- ایضا یا سنگ ترخه د ع ۴- د

۳- دیوانه را سنگ سر ترخه د کاع د ح ۴- دیوانه را آن سنگ ع ۵- مروج ح ع ۶- ح ۷- ا

= اربود ع ۱۰- اتی ترخه ترخه د کاع د ح = تدانی ع

خود او آن عیشِ جانِ افروز میخواید ،
لبش درخنده شد زان لذتِ کام
بر آن شد گزینِ پنهان خود را
بپایانِ سخن گفتن محرم را که رُو باز
۵ در آن خنده به بوس از من زیر را
ز راهِ مردمی سوخته من آتش
و گردار و زچشم چون تویی عمار
و گرازدیده من هر مکن تنگ
۱۰ انیس بهترند ارم فرشته من آتش
دلِ آنجا شد ، کو آن مهرِ مجرور
پس آن وعده طلب باشد رضا کوش
که چون بنیرِ دُلاں شد ، غنیمتِ ناب
فرستاده بدین میعاد و دلکش
طربِ باز گویند بر شاه آشتم کرد
۱۵ بدان دل شد ز جانِ ناشکیبای

بخواهش هر شبِ آن وز میخواید ،
بدلِ جیشِ من مانند و در تن آرام
به آوردن فرستاده جانِ خود را
بر فتنِ جانِ من با خود کن این
نشان بر دیده آن سر نشین را
نشانده بر دو چشم روشن آتش
ببر این دیده زیر پا ، او دار
به پشت ، پایروں اندازد آن سنگ
چو پادشاهِ نهند در به بخواهش
که در هر گام بوسد پا ، او را
زمینِ وعده کرد و حلقه در گوش
در آید و به گنجِ ماچو مهر ، او را
بطاعت ، گاه فرماں باز شد خوش
که پافر ز رجب ، او را گم کرد
کیسچ و نطع مملکت ، او را چو دیوار

۱- خود او آن سرست سراج ع ۲ = خود آن مع ۳ - با خود کن سراج ع ۴ = کن با خود ع

۸- این سنگ سراج ع ۲ = آن سنگ ح ۱ ع ۱۱ - آن وعده سراج ح ۱ ع ۲ = از وعده ع

۱۴- پافر ز رجب ح ۲ = پافر ز رجب ع ۱۵ - زباناں سراج

گوئن ارمس کہ اسرتع دل مس
 تو گر مادی و عالم بدیدہ
 رمست کہ جوئے آسمان چہیت
 زہر است ایس گردیدہ یرکار
 کھا ماہر ہم دوتس را دادیونہ
 جو حال ایست آن نہ کا دمی زاد
 دہار روئے یاراں دیدہ راہور
 جو خواہد عاقدہ بودں حدائی
 بیا ایسے تو روز مس تب تار
 ۱ روز آرم بر رویتو یک تب
 کلوائی لب اگست یاریم
 سر دیا گمستہ سویتہ تاہم
 مگر دستگت در شور گردیم
 حوالی دہ کامیست یار ماہد
 ۱۵ چو گلرخ را رسیدن فرودہ دوست

رتو سور و گداری حاصل مس
 گلہ ارماع عالم سرحدہ
 بکائے کاسماں میگردد آن عیست
 کہ یاری راہر مداگرداد اریار
 کہ ارم ما زنتاں دوری بیگند
 دمی ماتدر دوسہ دوستاں شاد
 رمالی مودار ہر چہمتاں دور
 عیست دانت ماید آست مائی
 کہ چوں تہائے دوری رفت یار
 سخت یائے سویم آ۔ گہ لب
 گس گردیم گریہ شاہ ماریم
 تو میت دزہ ہر جید آستایم
 سیلایم ویتہ ۱۲ مور گردیم
 امیدم را کلیہ کار ماہد
 گنجیدار طرب چوں عید در یوست

۱۔ گوئن سارتر جمع کہ جمع ۲۔ گوئ ۳۔ دیکندہ جمع ۴۔ دیدں حدائی ۵۔ رفتہ
 یار ماہر ۱۱۔ یاریم جمع ۱۲۔ ماریم جمع ۱۳۔ ماریم جمع ۱۴۔ آن مردہ سارتر
 جمع ۱۵۔ ایس مردہ ع ۱۶۔

بدای نمود - مید خان اعطی ۱
 بتن پوش می گشتانی چومه ۲
 چو شته تشرایه رسوا - به بدل کرد
 زبس کاں هر همه دله به غمناک
 ۵ از آں ساں کسور، رفته ز ساں ق
 هم کردند پاں پاں تفتیم
 نه آں پاں بجا - به بند کردند
 چو از جاں پاں بود آں پاں چند
 از آں پس آگهی دادند به مرا
 ۱۰ دولرانی که میشد در درگهر قصر
 خنجر گوغم مخور کا شور، جاں نیت
 گرفتار دل آرام از درون یافت
 چو باز آمد ز رفتن - رو آزاد
 که گل چیه ند بهار خورشید متن را
 ۱۵ نهانی - بلبل را داد پیچ - بام

۱- تنک، دل تربد سزا محو، ع ۱۰۰ = تنک، تربود سزا = تنک، تردل مدح
 ۴- زغم شد محو ۵- بسااں محو کا د ۸- پاں بد ۱۱- جاں به ۱۲- رواں به ۱۳- محو
 ۱۴- درجاں شد ۱۵- ع ۱۰۰ = بر سر شد ۱۶- بر سر شد ۱۷-

پراعت کی رینگوہ در حلق
 چہ گوئی ا۔ ۷۔ داوراں دورت
 چہ گرد ام را ' ر غم خدا دید
 رایتاں میں عودایں گردن چہ سخم
 ہ۔ سہری کت بدیاں کار کرد است
 کہ تو تہای جہاں گزرخسراں
 جہاں کس ایں دم ارے میرہ پرہیر
 نصیحت گوئی زیناں در حق بود
 جو حالت لے حر بود اندراں گت
 ا۔ چو را کساجد گامے میترتد
 پرستاراں نخدمت در دویدہ
 تلہائے تنک روند دریش
 چورو ' باصن کجاسر دس
 چوپڑہ بدش میاستد برام

کہ ریناں حشم رحمی آیت میت
 محل قرآن کم باحدی و تورت
 لہرقت مستری ما ماہ و حورہ ید
 کہ میگردد و در فرقت آسم
 زحواست گویا بیدار کرد است
 کہ گستاخی کس دھارت داماں
 کہ مردار ز کس صدیرہ تیر
 ولے عاتق بکار حقیقت بود
 حدیثے جیدار و تسید مکرمت
 بتکویٰ لاط حلق درسد
 لباس یاں ار و برکت مدد
 کہ درماید وصف ارشعوت حلق
 کہ گنجہ صد گزادر در زماں
 غلط کردم را دی مافرت نام

۲۔ دوراں دورت ح ۲۔ یا ماہ سٹا ح ۲۔ رایتاں سٹا ح ۲۔ ۷۔ یریاں
 ح ۲۔ ۷۔ یریاں سٹا = راماں کا = رایاں ع ۷۔ ۷۔ سٹا ح ۲۔ ۷۔ دل سٹا
 د ۱۱۔ ۷۔ رکتہ سٹا ح ۲۔ ۷۔ درکتہ مدح ح ۱۲۔ یکاں سٹا ح ۲۔ ۷۔ یکاں سٹا
 د ۱۲۔ ۷۔ تاری ماتہ سٹا ح ۲۔ ۷۔

یریدہ ہاں رتس دیو ویری را
 تہ و تہ سہادہ ماجیدیں رقیباں
 گلشن تیرمردہ و رگس گہر ہزار
 ہراں کاں تختہ یحیرت و روحاں
 ۵ کہ آن حال یزیدیں یارست
 یکے ار حاصگاں کتن لودیا را
 کہ لے جیتیم حساں را لوریدہ
 یہ حالت ایں و آن عم برتست جیت
 کہ امی حار دامت گرفتہ است
 ۱ رگر و کیت ایں بردامت خاک
 کہ تیرت دیدہ تہمتیں برآریم
 ورت دل رفت حائے غیر مقدور
 تہ دل جتہ ار سیم دو افسر
 لصدق ایں باجرا حواہیں یارست

جامدہ تاب ماہ و مستری را
 دریدہ حاسہ دامن تاگریاں
 چو تاج رعوہ ازلت رگ گلزار
 چو نقش تختہ و حیرت مردمان
 یہ یزیدیں کہ خود دیدیں یارست
 میر سیدار بہر برق و مندار
 چو توجہ ہم ہاں لوری ندیدہ
 شگاف فتنہ دریں بہت جیت
 کہ امی غم گریات گرفتہ است
 ر دست کیت ایں یز بہت چاک
 کہ حارت حستہ تا تعین گرا ریم
 در آغوش دہیم ار خود لودور
 کہ ماتد تن بدولت ہر دو برسر
 غم دل بر رماں را دین یارست

۲۔ ریاں سرستہ کاغذ چہ = رقیباں ع حہ ایضاً ما داس گریاں تہ

۳۔ ہر آن کاں سرستہ چہ = ہر آن کاں ع کاغذ چہ = ہر اکہ ع ستاف

۸۔ حالت داس غم ایضاً شگاف یہ چہ کا ۱۱۔ حستہ چہ ۱۲۔ لودن حکا

= ماتد تن سرستہ کاغذ چہ = ماتد تن ع

فنون دل که در جانش عمل کرد
 بمنزل استقامت وادرسه را
 و در غم اول نیکه خواها
 که شه بانو بران غم سه کامروز
 ۵ ز بوج خاص برگیر مرد دل خویش
 بدافسان زان خبر سه بر خبر گشت
 چوباز آمد بخویش آهی بر آورد
 بدانسان نیه شد صبرش در آن در
 چو در خید بر خرد کم دید چو
 ۱۰ بچاکر جامه عشق را کن عید
 بدوری که بود دل رسته بوی
 مثل گرچه اگر سنگ است پولاد
 نه مردم سخت تر زانهار در پوست
 بر آفسان شه دریده جامه چو گل
 ۱۵ پریشان حال و آرزویده ریزان
 ملایکه تران غم اندر بال کنان
 ۲- که کرد حج ع ۲ = نکرد ع ۸- صبرش سه حج ع ۱۲- جدا کردن حج ع ۲ = حج
 = جدا بودن ع ۱۴- نزد کردن حج ع ۲ = نه از حج ع ۲ = بر خوردن ع

غم تراا پری پری که بدل کرد
 نکرد ازهر هرفصفاا ج انگه را
 خبر بردند بر خورشید شاهان
 ن دهد پروانه کاش شمع شرف افروز
 بقصر لعل از دمنه نزل خویش
 که در گشت و خرام از پائ در گشت
 که دود ازهر نیکو خواهی بر آورد
 که شدن نزدیک کنهستی شود در
 نزد دوس و گریه باا کرد پاا
 که اول جاا شدش چاکر انگلی عید
 که دشمن را مباد از دوس دوری
 شود گاه جبردا کردن بفریاد
 که رنجی نبودش در دوری دور
 خراب از خون دل نه از خوردن مل
 چو متاا میگردد افقاا و خیراا
 فلک زین فتنه در زیور فلک بدین
 ۲- که کرد حج ع ۲ = نکرد ع ۸- صبرش سه حج ع ۱۲- جدا کردن حج ع ۲ = حج
 = جدا بودن ع ۱۴- نزد کردن حج ع ۲ = نه از حج ع ۲ = بر خوردن ع

کے کیں تلخیں ستیریں گوار بہت مہراں صحتِ ستیریں کہ یار بہت
در آسایت ہم ماتہ یاراں ہم کس آرموں دوستداراں

حکایت ۲

مہماں نری ستد کُنہ مینہ بہ پہلو حارِ تنی ریتہ ریتہ
ہ گرفتار سرہ رارِ نریاں بوس کہ کردارِ فرہی سختی و ہوس
نہ نرگفتی کہ مینِ گرگ و قصاب روم میں ہیر تو در آتق و آب
لبِ رُکد ماگر گدماں نر آمد مار سوہ ر میں حساں
اراں حیدیں اندر گریست مین کہ ما او ہم کدماں گریختیں
ہا نہ کو تا گریر داروہ کہ سرباراں اریساں حیدہ تا کہ
اے مین ۱۔ نر ریا یا جالی لے در سرہ لے در کارِ حالی
عصِ القصہ چوں ماوہ ۲۔ آفاق سیردہ سحیت رارِ آں دوستاق
اتارت کرد تا حاصاں در گاہ سرداں ماہ رارِ آں ساجا گاہ
نقصِ نسل دار بدق ہا۔ ۳۔ جیا کہ اندر حسیہ لیل کا لے
چو عزم کار گتہ ۴۔ آں حلقہِ راحرم کمر ستد چوں حلقہ در اں عزم
۱۵۔ در ادیرتہ ید ماوہ مار در دل صواب ادیق تدر اں رار در دل
کہ چوں یرد تدر و مہر عار۔ ۵۔ تا یا کہ او متد مار شکار۔ ۶۔

۳۔ حکایت بطریق نسل تراجو جتہ = ۴۔ ہم۔ ۵۔ سرہ رارِ آں حالی صاغت
۱۲۔ ۱۲۔ رس حارہ ۱۶۔ طاک تہ

دوم آن مشک بیزی که سرپوش
 سیوم لادی گرفته بر سر این بار
 چهارم خواجه کافور را
 چو صفر امین ز عفت دمخته بود
 ه که از گاه اوهر اندر از مستور
 غرض آن محرم در شام و بیکه
 درون سوراخ نهاد استندی
 بنه مونس دو یار جانی
 چه خوش گفتن این مثل یاری بیاری
 ۱۰ غم ارچه به عدد باشد چو باران
 شود یک ذره رگ غرق دریا
 چو یک سر باشد از باری هراسان
 چو باشد به ستون بر بام
 غم کس که را در نگیرد
 نه نقل غم چنان زیباره در خورد
 خنیده همچو زلفش در بین ناگوش
 که در هندی تلادی بار بردار
 که بدچشم و دوار و شتاب
 که سر حزن امانت چون اله بود
 بگنجیدی چو در کوزیر کافور
 شده جاسوس چشم فتنه چو تیر
 برون پارس زبانها داشتندی
 که بر مونس به ادا زندگیانی
 که هر غم را بساید غمگساری
 توان خوردن برو غمگساران
 برد کوهی چو کشتی در نهیا
 دور یکجا شود برگیه بر آسان
 ستون گیره زیرش گیر آرام
 که مهران ز لهوعه بر نگیرد
 که از هم صحبتان تنها توان خورد

م- سر حرف سراسر ح د ک = بر حرف ع ه- که از گاه او ح د = که دگاه او سراسر = که بیکه
 ب = که از گاه او ع د ح = راز جانها سراسر ع د ح = سوز جانها ع د ح = آتش دل ع د ح =
 این مثل سراسر ح = گفتا مثل ح

گرفتار شکم رانان عزیز است،
 که کو عذرت معشوق داند
 اسیر عاشقی راجاں چه باشد
 در آن سینه که گشت از جان خود سیر
 ۵ دوغچوار از خورش به نوش مانده
 خوری کا شام و خوردش نام کردند
 که رفتی بسیر به لقمه شای زیر
 غذا روح چون برداشتی دل
 و گرنه هر خورش کا پیش بود
 ۱۰ میان آن دوسرو پا، در گل
 چه اراز سو، به پشته مده راز
 ساده را، هر چار اندرین فن
 سه بودند از کینه زبان درو نه
 یک عذرت، که اوزاں راز داری
 ۱۵ دوم کرنا که از نیکش خبر
 سه دیگر یاسمن خوشخو تر از آرزو

پیر تار جسد راجاں عزیز است،
 کجا از نان و جانش یاد ماند
 چو جاں گم شد حدیر شایاں چه باشد
 بود برگ و تره پیکان و شمشیر
 رخ از خون چه گریه جو شای مانده
 جگر خوردند و خون آرشام کردند
 که دیدندی جب مال یکدگر سیر
 شدی تن هر مبخورد و خویش مال
 اگر که لوا بدی خط مل نمود
 پرتاراں به بود ندیکه دل
 چو راز سید با جاں گشته دمساز
 بر این چار غصه مر عده تن
 درین نه کرده راز رهنمود
 مشر و نه شد بخت راز توی
 ز بد چون نیم نام خویش کربود
 چو گل کو گنج اندر بد تر خواب

هم - برگ تره ستر ستر ۱۰ د = ۲ = برگ و تره ع = برگ ترب ۱۴ - از راز داری ۱۶ - سه دیگر
 یاسمن خوشخو تر ستر ستر ۱۰ د = ۲ = سوم بد یاسمن خوشتر ع

سسر خدمت دیگر گر - ق
 حد ا دور و حاسا یکد گریار
 بیرست ہر طہریں سوئیے
 کرتہ تیغ میر و درجیہ رہست
 ۵ حکمے صہ و تہا در قناعت
 مہر ایں در دروہ او جگروش
 دروہ یکد گر در رست مہیاں
 دو آئینہ گر ار رست ہم حیالی
 دو تمنع اچہ بود اریکد گر دور
 ۱ چورست نندی دگر در خلوت آماد
 چو گشتند ادر اں دوری خیالے
 ۲ حیال یکد گر در بر گزشتہ
 عم ارتق خوردار غمت سروں بُرد
 کسے کتن سو بر مہدہ در وقوع است
 ۱۵ چو داعی نیست جیدار گشت اتر
 گل پگندی کاک و گر گر - ق
 راہا گلگ و ابر و ہا گفہ تار
 سیانح ہر قرعہ را سورما - ر
 ولیکن آب دیدہ عدو میجو است
 قرعہ در حاتم دلہا در قناعت
 نثار او از دروہ ایں حاکر کن
 رہ قالب در میاں گنجیہ ذنی حاں
 رود در یکد گر سو دمحالی
 ولے یو بد یا بد نور ما نور
 تندہی ما حیال یکد گزشتہ
 ۲ رگریہ چوں حیالی در رلا
 زہرر مینہ ترک خورد گزشتہ
 تکم رست حلا در خواب دل مرد
 ز سوز دل سح گوید شروع است
 رماں دیگر رماہ ہر - ۲ دیگر

۵ - قناعت سرب = صاف سرب حجاج - کاد حاتیہ ۶ - در دروہ سرب سرب

- حجاج = دروہ ع ۹ - اور سرب حجاج = دروہ ع حجاج ۱۲ - ترک عرج ع

= ترک سرب حجاج

مُتِا کرد و ماصد ریت و ریت
 تند اهل جسم زین کمر - آگاه
 رسم سدی و یک خواہی
 کہ دخت الیحاں چوں شد مقتدر
 ہ ہ او یگانہ ستار دور میوند
 صحرای کربسار و رنگانی
 بایک کال گلی کس مار گردد
 ایں مہر کی گیتی رود - گلشن
 رایس آتن اگر حاتاک یوسیم
 اما احسان بر جور و ابرو حیر
 جو غیجہ دل ستاح سرتہ است
 ہرادی در دصد جامہ چوں گل
 ار آن گاہی کہ دخت کرس گجرات
 گوشت او کہ ایں گفتار درستد

۴- مقدس ۵- یگانہ ہر دور ستار کا = یگانہ ستار دور ساجع ۶- ۷- یار گردنا
 ۸- ۹- ار دار دس جع ۱۰- ۱۱- ہر دو کہ ۱۲- ہما احسان بر جور و ابرو حیر ستار
 ۱۳- ۱۴- ہما احسان بر جور و ابرو حیر ۱۵- ۱۶- صد جامہ چوں گل ستار ۱۷- ۱۸-
 = صد چاک چوں گل جع = چوں جامہ صد گل ع

زلیخا، انور، دیدار در پیش
 چنین تماشاست، سالہ دختر را،
 خرم شہ بران حالہ، کہ کوشد
 سلطان میر میدا زہر جبریدہ
 ہ کہ بادش در پرتغیہ کافیسہ،
 مہین بانوان را جبہ، یک روز
 خنجر خاں چوں بسربری چاکش،
 بہر باید کرد بخندیش
 پس آنکہ عزم شد سلطان دین را
 ۱۰ کہ چوں خاں خضر خاں الپخان است
 بدیج عہدش وزیر، ہر متور
 کندش باہر، نزاراں ارجمندی
 چو این اندیشہ محکم گشت شہ را
 بسوئے الپخان فرمان فرستاد
 الپخان کاں بلندی یافت از بخت،
 ہم۔ تمام نغز میں بہار ہو اسع کہ۔ گراس میں بھی بہار کو پھیل کر نہال بنایا گیا ہے ۵۔ ابرجیا ست = ہر دی
 جیا ست ۵ = دو ۵ جاع ۲ = مہین بانوان سرست ۵ حب ۵ = مہین بانو ۵ خود ۵
 ۸۔ تان۔ نخل ست ۱۱۔ از نور ست ۵ ح = ازدور ۵ ج ۲

نبودی سیرش از یوسف، خویش
 نہاد از دور گردوں برنہم پا،
 کزان چہ زلال خضر نو،
 نسیم آن بہار نور، سیدہ
 و لہ ابرجیا ۵ اور پردہ ہافیسہ،
 نہانی گفتش ارشع شہ، افروز
 کہ خواہد ہا۔ لہ راسا بیاں گشت،
 کہ بر خوردار گرد دیوہ چنیش
 ہم آن معصوم، پردہ نشین را
 کہ زیر، چہرہ دوا، بدان آ،
 کہ چوں نور، سیدتو ان دیدش از نور
 بعقد آن ژمر دعوہ، بندہ
 نوید خواہ، نگاری داد مہ را
 ازاں اندیشہ، خیرش خبر، داد
 پیرفہ، آں مبارک فرودہ از بخت،

سبّاری بود شاں عقیقی کہ یک دم بود ندے حد در ماری ارہم
 سنجوں عشق در ماری مجاری شد آن ماری نر آحس عشق مازی
 چو طعلانی کہ ماہم لعل سارہ بہم کہ طاق و گاہے حد ۱۰ مارہ
 بہالی ماختہ بندی آن دوستاق رطاق ارواں ہم صفت وہم طاق
 ہر ماری گئے چوں حور و سالان دویدی حور دستیری ماغزالان
 بریں آئیں کہ تا بگرتہ - ماہ - نہ سری برز در اعن ہر نہا - نہ
 تسانند ددلرا فی ہسم ارجبت کہ تحت اور ۲۰ ایں فرامدہ تحت
 طالع ہست در ہتر ماہ - نہ قرانق ماجیاں صاحب قرانے
 فلک چوں سروری تحت سری را کدیوید او یک احست سری را
 ا کدیوں زہرہ مرہیں دیدار سعادت باد ہر آید یدیدار
 تندی ہر سو کہ آن حورست یدیا یہ صم رفتی بد سالق چو سایہ
 سودی زو جب ادرا گاہ و بیگاہ چو نور ار آفتاب ویر تو از ماہ
 دویدی تمس الاہرہ ۳۰ پس دیمین رتاب مہر سو ۲۰ سایہ حویق
 سکیا خورد تان بودی حد احوال بخورد دی و ۳۰ نہ یکدگر آب

۱- ہر دم ک ایضاً اراری ۴۰- آن دو تان سٹ سٹ سٹ ۴۰- ہر دوسان ع
 ۶- میں سٹ سٹ ایضاً راعن سٹ سٹ ۴۰- ہر ماہے سٹ سٹ سٹ ۴۰- ح
 ۱۰- ہا لے ع - راں اوست سٹ = صفت اوست ۱۰- حوں رہرہ سٹ سٹ سٹ ۴۰- ح
 رہرہ چو ع ۱۳- کہ ماہ مہر سٹ

شد از بهر تنزویجیت، مہیا
 چو خاں را آید ایس دیباچہ درگوش
 در آن شرمندگی زایواں بروں فرست
 در آندم بود خاں دہ سالہ رہ
 ۵ دوا کرانی بہت مدد بہشت بر مالہ
 ہمہ دندانش مرستہ شیر بد رہستہ
 برادر دشت در ہر وہ نہ شایاں
 بصورت اندکی با حقہ ان کشور
 ز ہجر آن برادر در نہ مانش
 ۱۰ چو دیدی رو سرخاں چہرہ از آن
 چاں بر سلخ ماہی را تہ پورستہ
 نمیدانستہ چوں او نیکہ بد را
 ولیکن بود حقہ ان غلط ہم آگاہ
 بدیں خوش بو و آن باز شکاری
 ۱۵ بریناں مہر آن ہر بد دل افروز
 کہ گرد و دھانہ زان ماہست شریا
 ز شرم شاہ بانو ماندن موش
 ولیکن مہرش اندر جاں دروں فرست
 کہ ایس ہنگامہ رشادیش برخاست
 دو ہفتہ تہ ماہ را بہتہ کلالہ
 از ان مستی ہی افستہ ماہینجاہستہ
 چراغ افروز کوہ رہا سہ را یاں
 مشاہدہ بود چوں روئے باز
 غم میہ نداد ہر دم تو امانش
 از ان رونقش خانہ بود در جاں
 بہر آن برادر دشتی دوستہ
 گماں بروی برادر جفتہ خود را
 کہ از نہ طاق جہتہ او سہ آں ماہ
 کہ زان او سہ کبکہ مرغزاری
 چو ماہ نوہمی از نہ رودہ روز

ہم - ایس ہنگامہ = آن نہ گانہ ۴ - مرستہ = از شیرست ۵ - مشاہدہ گونہ ست - رویش برابر ع = رویش
 باز رجح ست ۶ - چوں روئے باز شکاری ۷ - بد ان سٹ ۸ - در تہ پورستہ ۹ - ست ح

۱۰ - صید اورستہ حاشیہ

گرم شد چو نیم دولری در و شمس الحی و الیر نه ترخار و از
 تار به مهر و چشمش گشتن و مهر بار گشتن آرزو چه مهر بر آن
 نیلوفره مدی و چور شمع خورشید از صفر بر زیر آفتاب

چه خوش باشد در آغوش از جوانی	دوباره دل را بهم سودا ای جوانی
۵ که از ابرو به این راز کردن	که از مژگان غبار آغاز کردن
که از گوشه به چشم خواندن	که از دور باش غم زره زدن
ازین جاں دادن و از و برودن	وزیر گفتن چه باور و بشنودن
ازین باخویش خو در گریه خوردن	از دور لب به بدزدی خندیدن
ازین گزند بحسرت به یاریش	از دیدن ندادن و سودا به خویش
۱۰ ازین در پیش محرم غم کشادن	از و پا به رقیب باں بوسه دادن
از و شوخی و زین دزدان شدن	ازین زاری و زور و بر شکستن
ازین چون دشمنان سخن بازو	خندنگار و دوستی کردن ترازو
از و ناوک درون جبین گرفتن	بصد جاں لذت پیکان گرفتن
فشرده عشق در جبهاندا دم سخن	خرد برده بصحرای عدم رفتن
۱۵ و کینه ملان بلا در فرستادن	عمله داران غم را کرده معزول

انیم الحی خضر خاں ترجمه ۱۳ - از صفر است ۱۴ - تمام است ترجمه ۱۵ - از و گفتن است ترجمه ۱۶ - زین شدن است ترجمه ۱۷ - سینه ریش است ترجمه ۱۸ - سینه خویش است ترجمه ۱۹ - رقیب است ترجمه ۲۰ - زینش جمع است ۲۱ - از و بد شکستن است ۲۲ - از و بد شکستن جمع است ۲۳ - از و بد شکستن جمع است ۲۴ - از و بد شکستن جمع است

گوہی میسہد حاطہ بربر آم
 تودییویدر مس مامہر بر مانی
 بہر خود ور رہ او حاک سارم
 راہم طائر میوں زدایں فال
 ہ برآں فرحدہ فال امیر مداوم
 مرا خود ہست در طالع تناری
 گرا حتر صادقست ایس یا یہ یام
 وگر قلب اندگوہر ہائے اطلاق
 عروسے کتن ہوس میتی است یا کم
 رہندستان عراقے تیر مستم
 رہیدم تار حیت ہم آہواہ
 ولی را معرہ برار حوین سارم
 دریں مادک رنی وکیہ مذتوری
 شکار جاں شکارم حضر جاں ماد
 کہ مانی عمہر دولت نزام
 کہ سدم در وفاق از مہر حالی
 رہر بودن حان جیساک سارم
 کیت ارفقہ رُحے فرح شود حال
 کہ گرد و احسہ بر فرحدہ یارم
 کہ دُر گردم بتاج تاحہ ماری
 رد رہا۔۔۔ فلک یسہ مایہ یام
 نقلے سیر حوت ماتد ہوسر ماک
 رُمر دوسار دار میہ ماسحاتم
 کہ از یک عمرہ ترکہ تاں شکتم
 دوام ہر طرف تیرہ پردواہ
 حواں تیرے شکار حوین سارم
 شکار جاں شکارم ماد روری
 کہ چوں حضرش حیات جاواں ماد

م۔ راہم طائر میوں سار سار حجاج^۱ = راہم طالع میوں ع ۸۔ سار سار حجاج^۲

= قلب ع ۱۔ عراقے سار سار حجاج^۲ = عراق ع ۱۱۔ پردواہ حج

= تیردواہ سار سار حجاج^۲

زهر آفتاب آس خاک برده افسوس
 ولیک از دهر باد و دم و صد آه
 فلک نیز آرزوی مرد کای کاش
 گذشته ای آنکه چون افسرده چند
 کنون دل را زمان برستی هست
 شراب دوستی ده تا نهانی
 نوازنده چو زین دستان به پرده خست
 به پاسخ از زبان دلبر برنو
 که نعل تو سست میسند و برو بوس
 که نقش بوس بر برمی چسبند از آه
 به لالم فصل بودی در ته پاسب
 دلم بودی بخورد و خواب با خرسند
 حریف عشق را آغوش میستی هست
 بروی دور تا نوشتم دهر گانی
 دیگر سازنده دستان دیگر ساخت
 رواں کرد این غنجل در هر مرنو

پاسخ از لاله به معشوق

۱۰ زمانه بین چه پیا شد کار سازم
 به به مهری خنجم کرد تاراج
 نگه کن تا چه میمونه به خنجم
 نیم خوش و زید از سر گلشن
 مرا چون گل ز شاخ ناز بر که
 ۱۵ کنونم اعنت ما دبخه خود هر
 چه در باغ سعادت کرد بازم
 زهرم داد از این پس مرده تاج
 که بر به ماه زو میمون و خنجم
 که ازو به تان گشت این جان روشن
 بدولت حسانه امیسند و نگند
 که گلبو به شود از بو به من مر

۳- فلک نیز آرزوی مرد سرایع = فلک این آرزوی برد سرایع = بخورد و خواب سرایع = بخواب بخورد و خورد ع

۵- حریف عشق سرایع = حریف عشق ع = پاسخ از لب مشوق سرایع = پاسخ از زبان مشوق به عاشق سر = پاسخ از

زبان مشوق که دید ع = شاخ ناز سرایع = شاخ تان سرایع = ۱۵- اعتماد بخت سرایع جمع = اعتماد بخند ع

مداں تان کد درسیہ سچو است رواں کل این عمل دیر دہ رست

غزل از زبان عاشق

چہ رویست ایسکہ حیت نہم کرد و روش چہ رویہ ۔ ایسکہ مجلس کرد گلشن
 نہ ماہ آسماں را مانند این رو ۔ نہ فردوس بریں دار دجین لے
 ۵ رُحے دیدم کہ حاں را رنگی داد ولے دل را بویہ ۔ رنگی داد
 اراں رو عین فستج زاد درس جہاں روے مبارک ماہ بر مس
 بیا اے زندگانی خستِ حام کئے کہ تو ریدہ اراں من آم
 نہم رویدہ پا ۔ حالہ فرایت ولیکن میت آن قسط یم یات
 ستام دیدہ ار خورتیدوا ۔ م کہ تو خوش خوش سراں مالا حرامے
 ۱ براہی کا دے ہمرہ کہ بودت دل نہر گہر دنگہ کہ بودت
 خوش آن مادی کہ ار صحر اوار توت مگر اگر درویت دانت گلگتہ ۔
 کد امی گرد در رلف توں کرد کز آب دیدہ خود تویم آن گرد
 کد امی مرغ بر ۔ مگر دیر وار کہ سارم در زمان طعمہ مار
 فروغت در کد امی خاک یوست کہ ارد در ویرہ خورست یدومہ رست
 ۱۵ ولے حوں تدلم ار شکب آن خاک ہم ار حون دل جو تویمت یاک

۱۔ مردن کس جہ ۲۔ عاس گوید عجم = عاشق گوید متوق سده نوار سٹا۔ عمل تام و کمال سچہ حیں متروک
 ہوئی ہے۔ ۳۔ رجاں مرغ = لے حاں سٹا سٹا = بجاں ع ۱۰۔ دل اور در تاج = دل اور در سج
 ۱۲۔ در ویرہ نزار تاج = در ویرہ ع۔ خورست دومہ سٹا تاج = خوریدہ مرغ

چو کرن از تار بتغش برق سالت
 وراں جنبش دولرانی که تختش
 دواں می شد به پشته باد پا-
 به پیکان گوش او کز اوج واز پشته
 ۵ غرض ناگه رسید از غیب تیر
 همان آتش آتش پا- سرکش
 سپه کش پنجهیں نزدیک تر بود
 ازاں گل برگ و زن لاله بازو
 امین شاه بود آن کرگر خونریز
 ۱۰ بعزم ہم دلاں ساں بہر ماں پوش
 النخاں در حرم میداشت مستور
 چو فرماں شد کہ آن ریح ان فردوس
 رسانیدند در ایوان حمید
 کُنوں میں کاختر رہ رہی کُردہ
 ۱۵ بیا مطرب، باز ابریشمی چنگ

حرہ از چو ابر از بادگیر
 بری میخواست چیدن از دخترش
 چو گل کش باد برگیر دوزجا-
 بان تیر میشد سرشت درخت
 کہ تیر چرخ زان برزد نفیر
 گرفت ماه شد در برج آتش
 رسید در عنان شبخیز زود
 گراں شد پنجهیں راپوں ترازو
 ندید از بیم سو- آن برہ تیز
 النخاں رازر مانند از ریش
 چو فرزند خودش در پردہ نور
 بشہر آرند چوں بر حیس در قو-
 بکلباں حیا پوشیدہ خورشید
 چاہیروں دہد از ہفت پردہ
 بریں شادی کہ آمد دور در چنگ

۴- بہ پیکان گوش اوج ع= بہ پیکان گوش خود ع- پنجمی ست ۱۰- بدانان بہرمان ست= برانسان بہرمان

ع ۲= بدانان پرینان ح ۱۴- کاختر رسا ایضا جاس ع ح-

طمع درست سکس تا صد حمد
 برادر را کہ بھیل بود ماتس
 برادر رفت بھیل دیوچوں ماد
 چو کرں آردہ سخت یریتاں
 ۵ یارست اندر آں یعیام نہ کرد
 لتا یہا کہ ہست شرط ایں کار
 ہمہ یک یک نہ یکدیکر سیردد
 دو حابچوں فراہم گشت تدیر
 فرستادہ سروے ہما
 ۱ چو یک فرسگ بادا درختا یوے
 سیاہ تہ کہ بودا در۔ یے کرں
 چو ماد تہ در دنا کہ برایتاں
 لکودہ و دشت سر رد کرں سر کن
 جہاں گرت را دیتہ سر حوین
 ۱۵ دلا دریمیں کو مرد گو نو د

۱۔ طمع درست کرچہ ۲۔ برادر را کہ بھیل دیوچوں ماد = برادر را کہ بھیل دیوچوں ماد
 ۱۔ آردہ تہ = آید سر سار = آمد کرہ ۱۔ اسدا سدا رین ح ع = امیدار سب رین ح
 ۱۵۔ دلا دریمیں کو مرد گو نو د

بر آنسو نام زد گشتند در دم
 امیران دگر با جیش و انبوه
 چو در گجرات رفت آن لشکر سوار
 همیدانند کور انبود این زور
 ۵ چو آن جانی صلاح جان و تن دید
 جندی راند و بیرون شد شتابان
 نبرد از همه دمان و خون و پیوند
 نهان از دیده مردم پری وار
 رسید آنجا و گشت ایمن ز خونریز
 ۱۰ چو نکسن دیو پور رای رایان
 که کرن از گوجارت آد بریں سو
 به پرده دختر مری دارد دهنه
 لطافت مایه چو آب باران

الخوخان مخطوم پنجم
 که از پامال پان سر مه شد کوه
 بنجا که افگند را سر کار دال خیر
 که پیش قلعه رجم بند دهنه
 هنرمند را سر صلاح خوشن دید
 چو باد تند در کوه و بیابان
 بجز خاصرستان بستان بستان
 بسو سر دیو گیر افگند در هوار
 عدوان را نرم کرد از جنبش تیز
 بشد آگاه از آگاه بر رایان
 ز تار تیغ ترکان تافت بر رو
 گلی پوشیده رو نشکند
 سزا سر تخت آگاه تاجداران

۱- پنجم جمع = پنجمی سرت = پنجمین سرت ۲- جیش و انبوه سرت = جیش و انبوه سرت جمع ۳- چو آنجا - نه
 ۴- صلاح سرت جمع = چو آنجانی صلاح = چو آنجا به صلاح سرت ایضا صلاح خوشن جمع = صلاح خوشن
 ۵- همدان سرت = همدان و سرت جمع = خون و پیوند سرت = خویش و پیوند سرت = خویش و پیوند ۶- نرم کرد
 سرت = گرد کرد سرت = سرت کرد جمع = گرم کرد ۷- بسکن دیو سرت جمع = بسکن دیو سرت = چو نکسن
 ۸- ایضا نشاند آگاهی سرت سرت جمع = بشد آگاه ۹- بدیں سو = بریں سو = بریں سو جمع

موافق بار حوا مت در ول آں گعت
 رائے کار داں فرماں فرستاد
 کہ داری در سر رائے دولت خویش
 چو رطعرائے فرماں دیدہ سائی
 ۵ کہ گرد ویتا یں خورستید معمور
 سریر آرائے ملک بہدواں کریں
 اریں تادی کہ آدما گسالت
 کجا در ذرہ گچد ایں کہ خورشید
 چو حاجتہ کہ بحر آتہ ۶
 ۱۰ راں تدکاں طرب را کار سار د
 متاع قیمتی صد پیل مالا
 دگر کالائے گو ماگوں نہ جیداں
 یں آنکہ ماہر اہمید واری
 ۱۵ دریں اتہا جہاں شد شاہ رارائے
 فرستد سو ۷ دولتخانہ تحت
 کہ استاد ازاں رائے کریں جائے

۱۔ مارگسن مرغ = مار و ادس ع مر تاج ۲۔ امہ فرسایع = فرماں فرسایع مر تاج ع ایضا چاں
 داد متاع = چیں داد متاع ۳۔ مارک روئے دھرترا ۱۱۔ ممتی مر تاج ع = قیمت ع
 ۱۲۔ تاد مار میں راستہ = مساد آں مار میں راستہ

همیکرد آنچه ماں خدمت، بدرگاه
 رسته خوش دیدار، زمین را
 تخت، اندر دعاله، رازباں داد
 که شاه تا ابد، خندش باش
 ۵ همیشه بر سریر ملک، جایست،
 بیادوست، هر که نبود بر زمین شاد
 پس آنکه بادل پیر، مدام امید
 که از شاخ جوانی بر درخت، مدام
 چو زینجا باد اقبال آنطرف، تماخت،
 ۱۰ شدم من خوش زنج، روشن خویش
 یک زان دور، پیر و اندر جوانی
 دوم مانده است، پچوں پیوند خون،
 دمی گهر، رسته بر سر، مانده تابد
 ازیں پیوند، بر ندی بما در
 ۱۵ چو شہ را در شد ایں دیاب، در گوش
 بدل میگشت، چن هر زمانش

که حاصل میشدش خوش، خودی شاه
 بعد مرض آورد در از خویش، تن را
 ز با نرا در دعو، اگر کوی عنان داد
 بر شاه ای خسرو، زمین باش
 سران ملک، راسر زیر پایست،
 اگر خود است، ماں باشد زمین باد
 بشرح حال، شد دل زنده چوں بید
 دوغچه نارنگ، داشت، بخت، مدام
 مرا ز انجا بود ایں جانب، اندخت،
 و ماند آن دو گل در گلشن خویش
 پیر، تاراں، رازندگان
 دل من بهر، آری خوں، به سکون،
 بگرمی خوں بخوں پیوند یا بد
 نیا مید پا، شد، در ابر آرد
 نموداری دگر و دادش از هوش
 پیر، تاروی زهر، خضر خانش

۴- خندش باش - زمین باش سرع = سر خندش باد زمین باد سرع = ۴ - در زمین سرع

۱۲- مانده است، آن سرع = مانده است، چوں سرع = ۲ - چوں سرع = ۲ - چوں سرع

نہ اندر رخ شد چون لعل در دُوح
 جو آمد در تستان تہ آن سَمع
 چاں افتر و بہرِ سَندگی یائے
 کئے کُن بخت و دولت یائے گیر
 ہ ہر آن ہلہ کرد و گرد و پدیدار
 یستاری کہ دولت یار ماتد
 جہ یک اتر کئے کہ بخت فیروز
 جو خاک تیرہ گیسو دامن ماو
 جو حیتیں باخیا راستہ کدورا
 ا عرض القصہ کنولادتی را۔ ۱
 چورانی سوئے صہرت تدشکیائے
 جیاں اُمت حکم ایزد یاک
 دویم راعشہ شق مہ بود فرستہ
 یرری روی مردم حور رادہ
 ۱۵ ہی آراستن متاطہ بخت
 چو کوں لادتی آن دُر را صدف بود

و مالش را ترف روداد راں سَوح
 یریتاں خاطر تن گشت اندکی جمع
 کہ کرد اندر دل تہا ہماں جائے
 حیتیم بختیاراں حائے گیر
 تود مسم صمد حلق حشر ہار
 ہمہ کارش حمال کار بستہ
 تودیتی سررگاں خدمت آمور
 مسدا سر را زودامں آراد
 جیارا رجویش سرتردار داورا
 دو دستہ دست گاہ کامر لے
 مامد آن ہر دو گوہر در کف رلے
 کہ شد دُر سرگ اندر دل خاک
 کہ بود آن شش مہ ماہ دو ہشتہ
 سیہرت مام دیولدی ہسادہ
 ہمیدادتن سعادت مزوہ تحت
 خدمت میت تہا بحر کف بود

چو تیغ افشا ند بروی خان مغفور
 سپه دنبال کرد آن محترم را
 حرما - سرهین را - سر والا
 بدست افشا و باطل خو - نرانه
 ۵ بتانی - نشان دیده نی ماه
 سر آن جبر - له خوبان گل اندام
 چو دین زار جندی نازنین - خو
 نه در توئی خورش موری - زیده
 گرمی آفتاب - به سایه پرورد
 ۱۰ امانت دار آن خان جبر مانگیر
 بغیر و زی چو باز آمد از آن فتح
 بعرض بارگاه آورد در پیش
 ۱۲ نهانی تحفه - به کاش شکیش کرد
 سر آن جبر - له کنولادی را - نه
 ۱۵ چنان ماهی و آن انج - به دنبال

رمید آن تیره دل چو سایه از نور
 سر تیزان که بگهراں حرما
 سر پاغز رقه در لولو - سر والا
 جهانی پرست - راز رانی و رانه
 نه چشم بد در ایشاں یافت - راه
 پری روی که کنولادی بدش نام
 چو جان پوشیده از بیننده گان رو
 نه باد تر - به بر روی - نه زیده
 در خورشیدش از بهیبت - شده زرد
 که از حصه - بر آن آهونزد تیر
 به پیش تخت - شده زرد بود - به سطح
 متاع و سل و اسپ - ز رزجکش
 همان نازک - نشان ماهو - شد کرد
 سر - خدمت تخت - کیا - نه
 بفرماں در حرمت فرستند در حال

۲ - دنبال کرد - سر - غنچه - سر - ج - غرق - ۵ - در ایشاں سر - سر - ج - ۲ = بدایشاں - ع - ۶ - شدش
 سر - ج - ۲ = بدش - ج - ۵ - مو - به خزیده - سر - ۱۰ - امانت دار آن - ۳ = امانت داری سر - ج - ۲
 = امانت داری از - ۱۳ - نازک نشان سر - ۱۴ = نازک بتان - ج - ۱۴ - سر - نه - ۱۵ - در

جیس جوامد م دران دیساہ رار
 کہ چوں تہمتہ حرتہ یامد
 ملک دہلی ارغون التی
 سری کر بادکین دیتس خطرہاک
 ہم اندر بہد رایاں رارہی کرد
 چو کردار حوں گہراں خاک راہیر
 عودار حو۔ بیجیں ریگوہ محراب
 مگر میجو است آن عورتید۔ بیع
 نعیروری در تہ قلب تہای
 العیاں معط م رالعہ بود
 صم حساہ کہ رستہ تا تریا
 چو رالسورت العیاں طہ ہار
 کہ داد آن ملک دولت راتاراج
 دران حد کرں رای بود امام
 ۱۵ ارورایاں ساحل درق و تاب

کہہ حرنی ارؤمیکرد صد بار
 عسلا الدین والدیہ محمد
 برآمد بر مریر یاد تہای
 مات تیغ کردتس طعمہ خاک
 ہم ارتاتا عہد میں راتہی کرد
 دریاحو است توید حوں تہمیر
 دریایاک گردونی ہس آب
 کہ دریاراکد حاک ارتق تیغ
 ریح مہر مدل گاہ ہماہی
 کہ لکڑ حاب دریاکت درود
 درامدار دگون دقہہ ہر دریا
 راساں کرد رآیں طہ ہکار
 ررای وراہہ ر تہایت و تاج
 نقد رت کامگار اندر ہم کلام
 رواں در بحر و بر مرانق چوں آب

۷۔ جوئے حس ستا = جوئے جاں ع^۱ = حوں جیس ع سرتا ح۔ ریگوہ ستا = راگوہ سرتا
 ع^۲ ح ۸۔ گرمی حواست سرتا ع^۱ ۱۱۔ برتد ح ۱۲۔ چو رالسورت ح ع^۲ ح = آسو
 رقت ع ایصا مدالساں ح ع^۲ ح = راساں ع

چون توان ریش نگردوگ - تن
 بس آفت کال نوید کامرانست
 چه داند طوطی کافه - ان در دام
 چه داند باز چوں بزند پایش
 ۵ بساهند و که گرید در آسیری
 همایون طالعی با ریش جوان بخش
 بهر کامی که پیش آید نیش از ش
 نموداری بند درو - به تدبیر
 شرابی کیش بود ز اقبال بو -
 ۱۰ گلی کو خواست والا دنگه یافت
 دُری کو خواست شد بر افسر خاص
 چو روزی مسدود بر دند جا -
 در آن حالت نباشد صاحب بهوش
 خدایا هر کرا نغمه - دهی پیش
 ۱۵ گنوں زینجا به ۱۰ مه باز گردم

بسبب اید دل در و ناچ اربتن
 بساغم کال کلید دشا دانست
 که از ریش نگرد هندی طعمه در کام
 که در ریش شاه خواهد بود جایش
 کند ریش کبر اسیری در میسری
 که در کارش نگیرد آسمان سخت
 بصد هتجار گردد کار از ش
 که خلق از عویش گرد دعنا گیر
 رسد در گوهری جام از بسو -
 نیار دسو - دیگر در تاه یافت
 رسد دکنج شاه از در خواص
 ق که از روزی هند برگنج پا -
 که ریش بکشمش گردد در اموش
 در آموزش - پاس نغمه - خویش
 بگرد نک - را - ناز گردم

۱- در دست ۳ ح = برو ع ۳ ح - چ - داند ۳ ح ۲ ح = نبینی ع ایضا هم از
 شکر ع - نندش ح ۱۲ - روزی شاه را ۳ ح ۲ ح ۱۳ - شکر نعمش ۳ ح ۲ ح = شکر نعمش
 ع ۲ ح ۱۵ - نکته - ۲ راز ۳ ح ۲ ح = نکته - ۲ ناز ۳ ح

چو جادو این فسون خواند از لب شاه
بر دوزخ و دوزخه این سحر از لب باه

پاسخ از لب معشوق

خبر داری که بر تو در دلم چیست
ز بهر سوز و حسرت و کسب و نیست
دروغم خوش شد آخر چند جو شتم
مماند را بگیه چند پوشتم
اگر زخمی را بد بر سنگ خارا
بر آرد بانگ فریاد آتش کارا
تو سنگم بی که درج این بلا کوش
خورم صد سوز بر بر این هجران خاموش
بد ز دعای ازی از شمع تار که
مرا غم درج مگر کار دپلاز که
تو هم دانی که خود نتوان ریودن
بری زین کاشتن جز جان درودن
ما مادر بشیر ناز پرورد
تو گر نازم بخونی چوں توان کرد
۱۰ فضوله ای که باین بخت بدست
کنم با چوں تو صانع دولتی ناز
همین بس نیست که زیاد و جماله
همه شوق عشق بازم با خیاله
بشر و خن ملوئی و چون تو یار
ازین خوشتر نباشد روزگار
معاذت نامه هر کس ز آسمان حسبه
مرا بس باشد این داغی که از تست
گر از غم آرزو نیست بر دست
غمت رازندگان باد کوهرست

۱- چو جادو سحر جع^۲ = باد و سحر^۳ - غزل از زبان معشوق گوید جع
۲- چند جو شتم جع^۳ = چند نو شتم ع^۴ - جان بلا کوش سحر سحر جع^۵ ع^۶ = جان بلا نوش ع
۳- خود نتوان سحر^۴ = چوں نتوان جع^۵ ع^۶ - بخت ناما سحر^۷ = بخت بد سحر^۸ ع^۹ = بخت و مساز جع
۴- همین بس بر سحر^{۱۰} - گراز غم آرزوئی سحر سحر جع^{۱۱} ع^{۱۲} = گراز عمر آرزویم ع

مسم تباہی کہ چوں گرد صاف آرا^۱ ر
 ربوں توح - جتہ میں کہ جو م
 جہاں دل شکایت ار کہ حوام
 چو شد گنج دل اندر یہ تاراج
 چو عشق انگہ درجہ پیری را
 بکار عشق تباہی سرگیسہ ہر
 تنہاں را اگر جہ آئیں است متہور
 چو خواہد سرگس خواں خوا - تہ
 مرا اگر تہ دل نیت در راہ
 اگر تہم گنگر تاحسہ ملکہ است
 نہ آب دین غم یر دحت تو اں
 سیدم ماد این جتہ سیر رفے
 ولے ار خون دل صدتہ کر گویم
 گر آمد سرسرایں رو بر حدائی
 کتم در دیدہ مارک در ولت
 چو راں مردم تو دایں دیدہ آماد

نیارو ماد سودن سر میں یا -^۲ ر
 کہ ماجیدیں - یہ کردہ ربو م
 ملا در سیہ ححہ ہر کہ رام
 لہرق میں جہ ہر دوار گوہر میں تاج
 کتہ سیمیں - تہ روئیں - تہ را
 نعم صاحب کلاہی سرگیسہ
 کرایتاں دور - تہ کم لود دور
 رہ ہر عسہ کم است اردو یا تہ
 کسہ رلف او ہم یہ - کو تہ
 نہ آخر حلقہ حائے این کسہ است
 کریں لو لو مصبح راحت تو اں
 کہ ار - وہ رور و گتم نہر سو
 کہ یکدم می خواہد رور در رویم
 کہ یاد دہہ راں رور و تنائی
 نہ سدم جتہ ہم و مکرارم بر وں
 مرا تا دین ہر - ہر مردم او ماد

۲- کردہ - لوم نہر - گیر و لوم ساجہ - دوراستے کم لود نہر تاجہ - دھاس کم لودع

۸- ہر نہر نہر جہ - ہر نہر نہر جہ - ۱۲- ہر نہر نہر جہ - ۱۳- دیکج جہ - ۱۴- کتہ یاد نہر نہر جہ

شود روشن که این مه بر زمین است،
 ز نورش چشم میدارد زمانه
 بدور بر شود بدر به بلبلش
 غلط کردم که گرد آفتاب
 و در با این وجود مقبل خویش
 نه روزش خنک گردد زیر چشم آفتاب
 همه شب با خیال غم زده در گذشت
 بجا آید چو از شر زنده داری
 حدایر آفتاب ملک دین صیبت
 که گردوش گزدون را زبانه
 که این باشد از نقصان کمالش
 که کم به نند زوال و انقلاب
 گرفتار است در درت دل خویش
 نه شب پهلوزند بر برتر خوار
 مغیلاں زیر پر بلوچوں توان حفت
 زمهر این غم زل خواهد بزاری

غزل از زبان عاشق

۱۰. دی بیدار باش ای رنج بهمن
 بدان رنج مار کن پیوند کاری
 بر افکن پرن زان رخسار چو بد
 مراد دل غم از نازنین است
 مراد دیده سروی سرفراز است
 لکیر از بهر رگامی سخن بهمن
 که یاری رادهی پیوندیاری
 که روزم عید گردوش بهشت بقدر
 که جانم در تپه پایش زمین است
 از آنم روز تماشای دیده باز است

۱- خدا این آفتاب ملک دین کیست
 مراد ترجمه = از دین ۹- زیر چشم آب مراد ترجمه = چشم پر آب ۱۰- لکیر از
 بهر گامی سخن ۱۱- مراد ترجمه = لکیر از روزگار ۱۲- غبار = غبار
 = غبار مراد

جہاں جو رستہ پید کو بہت آسمان گیر
 نہ از جو رستہ پید داں ایں کامراں را
 مدیں گو نہ کہ یاد یا یہ مالا
 خضر حانی کر اقبالِ مبین
 ۵ چو بخت خود حواں و پیر تدبیر
 ہو رتن تیغ فتح ادر ہفتہ است
 ہو رتن تیغ نصرت در پیام است
 ہو رادر طلوع است آفتابن
 ہو رتن صبح دولت در نقاب است
 ۱۰ ہو رتن بخت در تریں مار است
 ہو راقبالن ادر کار مار است
 ہو رتن میسر در گل صا
 ۱۵ جمال کاراں بخت جاگیر

سفر جو میکہ در اں شد جاگیر
 کہے خنیدنی گیر دھماں را
 مگر ہر م زادہ او تفسیر والا
 گواہی میدہد نورِ حلیتیں
 جو ام خوین خورستہ پید جاگیر
 ہو رتن یک گل ادر صد انگشت
 ہو رتن مادہ امید حام بہت
 ہو رادر ہر افر و نیت آفت
 ہو رتن دیدہ سین بخواہ است
 ہو رتن دہر در تندی کار بہت
 ہو رتن بختل تر در سر سار بہت
 ہو رتن حیح میسر در دقا
 ہو رتن مزد ہار ادر ہر ہفتہ
 نشتن مالکتہ جو رستہ ہیدار ہر
 سروں آید رستہ دُرواں تقدیر

۱۔ جو رید ہم بہت ع۔ جو رید کیس بہت حج۔ جو رید کو بہت مل۔ جو رید کو بہت ع۔ ۲۔ بریں گوہ۔
 ع حج ع۔ ۳۔ بریں گوہ۔ ۴۔ اقبالِ مبین مل۔ ۵۔ جوئے برید بریں تاج ع۔ ۶۔ جوئے ویر تدبیر ع۔
 ۱۰۔ ترتیب مار ۱۱۔ راہ مان تیغ حج۔ ۱۲۔ اس ع ایضا مالکتہ تاج ع۔ ۱۳۔ مالکتہ ع

۴- لمانان آن رشک بر سپاهی
 سپه دار از نوازش کردش شاد
 ۵- چه رازاں پس از فتح خداوند
 پس آهین بر بُرَت زرساز کردند
 اگر چه آن قبر لمه بد گبر لعین را
 ز رو گنج فزون از وزن بازو
 هتیار شد ز بهر در گه رشاه
 چو کار را بر معبر شد بپایان
 ۶- پاه آمد بر آن فیروزمندی
 ۱۰- تعالی اندک را به شد چپین بخت
 بدلی او که در زابرو اشارت
 غنیمت بود در ملک سلیمان
 سکنر خود نمر کردی در اطراف
 بذات او بجنبش ترکش خویش
 ۱۵- چنان بودند دیگر خسروان ۲۰

گرفتند این طرد، جانرا پتاهای
 کرم فرمود و جهان بخشید دل داد
 مسلسل گشت، پانصد پیل در بند
 سهرتج نامه زرباز کردند
 زمین بوسید بدین المال دیں را
 که کوه فرستد زوزنش در ترازو
 که هر کوهان برد کوهی بدرگاه
 بر جبهه گشت ای نیکوایان
 گرفت از بخشش شاه ارجمندی
 که گیر دعا بدید بجنبش از تخت
 فتد در معبر و جبر مرین غارت
 هم دیوان هندی زبیر فرماں
 بحر تیغ زان زد قاف تا قاف
 شده تیرش من درون عصه کیش
 که بجنبش ز شد علی سلم

۴- سرتجانه زرسر سراج حج ع = سرتجانه رادع ۵- اگر چنان قبله بد سراج حج ع = اگر چه قبله بدع

۱۰- بجنبش از تخت سراج حج = بجنبش تخت ع ۱۳- بحر تیغ زد زان سراج = بحر تیغ

تیغ از ان زده حج = و دوستی تیغ زد زان حج حاشیه

کذب در داورش کرد بر دست،
 سوار مل تاح بد لنگا بگیرد
 همه خاک، سواحل تاسر اندیز،
 سیرابلیس قتل ملان را دادم
 روان شد لشکری بفتح همراه
 رسید اندر دیار رانی رایان
 چون مکر، دیوگیری رام شد بود
 چون مکر پیشتر زان شد زمین مال
 بدانچه، انیز را، بود بانام
 ۱۰ بالش زور و زپیش، ری هم
 سپاه اول هانجه، بر دغار،
 زپیل مال و سپه، آبخش بکه، بود
 نگشت، آن را، زیرک گرد جنگی
 چو هم در ره دوید آن فتح قرخ
 ۱۵ همه، از غز، ترا کرد مهیا،
 در آبداد این لشکر در آن خاک

دلیران راز خون بر بری مر،
 بقطره عرصه دریا بگیه برد
 کند از بو، رایان عنبرین طیب،
 به تیغ اندازد اندر پا، آدم
 که از دریا بر آرد گرد و بر ماه
 زمین گم گشت، زیر چپار پایان
 غنیمت، شد دیوان دگر زود
 بحد دیو گیه، انگه، در زلزال
 بلاش نام و نام آورد در ایام
 زبوش دیو گیه، ری معبر، ری هم
 کفایت، بود زانوش اشعار،
 سپاه شاه را وجهه، بود
 برون آمد ز قلع، به، درنگی
 سپه راه، بکار آل، شد مرغ
 روان شد کوه آهن سو، دریا
 که سنگش هم گریزان شد چو خاشاک،

۱- در دورتر جمع ۱۰۲- دیو گیه روح ۱۴- زکمر نگمش ع= که سنگش هم سلاح جمع
 = که در نگمش است

چو اقبالِ تہ ارعایتِ مروں دہد
 یحیٰجِ دولتس جو دراروں ید
 دقتِ حست و دستِ رہست درجوات
 مدادِ ایچہ آلِ توریدہ سرخوات
 حستِ ارر متالِ حوتیقِ ساحت
 ہم ارر درر گلوگا ہن رس ساحت
 فرتا دآں نت ریں و صییل
 حراہ سیتہ ترا حہ نہ تحصیل
 ہ ملک ہرید آرا درید پرفت
 ق سرتنِ حرت یا و یج سرپر پرفت
 ولیکن آرا مو را را مدتدی
 کہ سو دے عرص درتیر کدی
 اگر رای آرا رہ ماستادیم
 ق سرتنِ حرت یا و یج سرپر پرفت
 چوتیدہ این عتاب آں گردنی رائے
 کہ سو دے عرص درتیر کدی
 یا مدیتہ تر آردن حوتیق
 ق سرتنِ حرت یا و یج سرپر پرفت
 ا چو این طاعت ہو دآں گردن ادرار
 گمستدق کہ تا سرخا۔ سر ماتد
 رمیداریتس را کرد محکم
 ق سرتنِ حرت یا و یج سرپر پرفت
 مطمر تکر ی ماییل و مال
 ق سرتنِ حرت یا و یج سرپر پرفت
 مدرگاہ آمد و خاص کرم گنت
 ق سرتنِ حرت یا و یج سرپر پرفت
 ۱۵ ارالیں مامردستہ مار ملک مار
 ق سرتنِ حرت یا و یج سرپر پرفت

۱۔ ارعایت مروں ح حج ع^۲ = ارعایت مروں ع^۳۔ تحصیل سرتن ح حج ع^۴ = حد و تحصیل ع^۵ سر
 ۲۔ ے ہر سرخ۔ دریر کہ ی ع = درتیر کدی سرتن ح حج ع^۶ ۸۔ این عتاب ح سرتن = این عتاب ع^۷
 ع حج ۱۱۔ عابے مادہ اور قافیہ مصرعہ تالی مالی مادہ سرتن

فرستاد آگه در حضرت پادشاه
 از ازا پس شه بدولت شد روانه
 بد آنجا بود را نه سخت بازو
 در شتر آهر منی نامش سر تلدیو
 به گهر ان آهین دل بکارش
 برنگ بهر ماں خنجر بر نموده
 ز شکر شپنج در شش سال
 بیک جنبش که شاه آهنگ آن کرد
 سر تلدیوی که پیله بد بمتدار
 از ازا پس نامزد شد لشکر شاه
 تلنگ صاحب صد پیل را
 شغف مجید با قلب بهر ان گیر
 بنودش زهره چون خنجر گذاری
 میان دورش کمر مان پر کم

همان قطاع داوندش نزد گاه
 بر گشت بر سمت سمانه
 گر سنگ را یاں راترازو
 همش راورد بفقران و همش میو
 زروین قلعه در سنگین تر حصارش
 گلیم از بسیت ترایاں ربوده
 نکر نیم خشتش رفت و مال
 براں کوه از پداریاں کرد
 بخواب پیل رفت از شاه بیدار
 که بر سمت تلنگی بر پرد راه
 جهان تلک را فرمانروا
 ولی شهید شاهش عهد ان گیر
 شد اندر حصن بیدولت حصار
 چو دیوی در می ان حلقه جم

۲- وزاں پس حج = از انجا است ایستادمانه است حج = سوانع است هم - در شتر آهر - من نامش ع = در شتر
 و اهر من نامش ع = در شتر آهر من نامش حج = در شتر و سخت نام او است ۵- زروین قلعه نگین تر است ع
 = زروین قلعه و نگین ع ۶- بریت ترایان ع حج ع ۷- بریت ترایان است ۸- نیم برش را است ع ۹- نیم
 خشتش را ع حج ۱۰- بد - پیل ۱۱- همان ملک است است حج ع = جهان ملک را ع ۱۲- زهره چون
 خنجر گذاری است حج ع ۱۳- زهره خنجر گذاری ع ۱۴- لشکر جم است حاشیه

سرتن برتر رسیدار یک دوا دو
 تنی کیش سوئے طاعت رائے مامد
 اسیر و کتہ شد ہمد و ماموہ
 چو تہ میخواست آسوئے مدارا
 بعین الملک اشارت کرد راترو
 رمیائی کہ عین الملک را بود
 روانہ شد سرمایہ صف کشیدہ
 اگرچہ ایتج رن صاحب تلم بود
 چو تہ تہ عالم را علم کرد
 اگر دجس مامد و حید گام
 کحمر ار ریں با حارمی کسد
 غب حصہ کہ دورش چار و رنگ
 رہی می خست و کست بود در امت
 جیں تا فرحہ ما گاہ دریافت
 ۱۵ رآمد تا گرفت اندر سہ آرائے

مدجسل تہ علم رای چرچ ہم نو
 سہ آمد اگر ار یا مامد
 بعیر ار رائے مملک دیو بر کوہ
 کہ گرد و نور اسلام آشکارا
 کہ آرد رود موئے مالوہ روئے
 مدیدہ در یریت انچہ فرمود
 مگردن ہیچو مترگاں گرد دہدہ
 کحمر یسہ در تکر علم بود
 فلمن یتج رایاں راقلم کرد
 ہمیداد اسہ را آب و گماہے
 نہ آہن قلعہ را مسمار می کسد
 را و حق آسماں راستیہ رنگ
 سالار شدن تا سرخ ماہش
 مد و فوج اردو سوئے قلعہ تہافت
 گرفت و کتہ و رایت کرد و رپائے

۱۔ بر سر مد و صبح ۲۔ ایضاً مد اعلیٰ صبح ۳۔ مد اعلیٰ صبح ۴۔ صبح و صبح
 ۵۔ مکمل دوع ۵۔ اراں روئے ج ۸۔ ایں یح رن سر ستر ج ۱۰۔ صبح و صبح
 ۱۱۔ صبح مد و صبح ۱۲۔ صبح مامدہ ج ۱۳۔ مامدہ سر ستر ج ۱۴۔ مامدہ سر
 ۱۵۔ ۱۶۔ سر ستر ۱۷۔ صبح ۱۸۔ سر ستر ۱۹۔ ایضاً ۲۰۔ کر دے راسے ستر

کشا دآں قلعه رازا گونہ آساں
 بانام خضر خان شاد کردش
 بہشت بہندوان شرم حصاری
 سرش برآسمان سبز مسود
 ۵ چوشا ہنشتہ بران سبزہ رواں گشت
 خضرخان را بر غم چرخ اخضر
 ازا نجا خضر رہبر کردہ در پیش
 خدایا بادجہ اوید این سکندر
 درختہ قامتہ خان خضر بنام
 ۱۰ سخن کارباز دل من خورد گشاخ
 کنوں ریزم شرابی کاں بجام ہست
 ازاں پس عزم شد شہ را بخوہ
 وزیر بود گوکار شکر آرا
 سوار افروں دستہ چل ہزارش
 ۱۵ ز حضرت دادہ ہزار آلتو گزر کرد

کہ کیواں شد مہر سبج خود ہر ساں
 پس آنکہ نام خضر آباد کردش
 بہر سو چہ منہ و سبزہ زاری
 مگر بالاش سبزہ سبزہ ازاں بود
 سکندر گوئیہا بر خضر بگذشت
 ہماں جادو چہ بر لعل بر سر
 چو خضر آید بچرخ روضہ خویش
 بفرق خضر ہوا چہ بر سر
 چو طوبی در بہشتہ آسایش
 نگر تا برچہاں شد شاخ بر شاخ
 کہ شاخ آجا کہ شد میوہ کہ کام
 کہ گیرد ملک را یان جنوہ
 بلکہ مالوہ غالب تر از را
 پیادہ خود نداند کشتہ ارش
 ہر جمعیتش زیر وزیر کرد

۳۔ چہنمہ و سبزہ زاری سماع = چہنمہ بود و سبزہ زاری ح = چہنمہ و سبزہ زاری ع

۸۔ ان سکندر سماع ح =

ایضا۔ سایہ گستر سماع ح = چتر بر سماع

۹۔ خان خضر نام سماع ح = جان خضرخان نام سماع

۵۔ جوسوئے حقیت راود راہی
 متل زوریر کی کوہوتمند است
 اگر نقدی مداری چوں بیت بہت
 حیراں داد دامائے فلک سیر
 چو تہ را قابل تہا بہت تسلیم
 الخاں را سیر و آن قلعہ و قصر
 بدولت کرد راں پس عزم جیتور
 و راں ہم لود راہی لشکر آرا۔ ۱۰
 تحت ہندواں گرامار پڑ۔ ۱۱
 بد آخا سیر کستہ شد و رنگے
 ۱۵۔ فلک اوست بہت لود و در حیب
 کہ ہر کنگر کُہ رجاک میہ و
 بخوردن قلعہ میزد و لوسہ رجاک
 ماہی یکد و بہت لست و کتاد
 رہی سالہ کو شش بودہ
 برآمد حاجت قرنی مساہی
 کہ میا دیت قصر بلند است
 و ہمدت مُرداں مادادہ رہست
 کہ ار حیر است ہتمریت حیر
 ق۔ ارالساں دار کسری دار سلیم
 خود آمد در دار ملک آمدتہ عصر
 حوالی داد آرا ہم یک دور
 گراں حش و و راہیاں شکپائے
 سالار شدہ ار بہت کرد۔ ۱۲
 دو ماہی لود ہر سویم حگے
 شدہ آخا کلید نصرت ار عیب

۲۔ دوسہ رجاک سہ سالہ تہ جمع = دوسہ رجاک ع ۴۔ رہی سالہ کو س ع تہ جمع = رکش سالہ کو س ع
 = رہی سالہ کو س ع ۸۔ کہ حیر بہت مت مترا حیر ع ۹۔ اقام اور فایہ مصر ع تانی اسلام حج ع ۱۰
 ۱۱۔ حوالی داد سہ سالہ تہ جمع = حوالی حاجت ع ۱۲۔ اور تہ جمع = وروج = وراں حج ۱۳۔ سالار شدہ
 ۱۴۔ ہم حگے سہ سالہ حج ع ۱۵۔ ہم حگے ع ۱۶۔ شدہ آخا ع ۱۷۔

رواں گشت از پیل و خزان
 بسو بر حصن رنقنبور شد تیر
 بگردش دور شد مہیا
 پیا پیم برسم گشت، شہ نیز
 خود آن قلعه برفند جا، آں شد
 کہ بد رائی ہم از نسل پھورا
 فری داده دہر پرخ مر پوش
 بقدر دہ ہزارش اسپی تیزی
 دو ہفتہ مرہ ز دہلی برکشیدہ
 ۱۰ سپاہ و راورد، و رانہ ز حد بیش
 حصاری دور دیوارش سہ فرنگہ
 بدور چہ بری گشت فراہم
 محمد شاہ عالم چون درآمد
 برآمد مغربی از شرق و از غرب

الغنائم ان معطیہم سو بہمان
 کزاں کہ لالہ رویا ند بخو نرینر
 چو گرد ربع مسکوں دور دریا
 بر آن سرفند، و زد بر کوہ دہلیز
 بنبد، را ہم یار آں شہ
 و در کپہ مرز و بردہ گرورا
 بر آوردہ، ہمہ تیر دیوش
 چو باد تنخیر نرا ز تنخیر بی
 عمارہا بہ سپہ لماں در کشید
 پیادہ خود چہ گویم از عدد بیش
 ز بہر ژالہ دادہ ابر را سنگ
 فرو بالا ز خیر فقط کم
 علی آں کرد آں خیر برآمد
 ہی افگند برجی را بیکہ ضرب

۱۔ رواں کرد س = رواں گشت ع ع ع ۳۔ دور لشکر سراج ع = آں دو لشکر ع ایضا گرد
 ربع مسکوں سراج ع = گیر ربع مسکوں ع ۴۔ کہ بد رائی ع ح سراج = پھورا، سراج
 ۵۔ ہمہ تیر پوش سراج ع ۹۔ دہلی سرکشیدہ ع = ز دہلی برکشیدہ ع ایضا بہ پیلان برکشیدہ ع ح ع
 = بہ پیلان درکشیدہ ع ۱۲۔ بدور چہ بی ح ح ع = بدور چہ بی ع ایضا و بالا ز خیر سراج = فرو بالا
 ز خیر ح ع ۱۴۔ و از غرب سراج ح ع = تا غرب ع

بخزیک فتح ملک دیوگیری

بدولت الہیں کیں چچ حم پست

جو ملک سدھ و کوہستان و دریا ق

لقدرت رائے روحت مندق

ہ ہماں اعظم العناں را فرستاد

برائے عوت وین اندرا

مدریا و سواہل چوں ہر سراں

حل در سومات افکد راساں

رلس سیرو کہ آں نیسیا دیر کند

۱ سعادت میں چہ ساں راں بچم مسود

چو راں سو حیرہ رمقصد و خود گشت

چو آں مرحوم مارو وودستہ را ق

مصلح کو رعایت میس می کرد

برادر بہت مارو گر وود یار

۱۵ رد و مار و تن تہا ریح بہت

یت مار آچھاں رتہ میا و تارا

۳- ملک ہند تراجہ ۲ = ملک سدھ ع

۱۴- بہت مارو ع ۲ = بہت ع

کہ کرد این کارستان را میری

کلید فتح دہلی داد و دست

لطاعت گاہ فرساں شد نہت

کہ رائے گوچرات افتد نہ مندق

کہ خاک آں رہیں را داد براد

برائے یک رو آں را برادر

لنالب داد و دوراں جوں گیراں

کہ شد تختہ گردوں ہراں

رہیں را لرہہ جوں دریا در افکد

نہ محمودی را آمد مال محمود

رحصرت سوئے دیگر ماہر دگشت

کہ بیروہت داروئے دستگہ را

معنی شد دست جویتس می کرد

وئے مارو برادر میست درکار

دو تن را چار مارو کا رنج بہت

کہ راہ دستگیر کتور کتا را

عجبت میں زاقہ الٰہی ق کہ بادا جہ ماوداں درپادشائی
 برانساں تاخذہ از دوزخ سموی کہ آہن راز آتش ساختہ سموی
 ہمہ مردند و بویچی کہ جہاں بُرد زنگہ چاہن رشاں او نیزہ مہمرد
 اگرچہ آں خار آفتہ بود بے پیار ہمہ خاکہ در دوزخ شد آں خار
 ۵ چناں نشانند ہر سو فرستہ بے راجوش کہ کس بانگہ سگہ نشنید در گوش
 خدا را گوئی از دین محمد آمد ہمیں بایستہ کاکاں ماند موہد
 کہ نیروایں محمد در اچہ ماں داد کہ بہرست از تیغ دیں را حصن پولاد
 زہی درامن و راحت خوار ما را کہ سلطان پاسباں باشد گدارا
 خداوند اچو اورا پاک عالم تو فرمودی تو داری پاساں وہم
 ۱۰ چناں بیدار دارش در ہمہ بار با کہ تا صبح قیامت نایدشش خواب
 داتمان در حکم کردن نقش کفر سپارک شاہی از سواد ہندوستان

و حریفی چند از دیباچہ عشق خضر خان خان خاناں بود

کنوں از فتح ہند تہاں وہم شرح کتم دیباچہ گرشاہ پے اطمہر
 بگویم آہنچہ کرد از کار دانا گئے لشکر کشی گہ پہلوا نہ
 کہ چون شاہ جہاں شد عار باشد کہ ذکر او بدیں مقدار باشد

۳۔ دبوچی ۳ = بویچی ۳ ع ۲ ح ۸۔ آنرا ۱۲۔ خان خانان جہاں بود ۲ ح ۳ = خان خانان
 بود ۳۔ گرشاہ ۱۰ ع ۲ ح ۳ = گرشاہی ۳۔

یکے تا نو دگر اقبال مُدبر
 سپاہے عدو جوں دژہ ریگ
 بدستوری کہ حصرت را بدستور
 ہماں تا نوئے آں تا نوئے مُردار
 ۵ ہماں عام آں غنہ و گراں کرد
 چو ماؤدہ لاکہ ردِ رایتاں
 گرتست اربعیل حوین تا تار
 گریردہ سگاں کفر بد حال
 بہم اقبال و تیور آتین جنگ
 ۱ عیبت ا کہ می رود درین بیت
 سیاہ دیں کہ جوں دریا در آمد
 درآمد حرّہ ماری ار سر پرود
 قلادہ ستہ آں کلبِ مُسلم
 بر آمد فتح از غویں الہی
 ۱۵ اراں پس یل جیوں رات درود

لکک سیوم ررم و کیں مُدبر
 رہسہ کیں تر تاق و علی بیگ
 معطم سیصہ اسلام کا نور
 جہاں یوتد کہ سیوں نہ ہد آثار
 کہ دوست یک ہمدہ در میاں کرد
 ہمہ جمعیت حسہ مد پریتاں
 دراں دہمت فراح ارتگ بہوار
 چوتیراں عاریاں دیں بد سال
 سو۔ مہ آہا کردند آہنگ
 عیبت داشتند آندم سر جوین
 لکک راموچ دریا سر آمد
 لکک راہچو لکک ار حائے برود
 رواں کردند بین ستاہ عالم
 کہ فارع شد معمل ار کیسہ جواہی
 کہ بر ما پذیر ہندرتاں یکے مود

۱۔ کے ماؤدہ = یکے یہوع ۲۔ ہم۔ ماؤئے مردار ۳۔ ماؤئے مردار ج = مدوئے مردار ج

= ہوئے مردار ج حاتیہ ۵۔ یک مدرت = مک مدع ۱۔ دستس سا ج ج ع ۲۔ ج۔

سپه و نه بال و قتلغ خواجه در پیش
 اگرچه حالی از سرش شیرجاں برد
 بنیر و زری - تماده شاه آفاق
 زخون کُسار گیل غرقه در نیل
 ه سمر آرنده زهر سو تیغ داراں
 نیز زیدارچه دانگ آں کاسه سر
 چنین - فتح چو داد اسلام راوست
 ازاں پس لبه - در ترغی کمر سوخت
 اگرچه سوخت - چشمه - به کرد
 ۱۰ چو از که - اردو روین خواست - آزار
 پس اندر دشت - خون آشام شد ریگ
 - پناه دیں که چون دریا در آمد
 شد از یک بنده هندو - در درگاه
 ز تیغ شاه کابی بود پس تیر
 ازاں پس سه - پندار دگر تند
 در آمد در سواد موله - اں تیر

بجا - در تیر در فک - بدن کیش
 ولیک - از سیم - چو رفت - نامرد
 چو خورشید اندرین فیروزه گون طاق
 سر گبر اں - و غلطیده چوں کیل
 کجا کار - بهم گشته سواراں
 همیداد از کرم - شمشیر شکست
 منغل را بازو - شمشیر شکست
 فکنداد هم بخاک - از تیغ شمشیر رخت
 هم از کیش محمد - بیکم خورد
 کشانید - زمانه هم ز کفر
 ز لشکرها - سرتراقی و علی بیگ
 منغل را موج دریا بر - آمد
 گرفتار اں دو خان ترک - ناگاه
 فرو رفت - اں دشت - اں آتش انگیز
 که صرصر بود با آهنگ - شان کند
 شدند از آب - راوی آتش - انگیز

۲- رفت - نامرد - فرو افتاده - ۵ - بهم گفته - ۸ - بر ترغی - در ترغی ع

۹ - شوخ چمنیها - ۱۰ - خواست - ع - ۱۱ - خار - ع - ۱۲ - دو خان ع - ۱۳ - دغالی - ع

محنت اندر جد مجبور و حار
 کشتہا کرد و داد از جزر تم تیر
 انگلاں را کباب ار پهلوی شیر
 گلوئے کافر از خنجر گراں
 چو در حنہ لب تنول حواریاں
 رجم گرزبا۔ ۱۔ تذکیر۔
 ۵۔ روحیں آں ہر۔ ہاتھ مار کا۔
 چہ تنک کا کچا کہ آں سُرخاں شدہ
 اراں پس نو وقتلع حواہ گتاج
 قوی تر شخ۔ ۲۔ ملعونہ راشاح
 تہ آں حرأت مبارک دید و فال
 کند بر وجود۔ ۳۔ اراہ کوتاہ
 کد پیما۔ ۴۔ نقص ہمایاں
 کتید اندر جد گیلی صب جگ
 تھگ شاہبازی آمدہ نوم
 الحماں و طھر خاں رو۔ ۵۔ در دم
 درید از زلزلہ کوہ و سیاہاں
 کہ در پور آمد آں یک دست نخیر
 ۱۰۔ چو آید مور در حگ سلیمان
 نہ پیش آہنگ شد تہ تاد و مرگ
 دلیری کردہ وقتلع حواہ شوم
 اشارت کرد تہ کار مداحم
 شد آں ہر دو از در ہاتھاماں
 سر دے کرد الحماں جاگیر

۱۔ مسو و حار ع = مسو و حار سٹ = مسو و حار سٹ ۵۔ یر و ریجاں سٹ ۱۰۔

= یر و ریجاں ع۔ تادی ع سٹ = ہماری سٹ = تادی سٹ ۶۔ شخوہ ملعون ح ج۔

۹۔ دست کو ماہ ع ۱۰۔ ۱۔ سم ع ج = یر سم سٹ = یر سم سٹ = ہر ۴۰۔

۱۲۔ قتل سٹ = قتل ح۔

چنان محکم گرفتند این پایه بنیاد
 چو سردارانِ حضرت، سر نهادند
 بهر جانب، بعضی لشکر آرا،
 چو ابر فتح بار آهنگر آں کرد
 و نه بخت که نابرت، خواستش کار
 بحکم حضرت، عالم پر آهش
 سپهکش بود لغو، این معظم
 شد آن بازو، شاهنشۀ ظفر کوش
 بدرگاه آمد و آورد در پیش
 که آن فریروز بود از آلای
 چو باد تند قهر شد در آں خاک،
 از آن پس عزم شد سلطان دین را
 تمامی خورده آن تیر مه کیشان
 زبان تیغ شد، کانداز زمانه
 مغل می آمد و زان تیغ کیش
 ۱۰- این پایه سرستای ح = این تیغ = ع = این مایه ح ۳- بعضی سماع ۴- فتح بار ع ح = فتح
 بازع ایضا شاند آن همه گرد ع س = بشاند همه گرد ح ۵- بخت سماع ح = بختش ع -
 ۱۰- که آن سماع = کزان ح ۱۱- زمیں ہند س = زمیں ہند سماع ع ح
 ۱۲- آمد زبانہ سماع ح = آمد شاند ع ۱۵- تلو می شد ح -

که زیر خاک شد سرها، پڑ باد
 دلیراں در تیر خنجر نہ دادند
 غبار انگیزی میشد ہیر جا،
 ق کہ از یک قطره شاند آن ہر گرد
 عناں بگرفت، و گفتش جا نگہ دار
 ع لم بر بام مٹاں زور پہاں
 کہ بر ہر فتح فتی میشد شضم
 مل فتح از سر مٹاں شدش توش
 سران آن ہر ہر حد ز حدش
 ظفر بر گوہر فریروز شاہی
 فرو رفت، از زمیں سند خاک،
 کشیدن از مغل صد سالہ کیں را
 بروں کردن بزخم تیر از ایشان
 ق چراغ فتح را آمد زبانہ
 چو پروانہ علاء میشد بر آتش
 ۱۰- این پایه سرستای ح = این تیغ = ع = این مایه ح ۳- بعضی سماع ۴- فتح بار ع ح = فتح
 بازع ایضا شاند آن همه گرد ع س = بشاند همه گرد ح ۵- بخت سماع ح = بختش ع -
 ۱۰- کہ آن سماع = کزان ح ۱۱- زمیں ہند س = زمیں ہند سماع ع ح
 ۱۲- آمد زبانہ سماع ح = آمد شاند ع ۱۵- تلو می شد ح -

بحیدر حیدر است دلیت را اوج رد یا بر شود ما را دولت مدوح
 سُخُور اریک گر مگر دستاح شود گر جو کجا تا ارگرتاح
 چو دولت مند است دیک بختی که ارد دولت شود عالی حتی
 نو دیوں آسمان رگ بر احت ریں سایہ تیں گرد دست حق
 ۵ اگر جوید کلید کار در دست کلید رگ گردا در دست هر گشت
 مدو دتمں چتر برادر گردد رسوین ہر ہم دتمں مار گردد
 اگر خنجر کد روی بدادین سرا و امدار دو پڑد بر حلق
 فروغ دولت ابرکت میسر چو ماہ نور ایدر ورتار و ر
 پدید است این نشان در یاد تائی کہ ہست او دین و دیار اعلائی
 اچو ارفیق عینی دہست و ہر ہنگ دمنستو کہ چوں برتد راز نگ
 چو روبر ماہ رایت سرور ماہ در اں سالی کہ مالا کر دم آگاہ
 شمار ماہ دی الحجہ و دویت مراں طالع کہ در دولت توان لیت
 ستے کا مدعا یت رآسمائیں کہ دولت خواہ شد دوزیر مانیں
 بدولت حاکم دہلی در آمد نہ تحت ٹمک در دولت بر آمد
 ۱۵ بہادر غوں غیب قوت سخت لہرق سہراراں یا یہ تحت

۲- کر جو کج ع ۲ج ۷- بروں امدار دسرخ ۱۱- چو ماہ رورہ سہ-

۱۲- دی الحجہ دو دیت ع سہ = دی الحجہ دہ دیت سہ = دی الحجہ دو دیت حج

= دی الحجہ در دو دیت ع ۲-

طلوع کلیل علانی تا اوج خبیثه در بر سر سپهر منزله در دلی

و در طلوع صبح دولت به اوج افتار شمشیر در شرق و غرب در دن

کس که گزیر گردون بهره مند است

سر به گز بهرتاج آرایدش در

۵ چو خون غیبه سو به مقبل آید

هنوزش آرزو باشد بینه

بمشرق گر بود کشت مرادش

کو اکبر گز صر در شمارند

آ- یمن که می آید زلف در

۱۰ یکم زایران شود نخله ریز

ز روزی خواه در ده خواه در شهر

پرنده بال و پر بر هوا یافد

بحیه لاله مویش بالا بر نیاید

عقارب از اوج نتوان دشتن پس

۳- ز مردم چو پنج - م ۴ - بمغرب - در رسد سر سراج = بمشرق در رسد ۱ - خاک خاشاک کی سراج = خار و خاشاک ۵ - خاک و خاشاک سر سراج ۱۱ - شمار هر کس سراج = مقام هر کس ع ۱۲ - از زمین بودن سر سراج ع ۱۳ - در زمین بودن ع ۱۴

۱۲- از زمین بودن سر سراج ع ۱۳- در زمین بودن ع ۱۴

چہ در ملک آہست ہم بود دُست
 حوادی لفتح است و کارش
 عزمک ساحت نصرت اوراق
 اراں عزا دہ در ریل خوں
 ۵ رختی در بدلی خاصہ و عام
 چورار ہر طرف آوار میداد
 تاشاں درہ و لوگرتہ حورستید
 بدلی یہ مرد سدا تعظیم
 ملک و حاں را مدارہ بروں بود
 ۱ اگرچہ بود خست را سکو۔
 را ملک رکہ در رقص آور پائے
 ستوہا چوں سوئے تحت و گراہ
 رخا در حلق آمد رکس۔ ۲ رور
 در آمد تند را یاتِ عسلائی
 ۱۵ اراں یں میں کہ چوں کرد آسماں کا

کئے کر رہی سر آہست گشت
 گرفتار محیق و حصارش
 طمع عزا دہ ستدگو ہرقتاں
 ہمی تند دوست قاروں حصم و رعون
 حصہ خوں را در سدا ستام
 دواں بلیک گویاں سلق چوں ما
 ہماںی کردہ روتش رو۔ ۱ امید
 مترف نو کردہ رکس الیں برہیم
 کہ ہر یک تحت بدلی راستوں نو
 کر اموہ ستوں مدے ستوے
 رقص آمد ستوہا حملہ ارعائے
 رارکاں تحت رکسے ستوں باد
 روت آں رکس دارکاں گشت پر پتور
 لصلطہ دار ملک یا دستانی
 کہ تند سرتہ گیتی آسماں دا

۱- ملک ع آخ = ملک ع ۵- خاص تا عام تر ج۔

۶- دواں ستا = رواں ع ع آخ۔ حصم و رعون مادج۔

۹- فردوں و درج ع آخ ۱۵- اریں یں ع آخ۔

که کرد از مو به پرچم پیل را دام
 بملکش رهنمون شد بخند والا
 ز بهر سر شد شش و پنج و نو دسال
 بمانکپور تخت آرا به شاه
 که مانک پرزور دلو مل پر شد
 که بر خورشید چتر زر بر آورد
 سواد دیده شد چهره رسیا هاش
 روان شد فتح دہلی را به تعجیل
 نذر کرده کلیہ کوکاش کل
 نذر می شد غلام زرنہ
 کہ بود شش طوق نرد گردن جہان
 نشانده گنجہ ۱۰۰ منع گنجور
 برینساں کردنابر سکہ خلیش
 دُر افتانند چو در تاجداراں
 زمیں در زیر طوفان زراز شاہ
 ہتی گاہر شش سبکین زرنہ سیر

نہی در زیر رانش خنک خوش گام
 ز موج پیل و گنج پیل بالا
 ز روزہ رفتہ نصف باہیں قال
 کہ در دولہ شد از خون آہی
 کہ دستش چہ ۱۰۰ فر موج دُر شد
 بچتر آسمان بردنہ آورد
 بچشم آفتاب از اوج گاہش
 از اں پس بار شکوہ لشکر و پیل
 خزان ریز شد منزل بمنزل
 ۱۰ ملوک از پیش می آمد جہریدہ
 نشد گردن کش ازو رکس بعضیاں
 بہرہ نزل بہ پیش تخت تا دور
 ز یکین تا بہ پنجہ ہر مہر زربیش
 جہاں را بود گاہ آنکہ باراں
 ۱۵ ہوا طوفان فرشاں در منزل و راہ
 گداگر دہلی آمد نژندہ در زیر

۱- پیل را دام ح ۸۰ - شکوہ و لشکر سر ۹ - خزان ترع ۲ - خزانہ ح ۱۰۰

۱۵ - طوفان فرشاں ترع ۲ - طوفان نشان ح ۲۰

تخت ارگو ہرتں گویم کہ چونت
 یکے والاہیں فیروز مرہوم
 وگر اعظم تہار الدین مسعود
 دو دُر نو دایں منراے تیج تہا ہی
 ۵ اران روتں تہا پرج مقدار
 فلک حیراں نکارش کرتہانی
 رہے سیارہ مسعود سید
 علی وارار عزا آفاق گیرے
 ردولت ہم ندور ایں امیرے
 ۱ ملک جم چاں تند دیور امتں
 گرفت و مملکت برباد کردتں
 بدست داد دولت مانگالی
 فراواں سیل و جو ہریر چداں
 بعدتں کارہا۔ ریافت میاد
 ۱۵ کسے در میری وادک سواری

کہ دریا ہا دراں گوہر درولہ
 کہ ار فیرو ریتں کر دیم معلوم
 کہ ہم لشکر کتن وہم پہلواں لود
 ریک ماراں واریک گوتں باہی
 علاء الدین دیاستد پیدار
 جگہ گت پید آفتالی
 کہ رادار۔ یہیں نورتن ایں محمد
 کہ اوصافن گنجد در صمیرے
 سیماں تند ملک دیو گیرے
 کہ اول رام دیو آمد امتں
 حشتں سدہ یں آراد کردتں
 جہانی گنج ل گنج جہانی
 کہ صد استر میں گیر دندہاں
 کہ مادتاہ سیا دہاں یاد
 حراوہ ہساد بریلاں غماری

۷۔ آن مجمع ۱۱۔ بحسن تر تراجیح بحستیں ع ۱۳۔ پیل و جو ہر تر تراجیح = سیل و ہر حج۔
 ۱۴۔ کہ مادتاہ = کہ ماداس ع حج کہ ماداں سراج ۱۵۔ کسے در ستر دی اندر تر تراجیح = کسے در
 میری وادک تر تراجیح حج

مغل را از - پنهان قانون و تدبیر
 بسا لطف - کوشا و جفا بود
 چگویم آنچه - من دیدم از آن داد
 چو او کشتی به نه دریا رواں کرد
 ه چنانکه او کرد حمد - بر جبرانی
 بجا - بر تاج غفراں افسر شاد باد
 غرض چون دو آن دولت - بسر شد
 فرو پیچید گردون نطع آن شاه
 چو بکشد آسمان از رخ نقا -
 ۱۰ سعادتها بگیتی رو - بنمود
 ز تیر چرخ و بر جیس که - گیر
 سریر شاه فیروز از چه زنجیر
 تو کوئی قافل - لب لباب آن زمانه
 چو شد طاق - لای آسمان سا -
 ۱۵ خدا یا کر بر آن فخر خجما تدار
 همیشه باد از مر - هتا بپای

هم از آهمن هم از زر ساخت - بزنجیر
 کرم پیدا و بریدادی تنها بود
 که از کلک - زبان شرش توان داد
 چون یک قطره نه دریا زیاں کرد
 ز غیش باد و حمد - هر زمانی
 بجا - بر پتھر طوبی بر سرش باد
 سریر ملک - اذور به دگر شد
 جهاں را شاه دیگر شد جهاں شاه
 پس از ماهی عیاں گشت - آفتاب
 بر آمد کو - که از برج مسعود
 ز سر شد تخت - دلی آسمان گیر
 گرفت از چار بالشت تخت - پنج
 کز آن طاقی برار و ج - اودانه
 از آن قالب - هتی کرد آسمان جائ
 ز حکم - بر آمد نوبرت کار
 بخل نوبرت - این پادشاهی

۱- قانون تدبیر ۳- نه از کلک ۴- زبان کرد ۵- دور و گرج ۶- عیاں شد ۷- ۱۲- از چه
 انجم ۸- ایستایں رخ ۹- ایضا ۱۰- بر آید ۱۱- برار دس ۱۲- ح -

ترکتاں چسپاں ہمدی نمودہ
 چوراکھا مارایں سوُج ہسودہ
 کتابِ سیحہ برلہمائے سیحاب
 ہلالِ رائیں را رورتا روز
 ۵ چور و اندر برآمد داشت چمتس
 ہمی ستدیوں کو اک در تر تیا
 ہراں کائے کہ میخت انتظامت
 جوستد ہنگام ققت دیر آتی
 کہ تالستد ہماں راں تیج چوں برق
 ۱ برآمد کرن بر برق افسرحت
 رعد لاساق را یسیر یست
 رعیں عدل او تدقاف تا قاف
 نعمر رزم لتکر ہر کرا راہ
 بحر داد چمدیں سیر سر کتن
 ۱۵ لہیروری دریں نگارگوں سلج
 رعیت ارا آسایت حیاں دانت
 کہ ار ترکاں ہمدی حساں بودہ
 قتل گمکہ ایں ماروکتادہ
 لطارا چاتسی دادہ ز سر حاب
 فلک میجو است مدری عالم ہسودہ
 ہمیکرد آسماں حاصل حر ایتس
 ہمہ اسباب اقبالن مہتیا
 ردولت میتی اراں میت لظامت
 سیر داد رکف اوتیع ستاہی
 سہ چوں لے قوتاں ارحیلہ ذرق
 مد ار الملک دہلی بر بر تحت
 گنج مترع اروسر یست
 ہفتہ حرف میدادی در طرف
 آب تیج گرد فرستہ متاد
 جو حات کی کہ ریر بدستس آتس
 لے قلعہ کت دار ماروے فتح
 کہ خلق آسایت دارالحماں دانت

۲- کسکراں حج ۳- آب ع ۴- سیتس اراں حج ۵- ماری فتح سرع
 ۱۶- دارالانعام حج = دارالحماں سرع حج

سه سالی - کتہ اونیز در ضرر -
 چو اوہم خوش عشر - اراعتاں داد
 بہر پیہ مانہ پڑ - مہر خیتی در
 دو ماہی داد پس چوں صورت - خواہ
 ۵ ہنوز آن صبح بود اندرت - اشیر
 چو بود این طفل در کاجہاں خام
 بغیر وزی دریں فریہ - وزہ گوں مہد
 ز بہر خطبہ ص - مدق و صوابش
 چہ یارم گفت - من وصف - چنان شاہ
 ۱۰ چو تاج خویش - تن در سربلہ - دی
 ہنریری بود ہنگام جوا - نہ
 ز بس خونریز کافر در گذرہ -
 ز لٹاں سو - سرغین کردہ آہنگ
 از انجا برتہ - اراں راندہ کو -
 ۱۵ بہر جا - کہ کہ آچش آرب - خورده
 بہ تیغ چوں پر طوطی در اں بوم
 پرانیدہ - بہ سر چوں پر بوم

۱- سه سالہ - ۵- برگرفت مرغ - ۹- وصف اں جہاں شاہ - ۱۳- در خطبہ - ۱۵- بہر جائیکہ پیش تر - بہر جا پیش
 آنوچہ - بہر جا خوش آنوچہ - ۲- بہر جا پیش آنوچہ - ۱۶- با پر بوم - ۱۷- چوں پر بوم - ۱۸-

عجب عہدی ہمہ در کامرانی
 کس دادی کس کیہ راتاب
 مسلمان حیرہ دست ہمدواں رام
 تھے دردائق اریزداں شکوہی
 ۵ خود او مستعرق کار آئی
 جیس تا دور او ہم سر آید
 الح حالی بکت آن محسوس والا
 رہر عجب مطلقاں دل تنگ
 تھے بودا کہ ارکھتالین و زور
 ۱ درایات معل رہ یافت این سو نہ
 کیس می آمد مدافہ حتمہ چہر
 گر آن مدخل ریاں بودست فکر سود
 شد آن حور سید و تن میر مستور
 یں اردے یور یوری تا د
 ۱۵ ر سر لو کر کھیل تہاں را

۱۔ ساطرہ کانی سڑے۔ الح حالی سڑے ع = الف حال مر = الف حالے سڑا ۸۔ عات الدس و دیار
 سڑے ع = عات دس و دماع ۱۔ ساراج و عمارت حج = ساراج و طاعت ع = ۲
 ساراج و لطاول سڑا ۱۲۔ گر سود سڑے حج ۱۵۔ مر الدس و دیار سڑے حج = مر دس و دماع

ہر حالہ ساط و ستادمانی
 نہ کس دیدی حیاں فتنہ در حوب
 مدافہ کس ار حوس معل مام
 ہم ار سگ و ہم ار گوہر جو کو ہم
 مامرتں مدگاں در کار ستاہی
 حساں راو۔ تہ دیگر در آمد
 کھیتی کردہ بودست کارالا
 عیات الدین دیا شد سراورگ
 حرام میل میدید پر مود
 ساراج فصاحت گشت رہ جو نہ
 رستہ میامرت ما فرو رتنہ
 گشت آن سورگار و دے بود
 نہ سرج حاک شدار میت معمور
 سر آمد سر مریرہ کیتا د
 معر الدین دیا شد حساں را

ازاں پس چوں پسر کم بود شایان
رضیة دختر بر مرضیة سریرت
هر چند آفتابش بود در میخ
چو تیغ اندر نیام از کار میماند
۵ برید از صدمه رشایه ای آفتابش
چنان میراند زور مادمه رشایان
سه سالی کش قوی بدینجه و مشرت
چهارم چوں زکار او ورق گشت
رواں شد زان پس از حکم الهی
۱۰ سه سال او نیز اندر عشرت و جام
بروهم کرد بهرام فکر زور
ازاں پس بر زن از تخت مقصود
دوسه سال دیگر از دوله و بخت
چو آن گلها بر کم عمر از چمن حبس
۱۵ به محمودی شه رو بر زمین گشت

بسال بمیداشت ز اوج پایة خورشید

به دختر گشت را بر نیکرایان
سریر آراست ازجا بر سریرت
چو برق از پرده میر زد پر تو تیغ
فراواں فرست نه بر آزار میماند
ز پرده رو بر بنود آفتابش
که حامل میشدند ازو بر دلیران
۵ که بر حرد او نهاد انگشت
بروهم خامه تقه بر بگزشت
بنگین بر کت بهرام رشایه
نشا طراند چوں پیشینه بهرام
شد آن بهرام نیز اندر دل گور
سعادت داد هفت خیر بر مسعود
علائی دشت ازو بر مند و تخت
جواں سر بر ببالین گاه نمشت
بگیتی بهر دنیا و دیں گشت
جهاں میداشت اندر سایه خویش

۱- وزان پس چو ۲- دختر بر عجب ۳- دختر ۴- پسرید سعادت ۵- پنج و شست ۶- تخت پشته ۷- طرح ۸- بخت ۹- را
پشت ۱۰- سر ۱۱- بر تخت نمشت ۱۲- چو ۱۳- سال ۱۴- اوهم ۱۵- طرح ۱۶- سه سال او نیز
۱۷- دوسه سال دیگر ع ۱۸

ز غزنین تالاب دریا دریں بار .
 نہ زان زہ دیدہ ز اغان گره گیر
 نہ تر الی کہ از ناتر نگاری
 نہ از جنس جہوداں جنگہ بپوریت .
 نہ منع کز طاعہ آتش شود شاد
 مسلمانان نعمانی روش حاصل
 نہ کیں بار شافعی نہ مہربان زید
 نہ ز اہل عہد زالی کز فن شوم
 نہ رفہنی تارہ دزاں مذہب بید
 نہ آں سگ خارجی کز کینہ سازی
 نہ ہوا کار مسلمان خیزدیں جو
 کنوں از باغ صلی نو کمرہ
 چنیں گوید خبر دانندہ حال
 کہ از غزنین چو بریوں کر قصہ صام

ہمہ اس لام بینی بریکم آری .
 ہمہ در کیش جمہ در ہر چوں تیر
 ہند بر سبہ دہ داغ کیر دگاری
 کہ از قرآن کمر مدد عوی بہ توریت
 وزو با صد زباں آتش لب زباید
 ز دل ہر چہ آرائیں را با خلاص
 جماعت را و کشت ابجاں صید
 ز دیدار حاکم اگر دند محرم
 جفا بر بروہ داران جمہ
 کند بار شہر حق رو باہ بازی
 کہ ماہی نیز سستی خیر نہ از جوہر
 ز شاخ خشک ریزم میوہ تر
 کزاں میمون خبر میمون شدش فال
 میخراک الدین محمد گوہر ام

۱- بریں باب ۲- نہ آں ہر نہ زان زہ = نہ زان کنہرا اوینما گره گیر ع = غرض گیر ح ع = غرض
 ۳- یوریت ع ۴- باہر چار آئیں ستہ = در ہر چار آئیں ع ۵- گردن ع = گشتہ ستہ = گردن ستہ = گردیدہ ع ۱۲- اس
 شعر کے اوپر صرف نسخہ ۳ میں یہ عنوان درج ہو کر اسامی بادشاہان ملی باقی نسخہ اس عنوان سے خالی ہیں۔ میرزا نزدیک سے عنوان
 امیر خسرو کا لکھا ہوا معلوم ہوتا ہے اور نہ اس کی یہاں ضرورت ہے عنوان سابق تمام فصل کے لئے کافی ہے ۱۳- کنیں ع ۱۴-

رتاہی کوست آن بُت اودا حوئے
 توام خواہ - لاندہ دیہ رُوئے
 ہدایا دہ سرع و رید گانی
 کہ نیم این صہ ہم ادر جوانی
 چوتہ پردردہ راب حصر حالت
 سپارم در کسار خضر حالت
 کر آب لطہ آن حصہ رماہ
 لہری مساحہ دادہ
 قلم زدن بخندہ - در شرح تیغ زدن جہو سلاطین با ضیہ ملی علی الخصوص
 و بیان آثار و لطفہ کما محمد علاء الدین الدنیا

چو شاہد و ستاں در وقت دیں
 ترغیت را کمال غمہ و تمکین
 رعیم ہسل دہلی ٹھارا
 رستا ہاں گتہ اسلام استکارا
 تمامی کتور اریغ عہہ کار
 چو حارستاں را آتش گتہ سچار
 ارمین سیر عورده آب تمثیر
 فروختہ عسار کھہ ہر در زیر
 رر دستاں ہندو گتہ یا مال
 کھائے کاب خستہ کدایاں
 فرودستاں ہمہ در دادن مال
 مدین عرت متدہ اسلام مصور
 کھائے کاب خستہ کدایاں
 بدتمہ گریودی رخصہ - ہر شرع
 ہر ہندو چو فرماں را میطیع است
 ز آب تیغ چو شس را تیغ است

۱- واکوش اور مصرعہ ملی دیہ روستاں عہہ ۵- دہلی کا لفظ شریع اس میں ہے اور دریاں
 صرف اس میں ہے۔ اوسو حج حج اس کھائے علاء الدین الدہلی کے علاء الدین الدہلی ہے اوسو حج
 میں کمال ہے ہیں ۸- علیہ ۹- کہ راجن سراجہ۔
 ۱۲- درہ سراجہ - مدی عہہ سراجہ - کھہ - رستہ۔

هسته فرص کس همدستان را
 و گره آدم و طاووس آخا - ۱
 اگر دعوی کسی مار به جبین کس
 سحر ماید که چوں گوید حسد ممد
 ۵ رماں ماید به دُرعشق چو لباس
 عرص طعم که تند است آبخیر تن
 پیریتاں چند موج امدار گروم
 دُؤل رالی که هست امدار رما -
 ۱۰ رسم هر مدی ارمام و ماسق
 ۱۱ سام آن پری چوں پیوره دتست
 چهاں رسم بدل کردم مُراعات
 یکے علت و روگسدم ارکار
 دُؤل چوں جمع دولتهاست و سمع
 چورانی بود صاحب دولت و کام
 ۱۵ چو مام حان سام دوست صمم تند
 خطاب این کتاب عاتقی بهر -
 ۱- که اکاست صاع مج ۲- طعن آرای ستر ۵- آکه ارمر که دُردن صاع مج = آکه ارمر دُردن
 ع ۱۱- رسم بدل ع ۲- رسم بدل صاع مج -

کرا اکاست است ایس بوستان را
 کجا ایستاد مدی مرل آرا
 تحت موم خود را انگیس کن
 در وقت میراست در است ماسد
 ۵ آکه ارمر بر دُردن بود دوس
 به هر سو میدود یلاب تیر تن
 گُئون درجو - به اصلی مار گروم
 زطاووسان همدستان یگانه
 در اول بود دیول دی حطاسق
 فُوس سده اردیوت گمده است
 که آن همدعی سلم بر دزهدات
 که دیول را دُؤل کردم بهجسار
 درین نام است دولتها - به جمع
 دُؤل رالی مرکب کردش نام
 فلک دُطل ایس هر دوعلم شد
 دُؤل رالی هر چهاں مامد در دهر

زقطره در چشیدن گشته معلوم
 کس که ز گنگد هند تماں بود و
 چو در چین دید بل پست تماں را
 نکودانند و خوبان پری کیش
 ه زلطه آں جامه گوی آفتاب
 کس که کامرود و آبی داشت در کام
 خراسانی که هندی گیردش گول
 شناسد آنکه مرد زندگانی است
 درین شرح و بیاں کابیه در ردو
 ۱۰ که دانا با سر و منصف بهر چیز
 سخن کز هند و از روم افتدش پیش
 ز به انصاف نتوان یافت این کام
 و گر کس سو به خود گرد و دهر گیر
 به از من خود نیز آمد بود و صدا
 ۱۵ آیه گویند بهر دو یچنین است

که مرغ وادیه از و جله روم
 ز نیل و جبهه لافد بهر معذور
 چه داند طوطی هندو تماں را
 که لطف دیوگیری از گتاں بیش
 و یا خود سایه یا ماهتاب است
 نخورده موز را سنجیدند نام
 خصه باشد به نزدش برگ تنبول
 که ذوق برگ خانی ذوق جانی است
 کس باور کند در گفتار خسرو
 زمیں ہایکے بیکار دیدہ بہ ہمتیز
 سو انصاف گیردنی سو خویش
 که غیا بھرہ را بہ گوید از سنام
 ند کم نغز ترک مار از انجیر
 کہ من حج بہ ہر ایم او زندلا
 سوادِ عظم عالم ہمین است

۵- آفتاب است و در مصره ثانی ماهتاب است ۱- حج ع ۲- آفتاب است و ماهتاب است ۱- ع ستر الیہما
 سایہ باع است = سایہ یا خود سماع ۲- سایہ یا حج ۸- صرف نفع میں مصراع ثانی اس طرح ۲-
 کہ ذوق برگ ذوق برگ جا ۱- آفتاب ۹- کابیه خوش روستا ۱۱- کز روم و از ہند است
 ۱۲- یافتن کام است ۱۵- عالم عظم م حج

محتراری کہ میسر ہر ماہ است
 و گر غالب ماننا در زری دروم
 عوب در گمت دارد کار دیگر
 سقماست لعل پاؤں در خورد
 ۵ چو آن صافی و تنہاں دُر دماک است
 حسد را مایہ گنج ر ہر ماں
 سرید خنہ تا کردں ہم سری را
 ہمیں دولت ر گنج حویق صرف است
 ر ماں ہمد ہم تاری مثال است
 ۱ اگر آیین عوب سواست و گر صرف
 کئے کیں ہر سہ دوکان است صراف
 و گر یزیسیا لت از معاے
 اگر اصدق و انصاف وہم ترجیح
 و ر آرایم سو گند بے رما۔ ۲
 ۱۵ دے مس کا مدریں لعل بد ہمتیا

کہ جوشدہ ر ماہا کامر است
 کم اہدیت متد را دیتہ معلوم
 کہ مایہ و در و گفتار دیگر
 کہ لے آچار تیری کم تو اں خورد
 تو گوئی کیں جسد و اں عاب پاک است
 گنجہ ا ر لطافت ہیچ در حساں
 عقیقی از میں دُر در ی را
 متاع عاریت عاری شگرف است
 کہ آمیر تن در آحا کم حال است
 اراں آئیں دیں کم میت کجرف
 تاسد کیں یہ تحلیط است فی لاف
 دراں بیرار دگر ہاکم مد اے
 حد ہدی کئی گفتار مس حرج
 کہ داد ما ورم داری دیالے
 یک قطرہ قدم ہماں دریا

۲۔ غالب سرائے متاع = اعلیٰ ع ۴۔ اچار تیری سرائے = اچار حری سرائے = اچار حری ع

۷۔ ہم سری سرائے = ہم سری سرائے = ہر سری سرائے = ۸۔ حرف تلکرف سرائے۔

۱۳۔ کہ تہ = کئی سرائے = ۱۴۔

اگر چه عالم است این دل درین گل
چون غم راجه مانده اندر دل تنگ

ز تو خواهرم که این افسانه راز ق
چنان بنی زهر بر این دل تنگ

ه دل مرده حیات از سر بریزد
بودگاه غم و اندیشه یار

چنان در دل رود از رخنه گوش
چو دید این بنج طبع گنج بنج

بفرمود آنگه کان نامر درو

۱۰ چو در چشم آمد آن دو و جگر تار

سبک زان قره العین چه انداز
شدم بس ربند از خدمت پس

من زین پس طراز این معانی

چو آنرا زده شد آغاز و بنجام

۱۵ بس نمود در اندیشه زیبا

ولیکن چون ضروری بود پیوند

غلط کردم گرازدان زنی دم

و عالم غم کج گنج درین دل
بچه نقش بر تم زاشک گلرنگ

که کرد از رخنه سرینه در یاز
که در میزان دل کم شود سنگ

و گر کس زنده دل باشد بمیرد

مرا و عالم را غمگین

که بگریزد از دیگر رخنه گوش

کم از گنجی نباشد مزور بنج

نهانی محرم سو من آورد

کشاد از دیده من در زماں آرد

پزیر فرستم بچشم و دیده این کار

نمودم رجوع آن دیر باجه برد

سواد حرد و سودا نه نهانی

بندی بود درو به بیشتر نام

که پیوندم پلاسی را به دیر

ضرورت عیب که گیرد خردمند

نه لفظ هندیست از پارسی کم

ہاں معیم کراسانی رحمت
 کہ میں گرجہ آشکارا تاج دارم
 ولے۔ ملکہ کہ حکم آسمان داد
 سررگی کردن اریہ ماروانی است
 ۵ اگر نمود بچہ ہم حاصل گان مار
 کرتمہ شد حال دارلہ - ستہ را
 نگہ - ار سر سررگی کس ستہ ویر
 شکوہ تیراں افروں رگرگ است
 یلگ ار کمر نمود در دہمت
 ۱ چو گشت این بس لوارش کرد و فرمود
 رُطۃ - یک سخی صد لولوی تر
 مراد رسودا 'ہ حوالی
 ولے دارم اسیر ستہ حائے
 ہمہ رورم چو محسوں مادہ در سور
 ۱۵ ستم گم در میان مانی ساگاہ
 میں آن حصرم کہ آب حصہ دارم
 ۲ کہ میں گرجہ آشکارا ستہ رخ = میں 'چہ آشکارا = کس گرا آشکارا ستہ رخ = ملکہ ہم - آن کہ سر رخ = ایں کہ ع
 ۶ - حامدار بسع ۱۱ - رطقت سر سر رخ = رطقت ع -

رتہ افروں سہ تقسیم رویت
 ہاں خود را کم ار کم می شمارم
 شاید داد آں در خود آں داد
 نہ کہ است آن کہ فریاد تانی است
 رگت حاجی کہ دار و عام را مار
 کہ حالی دارد ار بیگاہ رہ را
 ولے چوں سر رگرگ آدیتہ میر
 کہ دمعی و صورت سر رگرگ است
 سہ میت ار لکد سر - یہ دعش
 کہ اے صد گنج معنی در تو موجود
 رکلت یک ستہ صد کاں گوہر
 حیالی ہر - را نگوہ کہ دانی
 مسلسل گرتہ در سدا - 'ہ
 ستم در قصہ لیلی شود رور
 کہ آحہ حصر اول گم کس راہ
 ولیکن آب خوش خوردں بیارم
 ۲ کہ میں گرجہ آشکارا ستہ رخ = میں 'چہ آشکارا = کس گرا آشکارا ستہ رخ = ملکہ ہم - آن کہ سر رخ = ایں کہ ع
 ۶ - حامدار بسع ۱۱ - رطقت سر سر رخ = رطقت ع -

۱. همان چپه که دریا بود در موج
 ۲. در میدم تابداں گلشن که جُستم
 ۳. مُعلّا حضرت تهر دیدم فلک سار
 ۴. فلک بر کرسی بختش زبانه
 ۵. فروغ جبهه نور از گنده تا دور
 ۶. چو چشم من در آن خورشید شد گرم
 ۷. بجای سوده شد درو بر زمینم
 ۸. در آن خدمت چو بزم الله شد نیم
 ۹. برو سروران چیده ملک
 ۱۰. در آن ابرو دو چشم بند خسر و
 ۱۱. بهر کاه ماه تو خم گشت تا گاه
 ۱۲. مرا با آن شکوه بادشاهی
 ۱۳. عزیزم داشت پانچون بزم نگین را
 ۱۴. بهم گفتاریم داد احد تیرا
 ۱۵. نخست گشت خسر و تاندا نی
 ۱۶. چو سکه بندگان یکه تار از غیب

بهمراهی شده با من در آن اوج
 چو گل بر چشمه امید در قلم
 ملک صندلیت و آنج صندلی آرنج
 سعادرت آیت الکریمیش خوانده
 چنانکه از لوح محفوظ آید تا نور
 چو مومم روزگار سخت شد نرم
 که آنج هم رشک بردند از جبینم
 دعا رسو رسو رسو رسو رسو
 یار و در حدیث آن دیده ملک
 چو چشم عید بدجویاں در بر تو
 مبارکباد گفتش خواجہ رؤشاہ
 بپیش داد مغز دینیک خواهی
 تواضع کرد چون گردون زمین را
 که دولت گشت آنج نجمت را سلا م
 که در من رسم کبر است این معانی
 من ابر بر ترنم خود را زهی عید

۱. هم بختش سر تراج = بختش ع ۶ - بران ع ۸ - در آن خدمت ع ۱۰ = در آن حضرت ترا ۱۰ - بنده خسر
 ۲. شیر پہلو ج سر تراج = میر و پہلو ترا ۱۵ - رسم گیر = رسم کبر رجوع ۲

رسید قبال میتانی کتان
 دلم را گشت کاست لے حواں تحت
 چرخ است ایں کہ دادت حارث عیب
 لعل دوس از رُلالِ حاوداں است
 ۴ مادارلس کہ دادت بسیہ
 بتارت میدہسم کہ پردہ زار
 خصر دی مژدہ دادست حالی
 نہ آں آبے کر اں بکسر مِروم
 اراں تہرت کہ آمد راہل گو تہا
 ۱ جیں دایم کہ آں گویدہ جیت
 رواں کن حیتہ خود را بداسوئے
 رہت ارجاں شج ہمالے
 ہم این حیتہ نہ آب فئے ماد
 ہم آں سرو و سگد راہل اُمید
 ۱۵ مرا کا قبال حوا دایں مژدہ در گوت
 رہت ساحتہم حقی فلک گام

گلہ مالائے میتانی ہسان
 کہ رگر دوس ردی اندیشہ راتحت
 کہ دیریت لگوں کرد آسمان تہیب
 رُباں کلکت آرا ماوداں است
 کو اک رہتاعی در حنہینہ
 دری کردہست دولت سہ توار
 خصر حاں راہ آب رمد گانی
 نہ مچوں آب حور و قش ماند محروم
 لہند دؤم اس کمد ریدیدار
 تونی واں آب حیواں گفتہ تست
 کہ بہت ایں حیتہ را آن تہرہ جوئے
 رجوی حاطرت بوست در لالے
 ہمیتہ آلس اندر عو۔ م ماد
 رستاح یکما می طبل حاوید
 رتادی یا م خود کردم فراموش
 یک گمد رسیدم برسم نام

۸۔ کرو سہ ۱۰۔ داسہ ہچت ع ایضاً تونی و آب حواں ع حج = تونی واں آب حیواں سراج

۱۵۔ ائے خود سراج حج ع حج = حوق راس

درین وادی که مهرش بهر جا سوز
 بیک شعله است آتش شمع خانه
 زلالی کوسه تالاب شربت زلیسه
 غلوجا سر که در طاعن نشاید
 بهرفن که غلو گشته است محکم
 شه آزادان که گفت از جان آزاد
 شه کیش چارتر کش در کله نیست
 شبکه خواهی حصار پادشاهی
 که در حشر آتشی کیش نیر پایان
 نه صوم و سجده مطلق پارسا نیست
 همیگویم بکار شوهور نامک
 همیں توفیق باد از غیب یار
 همیشه باور از قرین خدا نور
 در بنظم این جواهر که زمره دوده
 کز به الله علی قصور انتمو
 مبارک بادادی کاخه میروز
 ۱۰- رفت بالاتر مع = بگذرد بالاتر ۹- آتش شمع = آتش شمع ۱۰- مطلق سر ترا ح جمع
 = رخت ۱۴- این نظم هم جواهر جمع

۱۵

کسره جاں بُرد کوشه حکم آموز
 بسوزد خانه مانه چوں بر زوزبان
 چو از لب بهفت بالاتر نگر چید
 کسره در لک و عشر چوں نماید
 عمو یابی کنی گر نقطه مر کم
 تبر که بخل خوشم و لهو و بیداد
 ببايد ترک او گفتن که شه نیست
 گراں کن پله سو سه پارسائی
 نیار دسوخ رخت پارسایان
 بسا مس کاں ز راند و دریائیه
 کراں خوشه نمود باشد ایزد پاک
 همیں مقصود از ایزد در کنار
 غبار ظلمت دوری ز تو دور
 شد از نور مبارک گیتی از نور

۳- رفت بالاتر مع = بگذرد بالاتر ۹- آتش شمع = آتش شمع ۱۰- مطلق سر ترا ح جمع
 = رخت ۱۴- این نظم هم جواهر جمع

سماعِ ارنجی داؤ دیسار سیا
 بود ملکِ سلیمان زاریاں کار
 دستِ تنہا نہ ستہارِ دکن
 کہ طہلاں را بود مالِ سلطانِ حق
 ہمہ ماریہ تا ایں در سرساری
 بود سر ماری اندر ملک ماری
 سر و ارجہ عدائی خانِ پاک ہست
 جو حاکمِ مستغرقِ آں تہ ہلاک ہست
 ۵ تہ اربا ارجہ حدرِ الوتق داروست
 نہ آخر اصلِ سر درد و حمار اوست
 لضرہ ہر چہ برگزیدہ نعر است
 عورت لے صرہ حاکمِ رائے نعر است
 حکمتِ مادہ راحت ہر ہست
 بہ یتری آبِ حیواں رہر ہست
 رگزشتہ

در ایامی کہ ایں نفسِ بدآمور
 گرفتارِ معلستِ دور را دور
 ۱ سیماں می رسیدم ریگِ بر ریگ
 رس گریسم جو تیدِ چوں ٹیگ
 مس و ماس چوں تہ تہ سواری
 رسیدیم ار رہ اندر خوشاری
 مس ارجہ لفظِ حاکم بود در تاب
 بدادم لفظِ حورار و عن ارباب
 بہ تر کردم و تر شد گریہم
 سکوتِ یافت لختے حاکمِ درہم
 قناد آں تہ وراں تہ تر حق
 کہ بحق حاکمِ بروراں آبِ حاکم
 ۱۵ ہم او سیراب شد ہم مرگن سیر
 تہ در دادں حاکم ہر دورادیر

۱۔ ملکِ سلیمان زاریاں کار = آں شج ع = آں ہم ع ۵۔ در دوسرے جہان سیری
 ع = آں = پری ع ۸۔ سرگزشت ع = حکایتِ سرگزشت = حکایت
 ع ۱۱۔ رسیدیم سراج
 = رسیدیم ع ۱۲۔ لفظِ حاکم ع = لفظِ حاکم ع ایضا لفظِ حاکم ع = لفظِ حاکم ع ۱۵۔ ہر دو قصیدے۔

نیاز از رشایه به کوسر فراز است .
 زیرِ خود در شنیدم قطب به آفاق ق
 که هر کویالی - مکه شد از دور
 و گر عادل بود از ظلم به کور است
 ۵ - که کیش بر چنینی مند بود جا
 پس آن کویا - داد انگریز ترمیش
 و گرشه در م شایان جام گلگون
 چو باشد خانه را پاسه جان است
 چو نوشد پر بیان عا - لم - م
 ۱۰ - شایانی را که باشد باده در پیش
 بسین یک - بجرعه در طاس رشایه
 خرابی قهر سلطان راز آید است
 سرود و لکوه - م باید بوی دار
 نشاید تا بدان حد غنم فترنا - سر
 ۱۵ - نوا - سر که در خور و مرید است

که اندوخته به زاری و نیاز است .
 که شایه - باد چون دو قطب به طاق
 ولی اندر بود گر خود کمر بند چور
 بود قطبی بعد خویش بل غور است
 روا به شد که از می لغزش پا
 سزد کز - می می بود گینش
 باندازه نه از اندازه بیرون
 رساند دزد خود را باده یزد است
 خرابی چون نگردد عالم از و
 رساند نقل گرگ از پهلوی - پیش
 که طوفان است - از بهر خرابی
 چه بد آبی کز و سلطان خراب است
 که چون بریار شد عکس آورد بار
 که پا - بر تن - هم بر خیزد از جا - سر
 صیریر خامه و آواز تیر است

۴ - بر ظلم و بر لوش ع ۴ - کز لعل ع ۴ - باده برد است
 ۵ - ع ۴ - بار برد است ۶ - کشور از و ع ۴ - عالم از و ع ۴ -
 ۱۳ - ع ۴ - باید ع ۴ - ع ۴ - باشد ع -

کہ کوئل پیرداں تند زہ طاق مگہ حیری تو دھور سید آفاق
 یکہ حیر است حورست ید سمانی کہ دار عالی روز و ستانی
 نہ گہ حیر سی کتن امدرد و براتی دمد صحت طاوار و سانی
 اراں گہ حیرے کا درر دست تو مدار دگر وی روحا بیاں مست
 ۵۔ چو مردم این روادار دکہ ہر کس ق ہمیں یہ میت ہمد و سر میں بس
 روا ماتند حیں کرست کبر این خود حیں بر خاک ہمد میت معر خود
 چو داوٹس ایز داں یتانی بخت کہ بریتانی ستا ہاں ہمد تحت
 اگر بر خاک یتانی ساید بحر حاکت نہ یتانی ساید
 کدیوں صد ہزار تن سجدہ دیتن ارد و صد جید مایہ سجدہ دل یتن
 اولے چوں میت آں در حد مردم تا ویلے اریجا مار گردم
 چو سلطان ہدگی را میت گیرد خدا آں سدگی رو در نیزیرد
 چو یک سجدہ ہمدیچارہ وارن دہد بچارگی فرد ہر ارتن
 یں آں سر ہا کہ سودن سر گردا دیں چارہ رد و و ارم سر ہا
 و گرنہ کے تو اند کو ہر رو۔ گدار دحق یک سر یک سر مو۔

۱۔ مگہ حیری نہ تا = رگہ حیری ع ع ۴۔ رد دست ع = رد دست ترا ع ۵۔ ہر دم
 ترا ع = مردم ترا ع ۶۔ حیں بر خاک ع = روح بر خاک سر ترا ع ۷۔ ایں مسانی ع = آں
 میانی ع ۱۱۔ رد و سریر د ترا ع = ارٹے بریر د ۱۲۔ سجدہ کہ سر ترا ع ۱۳۔ ایضا مرد ہر ترا ع ۱۴۔
 ہر ہر ترا ع ۱۵۔ دیں چارہ ترا ع = دس سر ترا ع ایضا مرد و و ارم سر ترا ع = مرد و دام سر ترا ع ۱۶۔

کندا بر که دایم سر ایه یانی
 چوپر شد قصه مظلوم ناگاه
 فرو خواں نامه مظلوم زان پیش
 سپید است ارچه ایوان شاه
 ۵ چو تیر ناله دوز دایم خورشید
 عنان شاه گر بر آسمان است
 به غار اژدها به باچناں زور
 کنه چون گیس مرد اندر پیره پیل
 توان به تواناں است چنداں
 ۱۰ بیاید شاه را بنیش زد و عین
 شهر کش نیست نه عین بنیش
 سرور بهر دودالش بر دیانت
 نکار را کیس دور بهر پیش باشد
 دگر پیرایه شاهان صلاح است

به از باران که بار شد ناگهانی
 ستاند آسمان ز تماند از شاه
 که بینی روز به و نامه خویش
 سیه گرد دزد و دیت به آه
 چه باشد پیش او دیو احمق شید
 دعاراد است بالاترازان است
 شود مسکین چو در چشمش خرد مور
 نگار دپیل را از سر رخی و نیل
 که پید پند است در زور متداں
 ز عین عدل و عین عفو مابین
 اگر صدم مردمی دارد بنیش
 که سر حرف است بر دین دیانت
 رهش سو به صلاح خویش باشد
 که دولت را خصل در روح و راج است

۲- بر شمع عجم = پُر شد تا = پُر شد را ایضا ستاند آسمان معجم = ستاند آسمان عجم ۳- نامه مظلوم
 معجم = قصه مظلوم معجم ۴- گر بر آسمان شمع عجم = کو بر آسمان ۵- کنه معجم = کند عجم -

۹- ناتواناں عجم = بر تواناں شمع عجم = بر تواناں ایضا شمع عجم = در شمع عجم ۱۰- شمع عجم =

۱۲- حرف است معجم = حرف اندع - بر دین شمع عجم = در دین عجم ۱۳- شمع عجم =

چه آگہ حفتہ ستاہ اند غساری
 چه داد مار میں رُفتہ رُہوار
 جزا نذر کو جگہ جاں داد و حال نُرود
 کسے کر بہ توصد ریح و رزود
 ۵ نہر آست این کرویق و آن تاه
 نہ تہ را ار بگل دیگر نہ رتند
 چو ماہم گو ہریم اریک نہ نہ
 نبدہ میت اور اریک این تاج
 ہمیں موبق مکہ کن تا کجا حاسہ
 ۱۰ لشکر این ساید آر روداد
 نبدہ شیر بخوردن محل گرگے
 و گردیابہ تختہ لولوی ماب
 درخت ارسایہ نمود رزمیست
 ررگی را کہ خلق ارد و فروتر
 ۱۵ مداد در - دہ ماصد تودست او
 دست داد مابد کتور آما د

۱۔ رستہ رخ = در ہستہ رخ ع = ۲۔ ار ہستہ رخ = دور ہستہ رخ ۳۔ کہ نعمت رخ ع = ۴۔ ماد وانی
 روری ع = ماد وانی روری رخ ع = ۵۔ اوداد ع = ۶۔ اں داد ع = ۷۔ بختہ ع = ۸۔ بختہ سر
 ع = ۹۔ ایضا ع = ۱۰۔ عودہ رخ ع = ۱۱۔ ماد ویت ع = ۱۲۔ ماصد ع = ۱۳۔ دست او دہ ماصد

چو دہقان پرورد گشت، چو خویش
 چو بُرد باغبان خرم، سر پُربار
 رعیت، مایہ سر، یاد مال است،
 رعیت، چون خمل یابد ز بنیاد
 ۵ و گر مال از خرم نادان ماند
 سپاہ است، آلود، آفاق گیر
 چو از آلود، عمل، بیار باید
 چو تیشہ بشکست، د از راندنِ سخت
 ازہ بر چوب، رانی دوشو و چوب،
 ۱۰ زخم، پاره شد چون قلہ، لشکر
 عطا گر چه از شاہان شد، نشسته است،
 بسا روئیں تر، ان آہنیں دل
 بسا نقشِ سُفالیں چوں گلِ زرد
 کرم شرط است، ابراج رہ، تانی
 ۱۵ نگار، باید کہ گیسو، مایہ داد

ز جو پُربند است، مار نو خویش
 ہمسایں یکبار، بر باید نہ ہر بار
 ز مال اسباب، ملک آمادہ حال است،
 کجا ماند بن، مالی دولت آباد
 شتر چوں ماند بارفت، مان ماند
 کز ان آلود، توان کردن ہمہ سہری
 ہنگام عمل، ہنجار باید
 نہ کرسی ساختن بتوان و نہ تخت،
 ولہ بر سنگ، باشد ازہ را کوب،
 درستی نیست، جب ز از بدرد زرد
 ولیکن فرض بر قلہ، شکستہ است،
 کہ گشت، از بزرگی پولادشاں گل
 کہ شد پولاد ہر، مدی چوں رو خورد
 کہ جانہ میفرود شد بہر تانی
 چہز، مگر بادگیر، ہواست، بیاباد

۳۔ پایہ بنیاد ۱۱ یعنی آمادہ حال مترشح حج = آباد حال ۲ ع ۵۔ بار افتادہ حج = رفتہ ابقان
 مترشح ۲ ع۔ بیار باید اور مصرعہ ثانی ہنجار باید ع = بیار باید و ہنجار باید مترشح ۱۱۲ نشستہ اور شکستہ فخر ۳۔
 بیگیہ ہوائی نخوں میں نشستہ اور شکستہ ہوان میں غیر ملفوظی حروف کو کتابت میں بھی حذف کر دیا ہے۔ ۱۲۔ روئیں تان
 و آہنیں دل ۱۴ ع۔ زری خورد مترشح = زرد خورد ۱۵۔ پایہ داد حج ایہنگما آشنا باد مترشح

کے کو کتوری را کا مراں گت ۔

نقد روحیتس ماید کار برد آست

اگر موری بلخ رایا ' سردار

نودا سہ اریئے تہا سواری

ہ تم ماید مفت دار جہا ۔

ہ جد نروں است ایں مارتاہی

جو کتتی کو نودو چوبی سر کمار

کتد شاہ ارجہ مار مرکب ویل

کیل وہی احر یک تکلم میت

۱ سراسر مار جیدین حاہ و تہر

یہ آں ہستہ کہ سردار بدہ مار

اگر دور ترید ایں حال دارد

چیرہ ہی اریں در جواب ناید است

ساید نودو حوت ماہر حیہ بیکوست

۱۵ یو تو ہر دم حانی را حوری غم

جو ماتد یک جہانے در ریاست

ما جا رتس ماید گرد آں گت

بجد روز مہدی مار برد آست

کچا تحت سلیمان را کتتی مار

تتر ہونج کتد سیلاں عاری

کہ ریک سر کتد مار جہا لے

ر مردم جہرہ یرو۔ 'لم آئی

نود کوہ گراں در حستس کار

گراں تر آدمی ریں حملہ لے قیل

کیکہ مردم اریک حاہ کم میت

نود و ریک سر فرماں دہ و ہر

نود از رح و مار جو حہ دار

کہ آں گمبہ و ایں مال دارد

کہ ایں لے ماں آں لے آں ناید است

حوت آں رات ساید و اتش دوست

جہا لے غم حور و مہر تو ہر دم

ریا بکاریت در ہر دو جہات

۴۔ نیلے عمارت ۱۲۔ دور برید ایں حال ۱۱ د حرج = دور برید ایں حال ہمدع ۱۔

۱۶۔ ران کار ہست ع ۲ ح۔

۱۔ انداز کہ نہ خود جب ملہ راہر
 غم عالم چناں بہ شہد بجانہ
 بسرا ہر شاہ و سایہ و
 جہانداری بہ از عالم ستانی
 ہدہ گزدور و مگر چتر شاہاں
 دوفر نگہ کندیکہ ابر ایہ
 کہ کزو دو کشور ایہ گیرد
 روا بہ شد کہ زیر قصر بخود شاہ
 کہ کو سایہ یزدان است در عصر
 حدیث طاق تو شر و ان نہاں نیست
 در ان طاق او بر اوج تخت چون حجم
 شہاں را از سریر دولت تا خویش
 چنین کردند شاہاں ملک رانی
 چو شہ را از رعیت را از پرند
 ۱۵۔ کہ کور است بریکہ خانہ فرماں

کزاں پروردہ راحت شود دہر
 کہ بار شد دعا لم غم بہ آتش
 بود چوں تار بہ مہر اندر مہد
 کہ از خورشید تاید سائبانی
 کہ ہرگز گیرد از چیں ہمسپاہاں
 دو کشوریکہ شہ خورشید پایہ
 تہ قہر شہ چہ را ہمسایہ میرد
 کند ہمسائیگاں را ایہ کوتاہ
 گدا بہ سایہ او در سایہ قصر
 چنین پایندہ طاقی در جہاں نیست
 سر تہ زال و شہ تخت باہم
 چناں باید رعایت سو کرد ویش
 چنین بود است بہم ہر ربانی
 ز دور ویش و تو نگہ باز پرند
 بیکہ تن باید شہ کیخانہ درباں
 ۲۔ عالم غم است عجم۔ سایہ با نزع ۵۔ ہرگز ساع ۶۔ مرکز ساع ۷۔ دوفر نگہ سر ساع ۸۔ دوفر نگہ

ع ۹۔ ہمسایہ گیرد ساع ۱۰۔ چیں ساع ۱۱۔ طاق او بر اوج سر ساع ۱۲۔ طاق و بریج ساع ۱۳۔ ملک رانی ساع ۱۴۔ زندگانی ع
 ۱۵۔ کیخانہ درماں ساع ۱۶۔ کیخانہ درباں ساع ۱۷۔ درخانہ درماں ساع

چو با انگشت تو بسته اسر ^۱ سپهریاں ق ^۲ نیگین جز اتم ملکر ^۳ سلیمان
 گر آں ملکر ^۴ نهانی نیز ^۵ زخواهی ^۶ گدایاں را تو اضع کن بر شاہی
 نیکویم کہ ترک خسروی کن ^۷ رہ کم تو شگماں رسپی ^۸ مری کن
 تو کہ ایں پا ^۹ سر رہ پیا ^{۱۰} سر داری ^{۱۱} کہ زنجیر ^{۱۲} بر ز راند رپا ^{۱۳} سر داری
 خرامش زیر ^{۱۴} رہ آنکس اتمام ^{۱۵} اس ^{۱۶} کہ زیر ^{۱۷} پاش ^{۱۸} دو عالم دو گام ^{۱۹} اس
 تو ایں رہ ^{۲۰} کہ روی ^{۲۱} کز ناز و تمکین ^{۲۲} زنی ده گام ^{۲۳} بر یک ^{۲۴} خشت ^{۲۵} ترین
 چه از ^{۲۶} تم بر آری ^{۲۷} گرد چوں ^{۲۸} میغ ^{۲۹} سپاہ دیو زن ^{۳۰} چوں ^{۳۱} میزنی تیغ
 بدل ^{۳۲} اصحاب ^{۳۳} دل را آتش ^{۳۴} منا باش ^{۳۵} دروں ^{۳۶} درویش ^{۳۷} بیرون ^{۳۸} پادشاہ ^{۳۹} اس
 ولیکن از تو ^{۴۰} درویشی ^{۴۱} همین ^{۴۲} اس ^{۴۳} کہ عزت ^{۴۴} داری ^{۴۵} آنرا کابل ^{۴۶} دین ^{۴۷} اس
 ۱۰ ^{۴۸} بشاہی ^{۴۹} مل ^{۵۰} باشد ^{۵۱} ملکہ ^{۵۲} رانی ^{۵۳} بکار ^{۵۴} بندگی ^{۵۵} کن ^{۵۶} گر توانی
 پر ^{۵۷} تش ^{۵۸} چوں ^{۵۹} ترا جملہ ^{۶۰} ہاں ^{۶۱} کرد ^{۶۲} چسپاں ^{۶۳} آن ^{۶۴} سچ ^{۶۵} را ^{۶۶} راحق ^{۶۷} گذاری
 نہ اندک ^{۶۸} کار ^{۶۹} ہاں ^{۷۰} ہاں ^{۷۱} کردی ^{۷۲} و ^{۷۳} بہر ^{۷۴} دل ^{۷۵} خود ^{۷۶} کار ^{۷۷} کردی
 کنوں ^{۷۸} کار ^{۷۹} از ^{۸۰} پئے ^{۸۱} آن ^{۸۲} کن ^{۸۳} کہ ^{۸۴} ہر ^{۸۵} بار ^{۸۶} دہد ^{۸۷} در ^{۸۸} کار ^{۸۹} اندک ^{۹۰} مزد ^{۹۱} ہاں ^{۹۲} ہاں

۱۔ خاتم و ملکہ = سر سراج = خاتم ملک سراج ۲۔ ملک سیماں بنزرا ہم۔ تو کہ ایں سراج = کہ تو نہ
 سراج = تو این نوح = تو آن نوح ۳۔ چہ از رستم سراج = چہ از رستم چہ ایستہا گر میزنی سر سراج
 = چوں میزنی ع ۱۰۔ ملک رانی ع سراج حاشیہ = کامرانی ع ایستہا تا توانی سراج ۱۱۔ تو اندک ع
 ۱۲۔ پئے آن کن ع = بہر دل خود کار کردی = چہ ر دین کن سراج

تہائی کا سماں تحرّم میں کرد
 میں تاں ارجواں و یاسمیں کرد
 یہ طرہ است این کتاوری نمودن
 فریدوں کبتن جساقل ڈرودن
 تو یک درّہ عساری اری می
 کہ اندر جواب خود را کوہ می
 چو بر تو دست تقدیر آدورور
 کمی رُوش کہ جستیدی و یا مور

حکایت ہوش بہ شیل

۵
 خواب اندر مگر موتی رہے نہ
 دیر ہی تنس دل نیز میرسد
 رجاو حوش را دستا دگستہ
 ہی ستد سو سویرا دگرستہ
 ساگاہ اتتری ماری برو ریت
 رصدس یک خوا راری برو ریت
 تہ آن مار مسکین ہوش درامد
 مسکینہ خمارہ و عدم را مد
 ۱۰
 حوش است این خواہائے حوش نہ قسیر
 اگر بر عکس نماید تا تیر
 چو مار بچہ است ملک ست نیاد
 بدیں مار بچہ چون طفلان موتاد
 ہاں کیں ملک مرداں رہت در جور
 کہ مرداں دیگر آمد و ملک دیگر
 حشّ پوشی ہادہ یست رجاک
 گدائی را نہ تحت ملک صحاک
 کلیم مفلسی کاں تا قدم میست
 رچرخ طلست دیباہ کم میست
 ۱۵
 رسید است ارجتہ را مملکت تحت
 ولی در ویت ہست مملکت تحت
 میان فقر و ملک را مایت حد
 گمہ کس در شلیماں و محمد

۱۔ ارجواں را سزا ۲۔ طرست ج ۳۔ نو یا مور ج ۵۔ حکایت فی ہمیل سزا ۸۔ رصدس ج -

۹۔ مردم سزا ۱۲۔ ہاں سزا ج ۱۳۔ دست رجاک سزا ۱۴۔ کو تا قدم ع ۱۵۔ ہاں سزا

چوپایر، گیرد از برگ گل آزار
 چو هستند، همه پائیں پر تماں
 رہے، چوں رُفت، خلق از دیدہ پیش
 بدانش کار دیں کن تا توا۔ نہ
 ۵ چو بر تو کار، یلمہ کر تا دند
 نہ پنج دودہ ہنر با دادہ اند،
 اگر در حق تو بنود چنین خواہ،
 نہ از یک چشم بتواں بوستان دشت،
 پس این دانش ہم اینجا کن صفت،
 ۱۰ بچندین مثل مشبہ، کار رہ کن
 اگر چه آفتاب جہش بر تندہ،
 از اینجا پر چرا غم گر توا۔ نہ
 چرا۔ غم نہ کہ باد ازو برود نور
 مشوم غم و رایں مشبہ خیالات،
 ۱۵ جہاں خوابیہ، پیش چشم بیدار
 بخوابی دل نہ بہ۔ مدد مرد ہشیار

۲۔ پائیں پر تماں سر سماع حج = آئین پر تماں ع س ۳۔ خود رُفت، سر سماع حج
 ۴۔ نہ پنج دودہ ع = نہ پنج دودہ حج ۸۔ از یک چشم س ۹۔ کن اینجا ہمہ ع ح ایضا خواندہ
 گیرت ع حج = خواندہ گیرش س = خواندہ گیر از س ۱۲۔ چرا۔ غم ع حج = چرا غم۔ نہ سر سماع
 ۱۳۔ مشبہ، خیالات ع حج = مشبہ خیالات س ع ۱۔

سیاہی جو 'ہے چیل و مراک
 چوراں ستکر رنی مالار وازو
 دُعا ریں بہنید ام بحایت
 اگر یکدل ترا خواہد نامید
 ہسانی مُرد و لسا دہ نہ تھا
 کسے کالایتی مبی گشت را
 ہیں راہی ملک ہر سرداری
 یکے اندیتہ کُن کاہیں ہر دورایت
 گراں رایت توانی داکتہ تبار
 اکس تیج سیاست راجاں تیر
 تہ آں نہ کو عمل چوں آب راد
 تو تو حاکم تہ تا ا۔ لہ و حاکمی
 کسے کو ملکہ ۱۲ راد مکال است
 کار دیگران مرتسلہ رں آب
 ۱۵ نہ رگ گدماست آدمی راد
 جو میدی عمارے سرگل حویق
 کہ میدارد ہر تب چوں کو اک
 ست ماسی قد ریں گشت رخسرو
 کہ اردلما حتم تختہ مدایت
 سام عرس ریں کو ریں حاوید
 کہ ہر دل ہر تو تسلی است تھا
 کماں سختی مد ر۔ ۱۰ آور و کس را
 رہاں سختی است و دلواری
 سالاتا کما دارد ولایت
 سام آسماں رایت براوار
 کہ چوں آتق بداد کردیر ہیر
 کہ ہم حاکم تختہ وہم حاکم تہ
 ہمت حاکم تختہ وہم مدگالی
 کُن کماں چوں بے حرمت حلال است
 حرد میدارد دار و تیغ در جواب
 کہ نرمد و دگر حیرد و رسیاد
 حراں در گستاں کس میدیق

۱۔ دل و مراک سر ۳۳۔ ریں سر ۵۲۔ حردہ ع ۶۲۔ و کار ساری ع ۱۳۲۔ حرمت ع ۶۲

۱۵۔ کہ رمد سر ۶۲۔ عمارے سر ۱۶۲۔ عمارے ع ۲۴۔

سخن در وادیِ موراں کہ ۰ مہور
 در نختہ کشتہ و در برہو اسود
 کنوں مینخواہم این جہان گستاخ
 چو دارم ہیچ عفو نہ پشہ تبا نہ
 و رایں ماخوہ از نزد قبو نہ
 گر خوش باشد ایں می نوش کردن
 نصیر یابند شاہِ جہانگیر
 گرفتار سہل بہ شد ایں جہاں را
 مکن بس برہیں کز تیغ و از راہ
 بہر آسمان را دہم کن باز
 بکن کار بہہیں جاتا تو نہ
 و نہوار ہر شمر دریا ہر سرگم
 مسلم باید کہ گر پا در شانی
 نگیرد آن جہاں قلبہ مرثبہ
 ۱۵ چو مینخواہی کز اں سود رکنی باز ق

۲- درختہ سرخ = درختہ - سر بہو اسود = درہو اسود = نزد سرخ = ارزد سہ -
 ۳- خوش باید = در جہاں پیر سر = جہاں باید سر = جہاں نابد سر = جہاں با سر = جہاں
 ۴- مکن بس بہرین سر = شتہ در جہاں = ۱۰- تری خوشی = ۱۱- مکن کار = ہم اینجای = مکن کار
 ہم اینجای = ۱- قلبہ = سر سر = ۲- قلبہ = ح = اینما و آنما = ۳- سر سر = ۴- سر سر = ۵-

کجا پیشِ سلیمان دار و ایں زور
 نہاں چوں داکشہ چوں بودنی بود
 کہ پیشِ آرد طبق واری ازین شاخ
 بہر تاختی بہ جبہ بانم زبا نہ
 قضو لی را گیر از بوالہ ضو نہ
 زمں گنہن ز تو در گوشت مں کردن
 کہ چوں گشتی بر شاہی در جہاں میر
 کلید آن جہاں باید شدہ اں را
 ہمہ دنیا گرفتہ شدہ بہر جا نہ
 بہ ملک خوشکی و تری مکن ناز
 کہ آنجا ہم چو اینجا ملک را نہ
 زمیں حاکمی بہوہدارتہ مٹم
 بہر باید کردن از دلہ ماگدانی
 مگر قلبہ ضعیفہ نہ کر شہ

چود و لمتند نلم ہرستہ از عیب
 ماں مادی ہی ریاں خطا ہے
 حرد و دود بہ معدن زر گند
 بشارت کردن ادر میت معمور
 ۵ وے سرد و لت ادیتاں تباہی
 نہ گیتی میت یہاں قصہ کرد
 کتادم پوست از نو ما وہ تلخ
 خوش آمدینہ دارم ستکر آلود
 ۱۰ لیے چوں سدہ یکو جواہ تباہ است
 دریں حسرت کہ از تئو یق حابنا
 حدیثی کردی سہری حاسم داد
 و گرنہ رہرہ کے دارد گداز
 ۱۵ مدیم آگہ کردہ دستاخ گوئی
 جو موج تند دریا سر مدجوتس
 جو صرصر در زما ید کوہ حارا
 فیضت کردن تو عیت اریب
 کہ کس سرگستاں ریزد گلاے
 دریا دُر نکاں گوہر گلہ
 نہ نور آلودن حورست پدید نور
 لواحہ تضرع استہ سیکخواہی
 کہ سوئے و حلہ سرد از یارگیں درود
 تو حواہم یوتیں وہ خواہ کن سلج
 جو قندمی ریالت افزوں ترار سود
 ریاکاری نہ تضرع سیکخواہ است
 گرہ گرد و حکایت سرزما ہما
 اراں گفتم کہ عفو شہ دلم داد
 کہ گوید مصلحتہ ما پادشاہ
 کہ بیخندار بررگاں نرم فونی
 معلّم راتو تختہ فراموش
 چراغی را عیاں کردن چہ یارا

۶۔ کرد ع ۲ ح ۲ = گزود ع ۴۔ تو حواہم سرستہ ع ۲ ح ۲ = تو حواہی ع۔

۸۔ جو قندمی ع ۲ ح ۱۳۔ گساح گوئی سرستہ = ستاح رونی سرستہ = گساح رونی ح۔

۱۵۔ عیاں کردن ع = ریاں کردن سرستہ = ریاں کردن ع ۲ ح۔

۱۔ رستہ صبیٹ تو کارِ جہاں سحت
 جہاں اس ار تو گیتی دار گشتہ
 یلا ز کھا کہ اندر حگ و ماورد
 رُطہ کار ہائے سحت مومی
 ۵۔ فلک قبر ترا ماریہ در
 خودت سرحد و مود ہر سو
 تو دہم شرح رو لیکن چو تیر
 نو در روئے تیغِ حصم سر کتن
 رتیغ گچِ رایاں بے گہر گشتہ
 ۱۰۔ رتا ہاں لندی رہا۔ بہ موجود
 جوی لوسد فلک مامت یہ تعظیم
 اراں لے مہر شد و یارِ جور تید
 کر حمایت ہر سو داستہ تمنع
 رواں آوارہ توقاف تا قاف
 ۱۵۔ ر جودت عقل دیوارہ رقم گشت
 جہاں تنگ آمدہ راں دستِ دُمار
 ۱۔ رختہ ۵۔ درک ۱۲۔ لے مہر شد و نہر ۱۴۔ جمع لے مکتبہ ۱۴۔ دو اں سرائے ۱۵۔ مسوع
 مں حراید میر کے خانے چراید میر اور یلنا ملطہ ۱۶۵۔ کتہ پختہ سرائے ۱۶۵۔ پختہ کتہ سرائے۔

بہواری ساں عامہ در تحت
 کہ تہمت یہاں عمل بیکار گشتہ
 ہنگ دتیر خوردی موجب خورد
 رما دقتہ تو دورج سمومی
 چوتیتہ برکف دیوارہ ۱۳
 کتن ارسم تو حوں مگر یر دار و نہ
 خورد و روق و جوقن ار سر رود یر
 چو اسب موم در میدان آتق
 کہ دید آہیں کہ مصاطیس رگشت
 مدرویتاں سکیں دادی ار خود
 خطاات حیف مامت برر رویم
 کہ دار دستہ نام تو امید
 کہ کویر گسدہ حالی تاکشد جمع
 کہ دلہا راہ جگ آرد ز اطراف
 حراید میر مرغوغ اقل گشت
 چو کتہ ۱۶۔ یختہ ار ماراں سیار
 ۱۔ رختہ ۵۔ درک ۱۲۔ لے مہر شد و نہر ۱۴۔ جمع لے مکتبہ ۱۴۔ دو اں سرائے ۱۵۔ مسوع
 مں حراید میر کے خانے چراید میر اور یلنا ملطہ ۱۶۵۔ کتہ پختہ سرائے ۱۶۵۔ پختہ کتہ سرائے۔

فلک، خواهد که ساکن تر زند گام
چنان نماید، شد نظم از امانش
بدان تا هیتش، نمیکند مدی
چو دریا، که موج انداز گردد
مکارم راز خشم او، گنده متغ
چو خورشیدی که گرایش بود بر شمس
رعیت، پرور از خجانش، ایش عام
نیفاں راز بونج، کم پیوست
چو انصار، غمخیزش، خنیده
ازاں گاه، که گیتی دیده دادش
ز عهدش عامه در شادی و دستان

که عیش و ادرازی یابد ایام
که دلمه، پریشان در زمانش
که مهارت، زیر مدی
که بیرون فشانند باز گردد
تور بر عطا کرده طمع
همو میوه پزده، دانه درکش
چو بارانی که پربار دهنگام
ولیکن بر قوی دستان قوی و
ز ایام عمر، سرسویش، دیده
برفته داد نو، سرواں زیادش
چنانکه از جمعه، ملان و دستان

زمانه تابود دوران اوباد
خدا، زمین بر بادشاه اسما، تقد فی الورا و انکه و شانی بخیر است

در شام کنار کا بدنامی

۱۵ خمد گردن زین گردن و از ازل نواز شمار، بر عجب نواز ازل

۱- ترند گام ستا = برزند گام ح ۳۳ - هتس تر - زکندی ح ۳۳ - بیرون فشانده ع ۵۲ - متغ ع ح ۳۳ = برقع ع ایضا
سما بر عطا = تور بر عطا تر ح ۳۳ - بهر عطا ع ۶ - دانه تر ۳۳ - بی بار در ۱۰ - عهد نور ش سرواں ع ۳۳
۱۱ - عامه تر ح ۳۳ = عام ع ۳۳ - اکثر نسخوں میں یہ عنوان نہیں ہے ہم نے نسخہ ترا سنفل کیا ہے۔ نسخہ ساروغ میں اس عنوان کو آئندہ
عنوان یعنی عوض صحیفہ طولانی کے ساتھ شامل کر دیا ہے۔ اور بجایا سر و شانی بخش کے عین شانی بخشہ اور سر و شانی بخشہ کو اور فقط
فی الورا اور فی اللہ جان دونوں نسخوں میں نہیں ہے اس لیے نسخہ ح ۳۳ = شمع ایضا نواز شانت ع ۳۳ = نواز شانت ع ۳۳ -

از و لقی معلی ہر ہم جبرہ دارد
 رند سمن سرائی را رحیم حاسما
 فلک را سمن اردو رحانہ افتد
 خد گنت راست ہیچوں دل را مایاں
 ہ بذوری تیرش از دریا گریستہ
 بہر حاک کہ بیتہ میں آں جا گیر
 بصد قظیم سو نہ کفہ یاک
 اروا دیلما - نہ و ریدہ
 ز تیغ قطرہ مرده برعلیل
 ۱۰ - مانق سفتہ مروارید بحسم
 رجاک آستان او نہ تہ
 رسیدہ شیر و پیرش نہ حور تید
 رہر سجدہ سلطان کتور
 بررگی یافتہ ملک اردراو
 ۱۵ رقیق روئے تاہاں آستانق
 زطل حاک درش کردہ روح صرف
 کہ ناپید گرچہ صورستہ ، گر نگارد
 چو قصاں تر بر آں تخواہا
 حوادث ز شکمن انگاہ ہستہ
 نعیاری ربودہ دل را یاں
 دروں کیت مسدل گیر گتہ
 ق رسانیدہ مگردوں مانگہ تکیر
 صنم حاک نہ سادہ روئے رخاک
 ہرار ایل معبرہ در ریریدہ
 سے طوفاں رتس آورده زان حیل
 ساطق حصتہ بر ایوان بحسم
 سر اسر علیہ شاہاں بوستہ
 اسد را کردار حورستہ چید بومید
 سر آورده بر آں در حریرہ سر
 بندی یافتہ تلح از سراو
 چو دیانے کہ امدار سے بتانق
 چو ہندو در بہار خوشستہ مگرب

آ - حرب دارد ع = جبرہ دارد ح ۳ - ار شکم ح ۸ - کوہ معرکاتانیہ ہم آج ہار حراو سنا

۱۵ - امداری تانق نہ تراغ ح = امداری رانق سر = بود امدت تانق ح -

فلک، خواهد شدن در گوهرش غرق
 کند این موج دُرِ چوں بر فلک ۱۰
 - شهم کاسکه - بدر گیتی کُتایر ۱۱
 علا - دین و دنیای - اشاه والا
 ۵ محمد شه که صد چوں کسری جویم
 پسر کوزگر خود ایر - تدر است
 ز - ۱۲ چتر بلبل - بد گوهرش
 بلند اعلا - لام او سر برده بر ماه
 صفش در طول دریا - ۱۳ میا است
 ۱۰ چو دست - و پانند شکش بر رخسار
 چو جنبه رشکش بر سطح ماموں
 چو رانده تیغ در صدف - ۱۴ میا بنوه
 نیش قلب - سرداران شکر -
 دُرش تان از شکویش در تیره کور
 ۱۵ زیم او بخر - تیره فتنه از خوار

کز و تا خود ندانند آخرت - مراں فرق
 رسد از من نرسد - ماری بر در شاه
 دلش آسید - نه گیتی نماید
 بقدرت - ناسر - ایردقت - الی
 زیم نام او پویش - یزد - تم
 بنوسد پای - تخت که اورا است
 که خط - ل الله بوسایه شیش
 الفهای است - از نمنه - من الله
 بگاه عرض خود چوں ریگ - دریا
 شود بخر - موشان راد است - و پاکم
 رود در قعر - دریا ریع مکوں
 سر کوه افکند - در دامن کوه
 شکویش لیش - بجایان - شک
 چو کشت - پُر کلوخ از مالش چو
 ز خوار - مرگ چوں گر گیس و سهراب

۱ - گوهرش سرع ۲ ح - گوهران ع ۳ ح - کند چوں موج این دُر ۴ ع - از من ع ۵ = از وی ع ح -
 ۶ - علا - دین ع ۷ = علا الدین ع ح ۸ - صد چوں ع ۹ ح - چوں ع ۱۰ ع ایضا پویش - ند خاتم سنا
 ۱۱ - قلب صفداران سنا - قلب - سرداران ع ح ۱۲ - از شکویش ع ح ۱۳ = با شکویش ع ایضا از مال چو
 ع ۱۴ = از مالش چو ح ۱۵ - بخر - تیره فتنه از خوار

مسیح ہر دم ارفیض ہا ہا
 سریر آرائے فقر اصف ارار
 دمت مریم صہ آس روح
 ہر سو کر دمت ماد رسیدہ
 ۵ ہر حاس کہ او انجسد خواندہ
 صمیرت من محرم دیرینہ عتق
 دلن کر شوق دارد در دوداع
 ملک ارہمتن یروام کردہ
 بخرخ ارد کر آن دات معلّا
 کہ کو صوف او در بر گرفت
 کلاہن را یارم نام گبسم
 حایا آن گریدہ مدہ حاص
 ۱۰ قرت ہمتیں مصطفیٰ ماد
 در آن قرب ایتادق ہر ماد
 تسلیش خلیفہ ثانی علاء الدین محمد ثبۃ اللہ تعالیٰ علیٰ دین محمد مصطفیٰ

صلی اللہ علیہ وسلم

۱۵
 موج آمد دل دریا و ستار
 ۱- مسیح ع = میح ع - حان ع = حان ع = ۲- آن خمر = ار صغ ع = ار صغ ع = ۳- رسیدہ سرما
 ع = ۴- وردہ در ایضا کہ وہ علم تھا = ۵- دو دوداع = ۶- علاء الدین محمد تراغ ع = علاء الدین محمد تراغ
 ۱۶- علی دین محمد صلی اللہ علیہ وسلم تراغ ع

پس اندر خدمتِ آن پاک، جاناں
 که بودند آن ملک، اہم عناناں
 مباد جان مابی یادِ شاں شاد
 ہمیشہ یادِ شاں در جان ماباد

بدیہی کہ در آئینہ صفاتِ عالی ہے، از دارِ محمد مصطفیٰ

بالین نہ بالعکس

۵۔ پس از دیر، اچہ نعت، رسالہ،
 نظام الدین حق فرخ، مدہ نام
 خطابش را، دو نقطہ فرو خواں
 محمد اسم و آیات، محمد
 ز علمش در دوعالم روشنائی
 حدیثش چون خبر در امر و در نہی
 از و تا انبیاء یک، کاو، تعلیم
 تشبیہ مرسلان از جانِ صافی
 بہ معراج نمازش چہ رخ محتاج
 بشاد روانِ آنجہ صدرِ جاہش
 بہ، رخ ضرور، عسل مند آرا
 ۴۔ بالین و العکس ۵۔ بذکر سر

ارانِ حُشَق کہ دالمِ سِ گراں کرد
 رِہ آور دی بہ سِکیاں رواں کرد
 سِک قطرہ رِدریا ، اَلہی
 ہر ارانِ سِکرِ پِرداں را کہ مارا
 کہ یوں حورِ سِیدِ حُتہ آید مگر ما
 ۵ ہِی طَعِ اکتِ حُر د ، اَلہی
 حطائِ سِ کہ رِویا رِ حورِ د
 سِری رِ سِجِ تَحْتِ یاندا رِ سِ
 ارانِ ہر چارِ اِیماں سِحتِ مِیاد
 اِو مکرِ اولِ آں ہِسمِ سِریلِ عار
 ۱۰ عِمرِ دومی کہ سِتہ جاں رِ سِریلِ
 سِومِ عِثماں دِو صِیحِ صَدقِ را مِریلِ
 چارِ مِجِیدِ رِآں دِو ہر ہنرِ مِریلِ
 دِگرِ یاراں کہ رِیا راتِ مِریلِ
 رِما مِدادِ رِودِ رِ مکرِ اِہ
 ۱۵ حُتِ اِدرِ حِبابِ مِصطفا ئی
 کِرو دِارِ دِ دلِ ما رِو سِتا ئی
 رِہ آور دی بہ سِکیاں رواں کرد
 مِریلِ سِتا رِ ہِمتِ سِیا ہِی
 سِیرِ دِآں فِشَرِ اِبرِیا حِیارا
 ارانِ بے سِایہ مِا تِدا سِیہ رِما
 کہ اورا رِ سِریلِ حِتمِ اِہ سِتا ہِی
 قِمرِ رِائِہِ دِالِ سِی اَلِ سِریلِ
 سِ حُشَقِ چارِ عِندہ حِیارِیا رِ سِ
 چِساں کِزِ چارِ عِصِہ آدِمی رِاد
 کہ دِوُمِ حائِ سِی مِریلِ سِتا ہِی
 کہ رِہ کردارِ ارانِ عِدلِ خِدا وِد
 کِگِستِ اِمرِ قِراآن رِو سِتا ہِی
 فِقیہِ دِعا لِمِ وِمِردِو حِوِا سِریلِ
 اِمِ رِا مِیتِوا ، سِ رِا ہِ دِو رِا مِد
 مِرا وِاں حِاکِوِ سِ حِیا کِرا ہِ
 کِرو دِارِ دِ دلِ ما رِو سِتا ئی

۱۔ گراں لود اور مصرعہ مالی کا قافیہ رواں لود ح ۱۰۔ سِہ دوم سِعا ح ۲ = دومی ع

اِیسا۔ جاں مِریلِ سِریلِ سِعا ح ۲ = جاں مِریلِ سِعا

۱۳۔ سِیا رِاں سِعا ۱۴۔ دِو دِوی سِکرا ہِ سِعا ۱۵۔

نخستین، پیش ببرد کمر، آسا - شد از بیهوشی، الحرم در بریت، اقصا
 سبک، گنبد به گدازد روانه - زبیتی تا به بیتی حمانه حمانه
 گزشت، از هفت، سیاره بیکدم - زدوشش برج بلکه از شش جهت، هم
 ره از صده، ملائکه، گشتی صده، صده، هم از روی برگزشت، هم زرفرو،
 ه بیدره مانند هر هم پرواز والا - وزا بخارفت، بالا مرغ بالا
 رسید آنجا که نتوان گفت، جا، به - هوا، به در گرفتش به هوا، به
 درآمد خازنه از وحدت، آباد - جهت راستش خزینه داد بر باد
 جهت، چون پرن برد از پیش دیدار - جمال به جهات، آمد پدیدار
 چو هستی نیرنگش، از هستی، بفریت، عیاں شد هستی کو هر سه معینیت
 ۱۰. اِلْقَا، دید کا بخا دیده شد گم - ندیده بل همه هستی مردم
 ز خود گم گشته به خود بود با او - دولی بگزار یا این بود یا او
 خدا را دید و دید از دیده سر - نخود دیدن توان از چشم هم دیگر
 در آن خیزرت، چو خواهش محل دید - همه مشکل بکار خویش حل دید
 گروه خویش را فریاد رس گشته، گرانبار عنایت باز پس گشته،

۱- آسا اور مصرع دوم کا قافیہ اقصاص ح ع = آسا - اقصا - ع ایضا بیت آخر هم در
 سرائع ح ع = بیت حرم تا سہم - گشته ع = بر متع = گشت ح ع - - نہ ہوا - ع = به
 ہوا - سرائع ۸ - - برج ۱۰ - ہستی مردم سرائع ح ع = ہستی ز مردم ع - گشت سرائع
 ۱۲ - کہ خود ع ح ۱۴ - گران بار سرائع ح = گزان بار ع = گزانبار سرائع -

دل افروز گروه تیرہ کیشاں
تصویر کن فیتہ اسیں کرم را
بعون اُمرت، مسکین و محتاج
کنوں درویش، معراجش زخم کلک
سر و ساماں کن جہ مع پریشاں
پدر مادر و ادا کردہ اُمم را
شفا عت، رابا لا کردہ معراج
بجا، دُر کشم تیارہ درسلک
صفہ معراج صاحب دلی کہ از دونون قار، قوسین یک دائرہ

میم مجربہ ۱۱ بنگاشر ۱۱

بہیم پھوں سوا دچشم پاکاں
زنورا و کیہ نہ پر توی بدر
فلک، امہ را، بسم دندانہ کرن
۱۰. ہمش در چشم نیکاں رنجیہ متار،
عطار و بردہ ہم زان شاہ سیاہی
زمزم خر توبہ کردہ زہرہ مس،
بہ تبتلیہ، ہم بزرگی بہ تہ اُمید
میحا چوں ہوا داران جہانی
نہ تہرو، ز چشم خوابنا ماں
ز قدر او نموداری شر، قدر
وزاں گیسو، ریشہ، راشانہ کرن
فلندہ چشم بدر اپردہ خواب،
نوشہ تہ آیت سحر الہی
بجا، زلفین چنگش سچہ در در،
بہ حرم، جا، خالی کردہ خورشید
برائش کردہ ہر دم جہ انفثانی

۱- گروہ شاعران ح = درون ع ۶- میم مجربہ ۱۱- مجمع ح ۱۲- بنگاشر ۱۱ ع ۱۰
۱۰- پردہ در خواب س ۱۱- نمبشتہ س ۱۲- توبہ کردہ س = کرد ع-
۱۳- بہ حرم، س شاعر ح = بخند مت ع-

نگیں بہت است وہ انگتریتن
 فلک سرور گریباں کردہ ہریے
 رہے اُمّی طہر بر لوح مارش
 ر علم ایکے قطعہ بروں داد
 محیط دو حساں علم قلیتس
 روح افزو میکائیل رازوح
 قیامت راں سب آہستہ مادہ
 رورائیل بروی حالت ہما
 حریم اللہ محمودی مقاس
 قصایوں کتبے پایتس دیدہ
 نہ حامہ خود کاف و لوں رشم رد
 ہمارے کم پدید آمد چو حامہ
 فلک نہ در رہرتس مار کرن
 گئے ہجواں بسکیاں نقو۔ تم
 کجا ماور ستود در دہر کس را

کہ لولاک است نقش ہر نگیں
 کہ وہ دامنق یویدیدہ ۱۰۰ اروسے
 قلم سرگستہ در سودا ۱۰۰ رارتق
 ترغیت رود و صد دریا فروں دا
 کہ تدرادی راں حریر یلیق
 دعائے او کہ ستد محو طق ارنوح
 کہ اسرائیل ارون دم ستہ مادہ
 فگدہ ریر یائس فریق حاما
 یڈ اللہ در تنگاہ اجترامس
 ارا کالقی کس سیدوں کتیدہ
 چو ادر وادہ دادا گہ قلم رد
 بوشت ارمیم احمد گروامہ
 دی ار کج گدایاں مار کردہ
 گئے مہاں معار عکمو تم
 تکار آجھاں شیر ہر گس را

۱۔ نئے سرگس ترا حاسبہ ۲۔ ہریے سرخ ح = ہریے ع ۴۔ بروں داد ستار ح

= بروں رادع ۶۔ ارنوح سرخ ح = لوح ع ۱۱۔ حامع ح = حامع ع ۱۲

۱۲۔ ہمارے ع = ہماں ع ح ۱۴۔ ہمارے ع

مژده ابرویش ایترو یاد کرده
 رخش را گفت، طه ز امر درگاه
 زین دهازش جاں پنهانم
 زحسن خود ملاحظه داشت، مته عام
 شد از نور خورشید چرخ برپا
 چو نور پاکش اول مثل افروخته
 شنیده عزت آن قرة العین
 هم از معشوق عاشق نیست، تمیز
 ملائکه مانده حیران بر کمالش
 ۱۰ چه دریا بود، معنی درکشیده
 از اباں بو کو خرابی بردل افشانند
 عجب شاهی بر آرائش هستی
 بقلبش عرش گشته مند آرا
 بشر دوزی ز دریا بود و جوکش
 ۱۵ فراخش در تیر و سوت بفرنگ

پس از نون و لطف لم سوگند خورده
 چو ماه چارون بل چارده ماه
 بکینه قافله اندر نام حایم
 صباحه داده یوسف را با طعام
 بنامی غریبه، ماه فلک زار
 مه و خورشید شمع خویش از اباں سوخت
 که قربان پیش از اباں گشته ذبحین
 محب، صانع و محبوب او تیز
 ثواب جمله عاشق بر جبهه اش
 کز اباں بر انبر بیا بود، رسیده
 بشر مرست و فرشته، خبر ماند
 کز و داریم ملک، حق پرستی
 بعرض قلب رایت کرده برپا
 جهاں یک قطره از باران جوکش
 که نه انگشتین در خنده اش تنگ

۲- گفت سراج حج = گفته ع ۳- به تقییم سراج

۴- داشته عام سراج = داد برعام = داشت برعام ع حج ایضا - داده ع سراج = داد سراج

۵- جنبش سراج = در کمالش سراج = بر کمالش ع ۱۰- چه دریا ع = چو دریا ع حج

بیاری وہ رنگِ ہم بیاری کراں گرد و سارِ من ماری
 ہرچہ آید ذروم دارِ حسد بروں ہم ریورِ حرِ حدیم سد
 چراوے دوزخِ یک است یہ ہم ق جہاں دارا کریم بردیک جویتیم
 کہ ارجود و در صد و سگ ماتم سیادت لے دل دے سگ ماتم
 ۵ چورہ میت است را دسر لم وہ چو حاں خواہی ستد مارے دلم وہ
 چو خواہد حقت لاندھنِ طہیل یں ارمید اریق حرِ پیاں تہ گل
 چو حاکم سر سرتد در تہ حاک توکں رجا کساری رحمت لے پاک
 گر رفتں رہم سوئے رصادہ رام من بدستِ مصطط وہ

نعت کا کمال جا۔ لے کہ سہنا۔ ختم از حشش یکے بادر را

دو ہلال گردانید صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

محمد کاتب نورست رویتس سوادِ روستس والیل مویتس
 گرامی مار میں حضر ۔ ۔ پاک کرو مار مدہم احسم ہم افلاک
 دو عالم را چہ راع جیتیم میت کلید فتح اب آفر میت
 دو اروئے سازک مرکتادہ دو یوں کں فکاں را حلوہ داؤ

۵۔ مارے سرتد ۶ حج = مار ۶۔ ۹ کمال مارے سرتد ۶۔ ار حس حج ۶ = ار ما حاس ۶۔

۱۰ اگر اندھلی اللہ علیہ وسلم سرتد ۱۲۔ مار مدہ ۶ حج = مار مدہ ۶ سرتد

۱۳۔ کں فکاں سرتد راع حج = کں فکاں را ۶

۱- نسیم نام زود فر - مرا ز سویه^۱ .

۲- بدان زنده دلاں کا نذر تہ^۲ .

۳- کہ چون آید زمانِ خف^۳ تنم تنگ^۳ .

۴- پس از خوابی کہ بیداری نی^۴ .

۵- کشادہ کن چہ^۵ ماں چشم امید^۵ .

۶- حیاتی دہ مرا درجہ^۶ بخویر^۶ .

۷- بدان مقصودِ خواہش بخش را^۷ .

۸- زہمت^۸ آرد بانی نہ دریں خاک^۸ .

۹- اُمیدی دہ کہ رہ سویہ^۹ .

۱۰- چو دادی از پُطاع^{۱۰} .

۱۱- بکاری رہنمونی کن دلم را^{۱۱} .

۱۲- مرا باز زندگانی بخش یاری^{۱۲} .

۱۳- بدہ با آس^{۱۳} .

۱۴- مہر نزدیک^{۱۴} .

۱۵- نماز من کز ورودیم بہ پستی^{۱۵} .

۱- کہ بہوش^۱ .

۲- تا آخریں خوار^۲ .

۳- بہ بیداری^۳ .

۴- چو بیداری دہی فردا از خوابم^۴ .

۵- کہ بخت^۵ .

۶- کہ میرم تا زیم در آرزویہ^۶ .

۷- کہ از توجہ تو مقصودی نخواہم^۷ .

۸- کہ بتوانم شدن بر بام افلاک^۸ .

۹- کلیدی دہ کہ در سویہ^۹ .

۱۰- بطاع^{۱۰} .

۱۱- کہ بسپارد بہ شیطان حاصل^{۱۱} .

۱۲- کہ تا جاں دادم دل زن و داری^{۱۲} .

۱۳- کہ من زان آس^{۱۳} .

۱۴- کہ دور از من^{۱۴} .

۱۵- بروں طاعت^{۱۵} .

۱- زبویہ^۱ = توکن^۱ = ۶۶ - مقصود و خواہش شد

۸- روئے افلاک^۸ = ۱۱ - ز چاری^۸ = ۱۴ - بود^۸

۱۵- صورت^{۱۵} = پستی^{۱۵} = ۶ - پستی^{۱۵} = ۶

به نغم گنجینه نه قفل راز داده
 کلید آن بر روم باز داده
 بهر کس نغمه شایاں سپرده
 خرد را گنج به پایاں سپرده
 پس آنکه عشق را کرده اشارت
 که اندر گنج عقل افکند غارت
 ز گنج عقل خسرو را خبر نرسد
 در و جز عاشقی عیبی دگر نیست
 چه غم گر بار صد عظیم بدوش آرد
 نه پوشیده از زان کوعیب پوشست
 فراوان نقد امید از درجید
 که به پذیرد گدا بر راپدین عیب
 چو عیب بندگان زوشت بدیدار
 همو با دایدین عیب بم خریدار

نیازمندی در حضرتی نیازی که دماغ مجتال بندگ را

از گلشن حکیم و مجنون بود به بخشیده

۱۰ خداوند اچو جساں دادی دلم بخش
 دله عاشق نه جانے عاقلم بخش
 درونی ده که بیرون نبود از درد
 به بیرون و درون نبود ز تو فرد
 چنان دارم که تا پاینده باشم
 نه از جاں بلکه از دل زنده باشم
 چنان شو جانب خود در نهنم ایام
 که از خود بگم سو به تو آیم
 چنان کن حنه مانه طینت خرابم
 که از هر سو در آید آفتابم

۳- آورده ۶ ۵- به پوشیده ۶ = نه پوشیده ۶ ۲- ایضا این کوع ۶
 = زان کوع ۶ ۲ = بنده ۶ = بندگان ۶ = شده ۶

۱۰- بجان عاقل ۶ = نه جان عاقل ۶ لم ۶ ۶ = نه جان ۶ = نه جان ۶

گے دیریت متاؤروان اسرار
 ہموادند کہ این را رہاں چیت
 تناسا۔ رصمیه چرارداماں
 رروں ارہرتے کٹ گل توں گفت
 ۵۔ ریلے او بدتر در وقت ہم را
 جہاں بخت نہ حسرت و ترست کام
 کد و باد را روری جہاں تنگ
 نہ جرمی دارد آں کو کام کم یادت
 ہوتہ رسرہ یفعل اللہ
 ۱۔ ہر ایچہ او کرد گر خوب است و گر رشت
 اگر در میت رُوداری مجور ہم
 ار آں تنہ گنج رارتش میتی سح
 اردواں ہر چہ بہت ار بہت در میت
 ہر آن حور کتن ار بہت نشان است

نماید حـ لموہ منصور بردار
 چہ داد مردم گم گشتہ کاں چیت
 مراد سیہ ہائے پاک حاماں
 دروں در ہر دے کتن دل توں گفت
 ہمویر داحت ار مجبوں قلم را
 کہ ار تیریں دے۔ مگر خوش کد کام
 کہ میرد سگ ردل در دل سگ
 نہ کاری میت کرد آں کیں کرم یادت
 چراؤ چوں کٹا گنجد دریں راہ
 حردمد آں ہمہ حروب موتہ ۳
 کہ چوں ہستی است می مالیت آہم
 کہ نقد میتی ہم دارد آں گنج
 کہ بہت دیت کٹ حردی دگر بیت
 ہمہ حاصل رکاں کٹ نکاں ار ۳

۴۔ دروں ہر دے ح غ ۵۔ برداشت تہ

۷۔ میرد سرت تہ ۶۔ میرد ح ایضا ردل تہ = ردل ۶ ح = اردل سگ ۶ = در دل سگ

تہ تہ ۶ = مادل تنگ ۶ ۱۔ در رشت ۶

۱۲۔ کہ ار ۶ ح = کتن ار تہ ایضا نکاں سرت تہ ۶

ز هستی هر چه دارد صورت، بود
 بآدم دادش جمع روشنائی
 چو بر نوح از ثقیف، غیرت، زند برق
 به نوری بخشد ابراهیم را راه
 ۵ چو خواهد عین یعقوب، از پسر نور
 کند بر موسی آن راز آتش کارا
 یکم را بر گلو راند پلارک -

چو تار، مهر بر روح الله افشاند
 چو مهرش زد بزله، مصطفی دست
 ۱۰ جمالی داد احمد را بدرگاه
 به یارانش هم از دل چاشنی داد
 بامده، بهم رسید آن شعله شوق
 هموراند ز درناخته، لال را
 گه بخشد جنیدی را کلاه، هم

۱۵ گه ادهم را بر دهن، بل عقیقه
 گه با شلم آن همه، کند خندم

ز سر عشق کرد آن جسمه موجود
 نهاد ابلیس را داغ جسدائی
 به طوفاں مردم چشمش کُشد غرق
 که در چشمش نیاید آن جسم و ماه
 ز عینش قره العین، منش که شد دور
 که تار، آن نیر سار و کوه خارا
 یکم را از ره بر بال، به تارک
 ز مهر و دوستی جان خودش خواند
 چنان صد جاں بتار، موی اولست
 که چاک افتاد زان در سینه ماه
 ز سوز آن شمه، ازار و شنی داد
 که چون پروانه جاں دادند از آن فوق
 همو خواند بنجد صاحب، دلاں را
 که تنها ز اهل دل به شد سپاه
 دهد از خیل حربه، الله طویل
 که صید خویش نه پند و دو عالم

۶- سنگ خارا ع = کوه خارا ع = حج ۶- دگر راره ع ۸- نور بر مرج حج دع ۱۲

۱۵- جل ح ۱۱- الله ح = جل جل الله ح = خیل ح ۱۱- الله ح = خیل ح = جل جل الله ح

دگر آراست ہر اس وحاں را
 رمیں را پیر دادار صبح صادق
 جمال یہ کواں رد و دریاں ساں
 قصب یو شاہ ستیرں کردیر کار
 ۵ ہتاں چیں و حواں طراری
 کرتمہ داد حیت ہم نیکواں را
 منسل کرد رکھ ، ماہرویاں
 جیاں سگارت ، گیسوئے گرہ گیر
 رہے لقائن صورت با ، ریا
 ۱ طہمائے ملک را گوہر آمائے
 ملک کتن دہیں ہائے تکہ حمد
 بیاراید مسرورید گل یوتس
 ہمد در صبح مہری کا بدر افسلاک
 رُج دلسر کد مارک مدان آب
 ۱۵ دہر متاق را آن سحت حالی

بیک حور تید و یک مہ آسماں را
 ر حواں صد ہر اراں ماہ و حور تید
 کہ تواں دید در وی صورتِ حواں
 ساں لے شکر درے سکر رار
 ۵ یدید آورد ہر بر عشق ماری
 شکار ستیر و مود آہواں را
 متوقت رور گار ہر مسر حویاں
 کہ تواں دانت دلہارہ رکھر
 کہ لیت حاک اردتد روئے دیا
 مطہائے رمیں را ریور آرا
 علاوت یروہر لہائے یوں قد
 عروساں چیں را گردوں و گوشت
 رسم عاشقان دامن کد چاک
 کہ ماہش را رسد سلخی رعتاب
 کہ داد کسدں حواں رد گانی

۸۔ تواں ح ۵۹۔ ہمد دیا سرخ

۱۔ تمہائے ملک تر ح ۱ = طہمائے ملک ح ۱ = طہمائے ملک ح ۱

۱۳۔ رد ما کعب ۱۴۔ براں آب ح ۵ = ترا آب ح ۱ = ترا آب ح ۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ایر، حقیقت عشق کہ ہر حرف، اسطرش، از زلف، لیلی، زنجیر، مجنوں
می جنباند و ہر سخن، شیرینش، در شد گافتن، دایا، نہ گیر، تیرہ، فرہاد
را ماند بنام دول، رانی، و خضر خال، نوشت، تہ آمد

يَمْنُ فِي الْعَشَقِ مَا دَا، وَحَقِّي فِيهِ

سہرنامہ بہ نام آں حزن، داداوند
ز عشق آراہ، لوبج آب، و گل را
ز کاو، و لون کہ رمز مشکل سہ، آں
ز زلف، و سنج بتاں را روز و تر، داد
تہ لم را داد سودا، نہ الہی
طبیب یلغ را بہر، رکز کرد مائل
منقش، قطع ایں سپر، روز گلشن
کہ ولہ، را را بخوبیاں داد پیوند
بداں جاں زندگی نخب، میدول را
یکہ نقطہ بروں داد و دل سہ، آں
وزاں نظارہ جاننا را طرب، داد
کہ بنوشت، ایں سپیدی و سیاہی
فلک، را ساخت، در گردش حائل
بہ گلرویان، انجہ، م کرد روشن

۲۔ عنوان کی یہ عبارت اکثر نسخوں میں نہیں پائی گئی۔ صرف نسخہ ح ترا اور ح میں درج ہے۔

ایضاً وزنجیر ح = زنجیر ۴ "نوشتہ آمد" اور اُس کے بعد کوئی عبارت نسخہ ح میں نہیں ہے۔

۸۔ کاف و نون سر ۶ ح = کاف کن ۶ ایضاً بروں داد ۶ ۱۲۔ فیروزہ غ ۶ ح

سمرقندی و بحیثیت از قند حارند بحرِ نازِ مریز - میرنی ندارند
 مصر و روم - ہم سین خداند و بحیثیت وحی - لالائی خداند
 حضرت امیر خسروؒ کے کلام میں جو گواگوں حویاں ہیں اُن کا آیتِ عاب میر
 یہ ناممکن ہے جو کچھ میں نے کہا لاکھ مبالغہ سمندر میں سے ایک قطرہ ہے۔ اباب
 - سے ایک ذرہ ہے۔

جس قدر صنایع و بدایع علمائے معانی و بیاں نے اپنی کتابوں میں لکھ
 ہیں اُن میں سے غالباً ہر ایک اہم صنعت کی مثال اس متنوی میں مل سکتی ہے
 اگر اس مصموں کی تفصیل کی جائے تو یہ سیاں بہت طویل ہو جائے گی۔ آج
 میں یہیں ختم کرتا ہوں۔

حاکم

رستہ پید احمد الصاری

مدیر - تہ العلوم علی گڑھ

دسمبر ۱۹۱۷ء

ہندوستانی پھولوں کی وجوہ ترجیح خراسانی پھولوں پر ۔

چہ بیتی ارغوان و لالہ خنداں	کہ رنگہ ہر دہ بود رنیدہ چنڈاں
گلِ نار اہندی نام ز شہر	و گرنہ ہر گل باغ بہشت
گرایں گلِ خاستہ در روم یا شام	کہ بودی پاری یا تازیش نام
شدی معلوم نامِ مرغِ آن بوم	چہاں غفلت دندہ درری و دوم
کدامی گلِ چنین باشد کہ سا	دہد بود در ماندہ از نہا

حیدرآباد ہند کی پھولوں کی بجائے کو ختم کر کہ فرما تہیں کہ جس طرح ہندوستان
ترجیح دینا عالم پر کہ پھول دیگر ممالک کہ پھولوں پر فواید کہتے ہیں اسی طرح
ہندوستان کہ چین خوبان عالم پر تمام صفاتِ تجس میں فائق ہیں۔ اس سلسلہ میں
مہر و روم، قندھار، سمرقند، خطا و ختن، بلخ و ماوراء النہر جو حسنِ خیز سمجھے جاتے ہیں
سہ ہی کو لے ڈالا ہے ۔

بیانِ ہند را نسبہ ہمیں	بہر یکہ موہ شاں صد ملکِ چین
چہ گیری نام از بلخ	کہ غالبہ تیز چشم اند و ترش رخ
چہ یاد آری سپید و سرخ را	چو گلہا رخسارِ نگہ بود
و گر پرسی خبر از روم و از روس	ازیشان نہ ناید لایہ و لوس
سپید و سرخ چو کہ	کزیشان دم خور و خاتونِ دین
لہ تا تا رخ و خندہ	ختنِ خود نمک چہ

جو یکاں رو و دریدہ آسا یہ یکاں صف گلمائے حاسا
 روعن یرو و بدق بہر سہرا کہ سرار متکب تر گیر داترا
 مولسری سے

دگر ادا دل سرے کتن طرف مانے رنگِ طرفہ مروارید فام
 بہت جیت و برگشتِ دردناک ہر حبیب و مدد لہا یک رو یک
 یردق تہر تہرا یہ بود تک جیس گل گیر ارمافہ متک
 سویت لکہ دہا گتہ تامل ستہ در گردنِ حواں حائل

دو سے

دگر دوہ کہ آں یکاں بہت رتری نوت در جو ریدت
 سیر عم رنگ و برگشتِ اسیر عم علامِ او ستہ شاہِ سیر عم

کرہ سے

دگر کرہ کہ چوں روجہ تہ نو معطر گرد و از یک حارہ کو
 سودہ متک و سویت نام کرہ ربواز ہر دلسا دام کرہ

سیوتی سے

جو یکاں ہیلہ سیوتی خرد کہ حاسا ہر آں یکاں ہوس ر
 رعتی بوئے او حواں دادہ زور گتہ بعد مڑوں سیرار و دور
 ہمہ حواسن عاشق وار حواں کہ معنویت مرد و حرواں

بسانِ دفترِ شیرازہ بستہ زہرِ برگش سرشکِ شیرجوتہ
 پھر فرما۔ تمہیں کہ اگرچہ دونوں نام پارسی ہیں لیکن یہ پھول ہندی نژاد ہیں اور
 اس دعویٰ کو دلیل سے ثابت کر تمہیں سے

اگرچہ پارسی نامہ نہ اینہا دولہ در ہند زادنہ از زمینہا
 گرایں گل در دیارِ پارسی زاد چرازونہ در گفتارِ شاں یاد
 ہم این لشکرِ دریں صحرا برآمد ہم ایشان را علمِ پنجہ ابرآمد
 بیل اور جوہی۔ ۷

ازیں سوسیلِ مثنائی کہ دادہ بیکہ گل ہفتہ گل برہم نہادہ
 وزاں سودلاربا عاشقانِ جا ہمہ تن بہرِ دلہاراشدہ جا
 کیوڑہ۔ ۸

بخوبی کیوڑہ چادرِ فاشِ سنانِ نقرہ و زینا غلافِ ش
 صبا ہر گل کہ کردہ ہم عنانش سپرِ افگندہ از نوکہ سنانش
 زبویں حلاوتِ خوباں معطر دوسالہ خشک ببولش ہچیاں تر
 ہراں جامہ کہ از وہ بو گرفتہ دریدہ جامہ و بولش تر رفتہ

را نہ چمپا۔ ۹

دگر آں را نہ چمپا شاہِ گلہا کہ بولش مشکبار آمد چولہ
 چو مشوقِ سمنبرِ ناز پرورد ولہ رنگش چور و نہ عاشقانِ زرد

کہ داماناتدومصہ ، ہر چیز
 سخن کز ہندواروم اقتدس پتی
 رے الصاف ستواں یافت این کام
 وگر کس سوئے خود گرد و دہشت گیر
 بہ از من خود بیار دود و ضا
 یہ گوید ہندو یحییٰ ست
 بہتہ قرص کس ہندوستان
 وگرہ آدم و طاؤس ز ابجائے
 اگر دعویٰ کسی بائے جہیں کس
 درمیا یک یک زیدہ نہ تمیز
 سوئے الصاف گیرے سوئے حلیق
 کہ عمیا صرہ را گوید بہ ارستام
 ہند کم فخر کبار را بحیر
 کہ من تحت سرایم اوزد لاف
 سواد اعظم عالم ہمیں ست
 کرا کالت ست این ہوتاں
 کجا ایجا تہ مدے مرل آرا
 تحت موم خود را آنگیں کس

ہندوستان کے پھول | قصرتاہی کے یائیں باع کی تعریف کے سلسلہ میں جیدستو
 پھولوں کا ذکر کر کے ہندوستانی پھولوں کو خصوصیت کے ساتھ بیان کرتے ہیں۔ اس
 صحن میں قائل لحاظات یہ ہے کہ ہر ایک پھول کی تعریف میں تلخی کے ساتھ واقعیت کا پہلو
 ہاتھ سے نہیں چلے جاتا۔
 گل کورہ اور صد رنگ -

ز گلمائے تر ہندوستان ہم
 تری آب را در کون کردہ
 تہہ مرگتہ مادو ہوتاں ہم
 لطافت آب را و دیوں کردہ
 گل صد رنگ را حوی رحمت
 مودہ صد ورق دیا حویق

اس کپڑے کی تعریف میں حضرت امیر فرما تے ہیں :
 کہ لطفِ دیوگیری از کتاں بیش
 رنج بانِ پری کہیش
 اس جامہ گوئی آفتابیت، ویاخو و سایہ یا ماہتابیت،
 نہ تہ فرما تے ہیں کہ خراسانی جن کو اہل ہند گنوار اور احمق سمجھتے ہیں
 زدیکہ، گھاس سے زیادہ وقت نہ نہیں رکھتا،
 نہ کہ ہندی گیر و گول خصہ باشد بہ نزدش برگِ تہنول
 نہ آنکہ مردِ زندگانی نہ کہ ذوقِ برگِ خانی ذوقِ جانی
 میرا اس بجائے کہ خاتمہ میں یہاں کہ آم کو دیگر ممالک، کہ انجیر پر
 ہیں اور لکھتے ہیں کہ میں ہندوستان کی چیزوں کی تعریف، اور ترجیح میں
 اری سے کام نہیں لیتا جو لوگ منہ نہ مزاج اور تجربہ کار ہیں اور جنہوں
 ممالک کو غور کے ساتھ دیکھا ہو وہ میری بات کی تصدیق کریں گے۔ مگر
 مافوں سے یہ مطلب نہیں نکل سکتا اس لئے کہ انڈی عورت، تو بوجہ کو شام
 نہ بتا، سہ کی اور جو شخص اپنے ملک کی طرفداری کرے گا وہ ہمارے ملک کے کام
 میر سے کم درجہ بتا، سہ کا حقیقہ ہمیں ہندوستان جنت، نشان، سہ اگر آیا
 اتو آدم اور طاؤس بہشت، سہ نکل کر یہاں کیوں آتا۔ سہ جا تے۔ اس مضمون

بھی چند شعر ملاحظہ ہوں :
 در شرح و سیاں کاہی سے دور
 کہ باور کہہ دگفتارِ خرو

گر آئیں عرب کو مست بکرم صرف اراں آئیں دریں کم میت یک حرف
کے کیس ہر سہ دکاں رست صرا تنہا کیس نہ تہلیط است ٹے لا

معانی | ہندی رمان معالی اور خیالات کے اعتبار سے بھی دوسری زبانوں
سے کسی طرح کم نہیں ہر سہ

دگر یسی بیایش ار معانی دراں پیر ار دگر کم مدانی
اگر از صدق و الصاف و ہم تنج حد ہندی کی گفتار میں حوج
و آرایم سو گندے رمانے کہ داند ما ورم داری و یالے
وے مس کا مدیں بقدر متیا سیک قطرہ سدم مہاں دریا
رقطرہ در حیدن گنت معلوم کہ مرغ وادی ست اردجلہ محرم
کے کز گنگ ہدستاں بود دور ریل و دحلہ لافہست معدور
جو در حیں دید مل بوتساں را جہ داند طوطی ہند و ستاں را

ہندوستانی کیرے کی فوقیت | حضرت امیر خسرو کے عہد میں ہمایونی کیر ہندوستان
میں عام طور پر مشہور اور مقبول تھا اس کا نام دیو گیری ہے۔ جو کہ وہ دیو گیری میں متا
تھا اس لئے اس نام سے موسوم کیا جاتا تھا۔ دیو گیری دکن میں ایک تاریخی شہر ہے جو
اس وقت دولت آباد کے نام سے مشہور ہے۔ حالانکہ سلطان تغلق کے زمانہ سے اس کا

یہ راز اصافی ہے اور مل نوساں معول ہے اور فاسل دید کا حذف سمجھا چاہیے اور راکو علامت معول
انگلیا تو مل بوتساں میں ملک اصاف تسلیم کرایٹے گا جو ایک حد تک معیوب ہے

حکماں ہر باقی اکثر زبانوں پر اُس کو ترجیح حاصل ہے۔ عربی کی خصوصیت یہ ہے کہ اُس میں جنبی الفاظ کی آمیزش نہیں ہو سکتی اور فارسی میں یہ نقص ہے کہ اُس میں عربی الفاظ کی آمیزش ناگزیر ہے ۹

غلط کردم گرازدانش زنی دم	نہ لفظ بندی ہے ۱۰ از پرسی کم
بجز تازی کہ میر ہر زبان سے ۱۱	کہ بر جملہ زبانہا کامران ہے ۱۲
دگر غالب زبانہا در دوروم	کم از ہندی ہے ۱۳ شد ز اندیشہ معلوم
عرب دگر گفتہ دار و کار دیگر	کہ نامیزد در و گفتہ ۱۴ دیگر
بنقہ مان ہے ۱۵ لفظ پارس در خورد	کہ بہ آچار تیزی کم تو اس خورد
چو آصفانی و ش و اس در دناگہ ۱۶	تو گوی کیں جیساں جان پاکہ ۱۷
جس را مایہ گنج زہر سیاں	نہ گنج از لطافہ ۱۸ پیچ در جاں
نہ زیر جفہ ۱۹ کردن ہم سری را	عقیدہ از زمین در دُری را
بہین دولہ ۲۰ بگنج خویش صرودہ ۲۱	متاع عاریہ ۲۲ عاری شکر و ۲۳
زبان ہند ہم تازی مثال ہے ۲۴	کہ آمیزش در اس جا کم مجال ہے ۲۵

آخری شعر سے ثابت ہوتا ہے کہ اُس وقت تک ہندی زبان میں فارسی الفاظ کی آمیزش بالکل نہیں ہوئی تھی یا بہ ۲۶ ہی کم ہوئی تھی۔

ہندی صرف ۲۷ نحو ہندی صرف ۲۸ و نحو کہ اصول قواعد عربی کی طرح منضبط ہیں

۱۰ در خورد بمعنی سزاوار و شایاں۔ ۱۱ چارہ بمعنی آمیزش۔ ۱۲ تیزی مالہ تازی بمعنی عربی اور کم تو اس خورد بمعنی نمی تو اس خورد۔

تمامی کتور از تیغ غصہ کار	یو حارِ شاں را آتش گرتہ پیچار
رمیت سیرِ حورِ دآبِ تمیتیر	فروختہ عمارِ کعبہ در ریر
رودِ شاں ہمد و گشتہ یا مال	فرو دشاں ہمہ در دادِ مال
مدیں عرت شدہ اسلامِ مصوٰ	مداں خواری سراں کفرِ مقہور
بذمہ گرہ بودہ رخصتِ ترع	سامدی مام ہمد و زاصل تاوع
رعین تالبِ دریا دریں باب	ہمہ اسلام می بریکے آب
نہ راں رہ دیدہ را عاں گرہ گیر	ہمہ در کیتن اچہ راست یوں تیر
نہ ترسائی کہ ارناتر سگاری	ہمد برسدہ دلِ ع کردگاری
نہ ارضِ ہوداں جنگِ فحوت	کہ ارقراں کسد دعویٰ تنوت
نزع کر طاعتِ آتش متودتاد	ورو ما صد رماں آتش لفریاد
مسلماناںِ معالی روتنِ خاص	ردل ہر چار آئیں اناحلاص
نہ کیس ماتامی بے ہر خرید	جماعت راوست را حیاں صید
نہ زاہل اغترالے کر من شوم	زدید ارجہ مداکر دند محروم
نہ آں سگِ خارجی کر کیہ ساری	کدماستہ یی رقت رواہ باری

ہندوستان کی زبان اور | ہندی رماں کی نسبت حضرت امیر خسرو فرماتے
 اس کی ترجیح دیگر زبانوں پر | ہیں کہ جو شخص علم کا مدعی ہے اُس کو معلوم ہونا چاہیئے
 کہ ہندی زبان فارسی سے کم ہیں ہر ملکہ سوائے عربی رماں کے جو تمام رماں پر

اور مغلوں۔ کہ حملوں کے دائمی سد بار، کو بیان کیا ہے۔ اور پھر ان فتوحات کا ذکر ہے جو
 علاء الدین کو چتوڑ، رنچتوڑ، گجرات، ماندو، سمانہ، تلنگانہ، میرمڑ، اور پوری
 میں حاصل ہوئیں۔ اور ان امور کی نسبت واقعات، کہ سلسلہ اور دیگر عنوان۔ کے تحت
 میں جب وجہ اشارہ کیا جا چکا ہے اور اس موقع پر یہ اجمالی یاد دہانی کافی ہے۔ غلی عہد کے
 اسلامی تہذیب، تمدن اور رسم و رواج کے متعلق بھی کافی تفصیل نہ خائلی شایکی استان
 کے ضمن میں کی جا چکی ہے۔ البتہ ہندوستان کے متعلق بعض متفرق باتیں باقی رہی
 ہیں جن کی نسبت میں ناظرین کی توجہ مبذول کرنا چاہتا ہوں :-

اسلام کا غلبہ اور اُس کی یکساں، تاریخ اسلامی کی تمہید میں حضرت امیر خسرو لکھتے
 رونق تمام ہندوستان، تمار، میر، ہیں کہ ہندوستان میں مسلمان بادشاہوں نے
 اسلام کی اشاعت کی اور علما، باعمل کی بدولت آج دہلی کو دارالعلم بخاری کا مرتبہ
 حاصل ہے۔ زبردست، کافر اور ان کا کفر پامال ہو چکا۔ اور غزنین۔ سے ساحل دریائے
 شورتک، مذہب اسلام ایک، حالت اور یکساں رونق۔ کے ساتھ پھیلا ہوا ہے۔ نہ یہاں
 عیسائیوں، یودیوں اور آتش پرستوں کا وجود ہے اور نہ کہیں۔ عربیوں اور
 معتزلوں کا پتہ لگتا ہے بلکہ اس تمام رقبہ میں جس کی حدیں اوپر مذکور ہوئیں سوائے
 حقیقوں۔ کہ دوسرے مذہب کا آدمی نہیں دیکھا جاتا۔

خوشا ہندوستان و رونق دیں شرعیہ، راکمال غزوت مکیں
 زعم باعمل جو ملی حجت ارا زشاہاں گشت اسلام آشکارا

لساطی صلائے و مدائع لفظی و معنوی اور ضلع حگت کا عصر زیادہ ہوگا اُنسی استیساں کو
عام مقبولیت حاصل ہوگی۔ یہی وجہ ہے کہ قرآن السعیدین اور اعجاز حسروی متعدد دھاریہ
یکلی ہیں قرآن السعیدین ایک عرصہ درار تک داخل درس رہی اور اُس کی متعدد تصنیفیں
لکھی گئیں اور اس وقت اس کے ہر اہل قلمی نسخے ہندوستان کے کتب خانوں میں پائے جاتے ہیں
لیکن دولرالی حضراں اور سیر کو یہ بات حاصل نہ ہو سکی اس لئے کہ یہ کتابیں عام
مذاق سے بالاتر تھیں۔ کس قدر افسوس کا مقام ہے کہ تمام ہندوستان میں نہ سپر کے
تیس چار نسخوں سے زیادہ نہ مل سکے اور تعلق نامہ تو بالکل ہی مفقود ہو چکا ہے۔

مگر مجھے اُمید ہے کہ اس قسم کی کتابوں کی مقبولیت کا اب زمانہ آگیا ہے۔ معری
علوم اور معری ادبیات کے اتر سے ہندوستان کے علمی و ادبی دوق میں صاف طور پر
تبدیلی محسوس ہوئے لگی ہے اور ایک ایسا وسیع حلقہ اُداما کا پیدا ہو گیا ہے جہاں اس قسم کی
تصانیف یقیناً قدر کی نظر سے دیکھی جاتی ہیں۔

متوی دولرالی حضراں کی ایک ممتاز خصوصیت یہ ہے کہ اُس میں ہندوستان
کی تاریخ و جغرافیہ تدبیر و تمدن اور رسم و رواج کی سب سے اہمیت قیمتی معلومات کافی
تفصیل کے ساتھ ملتی ہیں۔ شروع متوی میں ایک باب ہندوستان کی اسلامی تاریخ پر
لکھا ہے اس میں سلاطین اسلام کا پورا سلسلہ سلطان معر الدین سام سے شروع کر کے خود ہلی
میں اسلامی سلطنت کا مانی ہوا ہے سلطان علاء الدین خلجی تک ملا دیا ہے۔ اس کے بعد
علاء الدین خلجی کی فتوحات جو اُس کو معلوموں پر حاصل ہوئیں اور سردارانِ مغل کی گرفتاری

یعنی موتیوں پر چلتے چلتے محل کی عورتوں کے پاؤں میں آ۔ بلہ پڑ گئے یا یہ کہ وہ موتی
ان کے نیچے بنزلے آ۔ بلہ۔ کر۔ تھے۔

چند استعارے بھی قابل ملاحظہ ہیں۔

تو گولی گرو	ن از تیغ کشیدہ	بگرد لاله سوسن	امیدہ
بفرمان مہ پوشیدہ تہ	ال	رواں شد نہرہ و پرویں بنبال	
رواں	تیارہ پراں تراز طیر	بسو شمس و الاشد سبک	سیر
مشاطہ پر دہ را ز پیش بردا		ستارہ ز آفتاب بخوش بردا	

آخر کہ دو شعور ہیں صنہ ایہام ہے۔

ہندوستان

حضرت امیر خسرو کی شاعری کی ایک بہت بڑی اور نمایاں خصوصیت یہ ہے کہ
انہوں نے اپنی تمام تصانیف نظم و نثر میں ہندوستان کی نسبت بہت زیادہ لکھا ہے۔
میر بہ نزدیک اگر غور سے دیکھا جاوے تو ان کا کلام عمدگی بلکہ کسی قدر اس کے قبل
اور مابعد زمانہ کی ایسی صحیح اور مستند تاریخ ہے کہ موجودہ کتب تاریخ منفرد یا مجمعات
اور استناد کے لحاظ سے اس کا کسی طرح مقابلہ نہیں کر سکتیں۔ اس میں شبہ نہیں کہ حضرت
امیر کی تاریخی تصانیف عام طور پر کچھ زیادہ مقبول نہیں ہوئیں اس کا اصلی راز وہ
عام بد مذاقی ہے جو چند صدیوں سے ہندوستان پر چھائی ہوئی ہے جن کتابوں میں

اس طسج سیاں کرتے ہیں ے

گہرائے کہ ہر یک راز اُمید لصدوں حگریں درد و رشید

قنادہ ہر طرف بے قیمت مولا چو آبِ حتم عاشقِ دردِ باریا

بعض اوقات حضرت امیر خسرو عام اور مبتدل تبتیہوں کو ایسے نئے اسلوٹ لکھتے ہیں کہ اس میں عجب دلکشی اور دلاویزی اور طرکی پیدا ہوتی ہے جو کسی ہی ترے میں ٹھی مشکل ہی سے ہو سکتی ہے ے

آبِ دیدہ عمِ یروخت توں کریں لولو معراجِ ساحت توں

مستوریہ ہر کہ روئے سہجی ہلکا ہو جاتا ہے مگر حضرت امیر درماتے ہیں کہ آسولام تبتہ موتی تو ہیں مگر اس سے معوں معوج تیار نہیں ہو سکتی۔

زلِ حیں ہمد و ارہ خاک می رتِ فلکِ روتے ہر اک اللہ گیت

زل کی تبتیہ ہمد و کے ساتھ ست عام ہر مگر آسماں کے ہر اک اللہ کسے سے اُس میں طرکی پیدا ہو گئی۔ ہر اک اللہ ایک ایسا سلام ہے جو ہمد و ستاں میں صرف ہمد و لوں کے لئے مخصوص سمجھا جاتا ہے۔

چکاں ہر دم رتبت لعلِ حتاں عئے بریمیہ چوں کوہِ مدحتاں

حیں آسوں کی تبتیہ لعل کے ساتھ معمولی ہے لیکن عم کو کوہِ مدحتاں کے ساتھ تبتیہ دے کر اُس میں زیادہ لطف پیدا کر دیا ہے۔

رگو ہر راریاں راتہ یا۔ ے ستادِ رآلمہ پاسے گہرا ے

دو قرصی کا ندیں بالاؤں میں اند
چونان کیسہ بر مردم فریب اند
فریب آسمان خوردن نیاید
بخور گرت از سر گردن نیاید

چاند سورج کی تشبیہ سپر کہ ساتھ ملاحظہ ہو۔

سپر میگرد و خورشید از تن خویش
تقدیر یکسو کردش از پیش
کنید تیغ قضا چون قطع امید
نہ مہ داند سپر گردن نہ خورشید

تشبیہ کی اقسام میں تشبیہ مرکبہ، نہایت مشکل چیز ہے جس میں چند چیزوں کی مجموعی حالت کو دوسری مجموعی حالت کے ساتھ تشبیہ دی جاتی ہے۔ سو اب اس مشاق بہرہ فن کہ تمام شعر کو اس میں بہت کم کامیابی ہوتی ہے۔ امیر خسرو نے خصوصیت کے ساتھ اس قسم کی تشبیہیں نہایت ہی عمدہ لکھی ہیں۔

دولرانی قصر لعل میں بھیج دی گئی۔ ہاں اس موقع پر خنہ رخاں کی زبان

سہ فرما تہیں۔

بقصر لعل آن دلخواہ چون
شفق چون بر دور و ماہ چوں

سردی کی شدت میں فرما تہیں۔

قصد باپوشی کہ بریاری رسیدہ
بہ بر چوں شکر اندر نہ بخزیدہ

بر آتش دستہ دار کو سو منزل
چوشتا کہ دارد دستہ ہزل

خنہ رخاں کی شادی میں جو ہوتیوں کی بکھر ہوئی وہاں ان کی کثرت اور بقیدی

ساست راجک اری ہمیکرد تہادت راجک یاری ہمیکرد
 دہر دوس رصواں مار کردہ ہمہ حوراں درود آغار کردہ
 اراں مانگ تہادت کا مدار تھا تہادت گوے شہم مہر و ہم ماہ
 چور تہد حور و سہ حیدر دہشت دراں مطر و عاں عین عد و رشت
 سیر میکرد حورست میدارتن جویت ولے تقدیر میکرد تن ایریت
 کسیتع قضاویں قطع مہید نہ مہ داد سیر کردن نہ حورست مید
 یک صرت کہ آں ماہراں کرد سرستہ در کارتن مہیاں کرد

تشبیہات اور تارات انتیہ اور استعارہ شاعری کے بہت بڑے رکن
 ہیں۔ تشبیہوں میں جس قدر حدت اور طرکی زیادہ ہوگی اسی قدر کلام کا رتہ بلند تر ہوگا۔
 یہی وجہ ہے کہ مہار اور فادرا کلام شعر عام اور مستدل تشبیہوں کا استعمال نہیں کرتے
 بلکہ سی تشبیہوں اور نئے استعاروں سے اپنے استعار کو ریت دیتے ہیں۔ حضرت امیر خسرو
 نے اس مثنوی میں اکثر بہایت لطیف تشبیہیں لکھی ہیں اگرچہ کسی تشبیہ کی سست یہ دعویٰ
 کرنا مشکل ہے کہ وہ کسی خاص شاعر کی ایجاد ہے اور اس سے پہلے کبھی نہیں لکھی گئی۔
 چند نمونے ناظرین کے ملاحظہ کر لئے یہاں درج کئے جاتے ہیں۔

آسماں کی عدا ری اور مکاری ایک ایسا یا مال مصموں ہے جو ہر اروں
 طریقوں سے کہا چکا ہے مگر حضرت امیر خسرو اس کے لئے ایک نیا اسلوب پیدا کرتے
 ہیں۔ وہ آسماں کو ایک ٹھگ اور چاند سورج کو اس کی روٹیوں سے تشبیہ دیتے ہیں۔

در آن زندان بران لہا نہ پڑو
 بدیں جیلہ بری شدہ . ہر روز
 نہ خاں کہ قتل کا میں بھی جزا میر نہ نہایت دردناک ہا اور موثر پیرایہ میں
 و کہ لایا ہر دو نور شاہزادہ ہشکس کہہ سا منہ لا سہ جا تہیں ملک شادی اپنے
 آدمیوں کو قتل کہ لہ اشارہ کرتا ہر مگر کسی کو جرات نہیں ہوتی کہ آگے بڑھ کر وار
 کر سہ آخر کار ایک نیچ قوم کا ہندو آگے بڑھتا ہر اور اس لہ بائیکہ کام کو انجام دیتا
 غرض کس ابرائیاں چوں زندہ راق کہ گرد تیغ خون را کا فرما
 فرور تر نہ ہندو نژاد
 بجنید از میاں چوں تند باد
 ہزار آہر من از رویش ہر نماز
 تہہ چور تہہ آہر من آثار
 کثر اندیشہ چو عقل خود ہاں
 غم افزائے چو عیش تنگ ہاں
 چو بوم نو بدین شوم چہر
 چو شام غم آئینہ
 چو خوں بہ بطریق لہ نہ ناگیر
 درازش پیچیدہ در گوش
 زبانی کردہ اور احاطہ در گوش
 تو کوئی خواہ از و موج خون
 سبک نہاں صہ ہر رنگاں برون
 بخو نیز آئینہ خبر کشیہ
 زراہہ در کٹیدہ
 کشیدہ کرد دامن قبا چہ تہ
 زفر مایندہ تیغ گوہر چہ تہ
 کہ از سر سہری خود بود نامی
 برآمد گرد آں و گرامی
 چو تبیجہ دہ از سہری شاخ
 شہادہ بخار از خاندان کاخ

سرتن می نشت دیگر مار میگرد
 چو یایاں تدر سر آغار میگرد
 گئے بدل گو سردیدہ مے سود
 گئے رجاں محنت بدہ مے سود
 قاتل حیراں نہ صسرے و نٹالے
 چو مصروعی کہ ماگہ مید۔ آب
 دست ارمہ اڑائے راسیت
 رقیب گریہ گتہ استینت
 بدشت آتق و در آتیش آب
 بدیں آب میی لودتس اراں تا
 ہادآں مائیں بدل حویت
 کہ آں کا حد کتہ آراں آں لیت
 گوالیار کے قلعے میں حصر حاں اور دولرانی قید کارماہ کیو مکر سر کرتے تھے ۵
 لگیں قلعہ بڑی عیولہ تنگ
 ہاں ستر یحییٰ یاقوت در
 دراں تنگی رعم و لتنگ مے بود
 دراں کوہ گراں بے سگ مے بود
 حکاں ہر دم رحمت لعل جتاں
 عے رینہ جوں کوہ بدختاں
 رعم حالت اریہ در سیداد مر بود
 لیے بر فے حاماں تادمے بود
 ہم او یارہ ہم او موٹس ہم او دوست
 ہم او حاں ہم او معروف ہم او بوس
 تہ دوراں نہ دہرہ مرقہ
 ہے بود مد ماہم جوں دو فرقد
 دو یکدم ہیچو حور اڑے در رے
 بد مدی یک دگردلہ اڑد کھ
 گئے او میں ایں عدا مار کردے
 گے ایں رل او گار کردے
 گے او مار و کتائے ایں حریہ
 گے ایں گیسو سیرے او کتے
 گے او سر در کسار ایں ہاد۔ ۶
 گے ایں در ریر یائے اوقاے
 گے ایں اوگا کر کردے

شادی خاں اور شہاب الدین عمر بھی مقتول ہوئے۔ شہاب الدین عمر کو جس کی عمر
 صرف سات سال کی تھی ملک کافور نے نمونہ کے طور پر چند روز کے لئے تختہ پر
 بٹھایا تھا۔ اس بار کو حضرت امیر خسرو نے نہایت لطیفہ پیرایہ میں ظاہر کیا ہے۔
 غرض چوں کہ خضر خور دآں شہرِ چورِ ہماں سے خور د شادی خاں ہم از دور
 شہاب کے سر پریش ہو گئے، چشید او نیز از اں جو آنچور دور
 یعنی شہاب الدین عمر جس کا قصور و اتنا تھا کہ تختہ کی کچھ گرد اُس کے دامن
 پر پڑ گئی تھی وہ بھی خضر خاں کے ساتھ تلوار کے گھاٹ اُتار گیا۔
 واقعہ نگاری فرضی | یہ نمونہ جو اوپر درج کئے گئے ہیں ان سے ناظرین کو بخوبی
 واقعات میں اندازہ ہو گیا ہو گا کہ تاریخی واقعات کے بیان میں حضرت
 امیر خسرو کی قادر الکلامی اور واقعہ نگاری کا دیکھ کر کس قدر بلند ہے۔ یہ چند نمونے
 فرضی واقعات کے بھی ملاحظہ ہوں۔
 ایک رازدار کہ ذریعہ سے خضر خاں کا خط نہایت مخفی طور پر دولرانی کے

پاس پہنچا ہے اور وہ اُن کو پڑھتی ہے۔
 چو آمد آں سوا و خضر خانی
 نہانی تر ز آں زندگانی
 پہنچا پہچ شوق سے نقہ خامہ
 صغیر منخواند و مہیچہ نامہ
 بروں بدحوہ نامہ بربزبان
 دروں چون نامہ مہیچہ پیدائش
 گہ با عجز و گہ بانامی خواند
 گہ پے گہ ز آواز می خواند

ملوک ایریت مے آمد حیدہ در ریتہ سلام در حیدہ
 نہ تہ گردن کت ارے کس نصیاء کہ بودس طوق در گردن جان
 ہر سرل ریت تحت نا دور تادہ گنجا۔ دمسع گنجر
 جو دہلی فتح افتاد کارت گرفتار محیق در حصار ت
 رعنت در مدلی حاصہ سام نعرہ حوں را در سد استام
 چورار ہر طرف آوار می داد دواں لیک گویاں خلق چوں داد

سلطان حلال الدین فیروز شاہ کے واقعہ شہادت کے بعد دہلی میں اُس کا میاں رکن الدین
 امرہیم تحت سلطت پر بٹھایا گیا۔ لیکن علاء الدین کی دریزی کی اواہیں نہ کر اُس کے
 تمام اراکین سلطت اُس کو چھوڑ کر علاء الدین سے جانے اور آخر کار رکن الدین کو تحت
 چھوڑ کر ملتان کی طرف بھاگ جایا۔ یاد کیجئے اس واقعہ کو کس حلی کے ساتھ ادا کرتے ہیں

مدلی میر در مد تقطیم مترف نو کردہ رکن الدین بریم
 ملوک و خاں را مدار ہر دین کہ ہر یک تحت دہلی راسکوں نو
 اگرچہ بود تحت راسکو۔ نہ کر اسوہ ستوں بٹے ستوں
 دماگ رد کہ در قص آور دپے رقص آمد ستوں نامحملہ ابعاء
 ستوں ہاچوں سونے تحت دگر امد رار کاں تحت رکنی بے ستوں امد
 راحمت در آمد رکن بے رور روت آل رکن رار کاں گت تیور

سلطان قطب الدین مبارک شاہ کے حکم سے جب حضرات قتل کیا گیا تو اسی کے ساتھ

بہ محمودی شہر و مہر زمیں گشت ، بگیتی ناصر دُنیا اودیں گشت ،
 بسا لبیبہ ، ز اوج پایہ خوش جہاں میداشت ، مانند رسائیہ خوش
 عجب بہ عہد ، ہمہ در کامرانی بہر خانہ ز شاد و شادمانی
 شہر در و آتش از یزدان شکوہ ہم از سنگ و ہم از گوہر چو کہ ہم
 خود او ، تیغ قی کار آئی بامر شہنشاہان در کار شہای

سلطان نامہ ، الدین محمود نہایت نیک ، سیرت ، اور عابد و زاہد اور پرہیزگار اور عدالت ،
 شعار بادشاہ گزراہی ، قرآن مجید کی کتابت ، کر کہ اُس کی اجرت ، سے اپنا خرچ چلاتا
 اور شاہی خزانہ سے کچھ نہ لیتا تھا ۔ تمام ملکی اور قومی مہارت ، غیاث الدین بلبن کہ سپہر
 کر کہ خود عبادت ، و ریاضت ، ہمیں مصروف رہتا تھا ۔

علاء الدین خلجی جہاں پہنچا اور مرہٹی اور سلطان جلال الدین فیروز شاہ
 کو دھوکہ دے قتل کر کہ دہلی کی طرف ، بڑھا اور لوگوں کو اپنی طرف ، راغب کر کہ
 غرض سے بہتجا شاہی زرپاشی شمع کی جس کہ حال ، نہایت برنی نہ نہایت ،
 تفصیل کہ ساتھ لکھ ہیں تو بہ شمار مخلوق اور اُمراء سلطنت ، اُس کہ گرد جمع ہو گئے
 اس واقعہ کو حضرت امیر نے اس طرح پر لکھا ہے کہ واقعہ ، کالونی پہلو ماتھے سے

نہیں جا نہ دیا ۵

رواں شد فتح دہلی را تجہیل
 ز زر کردہ کلیہ بدکار مشکل

ازار ہیں باشکوہ لشکر و پیل
 خرابین ریز شد منزل بمنزل

جو تیغ اندر میام از کار می ماند فراواں قتلے آرا می ماند

یریدار صد مہ تا ہی قتلے یریدہ روئے بہود آفتاب

جہاں میرا درو بر بادہ تیراں کہ حامل می تندار دے دلیراں

سہ سالے کت قوی ندیچہ موت کسے بر حرف او سہاد گت

چارم چوں رکرا اور قتلے بروہم خامہ قتلے دیر گت

مؤرخین نے لکھا ہے کہ سلطان تمس الدین الہتمس کے لڑکے شراب نوشی اور ہوا پرستی

میں مبتلا تھے لیکن اس کے برخلاف رصیہ خاتون نہایت عاقلہ اور دُور اندیش تھی

قرآن شریف تجوید کے ساتھ پڑھتی اور ضروری علوم و فنون میں کافی مہارت رکھتی

تھی ملکی معاملات میں وقتاً فوقتاً آپ کو نہایت مفید مشورے دیا کرتی تھی۔ اس لئے

سلطان نے وفات سے پہلے اُس کو ایسا حائث مقرر کیا۔

معرا لہیں بہرام شاہ کی زنت کہتے ہیں ۷

رواں شد آں بس اور حکم آئی تجھیں سکے بہرام شاہی

سہ سال اویرا دہ عشرت و حام شاطے راہد چوں میتیہ بہرام

روہم کرد بہرام فلک دور شد آں بہرام نیزا در دل گور

بہرام شاہ کی سہ سالہ حکومت کا خلاصہ سوائے اس کے اور کیا ہو سکتا ہے کہ حضرت

امیر نے صرف ایک تعزیر لکھ دیا ہے۔

سلطان ناصر الدین محمود کی سست لکھتے ہیں ۷

ساتھ لکھ ہیں کہ کوئی خوش بیان مؤرخ بھی اس سبب نہیں لکھ سکتا۔ یہی وجہ ہے کہ اکثر مؤرخین جیسے سلطان علاء الدین کے عہد سلطنت کے واقعات لکھنا چاہتے ہیں تو بجا ہے اپنی الفاظ اور اپنی عبارت میں لکھتے کہ اس مثنوی کے اشعار نقل کر دینا کافی سمجھتے ہیں۔ ملا عبدالقادر بدایونی اور راجہ درگا پرشاد نے اپنی تواریخ میں جاکا ایسا ہی کیا ہے اور اس مثنوی کے صفحہ کے صفحہ نقل کر دئے ہیں محمد قاسم فرشتہ جو ایک ہر تہ مؤرخ ہے کہیں کہیں حضرت امیر کے بیان سے اپنی تاریخ کے صفحہ کو زینت دیتا ہے اور کبھی کسی شاعر کے لئے انتہاء خوبی ہو سکتی ہے کہ اس کا بیان محتاط مؤرخین کے نزدیک بھی قابل اتنا نہ ہو جو اشعار ہم اوپر نقل کر آئے ہیں ان میں سے نمونہ اعلیٰ واقعہ نگاری کے ناظرین کی نظر سے گزر رہے ہوں گے۔ چند اور نمونے آں عنوان کے تحت ہیں بھی لکھ جا رہے ہیں۔

واقعہ نگاری حقایق تاریخی میں، شروع مثنوی میں ایک باب ہندوستان کی اسلامی فتوحات پر لکھا ہے سلطان علاء الدین سام سے شروع کر کے جوہندوستان کی نئی تاریخوں میں شاہ بالین غوری کے نام سے زیادہ تر مشہور ہے سلسلہ واقعات کو سلطان علاء الدین خلجی سے ملا دیا ہے اس سلسلہ میں خلیفہ سلطنت کی نسبت لکھتے ہیں بدختر گشت راہ نیک راہیں از اس چپ سپر کم بود شایاں رخسار دختر مرغیہ میرزا مہرچن آفتاب میں بود مرغیہ چو برق از پردہ مینو پر توغ

ساہدو کہ گریہ در اسیری کند تکر اسیری در میسری
 آتری تعز میں حضرت امیر حسرت نے جیتم دید واقعہ نقل کیا ہے یعنی ملک کا فوراً سلطان
 علاء الدین کے عہد سلطنت میں اس کے سامنے علامہ س کر آیا اور آخر کار و رارت
 اور ریاست سلطنت کے مصعب پر بھیجا۔

عشق میں امارت و سلطنت کو کوئی نہیں پوچھتا ہے

نغم صاحب کلاہی بر گیرد

نغم صاحب کلاہی بر گیرد

جو ارمقین حسرت مداد میداد

جو ارمقین حسرت مداد میداد

کہ خواہد تیغ خود را سرحدوں

کہ خواہد تیغ خود را سرحدوں

را دلے جو گل سود میسری

را دلے جو گل سود میسری

مأمیدے دل ست آدمی راد

مأمیدے دل ست آدمی راد

واقعہ نگاری احضرت امیر حسرت کی شاعری کی ایک مختصر صفت واقعہ نگاری ہے

واقعہ نگاری کا کمال یہ ہے کہ شاعر حسرت صلی یا فرضی واقعہ کو بیان کرنا چاہے اس کے

تمام حریات اور تعلقات اور لوازمات کو ذکر کر کے واقعہ کی تصویر ہو نہ کھینچ دے

اگر وہ واقعہ فرضی بھی ہو اصلی اور واقعی معلوم ہوئے لگے۔ قدام کی شاعری کا طعنا

انتیاری بھی صفت رہی ہے۔ مگر افسوس ہے کہ متاخرین نے اس سے عظمت کی اور اس کی

شاعری میں یہ ضروری صفت ہی کیا ہو گئی ہے۔

حضرت امیر نے اس متوی میں متعدد تاریخی واقعات لکھے ہیں اور اس جلی

همه کس پیش رو باشد بخیر

بدوری دوستی گردد پدیدار

نیاری نفس کشی باشد که گه گاه

ز نزدیکی رُ بایکد براب-گاه

کم از دزدان شاید بود کز خاک

دو دسر گشته سوهر مهر افلاک

به نیلو فرنگر گزیده بر جاوید

فر و میرد چون پنا گشته خورشید

وقاداری ز ماهی باید آموخت

که گراز آری یکدم شد جد آشت

نیلو فر کا پھول دن بھر کھلا رہتا ہے اور غروب آفتاب کے بعد مہرجا جاتا ہے۔

بزرگوار کا توسل موجب حصول عزت ہوتا ہے

شود پیش بزرگوار خدا تہ آموز

چہ نیک اختر کہ گزشتہ فیروز

نماند ابرار از دامن آزاد

چو خاک تیرہ گیر دامن باد

چار از خویش برتر دارد اورا

چو پیش با چار آفتاب کہ ورا

آسمانی مصائب پر خدا تسلیم اختیار کرنا چاہیے۔ کیونکہ اکثر اوقات وہی مصائب

جن کو انسان ناپسند کرتا ہے اُس کی ترقی و کامیابی کا ذریعہ ثابت ہوتا ہے

خوش آنکس کو نہد گردن بہ بیم

چون امید پائندہ آت و نیم

باید دل در و ناچار بہ تن

چون توان رہا تیر کردن تن

بناغم کا کلید شادانی

بر آفتاب کا نوید کامرانی

کہ از شکر دہندش طعم در کام

چہ داند طوطی کا فادہ در دام

کہ در تہ شاہ خواہد بود جایش

چہ داند باز چوں بندند پایش

بکلیہ جید ماتحتیت را اوح مد ریا بر ستود۔ ماراوقد موح

نہ خورازیک گر مکرزد ستاح ستود گر کو کھوتا ارگر تلح

اقبال مد اور ہونہار اویچے گھرا لوں میں پیدا ہوتے ہیں ۵

سعادتہا ست اندر یردہ ٹیب نگہ کن ناکر ار یر مد درجہ

سرے کو حواست شد تاج جالی تولد یا مدار صحت الی

دے کر روتنی گرد دھا گچر ستود یہ مدار ابر آسا گچر

ربہ حد رادہ کوہ بلند ست کر اسان در لمدی ار حمد ست

شعاع مہر گیر اتر مرہ ست کہ ایں آفاق گیر آں در بہر ست

ابر اور کوہ دونوں لفظوں میں لمدی کا خیال موحو دہر لیکس کوہ کے ساتھ آما گیر کی

صفت ٹرھا کر استدلال میں زور زیادہ پیدا کر دیا ہے۔ آخری شعر کا مطلب یہ ہے کہ

سُورج آسمان میں ہر مگر شعاعیں تمام عالم کو مسحر کئے ہوئے ہیں۔ اور اس صفت میں وہ

سُورج سے فائق ہیں۔ اس شعر میں مصموں زیادہ صفائی کے ساتھ ادا ہیں ہوا۔

اسی قسم کا ایک دوسرا مصموں ثابت کرتے ہیں ۵

شہزادی کتن بود ز اقبال ہوئے رسد در گوہر ہر جام اربوئے

گلی کو حواست والا دستگاہیت پیار دسویے دیگر دست رہیت

دے کو حواست تند را صبر صا رسد در گچ ستہ اردست عواص

حقیقی محنت کا اظہار دُوری کی حالت میں ہوتا ہے ۵

چہ باشد خضر خاں بل ہند خضر نیز ازین خضر ہر رنگیں گشت تا پیر
 پس آں بہ کا دمی درجاں سپردن بقا بہ خضر یابد بعد مردن
 قلہ شعر بعض اوقات شاعر اپنے غلط یا صحیح دعاوی کو شاعرانہ دلائل سے ثابت کرتا ہے۔ قلہ شعر سے میری یہی مراد ہے۔ یہ ضروری نہیں ہے کہ اس قلہ کی بنیاد ہمیشہ واقعہ پر ہو۔ بلکہ شاعر تشبیہ اور تمثیلوں کی طرف کی اور حسن بیان سے اپنے سامعین کو اس قدر مسحور کر دیتا ہے کہ سوا اُنہ تسلیم کہ کوئی چارہ کار باقی نہیں رہتا۔ اس قسم کے قلہ سے اگرچہ کسی شاعر کا کلام خالی نہیں ہے۔ لیکن حضرت امیر خسرو اس مضمون کو قطعاً کہ سلسلہ میں جا بجا کثرت، کہ ساتھ لکھتے ہیں اور نہایت خوب لکھتے ہیں۔ میر نے نیز کہ اس صنف کا کلام میں اُن کا درجہ اس قدر بلند ہے کہ قدما اور متوسطین میں سوا اُن خواجہ نظامی اور شیخ فریدی کے کوئی شاعر ان کی ہم سری کا دعویٰ نہیں کر سکتا۔ چند مثالیں اس مثنوی میں سپیش کرتا ہوں۔ ناظرین ملاحظہ فرمائیں۔

فطرۃ اور خلقت کی تبدیل ناممکن ہے۔ لا تبدیل لخلق اللہ۔ اور اگر کہیں اس کے خلاف نظر آئے تو اُس کو عارضی سمجھنا چاہیے۔

ز روزی خواہ در وہ خواہ دگر مقام ہر کسے پیدا ہے در وہ
 پرنہ بال و پر بہر ہوا یافت خرنده از زمین بودن نوا یافت
 بجیلہ موش با لابر نہاید مگر آں کش غنیمت یواز ہر باید
 عقاب از اوج دشتن لست مگر در باز دشت لنگر تو اں لست

نہ ہر کس پے فتا میں سوزِ جاں را نہ ہر دل داند میں دواعِ ماں را
 سرش گریہ دارش یائے کوماں کے کو سر ہمد در یائے حوماں
 چو مرغِ شہ بہ ہماں ہو ساک رحوں جو دہر ہماں ہو ساک
 حسرتِ امیرِ حسرو صرف اس تمید ہی پر کتھا ہیں فرماتے لکھ آگے جل کر ایک عارف
 شاہدِ رست کی حکایت لکھتے ہیں جس کی تہادت کے لئے مستوق کا ایک تیر لگا دہی
 کافی ہو گیا تھا اور پھر اُس کے بعد بطورِ نتیجہ کے فرماتے ہیں ۛ

جو رعائتِ انارتِ تیجِ حوست سیاستِ کردں ار رحمتِ بہت
 حضرِ عالمہ کہ چوں جس شکاری دعرہ دانتِ رحاں نغمِ کاری
 چہ حاجت بودِ حج لے و فارا رور آمدنِ زخوں تیجِ حصارا
 ولیکن چوں جیاسن بودِ قست گسستن کے تو اندر تیرِ رحیر
 اور داستان کے حاتمہ یاسِ یُرعرتِ واقعہ کو مقدمات اور میتِ ایردی پر حوالہ کے
 ایک معمولی اور بے حقیقہ ۛ واقعہ سادیتے ہیں ۛ

نہ ہے جو ماہِ مردم کہ گردوں رشیرتنِ یروردا لگے عوردوں
 مگر تاجِ گردِ دُورِ اظلاک کہ یک نوبادہ میروں آردا جا
 کے کو کر دکا سے ہر چور دوں تنگستن بہت آساں تر رکڑوں
 کے تیار دار وریں کم و کاست کہ متواں دارِ آساں دیگر آراست
 چو بہت ساحتِ یوں تنگستن آساں رمیق و کم کجا متد ہر آساں

مجبور ہو تمہیں ظاہر ہے کہ ان حالات میں ایسے وقت خیر واقعہ کا لکھنا اور پڑھنا کوئی
 آسان کام نہیں وہ سمجھتے ہیں کہ اس کے پڑھنے سے دل کانپ اٹھیں گے۔ جگر چاک
 چاک ہو جائیں گے اور دامنِ بزرگی بانی پارہ پارہ ہو جائے گا اور سختی سے
 سنو طبیعتیں بھی اُس کو مشکل ہی سے برداشت کر سکیں گی۔ اس لئے وہ تنہید کے
 ذریعہ سے اس عبرت خیز منظر کو دیکھنے کے لئے اپنے ناظرین کو تیار کرتے ہیں اور

فرماتے ہیں ۔

شرابِ عشقِ بآزادِ تیغِ مست

کسے کز زخمِ بارانش قدموں

بسا عشقِ کشِ آدازہ برفرق

بفرقِ مردچوں راند آرد دندان

چو مہرِ دوسرے دل را شد غماں گیر

جمال و شوق تا در دل بکار بند

شدیدی تو سے پوئے کہ تاچوں

زناں کا حسن را اظہارہ کردہ

عروسا نہ کہ حسنِ شہ پر بند

چہ داغِ تپاں کہ ہر جامی نشاغم

کہ روشن کی ۔ دیاں آتشیں سوز

بہر عاشقِ جنیں آ بہ دریغِ مست

بہ زخمِ تیر باراں کہ نہ درو

کز اہل بارانِ خوں خندید چو برق

سرسِ خوں گرید و لبہ اش خند

نہ از شمشیرِ آید نہ از تیر

خبر کہ باشد از خنجر گزارند

زناں را در ہوشو پانید از خوں

ترنجش برکہ ۔ کوکہ ۔ پارہ کردہ

خباہر دے ۔ خود ز نیکو نہ بندند

چون ۔ تپاں کہ ہر سومی قشام

کہ روز بہ سوختہ باشد بدیں روز

نیمہ کاں ورد ہر صبح گاہے مگر تار حید گلماد اتت رہے
 جیلے را کہ نقتے رزلالست اُمید دیر یاستیست محالست
 دریں سیراہ عقل آں را یسد کہ دروے رحت بد ددل سسد
 دریں ایواں کہ می - لعنت حید رلف مجعدتساں دل اکس بد
 کہ لعنت ما را یں ہر مغر تیرد کہ لعنت می کسد ہر مہمت کردہ
 ہر آن لعنت کت امر و آرد پت یہ خواہد کردن مرد امیدت
 میں لعنت کہ روئے ریمست کہ ریر جاک لعنت میت اریست
 اگر ادیا یہیں خواہی موبہ ریں را کرد باید ماتر گوہ
 جیرا رحت عالج آکس مدتاج کہ ریر رتختہ نگل عاست متاج
 مرد میدو گرد دستخواں سج کہ شاہ راتیں شد شاہ متطرح
 میں کامر و رما دت استخواں حیر کہ مرد احاک گرد دستخواں حیر
 جواول حاک و آخر ہر حاکیم یہ حیدیں ہر طاکے سیدہ حاکیم
 جو ہر کہ ار حاک باید مار حاکت حوت آکس کر عم بیوہ یاکست
 جیرا مید گرفت آں کتور و تہر کر اں مدھد میت ار جیرا گرہر

حضراں کے قتل کا واقعہ ایک خاص قسم کا واقعہ ہے۔ حضراں کی عمری، لوجوالی
 اُس کا حس و حال اور ناز و نسیم اور اُس کی عام محبوبیت جو تمام اہل ملک کے دلوں میں جاگزیں
 تھی اُس کو بیان کرنے کے بعد اب حضرت امیر حسرو اُس کے قتل کی داستان لکھے یہ

ذوق کہ اُتادشاہ نہی دہلوی نہ اس مضمون کو یوں ادا کیا ہے۔

بندی پر چڑھا کر خلق کو پیسہ تکہ ہستی میں

بندولا ربہ بے بھکونیں اس آسمان بے بھا

خوار کا قتل اگرچہ اصل مثنوی کی تہدیس عموماً بلند اور پر شکوہ ہیں لیکن
راہدارانِ علماء الدین کی وفات اور خوار کا قتل کی داستان میں حضرت امیر خسرو
نہ خاص طور پر اس کا لحاظ رکھا ہے اور واقعات کی اہمیت کے لحاظ سے ان کی تہید و
کو اس درجہ عبرتناک، موثر اور پُر سحر بنا دیا ہے جو شاعری کا کھلا ہوا معجزہ ہے جن سے ہر ایک
منکر کو ایمان لانا اور حضرت امیر کا کلمہ بھرنے فرض ہو جاتا ہے۔ اول الذکر تہید کے چند

اشعار ہم بیان کرتے ہیں۔

بجہر تہیں دریں پیروزہ گلشن
برنگ و بوئے چوں طفلانِ مشوشاد
چنیں گھما بسہ کردہم چاشاک
کہ از یک جہدہ دے بر زینش
کہ شد پندار خزاں را باد بر خا
دریں نہر تہنگ آید چہ ہم بنیش
خرامید اندرین صحرا بشادی
نگہ کن تابا لائے کیاں تافتہ

گر تہ درین چشمہ ہر ملی روشن
ازیں گھما کہ مینی گلشن آباد
کہ باد تہندایں خاکِ خطرناک
نگہ تہ چند گلشن تازہ بنگہ تہ
نگہ تہ چند سر و آواز ادب و خا
جنگہ کن تا کیاں راز آخرتیش
نگہ تہ چند خورشید کی قیادی
دہر ہرگزین سبز آشیل تافتہ

جو اس گردن ہمہ بالا و پرست گر آید ریر مالائے نہ دیرست
 مکن تکیہ صد رور تحت حسستیں حلقہ چوں باد و جزوت
 رتاراج سپہر دوں میدیتن کہ صد تہ را کہ یک لحظہ دروین
 بختیم جوین دیدم کچکلاہاں رہہ یا و کتس کہہ خواہاں
 لگوین خود تہیدم تا حداراں نے نانی کوشہ کوشماراں
 عملہائے ہماں عکس ہم بہت کہ بر ملک گئے را دہ دست
 جس ہم دیدہ ام کا فترہ یائے نہ تخت زردریدہ یا تائے

اس تمہید میں دنیا کی لے تاتی اور عالم کی مایا نداری کا خیال ایک سائیت لطیف
 تمثیل میں ادا کیا گیا ہے۔ کہتے ہیں کہ یہ آسمان جس کی گردن دولائی ہے کبھی ایک حالت
 قرار میں بکرتا چاند سورج اور ستارے کبھی اوپر مصروف کار رہتے ہیں اور کبھی نیچے
 حکم دیہ دولائی گردن ملدی اور پستی میں مسلسل جاری ہونے والی ہے تو اگر بلند مرتبہ لوگ
 پستی میں آجائیں اور پست مرتبہ عالی قدر آجائیں تو چہاں تعجب کی بات ہیں۔ اس
 لیے تنبیہ میں یہ امر بھی قابل لحاظ ہے کہ دولاب میں یابی کے بھرے ہوئے ظروف
 اوپر آجاتے اور حالی ہو کر نیچے چلے جاتے ہیں اور یہی دور قبول ہمتہ جاری رہتا ہے۔
 اور کسی غمی شاعر نے اسی مضمون کو اس طور پر کہا ہے اور فی الحقیقہ اچھا کہا ہے۔

کورہ دولاب را مابہمی ہر کہ ریر جیخ دولائی بود
 کریں اوج و ملدی حاصلت سرگو ساری لے آبی بود

بہارا زلالہ و سوری بگلشن
 چنابہ تریپا۔ ہر سرو و سوسن
 زنگد۔ سبز و تر شاخ نگوں سر
 چو ابرو بہ بتاں در و سمنہ تر
 بصد گلگونہ باغ آراستہ رو
 بشک سودہ نل بافتہ ہو
 خراماں در چین خوبان سقلا بہ
 کشادہ چشما۔ رہستہ را آہ
 ز عشق پا بہ خوباں ز گس مسہ
 نہادہ چشم خود را بر زمیں لستہ
 بتو کو سو بہ بتاں را کردہ
 میان چہ ز گس جا بہ کردہ
 ز غم بیکہ بکشاوہ دم مشک
 بنغمہ بلبل و قمری خورشیاں
 شدہ از موئے ترچون نافہ خشک
 زمرغا نہ کہ گشتہ از غنوں ز آ
 سر فلک گشتہ ہر سو سبز پوشاں
 نہ آمدہ بار ابر زمیں پاٹ

شاندار مہدیہ | اس مثنوی میں ہر ایک دو تمان کا بہرہ ان ایک ہفتہ
 شاندار اور مبسوط مہدیہ کے ساتھ پیش کیے جاتا ہے جو ہر اعتبار سے اُس استان کے
 لئے مناسب اور موزوں ہوتی ہے۔

مثلاً سلطان علاء الدین کی ناراضی اور خزاں کے تنزل کی

دو تمان کو اس مہدیہ کے ساتھ شروع کرتے ہیں ۵

بہ دیدم دریں گردنہ دو لہ
 ندیدم ہیچ دورش بریکہ آہ
 اگر خورشید ایں ساعہ بلند
 زمان دیگر از پستی نژدہ
 دگر سیارگاں ہم زمیں ماند
 کہ گہ زیرو گہ بالا بکارند

ترا حواکم کسم عدا وراموت	رسو بدل چو جو عم سر مدحت
تاساں چوں روی اریبہ سیروں	ولیکس چوں توئی پیوستہ ماہوں
برآرم ار حکرا آہہاں سو	چوتنگ آیم رستہاں سید روز
دعاے مکم تہ او خود را	ندام ارتوایں سج اند را
گہ بر بخت خود دم نہ نہ تو	رعمر حال جو دھند نہ نہ تو
ہمہ تب گویم و دل گوید آئیں	دعا ہا کریت حال کردہ لقیں
صوں صبر جو انم گاہ و سگاہ	رجیم جویت سحر آمورم آنگاہ
دعا سویت دم احوں سو خلیق	یار جویت نیم چوں رحمت
یہ چارہ ماسیہ لاوردی	گر آمد آفتاب مس برردی
حصر حاں را بر سر یلقا ماد	مرا گردوں سر ار داد بر ماد

ایک باریہ تمہید | متلا حصر حاں کی پہلی تادی کی داتاں حسب ذیل ہاتھ
تمہید سے شروع کی گئی ہے

کتا دار گوشتہ رگس حتم گتاج	چو گل در طوہ مار آمد ارتاج
سرا و ارتا ط و کامرانی	ہولے شد جو آعسا بر حوالی
نزیر متی جو ماں گلدار	سیم صُح چوں متا طہ پرکار
عروساں جمیں را یکرا آراہ	سُرح و سرور و بر طرب لے
مُد یاتسی و مروارید ماری	روے باع ماراں ماری

وفا اور صورت لے معنی حلق جو از صورت ملائک میگریز
 لعل بال ملک سر فرق ایہا قصا خز گردِ عداری نہ میرد
 مہر آں را کہ یکی متیں خواہی بکیت ہر ماں مد ترستیرد
 چو اتک آں را کہ ساری کاوچیم اگر دستن دہد حوت بریزد

حواء نے کرمانی لے ہائے و ہمایوں میں غزل اور سرود دونوں حیریں لکھی ہیں
 اس کی غزل تو ہر لحاظ سے غزل ہی و متوی کی بحر میں لکھی گئی ہے۔ لیکن سرود بہت
 متوی ہے۔ حوا میر حسرت نے قرآن العین میں متعدد غزلیں لکھی ہیں جو واقعی غزلیں
 ہیں اس کی بحر میں بھی صدا اور متوی کی بحر سے مختلف ہیں۔

میرا مقصد اصلی اس طویل داستان کے لکھنے سے یہ ہے کہ متوی کے ساتھ غزل
 یا سرود کا لکھا کوئی اسی اور غیر معمولی بات ہیں ہر ملکہ فارسی شعرا میں معمول رہا ہے
 حسرت امیر حسرت نے اس میں صرف اس قدر ترمیم کی ہے کہ اس کو غزل کے لفظ سے
 تعبیر کیا ہے اور ہر داستان کے حاتمہ پر لکھا ہے۔

ایک داستانِ وراق کے حاتمہ میں عاشق و معشوق کی زباں سے جو غزلیں لکھی
 ہیں اس کے اشعار نمونہ کے طور پر ہم درج کرتے ہیں۔ یہ وہ موقع ہے جہاں حصر حاں
 اور دولرانی صدا کر دے گئے ہیں اور دولرانی کو قصر لعل میں بھیجا یا ہے۔

غزل از زبان عاشق

حال صحت یارانِ دلجوے عیبت دہشت مایہ اربہ دور

اس مثنوی میں حضرت امیر خسرو نے یہ التزام کیا ہے کہ ہر ایک داستان کے
 آخر میں دو غزلیں لکھتے ہیں۔ اول ”غزل از زبان عاشق“ اور دوم ”پاسخ از لب معشوق“
 ان غزلوں میں وہ عاشق و معشوق کی زبان سے انھیں جذبات اور خیالات کو ادا
 کرتے ہیں جو اُس داستان کی مناسبہ ہیں۔ ان کے دل میں ہو چکا ہے۔ یہ غزلیں
 اگرچہ مثنوی کی بحر اور مثنوی ہی۔ کہ انداز میں لکھی گئی ہیں اور اصطلاحی طور پر ان کو
 غزل نہیں کہا جاسکتا لیکن ان میں سوز و گداز رقت اور درد کی وہی کیفیت پائی جاتی
 ہے جو حضرت امیر خسرو کے تغزل کا عام انداز ہے۔ یہ غزلیں جن کو صرف لغوی معنی
 کے اعتبار سے غزل کہا جاسکتا ہے شاید ناظرین کو اجنبی معلوم ہوں مگر واقعہ یہ ہے کہ طرقت
 قدما میں عام تھا مگر ان کے یہاں اس قسم کی غزلوں کا نام غزل نہیں ہوتا بلکہ ان کو ہمز
 کہ لفظ سے تعبیر کیا جاتا ہے۔ فخر الدین اسعد فخری جرجانی نے اپنی مشہور مثنوی میں
 یہیں میں متعدد مقامات پر عاشق کی طرف سے سرود لکھے ہیں۔ خواجہ نظامی گنجوی
 شیریں خسرو میں یہ تمام سرود ایک ہی مقام پر جمع کر دیے ہیں۔ مولنا عصا مار شیرازی
 نے اپنی مثنوی میں ہزشتہ میں جو بہت کمیا ہے کسی مقام پر سرود نہیں
 لکھا۔ البتہ خاتمہ کہ قریب ایک غزل لکھی ہے جو مثنوی کی بحر میں ہے اور لغوی اصطلاحی
 ہر اعتبار سے غزل ہے۔ چونکہ یہ غزل اس زمانہ میں بہت کچھ بحال ہے اس لئے
 ناظرین کی دلچسپی کی غرض سے اُس کو نقل کرتا ہوں ۵
 مجموعہ عصا مار ہز طبع مردم کہ گل ہرگز بشور تماں نچزد

مگر اوج و ایسی اس اقبال مدی کے اپنے دل کے ہاتھ سے محور ہے۔ نہ دس میں اُس کی
آنکھوں کے آسو حاک ہوتے ہیں اور نہ رات کو ستر جواب یرمید آتی ہے

مدیں گو کہ یاد یا یہ مالا	مگر ہم را دہ اوتس والا
جو حکت خود و اواں ویر تذر	جو مام عوین جو رتید جاگیر
ہنور تنیع فتح اندر ہمت است	ہنور تنیک گل ارضد ماتلفہ است
ہنور تنیع لصرن در یام	ہنور تنی مادہ اُمید حام
ہنور اندر طلوع ست آفاق	ہنور اندر رافز دنی ست آلت
ہنور افاق ادر کار ساریت	ہنور تنیک کل تردد سر واریت
ہنور تنیک میرسد مرگل صبا	ہنور تنیک حج مید و رد قسا
رماے ماتن تابکتا ید ایں دُج	تنیق الما کتد عورت ید ارج
حال کار آں حکت جاگیر	روں آید تا ذرواں تقدیر
تو درو تن کہ ایں سر و ریشیت	حد ایں آقاب ملک دیست
دور مہ تو ددر سے ہلالن	کہ ایں ماتد ارفصالن
علط کردم کہ گرد آقاے	کہ کم مید و ال و القابے
وے ما ایں دوج و قبل جوین	گرفت در دست دل جوین
نہ درو تن حکت گدور یر جیم است	نہ تنیلور مد رسترواں
ہمت با خیال عمرہ در گشت	معیلاں یر پہلو جوں توان گشت

مثنوی کی خصوصیات، فارسی شعرا نے مخلص یا گریز کو صرف قصائد کے ساتھ
مخصوص رکھا ہے اور دیگر اصناف کلام میں اس کو استعمال نہیں کرتے۔ اب ہیکامیری
نظر سے نہیں گزرا کہ کسی شاعر نے مثنوی میں گریز کا استعمال کیا ہو۔ مگر حضرت امیر خسرو نے
اس مثنوی میں گریز لکھا ہے اور خوب لکھا ہے۔

سلطان علاء الدین کی ان عظیم الشان فتوحات، کو جو اس کے جہولوں نے
گجرات، رمنفور، چتورا، ماندو، سامانہ، تلنگانہ، مہر، مرہٹہ، اور پوری میں حاصل
کیں ان کو یوں بیان کر کے لکھتے ہیں

تعالیٰ اللہ کر ابا شد چہیں بخت، کہ گیر دعا۔ لم۔ بجنیش ابر بخت،

بدہی او کند ز ابر و اشارت، فتہ در مہر و بحرین غارت،

عزمیہ، نہ و در ملک ہلیماں ہنہ دیوان ہندش زیر فرماں

سکندر خود سفر کردی در اطراف، بحر و تیغ زان زد قاف، تاقا

نہ بہ او بجنیش ترکش خویش شدہ تیرش درون عرصہ کیش

چنان بودند دیگر خسرواں ہم کچ بجنیش ز شد ملکہ لم

چنان خورشید کوہ بہ آسمان گیر سفر خود میکند زان شد جہانگیر

بہ از خورشید اداں ایں کامراں کہ بجنید فی گیر دجاں را

پھر فرما۔ تم ہیں کہ یہ بلند مرتبہ اور یہ اعلیٰ پایہ کون حاصل کر سکتے ہو سو اس کے فرزند
ارجون دتمس الحق حضرت خاں کہ جس کا جاہ و جلال اور دولۂ اقبال و ترقی ہے

مقامِ حیرت ہم کرتا ہوں۔ لیکن حتم سے پہلے کچھ لفظ عرض کرنے ضروری ہیں۔
 اس میں تہ نہیں کہ حضرت امیر حسرت رحمۃ اللہ علیہ ایک اہل دل یا یک ماضی و مستقبل
 صوفی صافی تھے۔ اُنھوں نے آخر کے دونوں شعروں میں جویتیں گونی کی تھی
 تاریخ شاہ ہے کہ وہ کس قدر حیرت انگیز طریقہ کے ساتھ یوری ہوئی۔ کم و بیش
 دو سال کے بعد سلطان قطب الدین مبارک شاہ اور اُس کے حامد ایں خسرو
 حاکم کے ہاتھوں سے جو تباہی آئی اُس کے سیاں سے قلم تھراتا ہو۔ قاتلوں نے
 سلطان کا کام تمام کر کے تباہی حرم میں یورس کی چاروں شہر اڈے اور
 بعض سنگیات ذبح کر دی گئیں۔ کچھ مستورات اور شہر اڈیاں۔ میاہیوں کو
 سختی گئیں اور وہ کچھ کیا جس کا سیاں ناممکن ہے۔ خلاصہ یہ ہے کہ اس
 حامد ایں کا نام صفحہ ہستی سے حرفِ علط کی طرح محو کر دیا اور اہل عالم کے لئے
 ایک نمونہ عبرت بنا دیا گیا۔

مَسْحَاتِ اللّٰهِ مُحَيُّوْا اللّٰهَ وَاُولَ وَمُنِيَّةُ الْاُمَمِ وَالْمَلَلُ الدِّي
 هُوَ يَقُولُ فِي كِتَابِهِ الْحَكِيمِ ”وَكَلَّمَ اِلَهُ لِكَلَامٍ قُوْرَتِهِ بِطَوَفٍ مَعَشَتْهَا فَتَكَ مَسَاكِرُهُمْ
 لَمْ تَذَكِّرْ مِنْ نَعْدِهِمْ اِلَّا فِلَيْلًا وَكَلَّمَ اِلَهُ اَوَّلَ رَيْتَيْنِ“

در آ رہو ہا کہ تیج بہ کراں بُو
 دلِ خاں حُبِ جانن ہمدراں بُو
 جہاں قیامِ خیر ماتم سہ کچھ افاقہ ہوا تو شہیدوں کا جہانِ ازہ اٹھایا گیا
 اور قلعہ گوالیار کے ایک برج میں جس کا نام بچیندر ہے اُن کی لاشیں بصدِ حشر
 پا کر دفن کی گئیں ۵

چو شد ہنگام آں کاں کر شہید ق
 بزدانِ ابدان نہ در بند
 شہیداں رازِ مشہد گاہِ خونریز
 رواں گردِ ندسو بہ خواہ گہ تیز
 بجھیند کہ جہاں حصار
 شاں را کاندراں جاہِ قرار
 در آن بر دشاں ریزاں نہ ختم آہ
 کہ خپ نہ اندراں شاہانِ خوش خواہ
 بنگیں حجِ فُردِ فرجہ تنگ
 نہاں کردشاں چوں لعلِ سنگ
 بچشمِ ہر یکہ خواہ عدم بود
 ولکین خونِ شاں را خواہ کم بود
 نگر کاں خوں کہ خواہ نہ نہ امید
 کیاں را خواہ نہ دادنِ خواہ جاہ وید

یہاں پہنچ کر حضرت امیر خسروؒ نے کہ واقعات کو اس اندوہ ناک حادثہ پر ختم
 کر دیتے ہیں اور اپنے ناظرین کو عبرت اور نصیحت حاصل کرنے کے لئے متنبہ فرما
 رہے ہیں۔ میں بھی اپنی ناخیر گزارش کو جوہرِ کچھ تصدیق کا باعث ہوئی ہوگی اس

ہوس ہر ہلاکِ حوین سے مرد ہی مُرداریے مرگِ دلی مرد
 فتادہ نُعتاں چوں خاکِ دُ سحائے گلِ فلکدہ خاکِ سر
 درستہ گریہ ہیچوں اور میکرد سالارِ دینِ حالِ صبر میکرد
 ہی کر دایں مددِ ہاتھ رالا سَلَامُ حاکمِ مِ دُنِیٰ تَعَالٰی

اس ماتم میں دولرانی کی جو حالت تھی اُس کا نمونہ دِل میں ملاحظہ ہو

دولرانی دریاں خواہ سرگم قِ جو ماہِ چارِ دہِ درِ جمعِ اَسم
 رتابِ مہرِ درِ صغریٰ و تیاک جو تابِ مہرِ می اُفتادِ رِحاک
 رِرحمِ ماہِ نو درِ سرکارہ صد پارہ تھے یوں ماہِ یارہ
 نہ راں رِحارہ می ستیاریہ دُو کہ ارمہ و رمی ستیاریہ نور
 صاحتِ ہم برآں رِحارِ گلگوں ہی کردارِ راحتِ گریہ یوں
 رِجتمِ دُوحِ کہ یوں ہیروں ہمیرت ہر سویلے یوں ہمیرت
 رکوتسِ بَرُخِ یرون و رنگیں حامی ستِ بردستِ نگاریں
 بساعدِ مویا۔ بے تیجِ کردہ جو ماراں گردِ صدلِ پیچِ خورڈ
 یادِ پیچِ موئے کہ حاں داد نہ یہی پیچِ مویچِ استِ حاں داد

گزشتیم از جهان و خاستیم بهوئے نماند از ما بجا جبر - تر از زوئے

نور دہستیم شد پیچ در پیچ ہنوزم قصہ دل پیچ در پیچ

غرض کہ حضرت خاں کہ بعد اُس کہ دو تون بھائی شادی اور شہارہ، الدین عمر بھی

تلوار کہ گھارٹ، اتار دیئے گئے اور اس قیامہ، خیر حادثہ پر مستورار، کی جوت

ہوئی اُس کو حضرت امیر اس طرح پر بیان فرما تے ہیں :-

شہابی کز سریرِ شاد بود گری چشید او نیز از آبِ غری

چو شد خونِ شہیدانِ شہد افزہ بر آمد شورِ تورانِ در آں سوز

کہ کاوازشان دیوارِ شہید زبانگہ فزعہ شان دیوارِ بدرید

ز پردہ ہوشان بیرون فتادند چو خورشید از شفق درخون فتادند

بچشمِ آب و بروخون ہمگنان را عجزِ خونابہ رو دادِ شان را

ز چہرہ ہر بتہ پر کالہ می کند ز رو بہ لالہ برگہ لالہ می کند

کنان ہر موہ کہ بردلما نہ نمید غم را دہ پیوند جاوید

ز موہ کہ کندہ و خون روانہ ز خون و مشک پُر شد صحن خانہ

جہاں در دیدہ مادر شدہ تار کہ از چشمش دو مردم رفتہ یک بار

کنذتہ قصایوں قطع مہتد
 نہ مہ داند سیر کردن نہ حور تید
 بیک صرت کہ آن مامہاں کرد
 سرتہ در کمارتس مہماں کرد
 حصر حاں کی روح جسم سے نکل کر دولہائی کے گرد اگر دھیک لگاتی ہوا دہائی
 الوداعی اسیح کرتی ہو

چو حوں حصر حاں در خاک در تند
 رنخت ہر گیا حصر سے دگر تند
 بگردیاں خود می گشت جانش
 ہی گشت این بحایت از رمانت
 کہ لے حاں میں و آتوب حانم
 کہ در کار توست حاں و حانم
 چو میں سرتہ جہاں کردم حدائی
 مٹری رہتسایاں آتسائی
 ہر جا کہ حوں ادا میں تیں یک
 گیاہ مہر حور ہر رشتہ احاک
 حوں و خاک میں رگیں گیا حوں
 اراں گوگرد سچ میں کھیا حوں

ور آگہ میت آن باہ قصہ یوتس ق
 کہ حوم سر میں حوں ہی کد حوں
 حواہد تیں کہ آیدار سر سور
 تھید خولتیں امیدیں دور
 بیارائید مہم ہوں کہ نہاں
 کہ میں حوں خود حوں میں حوم
 مہم فرق سراں اگوہیں تاج
 کہ راجہ سیریم بود مہراج
 کہوں آن تاج حواہد باگل آمیحت
 کہ دشت گم تند و لعلت مرد حیت

عفا اللہ بر بنیاد و با چون ماه
 کرا در دل سزایمید سوز جانی
 فلک را باد یار به سینہ خاک
 بخون و شمار با ارج و پیچ جانی
 چو گل بر مدد بسیر حلاد و خونیز
 آخر کار ایکه یخ قوم کا هند و جرات
 تلوار لکه کز خضر خاں کو قتل کرتا ہی
 غرض کس اپریشاں چن نشد کا
 بجنید از میاں چوں تند باد
 ز فرمانیدہ تیغ گوہر سیبہ
 برآمد گرد آں در گرامی
 شہادت ہمارہ از نوحہ انداز کلخ
 سیارہ افلک نہ اری ہی کرد
 در فردوس رضوان باز کردہ
 از ان بانگ شہادت یکا از شاہ
 چو بخت خجہ و رشتہ جعد برداشت
 سپرمی کرد خورشید از تن خویش
 کہہ چوں بر کشد شمشیر کیس خواہ
 ز افسوس چنان عم در جوانی
 کرنیاں از جہندان اکند خاک
 کہ خواہد تیغ خود را سرخروئی
 ز اندام چو گل نہ بود بہ پرہیز
 کہ کرد تیغ خون اکار فرما
 فرو تر نسبتہ ہند و نثر ادر
 کشید و کرد امان قباحتہ
 کہ از سر بزی خود بود نامی
 چو تیغ دوزخ باز بزی شاخ
 شہادت ہمارہ ملک یاری ہی کرد
 ہمہ حورائے رود و آواز کردہ
 شہادت گویشد ہم مہر ہم ماہ
 در آن منظر فغاں چوں عد بر آست
 تقدیر کیس کرد شمشیر ز پیش

کہ تہ را ملک را نی چون خاکرد دولرا نی من مایدرہ اکر د
 ورین دولت ہم از من دور جوئی مراے دولت ولے نور جوئی
 جو ماس ہمہرست این یار حانی سر من دور کس زان یں تو دانی
 اس سحت جواب کو سکر سلطان آگ لگوں ہوتا ہی اور ملک تادی کو طلب کر کے دور
 گویا یار حانی اور ان مظلوم اندھوں کے قتل کا حکم دیتا ہی۔
 ملک تادی نے ایک ات دہ میں مسافت طے کی اور گویا یہی حکم محاط
 قلعہ کوتاہی حکم سے آگاہ کیا۔ لے ماگ سیاہی ہایت گستاخی کے ساتھ حرم میں چل
 ہوئے۔ مستورات میں ایک تور قیامت برپا ہو گیا۔ ماریہ و ردہ شہزادے متکیں
 سد سے ہوئے۔ قاتلوں کے سامنے حاضر کیے گئے۔ ملک تادی قتل کا اشارہ
 کرتا ہی لیکن اس لغت انگیز کام کے انجام دینے کی کسی کو حرا دت ہیں
 ہوتی ۵

چو ستد آن دو دولت مند سحت رہا ہست دست دولت سحت
 فادد آن سکر فادد رولوم درآمد سولست سستیر خولے
 چو ست آدار لے رحمی رحمر درآمد جوئے لے رحمت ازو
 ہمالے مایہ عم تادیس نام محالف چوں خطا ہر عم دام
 حلیہ شد چوں یکین حلا د نگاہے تیر چوں متین لہو
 تارت کرد ہ سورا دل تیغ ہستد رقی کے در جہنم ارمینغ

کہ اس شمع ز مجلس دُور ماندہ
 تو میدانی کہ از من بنیہ این کار
 گرت بندی رہ از گیتی خداؤ
 نمی شاید درین اندیشہ تعجیل
 کنوں ہم دران ہنجارِ کاریم
 چو در خوردی کہ باشی مستدار
 ولہ مہر کسہ کا نذر دلہ ہر
 دَولرانی کہ در پیشہ کینہ سحر
 شنیدم کانِ خنای گشتہ از جہنم
 نہ بس نیابو دگر چہ شہ کو تہ
 گدو در صحنِ بستان کسہ بہار
 تمنّا دَول نامی کند خواست
 چو زینجا رفت بازینجا فرستش
 چو سودا دلت گم گشتہ چیز
 اس پیغام کہ جواب میں خضر خاں شاہی حکم کی تعمیل سے قطعاً انکار کرتا ہے
 اور کہتا ہے۔

تندرہ ہفتاب رخ سبے نور ماندہ
 ستم کش ماند و کیسوش دسمکار
 چو وقت آید ہمہ بہکشایدیں بند
 ہنجار از وحل بیرون و دپیل
 ہنجاری ازین بندت برآریم
 برآریم کینہت کار فرما رہ
 نہ در خورد و علو ہمہ بہت رہ

کینہ زار مہ بودہ سہل چیز
 کہ شد پایو بر اسر و بندت
 پرستار پرستار شود شاہ
 کہ جوید بر بندی با چہ مار
 کزان انوشین باید بہت
 بیائیں گاہ تخت مافستش
 دہم بہ باز تا با سہد کینہ

پس آلودہ بخون پاسخ بروں د

نخہ باز دیدہ لبہ ہا خوش د

اس لیے سلطان قطب الدین نے گرتہ واقعہ سے متنبہ ہو کر ان عریضوں کا قتل ہی ضروری سمجھا۔ حضرت امیر خسرو کے الفاظ سے بھی کچھ ایسا ہی مفہوم مترشح ہوتا ہے۔ وہ مارتے ہیں

کہ جوں سلطان سا رکتا ہ بے ہر زنجی گشت رخویشاں ترست چہر

صلح ملک رخویشاں دید سراداری نہ تیغ تیزتاں دید

راں تدا کدار کیں گمال رانا راں ملک اقلیم حالی

سلطان قطب الدین جس موقع پر ملک تسادی کو بلا کر فوراً گوالیار چلے اور تانہڑا دل

کو قتل کر کے کا حکم دیتا ہے وہاں بھی حضرت امیر کے الفاظ سے اسی قسم کا مصمون معلوم ہوتا ہے

نہ تندی سرسلاحی را طلق کند کہ ماید صد کردہ امر در تن کند

ز داند گوالیر این دم نہ پس دیر سر تیراں ملک انگل شستیر

کہ میں امن تو م را باری ملک کہ ہست این قسہ کتر ماری ملک

حضرت امیر کے نزدیک خضر خاں کے قتل کی اصلی وجہ وہی تھی جو مذکورہ بالا اشعار

سے معلوم ہوتی ہے۔ لیکن سلطان قطب الدین نے قتل کا ہامہ پیدا کر کے لیے خضر خاں کو

ایک مخفی پیغام بھیجا جس میں مراد راہِ شفقت اور ہمدردی کا اظہار کر کے بعد موجودہ قید کر

رہائی اور کسی صورت پر مامور کر کے کا وعدہ کیا گیا تھا اور ان تمام مدارج کے تحت اس امر

کی خواہش کی گئی تھی کہ دولہائی کو خواہ ایک کیسز اور سلطنت کی ملک سے ہمارے بھائی

ہاں سے خضر خاں کس نہ تدا نموداری معد را دل بر دل ا

۱۵ ظاہر معلوم ہوتا ہے کہ یہ حکم دہلی میں دیا جا رہا ہے مگر جو میں نے مقام جھٹس لکھا ہے۔ جھٹس اور گوالیار کا قافلہ

مجھے معلوم نہیں

کو گویا روانہ کیا تاکہ خنہ خان شادی خاں اور شہاب الدین عمر کو قتل کر دے اور اُس کے اہل و عیال کو دہلی لے آئے۔ پناہ خانچہ اُس نے اس حکم کی تعمیل کی۔ سلطان نے خنہ خان کی منکوحہ دیو لدی کو اپنے حرم میں داخل کیا۔ مورخین نے اس قتل کے اسباب سے مطلقاً بحث نہیں کی۔ اور نہ اُس کی نسبت بہت سے امیر خسروؒ نے کچھ لکھا ہے۔ سلطان قطب الدین کی سلطنت پروری طرح مستحکم ہو چکی تھی۔ ان تینوں بھائیوں کی طرف سے جو ناپائیدار ہو چکے تھے بظاہر کوئی اندیشہ نہیں ہو سکتا تھا پھر سمجھ میں نہیں آتا کہ اس قتل کی ضرورت کن اسباب سے پیش آئی۔ ضیاء برنی اور دیگر مورخوں نے دکن کی فوج کشی کے سلسلہ میں ایک ایسا واقعہ لکھا ہے جو میرے نزدیک اس قتل کا سبب ہو سکتا ہے وہ لکھتے ہیں کہ جب سلطان مہم دکن سے واپس آ رہا تھا تو اس وقت میں سلطان علاء الدین کے بھتیجے ملک اسد الدین نے اُس کے قتل کی ایک فہرست سازش تیار کی۔ سپاہیوں کی جماعت اُس کے ساتھ اس میں شریک تھی۔ لیکن انہیں میں سے ایک شخص نے وقتِ معین سے پیشتر یہ تمام راز سلطان سے بیان کر دیا۔ پناہ خانچہ ملک اسد الدین گرفتار ہو کر بعد ثبوت بہرم قتل کیا گیا اور اُس کے تمام شریکِ جہن کی نسبت سے شریک کا شبہ ہوا۔ کہ جسے قتل کر دینے گئے۔

نہایت قریب قیاس معلوم ہوتا ہے کہ سلطان قطب الدین نے بعد ازاں اس واقعہ سے متاثر اور خوفزدہ ہو کر خنہ خان وغیرہ کو قتل کر دیا ہو۔ اس کے اگرچہ لوگ بحال موجودہ سلطان کے قابل نہیں رہے نہ اُس کے دعویدار ہو۔ سکتے ہیں لیکن اس میں شک نہیں کہ وہ باغیوں اور ریشوں کے یہ آلہ بغاوت و سرکشی ضرور بن سکتے ہیں۔

کیا مگر کچھ حوتس ہوا ۵

سیلم لعل فرید جہاں تہاہ
بدل بود از فریب عالم آگاہ
رہ جیدان شاہاں گشت مداراں کار
کہ ہر کس انوبت دیدتیار
کہہ کر حرج نوبت ریح دارد
رہ کد گرجہ نوبت بیج دارد

ہر حال میں زعیب اوصافِ حوت
کرم را حاکم شکرے عدوت
بسیکے جیں بجاک مالیر
ز آہ خضم دسوز خود بنالیر
راں خواہے تمیز کر سیت
برو کر سیت رو خود میر کر سیت
قطب الدین مبارک تہاہ کی تخت نشینی
ملک نائب کے قتل ہوئے کے بعد
اور خضر خاں کا قتل
شاہراہہ مبارک خاں اینہ چھوئے بھائی

تہاہ الدین عمر کی سیاست میں سلطنت کا کاروبار اسخام نے لگا لیکر رفتہ رفتہ اس نے آخر
دولت کو ساتھ سار کر کے دو مہینہ کے بعد دیکھتے ۲۴ محرم ۱۰۱۴ء کو تخت سلطنت پر
حلوں کیا اور سلطان قطب الدین مبارک تہاہ اس کا خطاب قرار پایا۔ اور تہاہ الدین عمر کو
ادھا کر کے قلعہ گوالیار میں قید کر دیا گیا۔

مورخین لکھتے ہیں کہ سلطان قطب الدین مبارک تہاہ نے ایسے حلوں کو دوسرے
سال دکن پر جو حکمتی کی اور دہلی کے وقت جب مقام جھانڈہ سچا تو تادی کتہ سرسلاحدار
۱۵ حلوں کا دوسرا سال حضرت امیر کے میاں کے موافق ۱۰۱۴ء اور مورخین کے میاں کے موافق ۱۰۱۵ء

ہو۔ سر تھانہوں۔ فرات۔ کہ وقت۔ جب کہ عمال اور ملازم اپنے اپنے گھروں کو واپس
چلے گئے اور قہر بہارستون۔ کہ دروازہ بند کر دیئے۔ گئے ملک ناہب۔ کہ خیمہ میں گھسکر گئے
اور اُس کے تمام خواص اور شیردوں کو قتل کر ڈالا اور خنہ خاں پر جو ظلم ہوا تھا اُس کی محاکمات
پوری پوری اُس کو مل گئی۔ ۵

فلک نہ انجا کہ درپادشہ ہر ہارت۔ دعا۔ سر و دندان اثر ہارت۔

زمانہ ساخت۔ تیغ زاہِ مظلوم
چو گفتم سر۔ بخشایم ایں نطع
چو دانہ۔ آں طلبگارِ لبہ۔ دی
اگرچہ خاطرینِ احرار۔ م بود
وہ چون وقت۔ کماں تیغ رقیاطع
نہانی دادش۔ انویہ زمانہ
بدیدہ۔ آیں عمل در دہرِ قلاب
دو قرصہ کاذریں بالاؤشید۔ اند
فریہ آسمان خوردن ز شایید
چو ابر دیدہ منع۔ م جہا کرد

خنہ خاں۔ کہ کسی خیر خواہ۔ نہ ملک ناہب کہ قتل کی خوشخبری قاہد۔ کہ ذریعہ۔

خنہ خاں۔ کہ پاس پہنچائی۔ حضرت امیر فرما کہ اس واقعہ کو سنکر خنہ خاں نے خدا کا کہ

رعبت دہنت رگس تیس سل
 جو دید آن حال سل حیا ز ماچار
 کہ بگدرد موراستیں را
 کہ کمر ہر خم حیث ہم دلیل
 چنان ختم کہ از سر مہندی ریت
 جو یروں تدحماری رگس سے
 حمائے دہنت ختمیش دے صد دے
 مدیدہ ہر کس امدرد دی کرد
 اگر لودار فلک یگورہ بیداد
 ستارہ رستہائی بیت چوں میل
 حمائے حسہ تدکر لسن خرائی
 رقم کاں لود حتمیتس قلم را
 وگریسی سوادتس کر قدر لود
 کہ خواہی حارم فکس خواہیم گل
 عیقاں ارہر سو کرد سرکار
 میار رد حیث ہم مازیں را
 رسیدن حیث ہم رجمہا گمیل
 جگورہ تاب میل آرد برہ حدیق
 حماری گوئیاتے مے کدے
 کہ تدخیم و خارتس بادرجا
 و ہار دیدہ می فتن شدہ ہے دڑ
 فلک کے رست یارب کور تر باد
 کہ آنچ ہم اکتد میل نہ تعبیل
 تدآن دایم عثمانی و آلی
 بجتم حویہ تہ خواہد آن رقم را
 اِدَا حَآءُ الْقَصَائِحِ الْمَصْرُودِ

ملک بائیں صہر حال اور تادی حال کی طرف سے مطمئن ہو کر تباہ راہہ مارک حال
 کی فکر میں مصروف ہوا اور چاہتا تھا کہ اُس کو بھی کسی ترکیب سے قتل کر اگر سلطنت کا مالک
 مالک و محتار ہو جائے لیکن قصار و قدر کا قلم مارک حال کی مادتا بہت یرجاری ہو چکا تھا۔
 ملک بائیں جو ترکیب اُس کے قتل کر لے کی تھی وہ اُلٹ گئی اور جو لوگ اُس کے قتل میں تھے

بگریہ گفتہ ہمارے نہ فرموتے ۔
 کزنیاں فتنہ رختہ بر شہد ۔
 چہ حال ہے ایندیش از پیر پتہ
 برای ندانی این بختیش کبیتہ
 در آئینہ خلاص آن خود بنبار شد
 کہ دشمن لایق منہ بنبار شد
 و گریہ دیدہ و جان سے فرماں
 منم فرماں پذیر از دیدہ و جان
 سنبل خنہ خاں کہ جواب میں اپنی مجبوری اور معذوری ظاہر کرتا ہے ۔
 جواب دہ سنبل کا گل بختہ
 چہ باشد سنبل با مدد مہ سوتہ
 بحکمہ کال بسختی تند باد لیتہ
 گیا ہم رانہ جاہ راستا دیتہ
 منم سنبل ترا یک بندہ داغی
 نہ آن سنبل کہ شد آبی و باغی
 بشارت می ہم بار بختہ
 کہ حکم نیتہ بر جان دستہ
 ولیکن دینیں رخ جامالی
 ہی خواہد فلک عین الکمالی
 مرغ از من کہ از من نسیہ مایں نور
 کہ چوں خود خواہد اختر حبلہ را کور
 چو بود اندر حیارہ شاہ دستور
 بچشمش چون بچشم مردہ کافور
 ہی خواہد زراہ سہ تمیز
 کہ کافوری کند چشم ترا نیز
 اس مکالمہ کے بعد خنہ خاں اپنے آپ کو سنبل کے حوالہ کر دیتا ہے اور بیرحم سپاہی
 کو پچھاڑ کر نکھیں نکالتے ہیں ۔
 چو خاں نہ کامد تیر تہ مدیر
 شد از دیدہ باقبال آتیر
 آبی و باغی کہ دو معنی ہیں : اول تو سرکش اور بغاوت کرنے والا اور دوسرے پرانی سہ پرورش
 کرنے والا اور باغ میں لگنے والا

دیے لگا اور تمام امراء علانی کو ایسا ہوا خواہ تصور کر کے سخت نشئی۔ کہ یہ سہل ہی دن ملک
سسل کو مارکی کا مصب عطا فرمایا اور فوراً گوالیار کو روانہ کر دیا تاکہ نصر حال در تادی حال
کی آنکھوں کو بے نور کر دے۔ اس کا فرمعت اور کور دل نے وہاں پہنچ کر دو لوں بھائیوں
کی آنکھیں نکلوا دیں۔

حسرت امیر خسرو فرماتے ہیں کہ سلطان کی لعن کے دوس سے بیستیر ہی ملک ناسلو
ملک سنبل کو گوالیار روانہ کر دیا۔ اور جب نصر حال کو اس کے آنے کی خبر ہوئی تو اس
نے کسی قسم کی گھبراہٹ اور سقاری کا اظہار نہیں کیا اور احکام قضا و قدر کو رضا و تسلیم
کے ساتھ برداشت کرنے پر مستعد ہو گیا۔

ہو زآن باہ رانا بردہ در بند	کہ گشت آن دستیں مہدی کشت اعد
سک نامہ بے رادواں کرد	کہ لے مہری کد تا میتواں کرد
تسا میل میل آسو تخریل	کہ نور دیدہ ستہ مرا کشد میل
تسا ملت نسل تندچوں ماد	عبار آلودہ سوے سرور آراد
نصر حال احسرتہ کامداں حار	کہ ان باہم تہمتیں یاد آرار
تسلیم قضا بہتست خداں	مردت را حایے جوں باہو تہمد
چین تا آن عبار آلودہ ار راہ	مرا بد فرسار قلعہ باہ گاہ
مرا آن حاں گرامی ماتے یجد	رسید آہجتہ مرگل سوئے سنجد
جو آن دیدہ مرا آن خصماں نظر کرد	ہماں یہ ختم کہ خواہد رفت ترک کرد

سہل سے نصر حال در سوے حید سے مراد تلواریں

کہ لعبہ باز ایں ہر ہفتہ پردہ
 کہ لعبہ می کشد ہر ہفتہ کردہ
 ہر آں لعبہ کہ تا مرد ز اور پیش
 چہ خواہد کرد نش فردا بندیش
 مہیں لعبہ کہ بر رُز زین
 کہ زیرِ خاک لعبہ پیش ازین
 گرازدیا رچیں خوی نمونہ
 زین اگر دہ باید باز گو نہ
 چہ ابر تہ عیاج آں کس نہ تاج
 کہ زیر تختہ گل خواہد شد عیاج
 خرد بند چو گردن تخوان کج
 کہ شاہ را تین شد شاہ شطرنج
 مہیں کامر و زمانہ استخوان چیز
 کہ فردا خاک گردد استخوان نیز
 چو اول خاک و چو زینر خاکیم
 چہ چندیں ہر خاک کہ سینہ چاکیم
 چو ہر کر خاک زاید باز خاک
 خوش آں کس کر غم بہودہ پاک
 چہ ابا بد گرفت آں کشور و شہر
 کز آں نہ ہندیش از چار گز بہر

محمد قاسم فرشتہ بوالہ تاریخ صد جہاں گجراتی لکھا ہے کہ سلطان علاء الدین کی وفات کے
 دوسرے دن ملکہ نابہ نے تمام امراء و ارکانِ دولت کو جمع کر کے سلطان کا ایک نوشتہ
 اُن کے سامنے پیش کیا جس کا مضمون یہ تھا کہ میں ختمِ نجاں کو معزول کر کے بجا اس کے
 شہارِ اہلین عمر کو ولیعہد مقرر کرتا ہوں۔ شہارِ اہلین کی عمر اس وقت صد و ستر سال
 کی تھی۔ ملکہ نابہ اس کو برا، سناٹا، پر پٹھلا کر کار و بار سلطنت بھجھتی، نہایت کمزور و انجام
 ۱۸۱ اس مضمون کو حضرت امیر خسرو نے غزوة الکمال کے دوسرے قصیدہ میں درج بھی فرمایا ہے۔ یہاں پر ایہ میں لکھا ہے

زرد و سرخ تنگان خود زین گر پردہ بڑا رد
 در آن سیاحت عبرت بمانی تا ابد حیران
 نہفتہ خاک را زین اندر کد کسرت
 شکستہ استخوان زین اندر کار و خفاں

مردمی رحمت خون تاب خورده
چو دیوارِ گلِ حام آب خورده
یکہ بخش گرفته در جگر گاہ
دگر قطعِ جگر گوتہ جگر گاہ

دیزیں ہر دوترخو بہ جاسار
کہ گر میرم یارم رفتہ را باز
تیرے سحت کایں رسمِ حال
کہ ہر حیرتِ آں من گنم گشتِ محال
حمار و تمن بیزں تو اں کرد
چو در سیہ است دتمن تو اں کرد

رہ تمن در دوز گتہ تلاسح
عم فر مرد و خوے مانو تو روح
کرفت ایں ہر حصمت در جگر حای
بریں ہر اجل تدکار فرمای

رتوال آمدہ ہر تم یایے
سنہ ہفصد سیچے رسمزد
کریں دیر سیح آں تہ آفاق
روں رہفت گندردت تلاق

برو کرد آں حیاں تیر فلک و
کہ تدر اگو بہ تیر طعمہ گور
مگر تاجد ریاں تیر بریم
تکار گورت دیزیں آہوے سیم

عحت ناک رے کو گاہ یحیر
تنگا د مورد اتر در ہا بیک تیر
چو بویحیے آرا و لطمہ خویش
چہ سلطان زیر آں لطمہ حیر درویش

سلطان علاء الدین کی وفات کا واقعہ مایاں کرے کے بعد حضرت امیر میاؤ
اُس کی دیکھیوں کو بہ نظر اعتبار دیکھنے اور اُن سے دل نہ لگائے کی نصیحت فرماتے ہیں

اور حقیقت یہ ہے کہ یہ مطربا ہی دہشت حیر اور عسرت اگیر لکھا ہے

دریں ایواں کہ نمی۔ لعتہ حید
نزلتِ مُخَدَّتَانِ دَلِ اکس مند

سرسوزن نہ سرسبز تہ پیدار کہ توان دختہ آں دنیہ کبار
چو آں دیدہ ز چشمش بر کراں شد زگریہ مردم چشمش رواں شد
موزخین لکھتہ ہیں کہ الہ چاں کہ قتل اور خضر خاں شادی خاں کہ قید ہو نہ
سہ ملکہ ہیں سجنہ بغاوتیں برپا ہوئیں لڑکر گجرات نہ بغاوت کر کہ فتنہ عظیم برپا
کردیا سلطان نہ ملکہ نابھہ کہ مشورہ سے سید کمال الدین کر کہ کو اس فتنہ کہ دبانہ
کہ یہ بھیجا جو الہ چاں کہ آدمیوں کہ ہاتھ گرفتار ہو کر نہایت ہی طرح قتل کیا گیا۔
حاکم جیسپور نہ بھی بغاوت کی اور وکلا، شہ شاہی کو جو قلعہ میں تھے مشکیں بازہ ہکر فیصل
قلعہ سے نیچے پھکوا دیا۔ ہر پال دیو بھی جو رام دیو سابق والی دکن کا داماد تھا باغی ہو گیا اور
اکثر شاہی تہانوں کو اٹھا دیا۔ سلطان علاء الدین ان بغاوتوں کی خبروں کو سنکر اپنے بستر مرگ
پر پیچ و مار، کھاتا اور دانت پستیا تھا اس کی حالت بدوز بردزدی ہوتی جاتی تھی۔ اور
کسی طلبہ کی دعا کا رگرتوتی تھی۔ آخر اسی حالت میں بتاریخ، شوال ۱۵۰۰ء ہجری
وفات پائی۔

۸۔ رستم میر اس واقعہ وفات کو یوں بیان فرماتے ہیں۔

کہ چونکہ ایچ کلم لائیلی شدارد خضر خاں دیکھالی
دویش را در آں غمہای جانی تو اس وقت دوزخوں شد تاوانی
دلش خوئی شد و بید نہی اُ جگر را غوطہ جز دوزخوں نہی دا

۱۸۔ یہ غالباً کوئی دوسرا جیسپور ہے جو جنوبی ہند میں ہے۔ راجپوتانہ والا جیسپور معلوم نہیں ہوتا

ہم اکوں بارت آرد بختِ الا بر افسر ساز دت لولوے لالا
 خصر خاں کی دواگی کے وقت سلطان کی اندرونی حالت اور تفت یدری اور
 سحوت تباہی میں جو ماہمی آویز تس اور کشمکش ہو رہی ہو اُس کی تصویر حضرت امیر خسرو ہایت
 خوبی کے ساتھ کھینچے ہیں اور قلبی کیفیات کی تصویر خصوصاً صاحب کہ وہ متضاد ہوں تباہی
 میں ہایت ہی مشکل کام ہے

جو آئیں بقیّت محکمات	دو دل ماعالم غم ہم ہی بابت
اتسارت کرد تباہ محکم آئیں	مداں دشمن کہ محکم دہشت نکلیں
جیراع ملک اردن تباہ گاہ	محکم گو الیرار مطر تباہ
تعالیٰ اللہ دمام کائن دل بود	کہ رودش گھرے انگوہ گل بود
چکیدہ قطرہ دریادستار و	گلندار و سرود حوں قطرہ کو
سکوت اعجب ریای میدت	کہ حال میرفت دل رخائے میدت
حکرمی کند ہجراتس لصدور	کہ در کدں بودش در رتور
حکرمی گوشت دیدہ می تدق و	مدیدہ حوں دل میداشت مستور
ہمی ہفت دہمی تدقاتس گم	رتیمت دیدہ و از دیدہ مردم
در دست یارہ می تدار و	مردن آن در دیان یان می حور
حدائی ہر دورا حوں کرد قسم	تو میداری کہ یک جان بدیم
رواں تدیم حال نا حال غم	تہمتہ ماندیم حال و جسم

پابندی ترک کردی تو ملکہ تائبہ کو موقع مل گیا۔ اُس نے سلطان سے کہا کہ خضر خاں
 اور شادی خاں بعض امراء کے ساتھ سازش کر رہے ہیں۔ کی جان لینے کہ خواہاں ہیں
 اس کی تائید میں بہت سے غلاموں اور خواجہ ارؤنکی شہادتیں دلوادیں اور طرح طرح کے
 مکر و فریب کا کام میں لا کر سلطان سے حکم حاصل کر لیا کہ دونوں بھائی قلعہ گوالیار میں قید کر دیے
 جائیں اور ملکہ جہاں کو بھی محسّر سے سخت حال کر پرانی دہلی میں مجبور کیا گیا۔
 سلطان علاء الدین خضر خاں کو اپنے سامنے طلب کر کے قید کا حکم سناتا ہے۔ اور
 خضر خاں کی بہت سے قراری دیکھ کر کہتا ہے۔

خضر خاں چوں برونِ ادا میں دم در	بلرزیند خاصانِ ادا میں مرد
بہم بگریستہ شہ چوں بر نور	پس از دل برزد ایں برقی جگر سو
کہ ایں شعلہ کہ از من یادگار	ترا از دوزخم گوئی شرار
چہ پنداری مرا چاند نہ در تن	بجان تو کہ مردہ بہر از من
چگونہ ماند اندر چشم من نور	کہ چوں تو مردم از چشم شود دور
و لہ چوں افزیشِ ادم این گ	کہ باشد حکم من چوں نقش بر سنگ
اگر در جہنم بشاید کوہِ راپار	نہ جنبد حکم سنگین من از جا
و گر چوں سخ گدازد جانِ سنگین	خطِ سنگِ ہست اگر نقشِ رخِ این
ز خلق چوں ازین گو نہ حال	بدلِ در خلقتِ مردم محال
چو آگاہی ز خو بہد تیرم	بہر بار سلامت نہ اب عینم

دافع نہ تھا اس لیے امر وہمہ بھیج کر سخت سحر و اہم میں مبتلا رہا جب اس حالت سے کچھ افادہ
ہوا تو اس معاملہ پر غور کی اس نے سمجھا کہ میں باطل نے قصور ہوں سلطان کی ماحوسی کا ایسی
حالت میں کوئی اندیشہ نہیں ہو مایا ہیئے۔ یہ باتیں سوچ کر فوراً بلا طلب پہلی میں اس در سلطان
کی حضور میں حاضر ہو گیا۔ سلطان اس کے آگے سے حوس ہوا اورید راہ تہفت۔ سے گلے
لگایا۔ اور معذرت کی ۵

چو گل ہا سیدہ صدیال نشت	نامروہہ دروں عثمان نشت
کہ نتوان اتست لڑمہم دل لیت	در اندیشید ایں دل جولیت
نہ آخر گوہر اویم یہ ماک ست	گر قدم تہ جو دریا سہماک ست
کہ ختم تہاہ گو ستم ادہ تیج	گناہ خودی نیم دریں هیچ
تصہ بہت مردارید گو ستم	ور آر دو گو تہاں او ستم
مردارید دیدہ عہد جو اہم	وگر دشتود عہدیر گہا ہم
یں آں گاہے چو گل بر ما دست	مدین بدیتہ یکدم تہا دست
چو مہ در حیرج و ما دایر یاں	سرعت سوئے ہر تہا تہا
رسید مین تہ زد و سہم قطع	تساروری نہ تیری کردہ قطع

مرتہ نے اتنی مات اور احادی کی ہر کہ "سلطان نے ید راہ تہفت و مہرالی کے خطا
کے بعد حصر جاں کو احارت دی کہ مجلس میں جائے اور اپنی والدہ اور ہوں کو دیکھے۔
لیکن حیدر دوز کے بعد جب حصر جاں عاقل ہو گیا اور عیسیٰ و عسرت میں متحول ہو کر دربار کی

ہوتی تھیں جن سے سلطان کی ناراضی اور بدگمانی بڑھتی جاتی تھی اس لیے کہ خضر خاں کو
سوائے مجلس آراستہ کر نہ شراب پینے راگ و رنگ، سننے چوگاں کھیلنے اور ہاتھوں
کی لڑائی دیکھنے کہ کوئی کام نہ تھا۔ اور ملکہ جہاں بھی اپنے پوتوں اور نواسوں کی
تقریباً حقیقت و ختنہ وغیرہ کہ سوا کسی چیز کی طرد و التفات نہ کرتی تھی۔ اور جو بارہا کہ کبھی
ان کے ذہن میں نہ آتی تھی وہ سلطان اور اس کی بیماری کا خیال تھا۔

یہ حالہ دیکھ کر سلطان نے ملکہ نابہ کو دکن سے اور الخ خاں کو گجرات سے
طلب کیا اور جب یہ فوراً حاضر ہو گئے تو خوش ہوا اور تنہائی میں ملکہ نابہ سے بیوی بچوں
کی لاپرواہی کی شکایت کی۔ ملکہ نابہ نے جس کہ دماغ میں حصولِ سلطنت کا خبط
جاگزیں ہو رہا تھا، فرصت کو غنیمت سمجھ کر کہا کہ یہ لوگ الخ خاں کے ساتھ حضور کہ
دفع میں متفق ہو گئے ہیں اور آپ کی موت کی دعائیں کر رہے ہیں۔ بد قسمتی سے اسی اثناء
میں ملکہ جہاں نے الخ خاں کی لڑکی کے ساتھ شادی خاں کی شادی کی اجازت طلب کی
ملکہ نابہ نے پھر موقع پا کر نہایت ہولناک باتیں سلطان کے گوش گزار کیں جن کو
شکر سلطان ان لوگوں سے بدگمان ہو گیا اور ازراہ احتیاط و دوراندیشی خضر خاں کو
امروہہ کی طرف تہخصص کر دیا اور کہا کہ جب صحت ہوگی تم کو طلب کر لیا جائیگا۔

خضر خاں چونکہ ناز پروردہ اور ناجبر بہ کار تھا اور شاہی عتاب کی تلخی سے بے

۱۔ یہ الخ خاں المارنگ الخ خاں نہیں ہے جو سلطان علاء الدین کا بھائی تھا۔ بلکہ یہ الخ خاں معلوم ہوتا
ہے جو ملکہ جہاں کا بھائی اور خضر خاں کا ماموں اور خضر تھا (جیسا کہ ہم اوپر تحقیق کر چکے ہیں)

چو رزمِ ریا رنجا دمی رفت ہر راں رہسرت ہمراہی رفت
ز لبتہا کہ ہو تسار مغز می رفت دجرت و دست و صحرایا می رفت

حصہ خاں کی سیرت اور حصلت جہاں تک کہ حضرت امیر خسرو اور موزیں عصر کے
سیاں سے سمجھی جاتی ہیں اُس سے حصہ خاں کوئی سیاسی آدمی معلوم نہیں ہوتا بلکہ وہ ایک
ایسا ماریہ و ردہ تہرہ ادا تھا کہ ہر جس کو سوائے عینِ عشرتِ آگ و رنگ اور لہو و
کے ملکی معاملات اور سیاسی جوڑ توڑ سمجھی کوئی سرکار میں نہ۔ ایسی حالتوں میں
اس کی سست و لغو بات یا جو کچھ کے خلاف کسی سارے کا اتمام حواس کی طبیعت اور
فطرت کے خلاف تھا سلطان علاء الدین کو مادی اور کرادیا ظاہر بعد ارقیاس معلوم ہوتا ہے
مگر موزیں کے سیاں پر غور کر کے اس قسم کے تسکوک و تسہات اور ہوجاتے ہیں
اس واقعہ کے متعلق مرتبہ کہ بیاں کے بعض حصہ اگرچہ حضرت امیر کے سیاں
کے قید مختلف ہیں اور یہ اختلافی امور حضرت امیر کے مقابلہ میں کسی طرح قابلِ قبول نہیں ہو سکتے
لیکن اس سے سلطان علاء الدین کی ناحوتی کے وجوہ ہمت صاف معلوم ہوتے ہیں۔
وہ کہتا ہے کہ ”سلطان علاء الدین ایک سخت مرص میں مبتلا ہوا۔ چونکہ حصہ خاں اور ملک جہاں
ہمیشہ سے ہمسائے تہاد میں مصروف رہتے تھے اور سلطان کے معاملہ کی طرف مطلق
النفات میں کرتے تھے اس لیے سلطان ایسی عدم صحت کو اس کی علت اور لایروائی
کی طرف مسوب کر کے اس سے سخت ناراض ہو گیا۔ ہر دور اس سے ایسی ہی ادائیں دے
لے حضرت امیر خسرو نے سحر اور صبا و سرنی سے ہنسنا لکھا ہے

تویہ شاہی عتبار نامہ ملکہ حسام الدین کہ ذریعہ سہ اس کو پہنچا جس کی فوراً تعمیل کی
اور پھر وہ دربارش ملکہ حسام الدین کو سپرد کر کے خود امر وہ چلا گیا۔

حضرت امیر خسرو فرما۔ تمہیں کہ خضر خاں۔ سہ باوجودیکہ وہ بزرگان دین اور اولیاء
اللہ کا معتقد تھا اور دل۔ سہ ان کی تعظیم کرتا تھا یہ غلطی ہوئی کہ وہ سفر زیارت سہ پہلہ
اور نیز سفر کہ بعد اپنے پیر یعنی حضرت سلطان نظام الدین کی خدمت میں حاضر نہیں ہوا۔
اس کہ علاوہ دوسری بات یہ ہے کہ اس کا قدم اتقا اور پرہیزگاری کی صراطِ مستقیم سے
بھی ہٹ گیا تھا۔

غلط شد با چنان تعظیہ با پکال ق۔ یہ کہ سمش زر۔ ام ہوشنا کال
کہ چوں غم زیارت کر چوں تیر
نہ رفت آں سو کہ باز آمدن نیز
چو بر روش قضا منجوبت ہو کرد
حمایت آکن امان روشن
بگوش اقبال میکروش منادی
وہ گوشش پراز بانگ نبوت جنگ
چنان ہم بود کر پرہیز نگاری
بدنش طرہ سیمیں عذاراں
ترنما کہ رفت تا بخورشید
نشد بہر زیارت جانب پیر
کہ پوشید آسمانش چشمتیر
نبردش در پناہ نیک آمد
ز صد سید کند رقتش بیش
کہ حج بردنش امید قطع وادی
درو کہ راہ یابد دیگر آہنگ
قدم لغزیدہ بودش ز استواری
چو سجده در کہ پرہیزگاراں
شدہ بدین السعادت بوج نہاید

قیامے کرو در طاعت اللہ	کہ گشت را رستی سر حرف اسرار
رکوعے کر دیوں لایم محقق	کہ گشتن معنی ار تحقیق مستق
سجودے کر دیجوں دالِ مسجود	کہ تیر رہ مائیں گشت موجود
زود اندر قعدہ راو۔ سہ امید	کہ را نو کوس گشتن باہ و خورید
چو در قعدہ تہیات رضا حو امد	ز ملک سس فرائض کال قضا مد
مازے کرو در سخاؤہ مستوق	کہ کرونی دعوتی گم تدار ذوق
چو ذاتس عشق بودا در رق تابیائے	گرفت اندر دل رمدہ دلاں حائے
حو عشق ابد محار تس حلوہ گرد	محار تس ریل تحقیق رہ داد

خضر خاں کا زوال | حصر خاں کے حاہ و حلال اور دولت اقبال کا آفتاب
 انتہائی عروج پر پہنچ چکا تو اب دال کا وقت آیا جس کی دروا گیر دستاں یہ تھیں کہ
 سلطان علاء الدین شاہ بہاؤ خضر خاں کے مدد پر آیا کہ اگر سلطان کو صحت ہوئی تو سیادہ یا ہتھیاروں کی
 ریارت کو جاؤنگا اور جب قدمے صحت ہوئی تو وہ اسی منت کے پورا کر لے گا ورنہ
 ہوا۔ ملک دورے جو حصولِ سلطنت کی ٹھیں تھیں اس موقع کو عصمت سمجھا اور چھوٹی طہی
 نکالتیں کر کے سلطان کو حصر خاں اور اس کے حصار الی خاں سے ماکل مدخل کر دیا۔
 الی خاں تو فوراً قتل کر دیا گیا لیکن حصر خاں کو سبتہ کم سہرا دی گئی۔ پھر دو دروازے
 (جو ولیعہدی کی علامتیں تھیں) اس سے واپس لے لی گئیں اور اس کو امر وہم میں رہے گا
 حکم ہوا۔ اور یہ کہ ملاطبت دہلی میں نہ آئے۔ حصر خاں حیدر ٹھ کے علاقہ سے آگے بڑھا

زویج دیدہ گوہر ہا برد ریختہ ، نثار از گریہ شادی فرو ریختہ

بر آں شد بر آں مہمان شیریں ، شکر ریزی کند از جان شیریں

ولی چون شکرش بجلوہ رشتہ دتا ، نہ بہر شر بہ آں شکر نگہ داشت

خیز خاں جب اپنی اس انتہائی مقصد میں کامیاب ہو گیا تو اُس کی حالت یہ ایک

عجیب تبدیلی واقع ہوئی یعنی توفیق خداوندی اُس کی رفیق ہوئی۔ اُس نے تمام مہنتیں

سے توبہ کی اور حضرت نظام الدین اولیاءؒ سے بیعت کر کے اُن کے معتقدوں اور مریدوں

کے حلقہ میں داخل ہو گیا اور عبادت و ریاضت میں مصروف ہو گیا۔

ارادت اور نگاہِ رشاد خاص گرفتہ الحمد للہ ملکہ اخلاص

یکم خود بود شمع پاؤں شاہی دگر روشن شد از نور اکہی

بہت نزد در پرستہ بگاری خدا کرد روشن در آں پرہیزبازی

رہ بود از حب ہم ملکہ انگشتی را نگیں شد خاتم نیک اختر را

قضا گنج سعادت کردہ باز ش سعادۃ شد بہ تقویٰ کار ساز

ز عین عصمت آہ زندگی حبصہ رواں شد از ہمہ آلودگی شستہ

مصلحت نماز افکند در پیش سخن گفت از نیارِ سینہ خویش

بر آورد از پیہ تحریمیہ راز طلبکار غائب شد از ادو کہ باز

بہ تکبیر کہ از دُنبالہ پیسہ نزد بہرہ د عالم چار کبیر

بجہاد ز افلاک سہنہانی زہد اندام ادب مع المثنی

تہمتی بود فی اتحادی کہ کرمے ماتہ کامکاری
 نکست ہر برادر را دہ فرزد کہ آں رسمہ دین حالت بیوہ
 اگرچہ ریح حویتاں ریح حویلت ولیکس نے ریح حویلت میں
 در گشت را در گر حلد حار یہ جوں گشت حویلت باتہ آرا
 رد و ارجیہ جمہریت باتہ نہ ہجوں رد حیہ م حویلت باتہ
 مکس خنداں را در را دہ راہر کہ کیو تا نی ار مرید خود ہر
 ہورتن ہست یا یا رہی دست بمالی دست جوں رقتست

پیغام رساں کی اس تقریر کو سکر ملکہ جہاں مست متاثر ہوئی اور اُس کی آنکھوں سے
 لے اختیار آنسو جاری ہو گئے۔ یہ مصموں حضرت امیر نے جس حوی کے ساتھ ادا کیا ہے
 اس کی تعریف سے میری رہاں و بیاں قاصر ہیں۔ لطیف تستیہوں اور مارک استعاروں
 کا تسلسل ہایت خوب واقع ہوا ہے جو تعرا کے ہم کلام میں شاید مشکل ہی سے اس کا
 حوالہ مل سکے

چو آن حہ قطرہ قطرہ در جوتس جو دزد و لعل مالو کرد در گوتس
 دل ریا قوت گوتس سقتہ ترکست دوختیں ہجو گوتس یر گہر گت
 آخر کار ملکہ جہاں لے سلطان سے بھیہ طور پر احارت حاصل کی اور گھر کے حید
 حاصل آدمیوں کی موجودگی میں ہر حال اور دل رانی کا حیلہ پایہ کلج ہو گیا ہے
 ہفتہ ماہ و فی حاضہ حید تست عقدہ کامیں کردیوہ

رسم و رواج۔ کہ مطابق لڑ کہ اور لڑکی کو اپنے رشتہ ناترہ کہ معاملہ میں بہت کم دخل ہوتا ہے۔ اور اس ضروری معاملہ میں ان سے شاذ و نادر ہی رے ملی جاتی ہے۔ بلکہ اکثر حکم شرفائیں کنواری لڑکیوں کا۔ اپنے رشتہ میں دخل دینا اور اپنی رے کا اظہار کرنا معیوب سمجھا جاتا ہے۔ معلوم ہوتا ہے کہ مسلمان ہندوستان میں یہ رسم بہت قدیم زمانہ سے چلی آتی ہے۔ خنجر خاں کی پہلی شادی اُس کی مرضی کے خلاف ہوئی اور وہ شرم کر سہ۔ اپنے ماں باپ کے منشا کے خلاف الب کشائی نہ کر سکا اور یہ ایسی بات ہے جو بلکہ جہاں اور قصرت ہی کی مستورات کو اچھی طرح معلوم تھی اور اس کا اُن کو اندیشہ تھا مگر غالباً وہ سمجھتی ہونگی کہ شادی ہو جائے بعد ولرائی کا خیال اُس کے دل سے خود بخود جاتا رہے گا لیکن یہ خیال اُن کا غلط ثابت ہوا اور خنجر خاں کی عشق و شفیقتی میں جو اُس کو دلدلرائی کے ساتھ تھی اس شادی سے کوئی کمی واقع نہیں ہوئی۔

خنجر خاں کہ یہ جبکہ الہما۔ سرفراز ناقابل برداشت ہو گئے اُس نے دیکھا کہ والدین کی غفلت اور لاپرواہی بد تو رجاری ہے تو اُس نے مجبوراً اس معاملہ میں خود ہی ریشہ دوانی شروع کی اور ایک محرم راز کو رد براہ کر کے اپنی والدہ ملکہ جہاں کی خدمت میں بھیجا جس نے خنجر خاں کی حالت نہ ارنہایت موثر پیرایہ میں بیان کی اور کہا کہ بھتیجی کی خاطر بیٹہ کو ہلاک کرنا کسی طرح جائز نہیں ہو سکتا۔ اگر کچھ عرصہ تک اور غفلت رہی تو سوا کہ افسوس ملے کہ کوئی چارہ کار نہ ہو سکیگا۔

کجا شاید کہ با این تہمت بر شاہی بود فرزند اندر ینہ کاہی

فنا دہ ہر طرف قیمت و خوار
 جو آب حیات عاتق سرد ریا
 ہی مارید ستیا رایت یور
 کہ ابرار میت متہ ماگمان دور
 متا طہ یردہ را ارمیت ترست
 ستارہ ز آفتاب خویش برشت
 پدید آمد مہم کا بدر لظارہ
 دل مہ یارہ تدران باہ یارہ
 حلوہ اور اُس کی رسموں کے ادا ہو
 کہ وقت حصر خاں کی حوا درونی کا

تھی اُس کو حضرت امیر حسر داس طرح یرسایں فرماتے ہیں ۵

تدا در حلوہ جوں خوریدہ طلاک
 عروسِ ناک تن و حجابِ ناک
 ملد آئینہ مہر رسالتس
 کلوہ بود در جور و مائتس
 ولیک آن آئینہ جوں رحل بود
 کمالِ حصر خاں ہم لب بدل بود
 ہمہ ستاد ار حصر خاں عم ادیت
 حصر خاں ہم ولیک نام خویش
 نہ ار حویس وہ از خویساں حیرت
 کہ تن آں دل جا نہ دگر دست
 روں گل مر عروسِ خویش میرد
 در دست جا بہر اسیتس میرد
 دوشمیت ماہ را لظارہ میکرد
 مہ دیگر دست را یارہ میکرد
 ملت نام عروسِ خانہ می گفت
 کمالِ میں خیال افسانہ می گفت
 یں از حلوہ چو رست در تخت
 قراں کردن با ہم دولت و بخت
 گہ ہائے دگر میں تدا ز دوح
 مہ و خورستید با ہم ماہ در برج
 حصر خاں کا نکاح دو لڑائی کہ ساتھ
 ہندوستان مسلمانوں میں موجودہ

بہر کس یہ داند از حسن زین
 خراج مہم در محصول مر دائن
 چو کہ بکار خیر پادشاہاں ق
 بسر شد بدبر مراد نیک خواہاں
 بہ آئینہ کہ رفتہ آنسو سراز
 بدولت گاہ خود شد ہمیں ساز
 زشت بود بیرون سو بر خند
 درون با در و داغ درد مند
 بروں رفت شاہاں بستہ ساز
 درون پر آتش بیرون نراند
 چو صدر بزرگاں مجبور
 زخمہ اور اس کہ متعلق رہیں
 غرہ ذیجہ شد و شبہ اختیار
 منجمن ایک بہرارت گذر نہ کہ بعد شاہ زادہ محل میں اخل ہوا۔ زرنگار فرش پر ایک
 پر تکتہ کہ کسی بچائی گئی اور اس پر شاہزادہ بٹھایا گیا۔ موتیوں اور جوہرارت کی بکھیر ہوئی۔
 موتیوں کے نورانی ریتا۔ برس۔ ہر تھہ کہ اچانک چاند کہ سا۔ منہ سے ابر
 دور ہو گیا ۵

سریر سربانج ماہ برودہ
 مہش خورشید را از راہ بردہ
 نمادہ کہ سب بر گوہرین فرش
 کہ بوداں ہمسر و ہم پایہ عرش
 بر آں کرسی نشستہ از رسم شاہاں
 چو بر حریخ آفتاب صہ بچکاہاں
 چنان بارش آمد گوہر و در
 کہ گردوں خواہتا دامن کند پر
 ز گوہر نازنیاں راتہ پارس
 شد اندر آبلہ پارس گرسا
 گہرا کہ ہر یکہ را از امید
 بہ مدخون جگر پروردہ خورشید

تنه و تهراده تمس الحق که جاوید
 برآمد رکبت تدبیر خوش
 یحسانت باغبان اسم الله سویا
 رحل چوں همدار ره چال میر
 دواں ملتی بر قش حشران باد
 محده تنهیا چوں رقی در میخ
 عماریهای رزین گوهر آمود
 مگردش تیغ و حجر دسته تیره
 زمین در زیر لولوی خطرناک
 بدین کای بدش بایگر آمد
 رات سدره و طوطی هالت
 فلک حیران ریاضت نامه
 ندو حلقهها، بهر آسمانی
 ترتیب آسای کمال میجو هست
 همان صد آں تیرج آسمان قدر
 مقداره که ملکه را بود نقد
 تارا فلک رسید اهل درگاه
 همان اما چوں تانده حور تید
 یحسان کرد و او تدبیر حیرت
 که گفت اختران آنکه مدینه
 فلک بر دهر هلاک الله می
 چو گلها، بهر پیاده در ره باد
 عطش آفتاب رخساره تیغ
 طمع حیرت را کرده راند
 ره حیرت، بهر از یولادسته
 تو گوئی زاله ماریده هست خاک
 به ایوان الی حانی در آمد
 نشت اندر میان طایر باس
 گمسیاره که تات تانده
 فلک در خواند بسع المثنی
 نشت اهل اقبال اریح رست
 همان در معنی رحمت اصد
 هم است آفتاب ماه را عقد
 رهزمنها، بهر گوهر تنگ تدره

کہ یہ مخصوص خیمہ لفظ کی گئے تھے جہاں قرآنِ وحدیث کہ وعظ و تذکرہ کا سلسلہ جاری رہتا تھا۔

فراوان قبا از اہل میرہ نہ شدہ آواز قرآنِ آسمان نہ
 بجاننا کن داؤدی نہ شانہ کتاب مصطفیٰ بہ سخن اندہ
 نیایشا شیریں سکریں بار فرشتہ چوں گلستانہ گرفتار
 برابر اکا جلوس اور نکاح | تین سال تک شادی کہ ساز و سامان تیار ہوئے تھے یہ
 اور جب ان کی تکمیل ہو چکی اور منجھوں نہ ساعۃ بعید مقرر کی تو شاہزادہ شمس الحق خضر
 علیہ السلام کہ تیز و تند گھوڑ پر سوار ہوا۔ تمام اُمراء اور صُدد پر پیادہ پاسا تھے ہو
 ہاتھیوں پر زریں عماریاں کسی ہوئیں تھیں اور چاروں طرف بہتہ بلواروں اور خجروں
 نظر بدکار تہ بند کر دیا گیا تھا۔ راستہ میں موتیوں اور جواہرات کی بکھیر ہوئی جاتی تھی
 یہاں تک کہ جلوس الہ چاں کہ مکان پر پہنچا۔ شاہزادہ فرزند پر جلوس فرمایا اور
 تمام اعیانِ سلطنت اور ارکانِ دولت اپنے اپنے درجوں کے مطابق داخل ہوئے اور انہیں
 بیٹھ۔ ۲۳ رمضان المبارک ۱۰۱۱ھ کو صدد جہاں نہ منجھوں کی اختیار کی ہوئی ستائیس
 سعید میں ایک پُر معنی خطاب پڑھا اور ایک گرانقد مہر پر دونوں کا عقد کر دیا۔ تمام حاضرین
 پر موتیوں اور جواہرات کی بکھیر ہوئی۔ لوگوں کو بڑی بڑی قیمتی چیزیں بطور انعام
 عطا کی گئیں۔ اور نکاح سے فراغت کے بعد یہ جلوس اسی ترتیب سے ساجد
 واپس آیا۔ ۵

رس نازاں بہ مالا ' سہا
 نہ ماںِ حسلِ بچاں کہ دوزاری
 روریتہ لالچ گئے آسمان گیر
 فردۂ دہ متعیدِ حیلِ آب
 نہ مٹی نہ کز لک اُردو خورد
 ہاں رحر و خیر گہراں قس
 مودہ چہرہ نازاں گو نہ گویو
 رد ہر آموختہ کوئی دورنگی
 یری رویاں ہندی حادثے سنا
 لسانِ یوگیری تان تنکے ام
 گرفتہ چوں بیالہ تال در دست
 سرود و لکتن ار لہائے حواں
 رقصِ دخت حواں ہوا بار
 یرندہ ہجو طاؤ ساں والا
 سختِ قتی تان گتہ فلک سا
 عرق کر دہ ہر طاری ریت
 اور لٹا یہ ہر کہ ان تمام کھیل تاتوں اور حرافات کو ساتھ ساتھ اہل علم اور برہمن
 خود لہا گیسواں را در شکھا
 کہ خود مارتہ تہ جان کہ دہ نازی
 ساں گرد مہرہ تو سن بیر
 چو مستقی کہ بوستہ تر تہاں
 چو آنکر رہی خورد و مرد
 چو بیل ار ورنہ است تر بیل
 گہ خود را یری کردہ گہ دیو
 کہ گہ رومی مایہ گاہ زنگی
 رلب کردہ در دیوانگی ہار
 یری را سایہ گرفتہ در اندام
 نہ ارمی کر سرود و حوشتِ ممت
 تسان سچے گردوں یا کچھ ہا
 ہادہ یا سر بالہ رادو
 معلق دل کو ترساں ببال
 نگاہِ رقص سیر از ریت یا
 کرتہ می جیکید و ماری ریت

رسیدہ صورت، قبہ بانجھ ۲۱
 فرس گئی کہ در خواہ دودین
 درون چہ انجم گشتہ مردم
 پری گوئی کہ بر خواہ مدید
 بہر جانب کہ مردم بر زمین رفتہ
 ز بس شمع کہ خفتہ اند ز نرناہ
 غرض کہ نوبت اور شد ادیا۔ نہ تلوار اور خنجر کہ بر تیرہ کھا۔ نہ والوں کے کھانے
 نٹوں و شعبہ بازوں کہ تہا۔ شہ گیند کا آسمان میں اچھالنا، تلوار کو پانی کی طرح ٹھکانا
 ناک کر اسے چاقو چڑھالینا، ہر دیووں کہ سانگہ، ولایتی اور ہندوستانی راگ،
 اور باج ہندوستانی گانہ والیوں کہ نایج اور راگ کی محفلیں، جابجا منجھتیوں کا
 لفظ، کیا جانا اور ان۔ سر پہ اور اشرفیوں کی بارش کا ہونا، یہ تمام باتیں ہیں
 جن سے اس حسن کو زینہ دی گئی تھی۔ ۸

شدہ در تیغ رانی تیغ راناں
 دہل در بانگ، رخشاں پیش او تیغ
 دو کردہ مودو مو، چوچوں جوناں
 چو بانگ، بعد خوش رقی دیمغ
 گس پراں دمنیہ کہ دہہ دلاف
 معلق زن بنوبہ، نو بتی وار
 بردن افگندہ دہرا ز پردہاں
 جہاں اداری بازی راسہ مکھو
 شد گشتہ ز شیاں چرخ دوا
 سپہر بلوچ، از ہفتہ پردہ
 گبرو شہنشاہ بازان بر سردار

کہ ہمدوستاں کی ہمت سی رہیں مسلمانوں کے اعلیٰ طبقوں میں اُسی وقت جاری ہوئیں
 تھیں۔ اس خوش شادی میں تمام تہر اور کوہیہ و مازار کی آرائش کی گئی۔ حاجا ڈیڑھے
 - نیمہ استادہ کیے گئے اور رتیں بیکر اور تانیا نے بریا کیے گئے۔ تمام درو دیوار
 عجیب و غریب نقوش و تصاویر آویزاں نمایاں کی گئیں۔ گھوڑوں اور بیروں کی حیرت انگیز
 اور دلیرانہ موڑیں دیواروں پر نقش کی گئیں اور تمام سڑکوں اور گلی کوچوں میں رتیں
 روشن بچھا دیے گئے۔

بیا بیا بند بکریہ کتور و تھمر	اتارت کردا درگ دستیں ہر
بیجج آمد حرا نہ در صراحی	کمر بست در کارست رمانہ
کہ در رقص آمد اس فیہ سقہ تظا	جہاں دہمہ تادی تہ آفاق
بر آفتاب مہتابا ہی	بگردا گرد قصر مادتا ہی
تدہ جوں و نردیار و درباراں	جہاں از قہائے کارداراں
تدہ احم دران تو گھر گم	موضع یرد ہا جوں حیرت را حم
لطر با صد تعجب و حیرت تیز	ہر زردوری مہر را گیز
تد اتر اتر اے آسمان ا	ہر آں کلمہ کہ بر کرد آں را
درو پستیدہ عیب آسمان	کتیدہ ناگردوں ساٹنا
بتاد رواں عصمت ماندہ متو	مہ و حور ستیدہ جیوں تہی و حور
فلک حیراں در جوں نقش دیوا	ہر دیوار نقش کردہ یرکار

برہنہ پاؤں سر از جا بروں خبر تہ . زکرتہ بے سرو بہ پا بروں خبر تہ .
 ہی شد چوں الہ نال حرد معلوم . بجاناں قایم د از خویش معدوم
 غرض کہ یہ دشت تہا کہ خبر شکر شہزادہ مکتہ . بہ تہا شاہجاگادرد دلرانی کہ سکہ پال کو
 جاپکڑا دونوں ملکر خورہ . دوسرے اور طرفین میں مجب . کی زشتایوں کا تبادلہ ہو کر ایک
 دوسرے سے رنجہ ہوئے .

چو ہر دیادگار محو ربانی . رسانیدندیکہ نہاگیر نہا مانی
 وداع یکہ دگر کردند گریاں . بطوفان ہر دو غرق ہو دیو بریاں
 شتابان گشتہ انسو ماہ را حمد . دزیں سو باز گشتہ تہایں مہدی آمد
 پری چوں بر پردہ رفتہ بخوں باد . سلیمان زادہ رادیوانگی زاد
 تو نہ دشت تہاں فرزند حبشید . کہ باز آرد سلیمان از خوشید
 ولیکن چوں سلیمان بود برجا . بہ تعظیم سلیمان گشتہ تہا زان جا
 جہتر ہادی . او پر بیان ہو چکا ہے کہ اول نہ خاں کار شہ سلطان علاء الدین
 دولرانی کے ساتھ کر دیا تھا اور اس کے بعد دوسرا شہ تہا پ خاں کی لڑکی کے ساتھ
 ہوا جو ملکہ جہاں کی ہتھی ہے ۔ پندرہ تہا کا فسخ ہو جانا اگرچہ نہ تہا میر کہ بیان شہابہ تہا
 نہیں ہوتا لیکن اس میں شبہ نہیں کہ وہ مضمون چہ التوا میں ضرور پڑ گیا اور الہ خاں
 کی لڑکی کے ساتھ شادی ہونی قرار پائی ۔ اس داستان کو چہ نہ تہا میر خسرو نہ تہا میر
 تفصیل اور دہوم دھام کے ساتھ بہت دیکھ ۔ پیرایہ میں لکھا ہے ۔ اس شہابہ تہا ہوتا ہے

اتسارت کرد کا ماں کا ہل کارند
رقد و اندرِ لعل دارند

نفرانِ مہ پوتیدہ قتال
دُشمنِ ہرہ دُیر دیں بد بنال

رداں ستیاریہ یزانِ تارِ پیر
سوئے تمشِ الا تدر سکیر

گنڈاں گلستانِ احار حائے
کہ سرتِ اندوہ سلالہ زار

یعنی ملکہ جہاں کے حکم سے دولرانی روادہ ہوئی اور سہیلیاں اُس - کہ یہ بھی بھیجے تھیں
فوراً ایک ہرکارہ جویر کے سے زیادہ تیر و تھا تمشِ الحق خضر خاں کی خدمت میں حاضر
ہوا اور اس واقعہ کی اُس کو خبر دی۔ مہ پوتیدہ قتال، ملکہ جہاں - رہ رہ، دولرانی
یرویں، سہیلیاں - سیارہ، قاصد شمسِ الا شمسِ الحق خضر خاں - باقی اتعاسے
ظاہر ہیں - خضر خاں اس وقت اُستاد کی خدمت میں حاضر تھا۔ اس خبر کو سکر اُس کی جو
حالت ہوئی اُس کو ان الفاظ میں بیان کرتے ہیں ۵

تہ آن دم بود حاضریں اُتنا
کتابِ عاشقی را شرح میداد

سحر و رقصہ یوسف کہ ماگاہ
خرگو سر لیجاش آمد ار راہ

فرہ جوئی دہ یعقوب تر کرد
رحال بیتِ احزانِ خضر کرد

چو تہیڈں خضر خاں عورت
نادر ارحالِ حرار، بیج حیرت

حالِ یوسفی را سود بر خاک
ردار مہرِ لیجایر ہں چاک

جو گر گئے گہ افادہ یروں
ہمتِ سیراہن دہم حیرہ جیوں

کتابِ عشق و حطرتے مکررت
قلمِ اردست و کفنِ ریا نے مکررت

کجا بازارِ رعنائی شود گرم
 قوی در تان شہو گشت پال
 نہ امکانِ دن بر آہو مرسہ
 تیر بانگ بہی زد کہ خاموش
 کہ صیدش پیش واد بر بہ بند
 گسہ عشق باز دہا رہ شیری
 دہد شہ انگنائِ اخواں خیر گوش
 پریدن پیش ممکن نہی گستاخ
 عجب مانہ بود گر آید پا بہ نگہ

تبارِ جِ طبعِ ہیرتِ شرم
 قوی گشتہ ز غیرتِ عشقِ حال
 کماندارانِ رغبتِ تیر شہدہ
 ہوا دل ہمیکہ دزد دوش
 جواں شیر نہ کارِ خویش خند
 تنش ابا چنان در دلیہ
 بلہ ناز غزالانِ قصبِ پیش
 چو مرغِ غلبہ دل رہبری شاخ
 چو چشمِ سرخ شد در لالہ رنگہ

خہ رخاں و ردولرانی۔ کہ عشق و مجتہ کلچر چاشاہی محلات میں زیادہ ہونگا
 ملکہ جہاں کو اس کی خبریں پہنچاں در یہ واقعہ اس۔ کہ نزدیک بہورہ کو پہنچ گیا تو اس
 حکم دیا کہ دولرانی توفہ لعل بھیج دی جا ئے چنانچہ ملکہ جہاں کہ حکم کہ مطابق دولرانی
 کو شگھاسن میں بٹھا کر جو غالباً اس زمانہ کی کوئی سواری ہر مع سہیلیوں و رکیزوں کہ
 قصر لعل کی طرہ و اندازہ کر دیا۔ اس واقعہ کی خبر فوراً خضر خاں کو دی گئی

صواب آں شد کز آں فردوسِ نو
 بقصر لعل ساز و جاہ آں حور
 نشاندا ندر سکھاسن آں پی را
 چو گردوں رتر از دشتی را

۸۱ بطور توجہ: وہاں ایک سواری مئی ۱۲ حتر

اگر اٹھتا ہے جو دنیا کو تیرہ دن مار کر دیتا ہے ۵

از اس کا گاہِ عاشقِ فتحِ درہاست
بر آمد تیرہ اسر سناگہ از عیب
گرفتار میں گدوں پریدہ داری
جیاں می خست سرق را ہم فلک
کہ بود سن ہم افتادن سوئے خاک
کہ چون خس می بریدار باد مرم
قرآن آفتاب و ماہ نزدیک

حصہ حانِ دلرانی کے محال میں بھیجا ہے اور عاشق و معشوق دونوں حیرت زدہ

کھڑے رہ جاتے ہیں ۵

تسادہ ہر دو چوں دوسر و نوخیز
بیکہ گیر نط • رہا و اتستہ تیز
دو دیدہ چار گتہ گاہ دیدار
بیدیں زیرِ منت ماندہ ہر چار
دو مردم در دو گتہ ہم بیکہ گر نور
چو دو دیدہ بیکجاؤ زہم دور
دو تیارہ قراں کردہ سیکہ ببح
رہم مے سرہ چوں دو بیکہ ببح
دو طاؤس حواں ماہر مے سیدہ
دو گلس در یکہ گلستن شکر حد
دو طبع شکر آفتاب تباہ و دور
دو سیدل رو در داوردہ متنا
لطر باحت و لہاجہ تہن طا

اپنی مسہری پر ایک تیکہ کو لٹا کر اور اس کو اپنی چادر اڑھا کر دولہرائی کی ملاقات کر
لیہ روانہ ہوتا ہے۔ چاندنی رات اور اس کی خوشگوار چمکی کی تعریف میں فرما کر نہیں

شبہ دادہ جہاں از یور روز
فلکِ نیر سے کہ گرد آودہ انہر
مہ چوں آفتابِ عالم افروز
ازاں گلگونہ کردہ ماہ را چہر
نمودہ آفتابِ آسمان در
مہ خورشید ام از نور جاوید
ستارہ زیر نورِ آسمان کوش
رخِ ہفت اختر اندر ہفت پردہ
فلکِ دل سے در بیدل نوازی
نجا از خوش جہاں آرمیدہ
ازین خوشتر جہاں خواہ مندیدہ

زمستان ہوا آں کہ مشتاق
قہر پوشے کہ بریاری ریدہ
نہ باشد یک نفس از جہنمِ خنواں
بہر چوں کہ اندر نہ خنیدہ
بر آتش و تہادر کو رہ منزل
چو مشتاق کہ دار در سے بول
بزرگانِ قائم و سنجار بہ دوش
فردستاں چو رو بہ پستیں پوش
چو گل زردار درخزہ کر کردہ خنر
برہنہ مفلساں چوں درخزاں ز

خندہ رخاں کی دعا کار ساز حقیقی کی جناب میں مستجاب ہوتی ہے اور غیب سے ایک

حصہ جہاں کرے اردو دس لگا ہے رآوردے ردول ردیدہ آہے

دولرائی ہم اردو نالہ جتیم مدیدے و فگدے سلعہ درتیم

حصہ جہاں است کہ دے مورہ آہے جیس کر دے سلام دلہر جوت

سمبر خدمت دیگر گر فتنہ گل افگدے سماک و گر گہ فتنہ

حصہ ہا دور حاکم ایک گر یار رہا ہا لنگ و اردو ہا لنگار

ہرست ہر طریں سویا لے سیاخ ہر قرہ راں سوریا لے

حکمرے صر و تہا دق ساعت قرہ درجہ ہم لہا درتفاعت

مہر این رد و رن اد حکر دت سارا دار در دت این حکر گت

دروں یک گرد در رفتہ یہاں نہ قالب دریاں گچیدہ لے حال

دو آئینہ گر ار رہا لے رود در یکد گر سود محالے

دو سمع ارجہ بودار یکد گردور لہ یونید یا بد لور با لور

اس کے بعد حضرت امیر خسرو نے ایک دوسری دحبیب اور مفصل ملاقات کا نقشہ دکھایا

ہو جس کی قرار داد طہیں سے مدریعہ اردو داروں کے پہلے سے ہو چکی تھی۔ اس میں

میں متعدد مواقع تسامی کے پیدا کیے گئے ہیں۔ اول اس چاندنی رات کی روشنی اور

نورائیت اور اس کی حوس گوار ٹھنڈک کامیاں ہو۔ لہذا یہ چاندنی حصہ جہاں کے مقصد

میں خارج تھی کیونکہ غیر ظلمات کے آب حیات تک نہیں جاسکتا تھا اس لیے حضرت

امیر ایک ارکا ٹکرایا کرتے ہیں جس سے تمام عالم تیرہ و تار ہو جاتا ہے اور حصہ جہاں

چو ایں اندیشہ محکم گشتہ ہاشمہ را نوید خواستگاری داد میرا
الہ چال کاں بلندی یافتہ از پذیرفتہ آن مبارک شردہ از

قہر شاہی کی مستورارت کو جب یہ راز ظاہر ہوا تو خیر اندیشی اور نیک خواہی کی اہ
سنان کی ایک جماعہ ملکہ جہاں کی حضور میں حاضر ہوئی اور عرض کر فرمائی کہ الہ چال
کی لڑکی بھی کوئی غیر نہیں ہو وہ بھی آپ ہی کی لڑکی ہے ایسا نہ کہ خدا نخواستہ اس کو کوئی
تکلیف یا رنج پہنچے یہ معاملہ ایسا نہیں ہے جس سے غفلت یا لاپرواہی کی جائے۔ سرخ زخم
کارشہ جس وقت سے اعلیٰ حضرت، فردولرانی کے ساتھ کر دیا ہے اسی کام پر والہ اور
دیوانہ ہو رہا ہے۔ دوسری لڑکیوں کے پردہ اس کو مطلق توجہ نہیں ہے۔ اس لیے کہ مشورہ
یہ ہے کہ اگر پایا کہ دونوں کو الگ کر دینا چاہیے اور دونوں کو یہ لہ جہاد مکان مقرر
کر دیے گئے۔

صواب آں شد کہ دولو لوی ہرج شود ہر یک چہ غور و گریج
خوش آید ایں سخن با نوسہ را دو منزل شد معین ہر دو مہ را
بجا شد دعا بہر گرو دو جاں یکجا و فارغ پورہ از تو
ہمیں شد کہ دران ستم ساز کہ تواند دو کس ادید مساز
غرض ہر یک بخلو گاہ خود بیاہر دیگران نہ از پا خود
ہفتہ عشرہ کہ بعد کبھی ملاقات ہوتی تھی اس کا نقشہ دکھلا رہیں
پس از یک مہفتہ آں ماہ دو ہفتہ بخند آمدی از تابار رفتہ

تدے ہر سو کہ آج رستہ بیدار
صم صم قدم سالت چو سایہ

مودے روضہ درگاہ دیکھا
چو لورہ آفتاب تیر تو ارمہ

دویدی تسمیہ الہم میں دین
رتاب مہر سو سایہ خویش

سیک حور دتاں دے حد خوا
نہ خوردے دے بے یکدگر آب

خضر خاں کا رشتہ الپ خاں کی لڑکی کے ساتھ | اب دلرانی نے یوں

سرس میں قدم رکھا اور خضر خاں بھی بس طوع کو نہیا۔ ایک در سلطان نے ملکہ خاں

کو تنہائی میں طلب کیا اور کہا کہ اب اتنا واللہ خضر خاں خواں ہو گیا ہے اس کی تادیبی

فکر ہوئی جائیے۔ آخر کا اہمی متورہ سے یہ قرار پایا کہ خضر خاں کے ماموں الپ خاں کی

لڑکی سے رشتہ کا پیغام بھیجا جائے جو ملکہ خاں کی بیٹی ہے۔ الپ خاں نے ہایت تہی

اور فخر کے ساتھ اس رشتہ کو منظور کیا اس رشتہ میں ملکہ خاں کی رائے زیادہ غالب

معلوم ہوتی ہے۔ کیونکہ حادانی تعلقات کا خیال عورتوں میں زیادہ مستحکم ہوتا ہے اور وہ

حادانی رستوں کو غیر کھوکھلے رستوں پر ہمیشہ ترجیح دیتی ہیں۔ حضرت امیر خسرو کے الفاظ

سے بھی کچھ ایسا ہی مصموں میں ترشح ہوتا ہے

یہ آگہ عزم تد سلطان دین
ہم آں معصومہ پردہ تیس را

کہ چو حال خضر خاں الپ خاں است
کہ یہ چہرہ دولت مد است

مدرج عصمت در بیت متو
کہ چوں خور تید توان دیدن رو

کس در با حصاراں احمدی
لقد آں زمر دعت مدی

والی گجرات۔ کہ ساتھ قتل کیا گیا۔ یہ شخص عبداللہ میں کبھی نام آور نہیں ہوا اس لیے
 ایسی غلطی۔ انسان مہم میں اس کا سپہ سالار ہونا بعید از قیاس معلوم ہوتا ہے۔
 خنہ خاں کا رشتہ دولرانی۔ کہ ساتھ | دولرانی خرمسرا میں داخل ہو کر خاص
 شاہی محل میں، منہ لگی ایک، وزیر سلطان۔ نہ خلوت میں خنہ خاں کو طلب کیا اور ملکہ
 جہاں کو اشارہ کیا جو تجویز ہوئی ہر اس کو ظاہر کر دینا چاہیے۔ ملکہ جہاں۔ نہ کہا کہ حضور
 کا منشا مبارک ہے کہ تمہاری شادی دولرانی۔ سے کی جاوے۔ خنہ خاں ماکی شرم
 ۔ سے کچھ نہ کہہ سکا اور چہ چاہے۔ باہر چلا آیا لیکن دولرانی کی محبت اس۔ کہ تمام رگڑ پے
 میں۔ ابریت کر گئی۔ اس وقت خنہ خاں کا سن کو اس سال اور دولرانی کی عمر سال
 تھی۔ دولرانی کو اس رشتہ کی خبر نہ تھی مگر وہ اپنے بھائی کی شبابہ کی وجہ سے جو
 خنہ خاں میں کچھ پائی جاتی تھی خنہ خاں سے مجتہد کرتی تھی لیکن خنہ خاں واقعہ
 تھا کہ وہ کسی وراثت کی دہن۔ بننے والی ہے دونوں اکثر اوقات ساتھ ساتھ رہتے
 اور نہایت شوق سے کھیلا کرتے تھے۔ ۵

بازی بوشاں عشقہ کہیدم،	نبودند سجد اور بازی از ہم
بند چوں عشق در بازی مجازی	شد آن بازی در آخر عشق بازی
چو طفلانہ کہ با ہم لب بازند	ہم کہ طاق و گا ہم جفت بازند
ہمانی با خند ہاں دو مشتاق	ز طاق ابرو اں ہم جفت ہم طاق
ہر بازیگہ چو خنہ در سال	دوید ہنر و شیر ہاں غزال

حضرت امیر خسرو کے سیاں میں ان دونوں حملوں میں اُلحِ حاں کا امامِ محنتیت سید سالاری کے متعدد مقامات پر آیا ہے اور یہ ظاہر ایک ہی شخص معلوم ہوتا ہے لیکن واقع میں ایسا نہیں ہے۔ پہلے حملہ میں جس اُلحِ حاں کا ذکر ہے وہ الماس بیگ اُلحِ حاں ہے جو سلطان علاء الدین کا بھائی ہے جس کا مرتبہ سے صراحتہً اور صیادری سے صمنا متنا در ہوتا ہے۔ اس اُلحِ حاں نے اختلافِ اقوال مورخین قلعہ رخصور کے فتح ہو کر کچھ ماہ بعد ۶۰۰ یشہ میں وفات پائی۔ یہ ظاہر ہے کہ دوسرے حملہ میں جو ۶۰۰ یشہ میں ہوا یہ اُلحِ حاں سیالار نہیں ہو سکتا۔ صیادری نے اس حملہ کا ذکر نہیں کیا۔ مرتبہ دونوں ناموں میں فرق کرتا ہے۔ پہلے حملہ میں الماس بیگ اُلحِ حاں اور دوسرے حملہ میں اُلحِ حاں الی گجرات لکھتا ہے۔ اور سیراگے جیکر لکھتا ہے کہ سلطان علاء الدین نے اُلحِ حاں کو گجرات سے ملایا اور قتل کر دیا۔ یہ حصہ حاکم ناموں اور جسری۔ اس کا امام حضرت امیر خسرو نے جہاں ۶۰۰ یشہ میں لکھا ہے علاء الدین القیاس صیادری بھی اُس کو اسی نام سے یاد کرتا ہے۔ لیکن کافی غور و فکر کے بعد میری قطعی رائے یہ ہے کہ دوسرے حملہ میں جس اُلحِ حاں کا نام آیا ہے وہ الی حاں ہے اور کاتوں اور صحیحوں کے تصرفات نے اُس کی صورت کو تبدیل کر کے اُلحِ حاں سا دیا ہے جس میں پہلے ہی کچھ زیادہ فرق نہ تھا۔ اور یہی جسم ہے کہ بعض روایات میں سحائے اُلحِ حاں کے الفاظ پایا جاتا ہے (ملاحظہ ہو صفحہ ۸۶ سطر ۱۵ مع اختلافات) مرتبہ نے سلطان علاء الدین کے آخرِ عہد سلطنت کے واقعات میں ایک اور اُلحِ حاں کا ذکر کیا ہے جس کا امام نظام الدین اُلحِ حاں ہے جو حاکم کا حکم تھا اور جو ایسے بھائی اُلحِ حاں

فوراً مجتمع ہو گئے اور دشمن کے مقابلہ کے لیے صفیں درجہ کرتے گئے۔ یہ فوج حقیقت میں
 بھیم دیو کی فوج تھی جو اسے کرن سے رخصت ہو کر دیولدی کو اپنے بھائی کے واسطے
 لے جا رہا تھا غرض کہ دونوں فریق میں روپیکار ہو گئے۔ ہندو مغلوں اور جیوں کے
 آہن و زنجیروں کی تاب نہ لا سکے اور راہ گریز اختیار کی۔ ایک تیر دیولدی
 کے گھوڑے کہ ایسا کاری لگا کہ وہ جہاں تھا وہیں گیا۔ فوج کے جوان غنیمت کی
 تلاش میں اس کے گرد جمع ہو گئے فوراً ایک لونڈی چلائی کہ او۔ برحم دیولدی
 یہی ہے۔ اس کی عزت و حرمت کا خیال رکھو اور اپنے سردار کے پاس لے چلو۔ سپاہی
 یہ فزودہ فرحت، فزا سکر ہوا ہو گئے اور الغ خاں کی خدمت میں اس کو لا حاضر کر دیا۔
 الغ خاں اس غیر متوقع کامیابی کی خوشی میں پھولانہ سمایا اور خدا کا شکر بجالایا اور ہلاوت
 گجرات کی طرف چل کھڑا ہوا اور وہاں سپاہی میں سوار کر کے دہلی کو روانہ کر دیا
 اور دیولدی اور آخر میں سلطان کے حضور میں پہنچ گئی اور کنولادی کی آنکھوں
 کو اپنے دیدار سے روشن کیا ۹

بیامطرب۔ بسا ابر شیم خنگ
 چہ رویہ تائیں کہ چشم کردہ دشمن
 بدین شادی کہ آمد دوسرے دینک
 چہ رویہ تائیں کہ مجلس کردہ گلشن
 نہ آہ آسمان اباشد اس روز
 نہ فرد کو تائیں دینک

گجرات کے ان دنوں حملوں میں بعض ناموں کی نسبت ایک سچے خلیفان درپیش ہے۔
 ممکن ہے کہ ناظرین کو غلط فہمی ہو جائے اس لیے اس کا صاف کر دینا ضروری معلوم ہوتا ہے

اس رستہ کو منظور کر لیا اور دیو لدی کو بھیم دیو کے ساتھ دیو گڈھ بھیج دے کا فیصلہ کر لیا۔
 'الے حال یہ واقعہ سکرہت گھسرایا اور علاء الدین کی تلوار کے خوف سے
 کاسیا اٹھا اور فوراً سردار اس سنگر کو جمع کر کے مجلس مشورہ منعقد کی اور کہا کہ ہتھیار
 کہ اس وقت تک دیو لدی ہمارے ساتھ ہیں ایک سخت حملہ کر کے اُس کو حاصل کر لیں۔ اگر گوہر
 مقصود ہاتھ سے نکل گیا تو یہ دوسریاہ سلطان کو دکھا۔ کہ قابل رہے گا۔ تمام ہتھیار
 لے اس لئے کو یہ مدد کیا۔ چنانچہ موتیرا آمادہ ہو کر سب کو ہتھکڑیاں پہنائیں
 اور ہایت حال ماری کے ساتھ جنگ کی۔ اس حملہ کے مقابلہ میں رائے کر کے سخت
 شکست ہوئی اُس کے تمام ہاتھی اور گھوڑے ہرما د ہو گئے اور وہ دیو گڈھ کی طرف ہٹا
 نکلا۔ الے حال اس کے تعاقب میں بیاروں اور سیانوں میں کالی کی طرح کودتا ہوا حاربا
 تھا یہاں تک کہ دیو گڈھ ایک لڑائی کی راہ ماتی رہ گیا مگر حصول مقصود کی کوئی صورت
 نظر نہ آئی آخر کار سلطان علاء الدین کے اقبال نے ایسا کام کیا اور ایک عجیب و غریب
 کیفیت کے ساتھ دیو لدی جو مقصود مالذات تھی اس کے ہاتھ آ گئی۔“

”تفصیل اس حال کی یہ ہے کہ حالے حالے کرں اور دیو لدی سے مایوس ہوا
 تو اُس نے آرام لینے کی عرص سے ایک دریا کے کنارہ پر دوں قیام کیا۔ فوجی سپاہیوں
 کی ایک جماعت جس کی تعداد تین چار سو ہوگی ایلور کے عاروں کو دیکھ کر لیے جو دیو
 کے قریب ہیں الے حال سے احارت لیکر روانہ ہوئی۔ اتنا دیر نہیں اچانک دھکیوں کی
 ایک فوج اُس کو نظر آئی۔ اس کو حیران ہوا کہ یہ رام دیو کی فوج ہے جو ان پر حملہ آور ہوئی ہے۔“

اس درخواست کو سن کر ملکہ، نانائے، اور الغ خاں۔ کہ نام فرمان صادر کیا کہ انہ کن جو سرحد کن میں مقیم۔ اس کی لڑکی دیولدی کو طوعاً یا کرہاً جس طرح ہو۔ سکے حال کر کہ حضور شاہی میں روانہ کر دیں۔ ملکہ، نانائے، بالوہ۔ سے گزر کر دکن کی سرحد میں اُترا اور شاہی فرامیں ہوشیار اور تجربہ کار سفر۔ کہ ساتھ رام دیو اور رائے کرن اور تمام رایان دکن۔ کہ نام روانہ۔ کہ چونکہ ان راجاؤں۔ نہ اطاعت قبول نہیں کی اس لئے ملکہ، نانائے، سلطان پور کہ علاقہ سے کوچ کر کے دکن۔ کہ کنارہ۔ سے سر نکالا۔ اور الغ خاں بھی ایک، لشکر کثیر لے کر گجرات کی طرف۔ کہ کوہستان بیکانہ کی طرف متوجہ ہوا راجہ کرن۔ نے اپنے مقامات کو مستحکم کر کے تیار۔ قدم اور استقلال۔ کہ ساتھ جنگ شروع کی۔ الغ خاں۔ کہ ساتھ چند لڑائیاں ہوئیں جن میں فتح و شکست کا کوئی فیصلہ نہ ہو سکا۔ راجہ رام۔ کہ بیٹے سنگدلیو۔ نے جو دیولدی کو اپنے عقد نکاح میں لا کر کاٹنی تھا مگر۔ انہ کرن جو راجہ۔ تھا ایک، مرہٹہ کو بیٹی دینا اپنی کسر شان سمجھتا تھا اس رشتہ کو ٹال رہا تھا اس موقع کو غنیمت سمجھا اور باپ کی اجازت۔ کہ بغیر اپنے چھوٹے بھائی بھیم دیو کو مع تجت و ہدایا۔ انہ کرن۔ کہ پاس بھیجا اور پیغام دیا کہ ترکوں اور ہندوؤں۔ کہ درمیان سے مذہبی اختلاف ہے اگر آپ اس لڑکی کو جو ماہہ النزاع ہے میرے عقد نکاح میں دے کر ادھر بھیجیں تو مسلمانوں کی فوج آپ کا پیچھا چھوڑ کر اپنے ملک کو واپس لوٹ جائے گی۔ راجہ کرن۔ نے جوان کی حمایت کا طالب تھا مجبوراً

مات غص کو سلطان علاء الدین نے ہم دکن پر مامور فرما کر رخصت کیا۔ عین الملک
مقامی حاکم مالوہ اور الع حاں والی گجرات کے مام تھا ہی وراں صادر ہوا کہ وہ ایسے
آپ کو ملک مات کے لکھیوں میں سمجھیں اور کسی حالت میں اس کے احکام کی
حایف و رزی حاضر نہ رکھیں اور اس کی اطاعت اور وراں برداری اس طرح
کریں کہ کسی قسم کی تنکایت پیدا نہ ہو سکے۔“

”اس وقت کنولادی نے حضور شاہی میں یہ درخواست میت کی کہ حب میں راض
کرن کے محل میں تھی تو دویری حال لڑکیاں میری گود میں تھیں حب میں لے لیے
لصیبہ کی یاوری سے حضور سلطانی میں حاضر ہونے کی عرت حاصل کی تو وہ دونوں
لڑکیاں راسر کے پاس رہ گئیں۔ اب میں نے سنا ہے کہ اس میں بڑی لڑکی نقصا آئی
وت ہو گئی مگر دوسری جس کا نام دیولدی ہے اور جس کو میں جہاں سالہ جھوڑ کر آئی تھی
اس وقت تک زندہ ہے اگر ملک مات یا الع حاں کے مام حکم ہو جائے کہ اس کو میرے
باس بھیادیں تو یہ مجھ پر ایک خاص لطف اور بے انتہا مہربانی ہوگی۔ سلطان علاء الدین

لے قاصی احمد بخاری کا یہ بیان صحیح نہیں معلوم ہوتا حضرت امیر دلتے میں کہ اس وقت دیولدی کی عمر صرف چھ مہینے کی تھی

دوم راعمر تیس مہینہ در وقت کہ نو دآں ستس مہ ماہ دو ہفتہ
اس کو صحیح تسلیم کرنے سے فقہ کے تمام احراہی ایسی جگہ شک ہوتا ہے جس میں اس نے کہ پہلے میر حصر حاں اور دولالی کے
رستہ کے مابین کہتے ہیں کہ اس وقت حصر حاں کی عمر دس سال اور دولالی کی عمر آٹھ سال تھی۔

دراں دم نو دحاں وہ سالہ رہتا کہ اس ہنگامہ تا دین رحمت

دولالی بعد بہت سالہ دو ہفتہ ماہ راستہ کلا لہ

اس سے قطعاً ثابت ہو جائے کہ اس وقت دولالی کی عمر چھ مہینے کی تھی اور میر تات ہوتا ہے کہ یہ واقعہ سلسلہ عہد کا ہے

دیو لدی کو الخاں کی خدمت میں لا حاضر کیا اور شاہی حکم کے مطابق ایک جہاز
فوج کی حفاظت میں دہلی کو روانہ کی گئی اور مجلس میں داخل ہوئی چنانچہ فرما تھیں

بعض ہم پانساں بہماں پوش الخاں رارسانید از سرپوش

الخاں در حرم میداشت بہتور چو فرزند خود کشتن در پردہ تور

چو فرماں شد کہ آں ریکانِ فردوس بشتر آزند چوں بر جیس در قوس

رسانیدند در آیوانِ جمہ شید بجلبارِ احیا پوشیدہ خورشید

گجرات۔ کہ اس دوسرے حملہ کا ذکر ضیاء برنی نے اپنی مشہور تاریخ فیروز شاہی میں

نہیں کیا۔ ملا عبد القادر بدایونی نے منتخب التواریخ میں ان دونوں حملوں کو باہم مخلوط

کر کر ایک بنا دیا ہے۔ ضیاء برنی کے بعض الفاظ سے ملاحظہ میں پڑے گئے

ہیں۔ اس حملہ کے متعلق میں نے جس قدر واقعات اور پورے لکھے ہیں وہ صرف حضرت امیر

بیان سے ماخوذ ہیں۔ اکثر کتب تواریخ جو اس وقت میرے پیش نظر ہیں ان واقعات سے

ساکا ہیں۔ البتہ محمد قاسم فرشتہ نے قاضی احمد غفاری مولہ، جہاں آرا کے حوالہ سے

اس حملہ کے واقعات کو بنا پر تفصیل کے ساتھ لکھا ہے جس کا خلاصہ ناظرین کی آگاہی کے

لئے اس مقام پر ثبت کرنا ضروری معلوم ہوتا ہے۔ اس میں اگرچہ بعض باتیں مکرر معلوم

ہوں گی لیکن مجھے یقین ہے کہ ان دونوں بیانات کو پڑھ کر جن میں پہلا شاعرانہ اور دوسرا

مورخانہ ہے، اصلی واقعات زیادہ وضاحت کے ساتھ نمایاں ہو جائیں گے۔

”اوائل سال ۷۶۰ھ میں ملک تائب یعنی ملک کا فور ہزار دیناری اور خواجہ حاجی

۱۰ حضرت امیر خسرو نے وقت کی تعیین نہیں کی۔ قصبہ کے تمام اجزاء کو دیکھنے سے یہ وقت قطعاً صحیح معلوم ہوتا ہے

لیکن ادھر سلطان کی رائے تبدیل ہو گئی اور گجرات کو مالک محوسہ میں شامل کر لیے کا فیصلہ قرار پایا۔ الف حاکم اور یحییٰ اور دیگر سرداراں لشکر اس مہم پر مامور ہوئے۔ حب یہ لشکر گجرات میں بھیجا تو راجہ کو سواۓ راہ گزیر کے کوئی سیاح کی صورت نظر نہ آئی اور دیوگیر کی طرف گھوڑے کی ماگ بھڑی حب نکلن دیو کو معلوم ہوا کہ رائے کرں اس علاقہ میں آیا ہے اور مدد کا خواستگار ہے تو اس نے ایسے بھائی ھیم پٹ کو دیولدی کے لئے پیغام دے کر بھیجا جو محجوراً مطور کر مایا اور تمام تر اٹلے یا کر دیولدی رھت کر دی گئی۔

جو کرں آردہ بخت یریتاں	حمایت جئے نو دار سئے ایتاں
یارست اندراں پیغام نہ کرد	صورت ما زحل یوید نہ کرد
لتا یہا کہ ماتد تر طراں کار	مقدارے کہ رایاں رھت مقدار
ہمہ یک یک بیکد بیکد سیرد	لصد دریا یکے گو ہر سیرد
دو حاسب چوں حراہم گت تدیر	رواں شد جاستی رچاستی گیر
فرستادد سر نوئے ہما	میر روش نکام اتردہ

دیولدی حید آدمیوں کی حفاظت میں دیوگیر کی طرف جارہی تھی چند میل کا فاصلہ ماقی تھا کہ اجا مک تباہی فوج کے ہراول سے جو یحییٰ کے ماتحت رائے کا تعاقب کر رہا تھا اس کی بڈ بھڑ ہو گئی۔ طریوں سے تیر اندازی ہوئی۔ اتفاقاً ایک تیر دیولدی گھوڑے کے لگا حور اگر ٹپا۔ یحییٰ کو اس کامیابی پر بڑا حراصل ہوا اس نے

یکہ زان دو سپرد اندر جوانی پر تماران شہ رازندگان

دوم بندہ ایچوں پیوند خون دل من بہر آن خوں بسکون

د مگر مہر شہ بر بندہ تا بد بگرمی خوں بخوں پیوند یا بد

انیں پیوند فرزند سہمادر نیاید پا رہ شہ فردا پر آدر

چونکہ سلطان خنہ خاں کہ لہ پہلہ ہی سہ کسی عمدہ موقع کا متلاشی تھا اس لئے

رانی کنولا دیوی کی یہ درخواست اس کو پسند آئی۔ رائے کرن کو رشتہ کا پیغام بھیجا

گیا اور اس نے نہایت خوشی اور فخر کے ساتھ اس پیغام کو منظور کیا اور چاہتا تھا کہ شاہانہ

جہیز فراہم کر کے دیولدی کو دہلی روانہ کر دے۔

سریر آرائے ملک باہندواں کرن کہ بد صاحب تیراں رائے دراقسن

انیں شادی کہ آدنا گمانش نگینہ یاد اندرون پوسہ جانش

کجا در ذرہ گنج دایں کہ خورشید دہن نزد خودش پیوند جاوید

چو با چشمہ کہ بحر آتش نامی شود آں چشمہ ہم بحر ازروائی

براں شد کاں طرب را کار ساز علم بر پشہ پیاں بر فرازد

مہر مع قیمتی صد پیل بالا ز دیہ او خرو لو لو لولا

دگر کا لائے گونا گوں نہ چنداں کہ گنج در خیال ہوشمنداں

پس آنکہ با ہزار مہر دیواری نشاند تا زینں را دے ماری

فرستد سوئے دولتخانہ تخت کہ آں دولہ سہ در خانہ بخت

ساتھ راہ کریں کی رانی کو لادیوی اور دیگر عورتیں بھی ایسے ہو کر رہی ہیں آئیں کیونکہ وہی
 حرم میں داخل ہو گئی اور لوح ایہ جو بصورتی عورت سیرتی اور سلیقہ مندی کے سلطان
 علاء الدین کے دل میں بہت قدر و مسرت پیدا کر لی۔ ایک روز اس نے سلطان کو
 حوت یا کر یہ درخواست کی کہ میری دو لڑکیاں جو وہاں چھوٹ گئی تھیں اس میں سے
 ایک تو خدام شاہی پر تصدق ہو چکی ہے مگر دوسری زندہ ہی جوں کے تعلق سے
 دل لے اختیار سیمہ میں تربیت رہا ہے اگر حضور کی توجہ ہو جائے تو میرا مطلب حاصل
 ہو سکتا ہے میٹھی گوشتوں کے ساتھ ملائے سے حضور سے قیامت میں کچھ مواعدہ نہ ہوگا
 اس لئے کہ یہ کوئی گناہ کا کام نہیں ہے۔ حضرت امیر خسرو اس درخواست کو اس طرح
 فرما دیا کرتے ہیں :-

تے حوت دید دار لے رہا	بعض آورد درار حوتس را
نحت اندر دُعا را ماں دُر	رماں را در دعا گوئی عاں دُر
کہ تا ہاتا اندس دنتس ہاتس	تا ہی خسرو رے زیم ہاتس
بیادت ہر کہ سودر میں تاد	اگر د آسماں ماتدر میں ماد
یس آگہ بادل یریم و امید	تسج حال تدلر زندہ یوں سید
کہ ارشاح حوالی بردرستم	دو عیجہ ماتلقہ دانتس بختسم
چو ریجا باد اقال آن طرف جہت	مرا را محارود ایجا سب ادحت
تدم من حوت رکت روتس خیت	وے مانداں دو گل دُرگلتن حوت

ان اشعار میں اگرچہ سلطان قطب الدین کے لئے بہ مہر اور تلخی اور ترش روی
 کے الفاظ استعمال کئے ہیں لیکن تیسرے اور چوتھے شعر میں اس واقعہ قتل میں اُس کے
 لئے ایک عذر لنگہ بھی تجویز کر دیا ہے یعنی اُس کے نزدیک مصلحت، ملکی اسی کی مقتضی تھی
 اور وہ سلطنت کے دعویداروں سے ملکہ کو خالی کرنا چاہتا تھا پس ان اشعار سے
 غالباً گمان ہوتا ہے کہ یہ داستان سلطان قطب الدین کے عہد سلطنت میں لکھی گئی ہے
 اور اس لئے مورخین نے وقت کی جو تعیین کی ہے اُس کو قطعی طور پر صحیح سمجھا چاہئے۔
 واقعات قصہ اس کے بنیادی واقعات ہیں کتبہ تواریخ بہم مختلف ہیں اگر ان تمام
 اختلافات کو دکھلایا جائے تو بیان بہت طویل ہو جائے گا۔ اس لئے میں نقل واقعات
 میں امیر خسرو کی پیروی کروں گا البتہ قصہ کے ضروری اجزاء جو نظم میں متروک ہو گئے
 ہیں اُن کو بھی قصہ کے ساتھ شامل کر دینا اور صرف ضرورت کے موقعوں پر تاریخی اختلافات
 کی طرف اشارہ کر دینا غالباً کافی ہو گا۔

سلطان علاء الدین کے جلوس کے تیسرے سال یعنی ۶۹۷ ہجری کے ابتدائی
 مہینوں میں الماس بیگہ الخاٹ بہ الخاٹ جو سلطان کا بھائی تھا اور نصر خان خلیفہ
 جو منصب وزارت پر ممتاز ہوا تھا مہم گجرات کے لئے مامور ہوئے اور ایک ہزار لشکر لے کر
 راجہ کرن والی گجرات پر حملہ آور ہوئے۔ راجہ شاہی لشکر کی مقابلہ کی تاریخ نہ لاسکا اور اپنے
 صدر مقام نہروال سے جو گجراتی تواریخ میں انلوڑہ کے نام سے مشہور ہے بدھو اسی کے
 ساتھ فرار ہو کر راجہ رام دیو والی دیوگیر کے یہاں پناہ گیر ہوا۔ اس جنگ میں مال غنیمت کے

۱۶ء لکھی بر اسی طرح سلطان قطب الدین مارک تاہ کے حلوس کی تاریخ حضرت امیر
 نے نہ سہر میں ۱۶ء اور صیاء رنی نے ۱۶ء لکھی ہے۔ اگر بیاں تک بھی اُس کا اثر
 متعدی سمجھا جائے تو حصر حاں کے قتل کے واقعہ کی صحیح تاریخ ۱۶ء ہوئی جائیے۔
 اس لفظ طے بھی جو اس واقعہ کے چند سال بعد ہندوستان میں آیا تھا ایسے سہر نامہ
 میں اس واقعہ قتل کو ملائیں تاریخ لکھا ہے۔ ہر حال یہ در داگیر واقعہ ۱۶ء یا ۱۷ء
 میں طویدیر سو اور متعدد قرائن اس داتاں کے اعتبار میں ایسے یاے جاتے ہیں
 کہ امیر حسر نے اسی وقت اس داتاں کو نظم کر کے منوی کی تکمیل کر دی تھی۔ اس عہد حیر
 داتاں کے ہر ہر شعر میں جو درد اور سو ر بھرا ہوا ہے وہ صاف بتا رہا ہے کہ واقعہ تارہ
 ہے۔ اس کے علاوہ دوسری بات یہ ہے کہ سلطان قطب الدین مارک تاہ کی شکایت
 اور ایسی ماحوتی کا اظہار حضرت امیر حسر نے ہایت دلی رماں سے کیا ہے جس سے
 صاف نمایاں ہے کہ قطب الدین کے عہد سلطنت میں یہ داتاں لکھے ہیں۔ اگر عہد
 قطبی کے بعد لکھا ہوتا تو مجھے یقین ہے کہ اُس کا رنگ دوسرا ہوتا مثلاً فرماتے ہیں ۵

مع القصد ہائی داب ایں رار	رگج رار ریاں در کسدا
کہ چون سلطان مارکتاہے مہر	رتلی گت روحیتاں تر تہیر
صلح ملک روحیریتاں دید	سراواری نہ تیج تیرتاں دہ
مراں شد تا کہ دار کیں سگالی	را ماراں ملک اقلیم جالی
مہاں سے حصر حاں کس ورتاد	مہ داری بعد رار دل بروں داد

الحاقی ہو اگرچہ اُس کی ساخت اور بندشوں میں حضرت امیر خسرو کا خالص رنگ صاف صاف نمایاں ہو رہا ہے۔ پس اگر یہ شعر الحاقی سمجھا جائے تو داستان کے اشعار کی تعداد ۳۱۶ رہتی ہے اور اگر اس میں مندرجہ بالا اشعار کے آخری تین شعر جو بلا بعد میں لکھے گئے ہیں شامل کئے جائیں تو امتحان شدہ اشعار کی تعداد پوری ۳۱۹ ہو جاتی ہے اور اگر مندرجہ بالا تین شعروں کو تعداد سے خارج سمجھا جائے تو اس صورت میں ماننا پڑتا ہے کہ داستان کے دو شعر ضائع ہو گئے اور اس قدر زمانہ دراز کے بعد ایسا ہو جانا کوئی تعجب انگیز بات نہیں ہے۔

حضرت امیر نے نہ تو اس واقعہ قتل کی کوئی تاریخ لکھی ہے اور نہ یہ لکھا ہے کہ مثنوی میں اس داستان کا اضافہ کس وقت کیا گیا۔ اکثر تواریخ کی کتابیں بھی اس سبب سے نظر آتی ہیں البتہ ملا عبد القادر بدایونی نے اپنی مشہور کتاب مثنوی التواریخ میں وقت کی تعیین کی ہے وہ لکھتے ہیں کہ ۱۱۵۱ھ میں سلطان قطب الدین مبارک شاہ جہاں میں پنچا تو شادی کئے سرسلاح داران کو حکم دیا کہ گوالیار پہنچ کر خضر خاں شادی خاں اور شہاب الدین عمر کو شہید کر دے اور ان کے اہل و عیال کو دہلی میں لے آئے اور شہر کے الفاظ بھی قریباً ہی ہیں اور غالباً یہ دونوں بیان ضیاء برنی سے ماخوذ ہیں جس نے بظاہر ۱۱۵۱ھ کے واقعات کے سلسلے میں اس واقعہ کو بھی لکھا ہے۔ مگر پہلے واقعات کے تعیین میں حضرت امیر خسرو اور ضیاء برنی کے بیان میں ایک سال کا فرق چلا آ رہا ہے۔ سلطان علاء الدین کی وفات کی تاریخ حضرت امیر نے عشق میں ۱۱۵۱ھ اور ضیاء برنی

تصریح کی ہے۔

اس متوی کی صرف ایک داستان ایسی ہے جو ۱۵۷۱ء کے بہت بعد میں لکھی گئی ہے اور وہ حصر خاں وغیرہ کے قتل کا واقعہ ہے۔ اس کی سست امیر صاحب حاتمیں لکھتے ہیں کہ حصر خاں وغیرہ کے واقعہ متہادت کے بعد میں ۱۹۳۱ء استعار کا اس متوی میں اور اصافہ کیا۔ اور متوی کے کل استعار اس وقت ۱۹۵۴ء ہو گئے۔ چنانچہ فرماتے ہیں ۵

وگر داسدہ یرسد میت جدت ق دریں نامہ کہ از عتق ارجمندست

لصد جولی نشاند ردل مہاں عجم حوب دلولرانی حصر خاں

چو رمالا لکتد ایس یردہ رکس چارالف است دوست ایق دریں

یس ارجوں شہیداں یراد وہ نوتم تصدوراں یں ذہ وہ

وگر رستی جاہی گواحت شہید ایک گواہی میدہرست

وگر یرورر گردہ ہر چہ چارالف است یا صدمانہ ودہ

اں استعار سے ثابت ہوتا ہے کہ اصافہ سے پیشتر متوی کے استعار کی تعداد ۴۲ تھی لیکن حصر خاں اور تادی خاں اور شہاب الدین عمر کے واقعہ قتل کے بعد ۱۹۳۱ء استعار کا اس میں اور اصافہ ہوا اور کل تعداد استعار کی ۱۹۵۴ء ہو گئی۔ میں نے اس داستان کے استعار کو شمار کیا ہے۔ اس وقت ۳۱۷ شعر ہیں جس میں سے صفحہ ۷۷ کا تیسرا شعر الیا ہے جو صرف بعض نسخوں میں پایا جاتا ہے اور اکثر نسخوں میں موجود نہیں ہے۔ ممکن ہے کہ

مورخ چوں شمار سال و رکرد عطار دبر سر ذوالقعدہ ہے کہ
دگر تاریخ بکشاید ز ابجہ ۱ نہ ہجرت پانزدہ گیرند ہنفسد^{۱۱۵}

اس سے صاف ثابت ہوتا ہے کہ غالباً اواخر جمادی الآخر یا اوائل رجب ۱۱۵ ہجری
میں خنہ خاں کی طرف سے یہ فرمائش ہوئی اور حضرت امیر خسرو نے اس شہنشاہ کو نظم کرنا
م شروع کیا اور خنہ خاں اور دولرائی کے جدا کرنا کا واقعہ جس کو راجہ صاحب مدوح نے
بنائے قصیدہ شہنشاہی قرار دیا ہے ۱۱۵ء سے پہلے کا ہے۔ خنہ خاں کی پہلی شادی کا حال جو
اُس کے ماموں الپ خاں کی لڑکی کے ساتھ ہوئی ہے، حضرت امیر خسرو نے نہایت تفصیل
کے ساتھ لکھا ہے ۲۳ رمضان المبارک ۱۱۵ ہجری کو ساعۃ ۳ سید میں جو
ہنچوں کے مشورہ سے قرار پائی تھی عقد نکاح کی رسم عمل میں آئی اور غرۃ دیچہ روز یکشنبہ کو
معمولی رسموں کے ساتھ دہلی خیمہ ہوئی۔ دوسری شادی جو دولرائی کے ساتھ ہوئی
۱۱۵ میں کوئی دھوم دھام نہیں کی گئی۔ بلکہ گھر کے چند آدمی جمع ہوئے گئے اور ان کے
ساتھ منہ نکاح پڑھ دیا گیا اس نکاح کی تاریخ حضرت امیر نے نہیں لکھی اور نہ کسی تاریخ میں
اس کی تصریح کی گئی ہے۔ غالباً ۱۱۵ ہجری میں یہ نکاح ہوا ہے۔ پس ظاہر ہے کہ اس عقد سے
پہلے یہ واقعہ اس قابل تھا کہ خنہ خاں اُس کا مسودہ تیار کر کے امیر خسرو سے اُس کے
نظم کرنے کی فرمائش کرتا اور امیر خسرو اُس کو نظم فرمانا شروع کرتے۔ اس لئے امیر نے نزد
صحیح یہ ہے کہ اواخر جمادی الآخر یا اوائل رجب ۱۱۵ ہجری میں اس شہنشاہ کی نظم شروع
ہو کر ذوالقعدہ ۱۱۵ ہجری کو تمام ہوئی جیسا کہ خود حضرت امیر خسرو نے خاتمہ کتاب میں

دفعہ دوم صفحہ ۱۴۴ میں تحریر فرماتے ہیں کہ حب سلطان علاء الدین کو یہ حسرت بھی کہ حصرِ حوالی کے عشق میں اس قدر دیوانہ ہو رہا ہے کہ لکھے پڑھے کی طرف اُس کو مطلق توجہ نہیں رہی تو اُس نے حکم دیا کہ دونوں خدا کر دئے جائیں یہ خدائی دونوں بہت ساق گذری اور اسی حوت و حروت میں حصرِ حوالی نے امیرِ حسرت کو ملا کر اس فتویٰ کے لکھنے کی فرمائیت کی۔ اس فصل میں چند استعارے یہ موعود ہیں جس سے اس قدر کاشہ ہو سکتا ہے مثلاً حصرِ حوالی کی رماں سے فرماتے ہیں ۵

مرادِ سرِ سودائے حوالی حیا لے ہست را گم نہ کہ والی

ہمہ روزِ موم و محبتوں مادہ درمور شمع در قصۂ لیلیٰ شود در روز

تدم گم در بیابانے ساگاہ کہ آسحا حصرِ اذل گم کدراہ

میں آں حصرم کہ آبِ حصرِ دارم ولیکن آبِ حوتِ حوروں پیام

حالاً راجہ صاحب نے انھیں استعارے یہ واقعہ استعناط فرمایا ہے مگر میرے نزدیک یہ

صحیح نہیں معلوم ہوتا اس لئے کہ حضرت امیرِ حسرت نے اس کتاب کے حاتمہ میں صاف طور پر

لکھا ہے کہ چھ دو القعدہ شائستہ سحری کو یہ فتویٰ تمام ہوئی اور اس کی تصنیف میں چار

اور چند روز صرف ہوئے۔ چنانچہ فرماتے ہیں ۵

محمد اند کہ ارجوں آئی بیابانِ آدایں متوڑتا ہی

لقد رچار ماہ و چند روز مرواں تہجیں گیتی مروے

حالِ آراستہ ایں باہِ دل اور ردو القعدہ دوم حرفِ موم رو

شدم بس سربلند از خدمت پیرت نمودم رجب تائیں دیباہ بردت

من زین پس طراز ایں معانی سوادِ حرف و سودا و نہانی

حضرت امیر خسرو ان تمام واقعات کو بیان کر کے فرما تے ہیں کہ اگر اہل زمہدیت

دی اور کوئی آسمانی آفت اس میں حائل نہ ہوگی تو جہاں تک ہمیر امکان میں ہے

اپنا پورا زور و طباعی اس مثنوی میں صرف کر دوں گا۔

کتوں گرد رہا باشد در نگہ ق بریں شیش بنار دچرخ سنگ

ز بخت شہا کہ من در سینہ دارم بریزم ہر چہ در گنجیہ ہوام

بہنجار نگارم نقش ایں درج کہ چوں آبِ ہواں گوہر شود خج

نہ لافم بیش ازین ناکردہ ترتیب کہ گل نارسہ نتواں گفتن اطریب

چو آید نقش ایں دیباہ پر ایماں بیابد خود بر رکش ہریشیاں

خدا عمرم بخت متا بد انگاہ کہ از گلگہ نہ بیرون آید ایں ماہ

چو ہوت گرم کردم جلوہ سازش کم از شہر نہ باشد نرخ نازش

ز شاہی کوہ تائیں برت را و قاچہ تو اغم خواہ تا لا بد ہدیہ ر

خدا یادہ فراغ و زندگانی کہ بنیم ایں صبر ہم اور جوانی

چو شد پروردہ ز آبِ بہتہ چائش سپارم در کنار خضر خائش

کز آبِ باطن ہاں خضر زمانہ بسر سبزی بم اند جاودانہ

زمانہ تہنیتہ ، راجہ درگا پرشاد صاحب تعلقہ دار سندیلہ اپنی تاریخ گلستان ہند

مراد سر رسودا ہے جوانی	حیا ہے ہر سراں گو کہ دلی
دلے دارم اسیرِ قہہ کا ہے	مُسل گتہ در سدا ہے
ہمہ روزم جو محمول مادہ در سو	ستم در قصہ لیلیٰ شود درو
تدم گم در سیا بانے ساگاہ	کہ آسحا حصر اول گم کہ راہ
مں آں حصرم کہ آبِ حصر دارم	ولیکس آبِ حوت حور دن سایم
اگر چہ عالم است ایں دلِ دیریں گل	دو عالم غم کما غف دیریں دل
جو غم را حاسا مادہ در دلِ تنگ	یچہ رقتن لستم راتکِ گلے بگ
رقو حواہم کہ ایں افسانہ رار	کہ کرد از رخسارے سینہ در مار
جہاں سچی رہہ ایں دلِ تنگ	کہ در میرانِ دہاکم شود نگ
دلِ مُردہ حیاتِ ارسرید ید	وگر کس مدہ دلِ ماتد عمید
نود گاہِ غم و اندیشہ یا ہے	مُرادِ عالمے را عکسا ہے

اس کے بعد فرماتے ہیں کہ حصر جاں کے اشارہ سے ایک کینرے قصہ کا مسودہ لاکر میرے حوالہ کیا۔ جب اُس مسودہ پر میری لٹریٹری تو فوراً میری آنکھوں سے آنسو جاری ہو گئے اور میں نے اس حقیر خدمت کے انجام دینے کا تاہزادہ سے وعدہ کر لیا اور اُس مسودہ کو لے کر اپنے مکان کو واپس آیا اور فوراً اس متوی کو لکھ کر ماترغ کر دیا۔

لغرمودا گئے کاں مامہ درد	سالی محرمے سئے مں آورد
چو در حتم آمد آں دو دھگر تاب	کتا داز دیدہ مں در رہاں آب

بهماهی چشمه که دریا بود در موج
 رسیم تا بیاں گلشن که جز تم
 مَعْلَا حضرتی دیدم فلک سیاه
 فلک بر کرسی نختش زنده
 فروغ جبه نور فلک مده تا دور
 چو چشم من در آن خورشید شد گرم
 بجای رسوده شد روبرو بر زمینم
 در آن خدمت چو لیم الله شنیدم
 بر سروران چیده ملک
 در آن ابرو دو چشم بنده خسرو
 بهر کال ماه نو خمش تا ناگاه
 مرا با آن شکوه پادشاهی
 عزیزم دثر همچون جم نگیس را
 بهم گفتاریم داد احترام
 خضر خاں اپنا در دو سوز بیان کرد که
 چو گفت این بس نوازش کرد فرمود
 زلفه یک سخن صد لولو هر
 بهماهی شده با من در آن امواج
 چو گل جریش مأمید تم
 ملک صفت باد و انجم صفت آراء
 سعادت آیت الکریمش خوانده
 چنانکه از لوح محفوظ آید نور
 چو موسم روزگار رخ شد نرم
 که انجم رشک بردند از بیم
 و عاثر سورمند دردمیدم
 بابر و در حدیث آن دیده ملک
 چو چشم عید جویاں در مینو
 مبارک باد گفتش خواجه و شاه
 پیرش داد مُردنیکه خواهی
 تواضع کرد چون گردون زمین
 که دولت گفت بنجم راسلام
 که این مدگیج معنی در تو موجود
 ز کلام یک شبه صد کان گوهر

سارک بادادے کا حیر رور	تدار پور مبارک گیتی اور رور
ریدا قال میتانی کتادہ	کلہ مالائے میتانی ہسادہ
دلہ راگفت کاہت لے جوان	کہہ برگردوں زدی امیدتہ رات
چیم ستائیں کہ وادت عار	کہہ دیت گلوں کرد آسمان
لہر دوس ار زلال جاوداں	رمان کلکتاں اماوداں
نما دارس کہ داد مدت لیدہ	کواک رامتاع در حریہ
نثارت میدہم کزیر دہ رار	دئے کردہست دولت ہر تو مار
حصر دی مقررہ دادہ ہست جانی	حصر حاں را آب رمد گالی
نہ آں آئے کراں اسکندر روم	نہ بدیوں آب حردن باد محروم
اراں تہمت کہ آمد ز اہل گفتار	بہد دوم اسکندر پیدار
جیس دانم کہ آں گویدہ چہست	توئی واں آب حیواں گفہست
رواں کن حیتہ عود را داسو	کہہست ایں حیمہ راں تہ رہو
بہکت ارجاں فرج ہمار	رحمے عاطرت نوشد زلالے

حسرت امیر شاہراہ کے دربار میں حاضر ہوتے ہیں اور دربار کا احاطہ و حلال اور تان
تک وہ کا نقشہ حسبِ دِلِ العاطف میں کھینچتے ہیں۔

مرکا قال جو اید این تزدہ درگوں	رتا دی پائے عود کردم ورامون
رہنت ساختم حسنِ ملک گام	بیک گسدر میدم برسم نام

دولرانی خضر خاں - یہ جیسا کہ فرما - تمہیں -

چونام خاں بنام دور - ضم شد فلک - در ظل اس ہر دو علم شد

خطاب اس کتاب - عاشقی بہر - دولرانی خضر خاں ماند در دہر

مبارک نقش اس حرف در قبال - بدو معنی مبارک - میکند فال

یکہر - تاکہ اندر کامرانی - خضر خانا تو دولتہ - اپرانی

دگر چوں لیلی و مجنوں تبرتہ - دولرانی خضر خاں کرد ترکیہ -

چو بود اس نام محتاج بیا - بیاں کردن نمیدارد زیانہ -

ان اشعار میں حضرت امیر نے کتاب کا نام مع وجہ تسمیہ صاف طور پر بتا دیا ہے اس اسی کو اعلیٰ نام سمجھنا چاہیے۔

سبب نظم کتاب - اس مثنوی میں شاہزادہ خضر خاں اور راجہ کرن والی گجرات کی

بیٹی دیولدی کی عشق و محبت کی تاریخی داستان ہے جو خود خضر خاں کی فرمائش سے

نظم کی گئی ہے۔ اور چونکہ ان ہندی الفاظ کا فارسی ترکیبوں کے ساتھ چسپاں ہونا دشوار

تھا اس لئے حضرت امیر خسرو نے تعریہ و تفریس کا عمل کر کے اس کو دولرانی بنالیا

اس کے سبب بتالیہ ہیں حضرت امیر خسرو فرما - تمہیں کہ ایک نہایت ہی مہتر

روز تھا جبکہ شاہزادہ خضر خاں نے مجھ کو بلایا اور باوجود شاہی شان و شکوہ کے

میری خیر اندیشی کے صلہ میں میری مزاج پرسی کی اور تواضع اور فروتنی کا اظہار فرمایا اور

مجھ کو اپنی ہمکلامی کا شرف بخشا اور اس مثنوی کے نظم کرنے کی فرمائش کی۔

مجھ کو کافی اعتماد ہے کہ اس سے ہمارا یہ سہ ماہی پاک و صاف ہو گیا لیکن جو عطیاں کہ
 اس کو ایسے مورت اہل سے پہنچی ہیں اور جو سلا بعد سل اولاد و احاد میں منتقل ہوتی رہی
 ہیں ان کا دھبیہ کافی طور پر ہیں ہو سکا اگر کبھی دوسرے حادثہ ان کا کوئی سہ مل گیا تو
 اُمید ہے کہ انشاء اللہ تعالیٰ یہ اصل عطیاں بھی جمع ہو جائیں گی۔

مثنوی کا نام اس مثنوی کا نام اس متاخر صدیوں میں زیادہ تر مستور و غائب ہو گیا
 مستشرقوں نے بھی ایسی مثنویوں میں زیادہ تر یہی نام لکھا ہے اکثر مثنویوں میں بھی اس کتاب
 کا حوالہ دیتے ہیں تو یہی نام لکھتے ہیں حقیقۃً، عاتقۃً اور عاتقۃً نام جو بعض نسخوں میں ہے
 حاتم ہے وہ صرف عتیقہ کی تصحیف ہے محمد قاسم مرتبہ ایسی مثنوی تاریخ میں جہاں کہیں
 اس کتاب کا حوالہ دیتا ہے تو اس کا نام حصر حاتم و دولہی رانی لکھتا ہے۔ سہ دیں کتاب
 کا نام سرورق پر حقیقہ و عتیق لکھا ہے جو غالباً عنوان کتاب کے ماوہ ہے۔ راہِ دُرگاہِ شاد
 صاحب تعلقہ دار نے اپنی کتاب گلستاں ہمد میں کہیں صرف حصر حاتم اور کہیں حصر حاتم
 دولہی اور حصر حاتم و دولہی رانی لکھا ہے بعض تحریروں میں اس کتاب کا نام آثار عتیق
 اور مستور تھا ہی بھی دیکھا گیا ہے آخر الد کرام عالمنا حاتمہ کے اس شعر سے ماوہ ہے۔

بسم اللہ کہ از حوں آئی

بیاباں آید ایں مثنوی شہی

اس تمام ناموں کو مرنہ ہر نام کے سمجھا جائیے جو لوگوں کی زبانوں پر لڑا ہے
 سنی اور اہل حق کے جاری ہو گئے ہیں کتاب کا اصل نام جو مصنف سلام لے کر دیا ہے

اور دوسرا ہارڈنگ، لائبریری دہلی سے آیا جس کا اصطلاحی نام دہان میں سبھی
 حتی الوسع مدد لی گئی۔ یہ دونوں نسخہ صحت کے لحاظ سے بھی اچھے تھے۔ اگرچہ اول الذکر
 میں متعدد جگہ اوراق کم تھے اور اشعار بھی جا بجا چھوڑے ہوئے تھے۔ ان نسخوں کے
 علاوہ فرہنگ جہانگیری، فرہنگ رشیدی، منتخب التواریخ بدایونی، گلستان ہند اور
 تاریخ فرشتہ سبھی کیس کیس مدد لی گئی۔ ہم جن میں اس مثنوی کے اشعار بطور استشاد
 نقل کئے گئے ہیں۔

کسی کتاب کو بارہ قلمی نسخوں کے ساتھ مقابلہ کرنے کے بعد جائز طور پر یہ توقع ہو سکتی
 ہو کہ کتاب تمام اسقام اور اغلاط سے بالکل پاک و صاف ہو گئی ہوگی مگر مجھے افسوس
 کے ساتھ یہ عرض دینا ضروری معلوم ہوتا ہے کہ موجودہ حالات میں اس کا دعویٰ انہیں
 کیا جاسکتا اور باوجود محنت اور کوشش کے جو حتی المقدور میں تصحیح و مقابلہ میں کی ہو
 ایک خاصی تعداد مشتبہ اشعار کی باقی رہ گئی جو مجھے حل نہیں ہو سکے۔ اس کی خاص وجہ
 یہ ہے کہ یہ قلمی نسخہ اگرچہ صورت میں سیرت میں خط میں زمانہ کتابت میں مختلف ہیں لیکن
 جہاں جہاں اہم اور سخت قسم کی غلطیاں ہیں وہاں یہ سب نسخے بلا کسی استثنا کے متفق
 ہو جاتے ہیں اور اگر کسی کچھ اختلاف پایا جاتا ہے تو وہ اختلاف نہ تو خود صحیح ہوتا ہے اور
 نہ صحت کی طرف رہبری کرتا والا ہوتا ہے۔ میرے نزدیک یہ تمام نسخے ایک ہی خانہ
 کے ہیں جن میں شرافت اور اصالت کا جوہر ابھی کم باقی رہ گیا ہے۔ ان نسخوں میں
 جو غلطیاں کاہنوں کے سہواور مسحوق کے تصرفات زمانہ مابعد میں واقع ہوئی تھیں

الیوم آلا مال در خدمت بیادت و لغات و تفرات امتاہ صیلت دستگاہ صحت
ولاعت تعار میر محمد شریف و قوی اتمام رسید سال عشرتہ سہ مکرہ۔ واما الالاس
الائس عمارہ حسین س علی الجیمی۔

لیکن اوس ہر کر صحت کے اعتبار سے یہ نسخہ بھی کچھ بہتر بات میں ہوا اور حد اس
لاسریری کی مطبوعہ ہرست کو دیکھ کر جو حق آیدہ توقات میں لے مادی تھیں ان میں
سخت یاوسی ہوئی۔ تفرع تفرع میں کچھ تا مات بھیج کے معلومات ہوتے ہیں لیکن آخر
میں تو تعلیط کی بوت پہنچ گئی ہے۔

کلکتہ میں تیس سے میری نظر سے گرے جس میں سے ایک نسخہ جس کا نام لفظ
امیریل لاسریری میں ہے یہ ہایت ناقص اور غلط ہے۔ دوسرے ایسا ٹک سوسائٹی سگال
میں ہیں ایک کا نام کاہری یہ نسخہ ہایت یر تکلف اور جو تخط ہے مگر صحت کے لحاظ سے معمولی
ہے دوسرا نسخہ جس کا نام کاہری کافی مدح اور تسکتہ حالت میں ہے البتہ اس کی صحت صیا
حاشیہ کے تا مات سے معلوم ہوتا ہے کسی قال تحص لے کی ہے۔ جو اتنی بھی کہیں کہیں لکھے
ہیں جو معقول ہیں ان نسخوں کے ساتھ سرسری مقابلہ کیا گیا لیکن متنتہ اعتبار کو ہایت
تدقیق کے ساتھ مقابلہ کیا اور تکرہ ہے کہ یہ محنت ماکل صلح نہیں گئی۔ آخر میں حکم کتابت
اور ترتیب اختلافات کا ست سا کام ختم ہو چکا تھا دوسرے اور دستیاب ہوئے ایک نسخہ
مولوی حبیب الرحمن صاحب تروالی رئیس حیدر گنج لے عطا فرمایا جس کا نام خجہ
لے یہ لفظ اصل میں ملکوک ہے مگر اس سے معلوم ہوا ہے کہ اس پر تکرہ ہے

مسودہ کر درجہ کر کے اور ان کے اختلافات کو ترتیب دے کر مطبع کو سپرد کر دے تاکہ کتاب کا سلسلہ شروع کیا جاوے یہ مسودہ ۹۱ مطبوعہ صفحہ ۲۲ میں ختم ہوا ہے اس جہ میں صرف وہی اختلافات دکھلائے جا سکے ہیں جو مندرجہ بالا نسخوں کے مقابلہ میں پائے گئے۔ بانکی پور و کلکتہ وغیرہ۔ کہ نسخوں کا حوالہ ان ۹۱ صفحات میں ناظرین نہ پائیں گے مگر شاید و نادرجہ شاید کاپیوں یا پروفوں کی صفحہ ۲۲ کے اثنائیں اضافہ ہوا ہو گا۔

بانکی پور پنچکریں۔ نہ باقی مسودہ کو وہاں کہ نسخہ سے مقابلہ کیا۔ سید سعاد علی خاں صاۃ نے جو ہمارے اسکول کے ایک اہل علم اور ہر دلعزیز معلم ہیں اور جو اتفاقاً اُس وقت وہاں تشریف لائے تھے اس مقابلہ میں مجھ کو بہرہ قیمتی مدد دی۔ بانکی پور کا یہ نسخہ ظاہری تکلفات اور تاریخی اعتبار سے بڑی اہمیت رکھتا ہے۔ نواب شہاب الدین احمد خاں گورنر صوبہ گجرات کی فرمائش سے ۱۹۹۵ء میں بمقام احمد آباد تیار ہوا اور میر محمد شریف و قلعی نیشاپوری نے نواب محمد وح کے حکم سے اس کی تصحیح کی جیسا کہ خاتمہ کی عبارت سے معلوم ہوتا ہے:-

بسم اللہ الرحمن الرحیم فرمودہ عالی حضرت مولانا غلام غفران خان بالٹہ ۱۰ احسان شہاب الدین خاں الحسنی ارقاہ اللہ علیہ باری الخ والعلیہ واصل عوائد فوائده الی اہل الصداقۃ والوالا دربلدہ طیبہ احمد آباد تاریخ ۴ شریفہ ۱۳۹۵ء باتمام رسیدہ مقابلہ اس نسخہ شریفہ حوالہ الامر نواب مستطاب بنامدار عالم دارالعلوم شہاب شہاب ثناء آسمان جہ ۱۰ و جلال خستہ فرزندہ بختہ اوج دوات و اقبال ادام اللہ تعالیٰ اطلالہ غافقہ واحسانہ علی مفارقہ طلیقہ

مدوح کی معیت کی عزت محکمہ حاصل ہوئی تھی۔ رامپور کے دو نسخہ یعنی سروستھوتھ
 کے اعتبار سے محض معمولی تھے لیکن میرا نسخہ یعنی سراجا تھا یہ نسخہ ہایت سید ارحطیعا
 میں لکھا ہوا ہے۔ نقطے سوائے چند موقع کے تمام کتاب میں مطلق ہیں دئے گئے۔ اور پھر
 اُس پر طرہ یہ کہ کتاب کرم خوردہ اور یوید کا رتھی جس کا پڑھا دستوار تھا حاتمہ برکات
 نے ایسا نام دُرگایر تادمتخلص معاتق اور سہ کتابت ۱۱ ۱۲ ہجری لکھا ہے اس نسخہ کی
 صحت میں کافی اہتمام ہوا ہے مگر بعض مقامات میں بطور ایسا دسہ تصرفات بھی
 معلوم ہوتے ہیں جیسا کہ اختلافات سے ماٹریں کو معلوم ہوگا۔ مشکل اشعار پر کہیں کہیں
 جوتی بھی لکھے ہیں جو اکثر معقول ہیں اور حاتمہ کے آخر میں لکھا ہے ”در مقابلہ ایں سیار جھٹتا
 کتیم تاروقی دلخواہ صحیح کردم“ ابھیں رامپوری نسخوں کے ساتھ ساتھ حبیب گنج کے
 نسخہ سے بھی جس کا اصطلاحی نام جہیز ویرہ درستہ العلوم علی گڑھ کے دوسرے نسخہ سے بھی
 حوالہ میں خرید لیا گیا تھا اور جس کا نام غازی مقابلہ میں وقتاً فوقتاً دلی گئی یہ دونوں
 محض معمولی ہیں اور اُن میں کوئی قابل ذکر بات نہیں معلوم ہوتی۔

مقابلہ توضیح کا کام یہاں تک پہنچا تھا کہ تصایف حسروی کی تلاش و جستجو کے سلسلہ
 میں محکمہ ہار و سگال کا سفر میں آگیا۔ صورتِ احوال صاحب کے حکم کے مطابق میں نے صفحہ

۱۱۱ ملا اس شعر میں

بیاہری کہ یکس مرد و مدخال

مداں موری کہ دررگت امال

منہجے سے محالے لفظوں کے لفظ کو رسا کر اسی حالت میں تصحیح کا پورا پورا حق ادا کر دیا کیونکہ اس نے سمجھا کہ سیر کے معاملہ میں کہ
 انطرا مدہ ماسا و دروں ہے مگر۔ اب اس عیب کو معلوم نہیں تھی کہ حضرت امیر خسرو بعض اوقات لفظوں کے احرا سے
 ہی سامان کر لیتے ہیں اور اس شعر میں اسی ہی لفظ کا ایک حروار جس کے معاملہ میں لفظ لایا گیا ہے اور اڑمو کا حال۔ کل نام

وما ہستاء۔ تھم یک بعد دیگر ہتھوڑ ہتھوڑ سے فاصلہ سے رہگرای عالم جاودانی ہو گئے
اور اس قحط الرجال کی وجہ سے جو ایک عرصہ سے ہماری قوم میں پایا جاتا ہے تنزل کی
میاں تک فوج پہنچی کہ اس خاکسار پچمیز کو اس کام میں شرکت کی غرت دی گئی جیسا کہ
حضرت امیر خسرو نے فرمایا ہے۔

چور و اندر غور، آورد خورشید
زند سیارہ لادن، ملک جاوید
چو شرب نیارہ شد در ابر تابیلا
چراغ دشت گرد و کرم شبتابیلا
چو شمع ماہ را کم شد زبانہ
بخورشیدی ز شمع شمع خانہ

در العلوم علی گڑھ، گنج، حیدر آباد دکن، رامپور، بانکی پور، کلکتہ اور دہلی کے
نسخوں سے مقابلہ ہو کر یہ نسخہ مرتب ہوا ہے۔ علی گڑھ کا پہلا نسخہ (جو غالباً سر سید مرحوم و مغفور
کا نقل کرایا ہوا ہے) اور اچھا مکمل نسخہ ہے، موجودہ ایڈیشن کی بنیاد قرار دیا گیا اس نسخہ کی
نقل کر کے پہلا مقابلہ کرتے، خانہ آصفیہ حیدر آباد دکن۔ کہ نسخہ سے (جو غالباً دسویں
صدی کا لکھا ہوا تھا) دفتر نقل میں کرایا گیا۔ اس کے بعد میں۔ در رامپور پہنچ کر وہاں کے
تین نسخوں سے مقابلہ کیا۔ منشی سید محمد صاحب۔ ملازم کرتے، خانہ رامپور جو ادب فارسی
میں ہمایہ مقابل شخص ہیں اور شاہیر شعراء عجم کے کلام پر ان کو کافی عبور حاصل ہے، اس
مقابلہ میں میر سے ساتھ شریک تھے منشی صاحب۔ محمود کا حصہ اس مقابلہ میں سوائے
شاد و تاد در صورتوں کے ہمیشہ قرار رہا ہے۔ جناب حافظ احمد علی خاں صاحب۔ شوق
سپرند نے کارخانہ، واعلیٰ افسر کرتے، خانہ کی عنایت خاص و اجازت سے منشی صاحب

و مسلم التوت علماء اُداما کی ایک بڑی جماعت اس کے لئے کمر بستہ ہوتی اور ملک کے علم و ہمت اور صاحبِ دوق اس خاص اسی یوری قوت کے ساتھ ان کی تائید کرتے اس لئے کہ حضرت امیر کے کلام پر قریباً سات صدیاں گریحی ہیں جس میں طرح طرح کے تورات و فتن اور بڑے بڑے سیاسی الفلا مابہد و تباہی کے علمی و ادبی مرکبوں میں مسلسل مین آتے رہے ہیں۔ اس قسم کی عام توراتوں میں علوم و فنون کی تباہی کتابوں اور کتب خانوں کی بربادی ابک لاری مات سولی ہے۔ علاوہ ازیں اس طویل زمانہ میں حضرت امیر کا کلام نوص عام مقبولیت کے کثرت سے لعل در قفل ہو کر بالکل مسح ہو گیا ہے۔ جاہل کاتبوں اور جاہل مصححوں کے تصرفات نے اس کو ناقابلِ فہم سا دیا ہے

ہر گراں گیر جاں سے عالم صورتِ رقت

آن ستم کر کا تباہی بر اہلِ معنی می رود

ایک کتاب کے مخفی نسخوں کا حب ماہم معاملہ کیا جاتا ہے تو وہ اکثر اہم سلیطوں میں متفق نظر آتے ہیں اور طرہ یہ ہے کہ مادہ دکانی تلاش اور جستجو کے حوالے کیا جواب صاحبِ ہمارے چار سال سے فرما رہے ہیں اب تک کوئی نسخہ کسی کتاب کا دورِ معلیٰ سے اوپر کا دستیاب نہیں ہو سکا۔ اس حالات کی سبب سخت ضرورت تھی کہ باقداہنِ نصیر کی جماعت اس کام کو ایسے ہاتھوں میں لے لی۔ لیکن ہدایتِ اموس ہے کہ اس کام کے شروع ہوتے ہی تیسرے علماء خواصہ الطاف حیس حالی، تیسرے العلماء مولانا تلیٰ نعمانی، خواصہ عزیر الدین عزیر لکھنوی، مولانا عبد المعنی حاس صاحبِ معنی و روحِ آمادی جو آسمانِ علم و فصل کے آفتاب

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
رَدِّیْ کَسْبِیْ وَ کَلَامِیْ عَسْرَیْ وَ غَمَّیْ حَرِّیْ لَمِیْزِیْ

مقدمہ

مثنوی دُولرانی خزانہ جو حضرت امیر خسرو کی مثنویوں میں نہایت اہم اور دلچسپ کتاب ہے اور جو چند صدیوں سے ادبی دنیا میں عشیقہ کے نام سے زیادہ مشہور ہو گئی ہے اُس کی تصحیح و تفتیح کی خدمت عالیجناب نواب حاجی محمد اسحق خاں صاحب بہادر کے حکم سے خاکسار نے اپنی حیثیت اور لیاقت کے مطابق انجام دی یہ کام اگرچہ نہایت دشوار تھا اور میری بے سروسامانی اور بے بضاعتی کے علاوہ سبب جو صدمہ اور صبر آزما مشکل ہے اس دشوار گزار راہ میں متواتر حائل ہوتی رہیں لیکن خداوند تعالیٰ کا ہزار ہزار شکر ہے کہ محض اُس کے فضل و کرم اور اُسی کی تائید و توفیق سے یہ کام ختم کو پہنچا اور وہ وقت آیا کہ میں اُس کی نسبت چند لفظ بطور مقدمہ و تمہید کے ناظرین کی خدمت عالی میں عرض کروں۔

ترتیب و تصحیح کلیات خسروی کا کام اس قدر متم بالشان تھا کہ ہمارے مستند

از دو واجِ خضر خاں دو لرائی

غزل از زبانِ عاشق

یا سحر از لبِ معشوق

حُفَّتِ نَخْتِ بیدارِ خضر خاں

نامہٴ عثمانِ امیرِ طُلُوعِ سُوْنِہِ خضر خاں

غزل از زبانِ عاشق

یا سحر از لبِ معشوق

عزمِ سلطانِ عالمِ سُوْنِہِ عالمِ دیگر و ملبِ کردنِ کافورِ رُشنائیِ سِتیمِ خضر خاں

غزل از زبانِ عاشق

یا سحر از لبِ معشوق

تہادتِ خضر خاں

حکایت

غزل از زبانِ عاشق

یا سحر از لبِ معشوق

بیدِ لبِ مدِ خود

خاتمِ کتاب

حکایت

صفحہ ۱۱۲ آرایشِ شہر و کشور
سے ترویجِ خنجر خاں

۱۱۲

غزل از زبانِ عاشق

۱۶۳۰

پاسخ از لبِ معشوق

۱۶۵

صفحہ ۱۶۶ جلوہٴ عروس

۱۶۶

غزل از زبانِ عاشق

۱۶۲

پاسخ از لبِ معشوق

۱۶۴

صفحہ ۱۶۵ اغما سے جدائی

۱۶۵

عتبارِ نامہٴ دل و لرائی

۱۸۳

حکایہٴ تمثیل

۱۸۷

جوابِ خنجر خاں

۱۹۰

حکایت

۱۹۵

غزل از زبانِ عاشق

۱۹۸

پاسخ از لبِ معشوق

۲۰۰

صفحہ ۲۰۱ سیاہ ہجرانِ خنجر خاں

۲۰۱

حکایت بہر طریق تمثیل

۲۰۶

غزل از زبانِ عاشق

۲۱۳

پاسخ از لبِ معشوق

۲۱۵

داستانِ حکِ تبدلِ نقتِ کفرِ سوادِ ہندوستانِ حرمِ ہندِ دیا^۱ عتقِ حشر
 آمارِ انتعابِ عتقہ عتق
 عزلِ اُردماںِ عاشق
 یاسخِ ازلِ معتوق
 گرمِ تبدلِ تسمِ دولِ رانیِ درو و رتمسِ الحق
 حکایت

عزلِ از زماںِ عاشق
 یاسخِ ازلِ معتوق
 صفتِ بہتائے کیسِ او مہرِ پدۂ ابرجیاءِ و کشید
 عزلِ از زمانِ عاشق
 یاسخِ ازلِ معتوق
 صفتِ بہارِ گلگشتِ باغ
 عزلِ از زمانِ عاشق
 یاسخِ ازلِ معتوق
 حدائیِ میاںِ عاشق و معتوق
 عزلِ از زمانِ عاشق
 یاسخِ ازلِ معتوق

آم اور انجیر
ہندوستان - کم پھول
حسینان ہند کی ترجیح حسینان عالم پر
(پتھر)

حمد

مناجات

نور

صفۃ معراج

مدح شیخ

ستائش خلیفہ شائستہ

خطاب رئیس بکر بادشاہ

عرض صحیفہ نصیحت

حکایت ہوش

سرگزشت

سبد ہنرمندان

شرح تیغ زنی جمہور سلاطین ماضیہ دہلی

طلوع اکیلس لائی

مثنوی کی خصوصیات

ایک ہاری تہید

شاد ار تہیدیں

حصہ جاکا قتل

فلسفہ سرے

واقعہ نگاری

واقعہ نگاری حقائق تاریخی میں

واقعہ نگاری موصی و افعات میں

تنبیہات و استعارات

ہمد و ثناں

اسلام کا غلبہ اور اس کی یکساں ولی تمام ہمدستاں میں

ہمدستاں کی زمان اور اس کی ترجیح دیگر رمالوں پر

ہمدی صرف و نحو

معانی

ہمدستانی کیرے کی فوقیت

یان

فہرست مضامین

صفحہ

مقدمہ

۱

تمہید

۸

مثنوی کا نام

۹

سید نظم کتاب

۱۳

زمانہ تصنیف

۱۹

واقعات قصہ

۲۹

نہر خاں کار شہ تہہ دلرانی کے ساتھ

۳۰

نہر خاں کار شہ تہہ دلہ خاں کی لڑکی کے ساتھ

۳۷

جشن شادی

۴۱

برائت کا جھوٹ اور نکاح

۴۳

خصم اور اس کے متعلق رسمیں

۴۴

نہر خاں کا نکاح دولرانی کے ساتھ

۴۸

نہر خاں کا زوال

۶۲

قطب الدین مبارک شاہ کی تحریک بینی اور نہر خاں کا قتل

انتساب

سید سلیمان ابیرہ مخزومی بہارنہ کہ ساتھ حسب اجازت

علیحدہ بنڈگارہ عالی منہ الی ہر نفس منہ جب

منظر الممالہ نظام الملکہ نظام الامالدو

نواب میر سر عثمان علی خان بہار

فتح جنگ جی سی ایس آئی جی سی بی خلد

ملکہ و سلطانہ و ادام اقبالہ کہ نام نامی ہم

گرامی کہ ساتھ منسوب و ذن کیا جانا ہر

